STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 08317

LEBENSBESHRAYBUNGEN FUN BERIHMTE MENER

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

לעבענסבעשרייבונגען

פון

בעריהמטע מענער

א גרויסע זאמלונג ביאגראפיעס פון די גרעסטע מענער פון אלע פעלקער אין אלע צייטען.

באנד III

גייסטיגע העלדען

ליטעראַרישער פערלאג

256 איסט בראדוויי, ניו־יארק.

1916

א י נ ה א ל ט:

פ י ל י פ ק ר א נ ץ. לעסינג און מענדעלסאן.
זייער לעבען און זייער טהעטיגקייט.

ד. מ. ה ע ר מ א ל י ן. יצחק בער לעווינזאהן.
זיין ביאגראפיע, זיינע ספרים.

מ א ר י ס ר א ז ע נ פ ע ל ד. רב יהודה הלוי.
דער גרעסטער העברעאישער דיכטער, זיין לעבען, זיינע שריפטען.

לעבענסבעשרייבונגען
פון בעריהמטע מענער.

לעססינג און מענדעלסזאהן

זייער לעבען און זייער טהעטיגקייט

פון פיליפ קראנץ.

Copyright, 1906
By The International Library Publishing Co.

אינהאלטס פערצייכניס:

זייטע

לעססינג און מענדעלסאָהן, איינלייטונג. 5

לעססינג

קאפיטעל

1 זיין פאמיליע, קינדערשע יאָהרען און ערציהונג . . . 13

2 זיין סטודענטישער לעבען און אָנפאנג אלס זשורנא־
ליסט און דראמאטורג. „דער יונגע געלעהרטער“. . . 19

3 זיין ערשטע רייזע נאָך בערלין 25

4 זיין בעקאנטשאפט און צאנקעריי מיט וואָלטער'ן.
— „דיא אידען“ און דער „פריי־גייסט“ . . . 31

5 זיין שטודירען אין וויטענבערג און קריטישע שריפ־
טען אין בערלין.—די טראגעדיע „סאראה סאמפסאָן“ 39

6 זיין קלעגליכע לאגע אין לייפציג און זיין רייזע אלס
קאָמפּאניאָן נאָך האָלאנד 46

7 זיין לעבען אלס שרייבער אין בערלין און זיין אָפּ־
רייזע נאָך ברעסלוי 51

8 זיין לעבען אין ברעסלוי 56

9 „מינא פאָן בארנהעלם“ — „לאאוקאָאָן“ 62

10 „דיא האמבורגער דראמאטורגיע“ 67

11 זיין ליעבע און זיין רייזע נאָך איטאליען 71

12 „עמיליע גאלאָטי“ און דיא „פראגמענטען“ 75

13 דער טויט פון זיין פרוי און קינד 80

14 „נאטהאן דער וויזע“ 83

15 זיין טויט און פלאץ אין דער וועלט געשיכטע . . . 98

משה מענדעלססאהן

זייטע

איינלייטונג. די לאגע פון אידען אין מענדעלסאהן'ס צייט. 103

קאפיטעל

1 מענדעלסאהן'ס עלטערן און ערציהונג 106

2 מענדעלסאהן'ס לעבען און לערנען אין בערלין . . . 109

3 מענדעלסאהן'ס בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן און ערשטע שריפטען 116

" מענדעלסאהן אלס קונסט־קריטיקער 123

4 בוכהאלטער און זשורנאליסט 126

5 מענדעלסאהן און פריעדריך דער גרויסער 129

6 הייראטה — געקרוינט פון דיא בערלינער אקאדעמיע—דאנקבארקייט פון דער בערלינער קהילה 134

7 „פעדאן" 137

8 דער ויכוח מיט דעם גלח לאפאטער 140

9 געוועהלט אלס מיטגליעד פון דער בערלינער אקאדעמיע און אויסגעשטריכען פון קעניג—זיין קראנקהייט און רייזע נאך א קור־ארט 146

10 מענדעלסאהן און דיא עמאנציפאציאן. דאהם און מיראבא 150

11 דיא איבערזעצונג פון חומש און דיא פערפאסערס פון „ביאור" 160

12 „ירושלים" 168

13 דיא „מארגענשטונדען" 179

14 מענדעלסאהן'ס טויט און לויה 183

לעססינג און מענדעלססאָהן

איינלייטונג.

דיא נעמען פון לעססינג און מענדעלססאָהן זיינען אזוי ענג פערבונדען, אז מען קען ניט ריידען פון איינעם אָהנע צו דערמאָנען דעם אַנדערן. דאָס איז אָבער ניט אזוי צוליעב דעם, וואָס זיי זיינען געוועזן פריינדע אין דעם בעסטען און שעהנסטען זינען פון דיזען וואָרט, זאָנדערן ווייל זיי האָבען זיך אויך צוזאַמענגעטראָפען אויף דעם זעלבען וועג אין זייער ליטעראַרישער טהעטיגקייט און האָבען צוזאַמען געקעמפפט פיר אויפקלערונג, פיר השכלה, פיר פרייע קריטיק, פיר פראָגרעס.

עס איז געוועזן אַ צופאַל, וואָס זיי זיינען גראַדע געבאָרען געוואָרן אין איין יאָהר און וואָס זיי האָבען זיך בעקענט אונטער אונגעפעהר דיא זעלבע אומשטענדען נאָך אַלס יונגע לייט אין בערלין, אַ צענטער פון דייטשע רענעסאַנס (אויפלעבונג) אַרום יענער צייט; אָבער עס איז גאָר קיין צופאַל ניט געוועזן, וואָס דיזע צוויי פרייע גייסטער און מערקווירדיגע כאַראַקטערען זיינען שנעל געוואָרן אינטימע פריינד, ניט אַכטענדיג דערויף וואָס איינער איז געבאָרען געוואָרן אַ קריסט, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן אַ פראָטעסטאַנטישער פריעסט און איז געוועזן אַ פייערדיגער, לוסטיגער און שעהנער יונגער מאַן, און דער אַנדערער איז געבאָרען געוואָרן אַ איד, איז ערצויגען געוואָרן צו ווערן אַ רב און איז געוועזן אַ נידערשלאָגענער, איינגעהויקערטער און קרענקליכער יונגער מאַן.

אין יענער צייט, אין דער ערשטער העלפט פון 18־טען יאהר הונדערט, זיינען נאך אידען אבגעטהיילט געוועזען פון קריסטען דורך דעם מיטעלאלטערליכען אבגרונד פון אבערגלויבען און פאראור־טהיילע. מען האט געקוקט אויף אידען, וויא אויף פערשאלטענע, און מען האט זיי געהאלטען איינגעשפארט אין דיא שרעקליכע געהעטאס. אמת, דיא פינסטערסטע צייטען פון מיטעלאלטער זיינען שוין פאריבער; אבער דיא פעסטונגען פון דיא פאראורטהיילע ארום דיא געהעטאס זיינען נאך גאנץ ווייניג געריהרט געווארן, טראץ דעם גרויסען פראגרעס זייט דיא רענעסאנס־צייט אין איטא־ליען און פראנקרייך און טראץ דיא רעפארמאציאן אין דייטשלאנד. דיזע גייסטיגע פעסטונגען האבען מעהר אבגעטהיילט אידען פון קריסטען, וויא אלע אלטע אנטי־אידישע געזעצע, וועלכע זיינען נאך מעהר אדער ווייניגער פערבליבען אין קראפט אין אלע איירא־פעאישע לענדער. פריינדשאפט צווישען א איד און א קריסט איז יעדענפאלס געוועזען א זעלטענע, מען מעג זאגאר זאגען, אז אונער־הערטע זאך אין דייטשלאנד אין אנפאנג פון 18־טען יאהרהונדערט. מען האט טאקע בעדארפט זיין אזא פרייער גייסט, פול מיט פייער־דיגען מוטה און קאמפף־לוסט, וויא לעססינג איז געוועזען זיין גאנצען לעבען, אום ניט נאר זיך צו בעפריינדען מיט אידען, זאנדערן ארויסצוטרעטען אויף דער ביהנע מיט אזא קאמעדיע וויא „דיא אידען" און ענדיגען מיט אזא דראמע וויא „נאטהאן דער וועיזע".

לעססינג איז אלט געוועזען צוואנציג יאהר, ווען ער האט אנגע־שריעבען „דיא אידען", א קאמעדיע, וועלכע האט באלד ארויפגע־צויגען אויף איהם דעם צארן פון יודענפיינדע און פינסטערלינגע אין דייטשלאנד. מען דענקט געוועהנליך, אז דיזער פרייעסטער דייטשער זשעני איז געווארן א פריינד פון אידען נאכדעם וויא ער האט זיך בעקאנט מיט דעם ארימען און אויסגעבויגענען מענדעלס־סאהן, אבער דער אמת איז, אז „דיא יודען" האט ער אנגעשריעבען ווען ער איז געוועזען אין לייפציג און האט נאך זיין אידישען פריינד אין דיא אויגען ניט געזעהען.

ארומדרעהענדיג זיך אין לייפציג צווישען שוישפילער, וועלכע זיינען דאן בעטראכט געוועזען אלס א פערשאלטענער קלאס מענשען

און אויף וועלכע מען האט יעדענפאלס געקוקט מיט פעראכטונג אין דייטשלאנד, האט ער אויך קענען געלערנט פיעלע אידען, מיים־טענס דיא ארימסטע און אונגליקליכסטע — דיא הויזירער. ער האט שוין דאן גענאט דעם מוטה צו ערקלערן:

„ווען א איד בעטריגט, האט איהם דער קריסט פיליכט זיעבען מאל פון ניין פעלע געצוואונגען דערצו. איך צווייפעל אויב עס געפינען זיך א סך קריסטען, וואס קענען זיך בעריהמען, אז זיי האבען אויפריכ־טיג געהאנדעלט מיט א אידען, און נאכדעם וואונדערט איהר זיך נאך, ווען ער צאהלט אייך צוריק מיט דער זעלבער מטבעה? אום טריי־הייט און עהרליכקייט זאלען הערשען צווישען צוויי פעלקערשאפטען, מוזען ביידע דערצו גלייך בייטראגען. וויא זאל עס אבער זיין, ווען ביי איינעם איז עס א רעליגיאנס־פונקט און כמעט א מצוה דעם אנ־דערן צו פערפאלגען?"

פיעלע קריטיקער און בעוואוסטע טהעאלאגען האבען אזוי פעראכטעט און נידריג געהאלטען דאס גאנצע אידישע פאלק, אז זיי האבען זיך אויסגעלאכט פון לעססינג'ס קאמעדיע און ערקלערט דאס צווישען אידען קען זיך גאר ניט געפינען אזא פערזאן, וויא ער האט עס פארגעשטעלט. נאר אין דער צייט, ווען מען האט איהם אזוי קריטיקירט, האט ער שוין גענאט פאר זיך א פיעל העכערן און בעסערן כאראקטער אין דער פערזאן פון זיין ארימען פריינד מענדעלססאהן, וועמען ער האט שפעטער טהיילווייז אידעאליזירט אין „נאטהאן דער וויזע".

ווען „דיא יודען" האבען דערלעבט צו זעהען דיא ביהנע, און דיא קריטיקער זיינען ארויסגעטראטען געגען דעם ערעלמוטהיגען פערפאסער, האט מענדעלססאהן, וועלכער האט נאך דאן געלעבט וויא אן ארים־בחור, אזוי אויסגעגאסען זיין ביטער הארץ אין א בריף צו דר. גומפערץ, איינעם פון דיא בעסטע און אויפגעקלערטעסטע אידען אין יענער צייט אין דייטשלאנד:

„דער געדאנקען (אז עס קען גאר ניט געבען אן עהרליכער איד) מאכט מיך רויט. איך בין ניט אין שטאנד אויסצודריקען אלעס וואס איך פיהל. וואס פאר אן ערניעדערונג פאר אונזער אונטערדריקטע נאציאן! וואס פאר איבערטריבענע פעראכטונג! דער קריסטליכער המון האט אונז שוין פון לאנג געהאלטען פאר אויסוואורפען פון דער נאטור, פאר געשווירען פון דער מענשליכער געזעלשאפט. נאר פון גע־

לעהרטע מענשען האָב איך ערוואַרטעט אַ בעסערן אורטהייל. אָבער וואָס פאַר טעות האָב איך געהאַט, ווען איך האָב גערעכענט, אַז יעדער קריסט־ליכער שריפטשטעלער בעזיצט אַזוי פיעל אויפריכטיגקייט, וויא פיעל ער פאָדערט פון אַנדערע. וויא קען גאָר אַ מענש, וועלכער האָט אין זיך אַ געפיהל פון וואַהרהייט און עהרליכקייט, אָפּלייקענען אפילו דיא *וואַהרשיינליכקייט*, דאָס אַ גאַנצע נאַציאָן זאָל קענען אָנצייגען אויף איין איינציגען עהרליכען מיטגליעד? און דערצו נאָך אַ נאַציאָן, פון וועלכער עס זיינען אַרויסגעקומען, וויא דער פערפאַסער פון „די יודען“ דריקט זיך אויס, אַלע פּראָפעטען און דיא גרעסטע קעניגע! . . . וואָס פאַר אַ בעליידיגונג! מיר האָבען שוין גאָר קיין זיטליכקייט ניט! יעדע שטרעבונג צו טוגענד איז פערשוואונדען אין! אונזער פאָלק! . . . אין! דער ווירקליכקייט זיינען געוויסע טוגענ־דען אַלגעמיינער ביי אידען וויא ביי קריסטען. זאָל מען נאָר נעהמען! אין אַנבעטראַכט דעם געוואַלטיגען אָבשיי, וואָס אידען האָבען געגען אַ מאָרדטהאַט. מען וועט ניט קענען בריינגען איין איינציגען ביי־שפּיעל, דאָס אַ איד האָט ערמאָרדעט אַ מענשען. וויא לייכט איז עס אָבער מאַנכע זאָגכט עהרליכע קריסטען אַוועקצורויבען דעם לעבען ביי אַ נעבענמענשען בלויז פאַר אַ שימפּף־וואָרט? מען זאָגט, אַז דאָס קומט אויס פויגהייט ביי אידען. גוט! *ווען פויגהייט פערהיט מענשענבלוט, זאָ איז פויגהייט אַ טוגענד*.“

לעססינג איז אַרויס אַלס פערטהיידיגער פון אידען ניט בלויז אויס מיטלייד צו אַן אונגליקליכען און אונטערדריקטען פאָלק, זאָנ־דערן אויך, ווייל ער האָט איבערהויפּט געקעמפּפט פיר וואַהרהייט, אויפקלעהרונג, מענשליכקייט און פאָרטשריט. ער האָט גאַנץ גוט געפיהלט און פערשטאַנען, דאס אין דער זעלבער צייט, ווען ער האָט פאַרגעשטעלט דיא אידען העכער, וויא אפילו דיא בעסערע קריס־טען האָבען עס גענקענט צוגעבען, האָט ער דערמיט אויך אַריינגע־וואָרפען אַ באָמבע אין דער אַלטער פעסטונג פון פאָראורטהיילע און אבערגלויבען און געעפענט אַ וועג פאַר דיא פרייע קריטיק, פאַר דעם פרייען גייסט. דיא יודענפראַגע איז ביי איהם געווען נאָר אַ טהייל פון זיין אַלגעמיינעם קאַמפּף פיר אויפקלעהרונג—אַ קאַמפּף וועלכען ער האָט געפיהרט מיט העלדענמוטה און זעלבסטאויפּ־אָפּפערונג ניט נאָר אין רעליגיאָן און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויך אין ליטעראַטור און קונסט.

אין דיזער בעציהונג האט ער זיך בעזאָנדערס שטאַרק אונטער־שיידעט פון זיין אידישען פריינד. עס איז ריכטיג, אז מענדעלסזאָהן האט אַרויסגערופען אַ גרויסע גייסטיגע בעוועגונג צווישען אידען; מען קען איהם רעכענען פאַר דעם פאָטער פון השכלה ביי אידען, אָבער דאָס איז געקומען ניט דורך דעם, ווייל ער איז געווען פון דער נאַטור אַ מוטהיגער קעמפּפער, זאָנדערן אונטער דעם דרוק פון אומשטענדען, וועגען וועלכע עס וועט דיא רעדע זיין אין זיין לעבענסבעשרייבונג. ניט אַלע מאָל האט ער אפילו געהאט דעם מוטה צו זאָגען אָפען זיינע מיינונגען, ווען ער איז צוגעשפּאַרט געוואָרען צו דער וואַנד פון דיא געגנער, ווען ער האט געמוזט אַרויס־טרעטען אַלס פערטהיידיגער פון יודענטהום געגען קריסטענטהום, וויא אויך אַלס פילאָזאָף געגען דיא אידישע געגנער פון השכלה. לעססינג אָבער איז אַליין געקראָכען אין פייער, ער האט זיך ניט געשראָקען פאַר זיין אייגענע הויט און האט געשליידערט זיינע שאַרפע פיילען רעכטס און לינקס אין דיא רייהען פון רעאַקציאָ־נערען און פינסטערלינגע. איהם האט קיינער ניט בעדאַרפט אונ־טעריאָגען, אויפמונטערן צום קאַמפּף — זיין פרייער און מוטהיגער גייסט האט איהם געטריבען נעגען דעם שונא אויף דער גאַנצער ליניע פון אטאַקע: אין פילאָזאָפיע אזוי וויא אין פאָעזיע, אין רעליגיאָן וויא אין קונסט־קריטיק, אין ליטעראַטור וויא אין טהעאַטער.

לעססינג איז געווען אַ טיעפער דענקער, אַ גרויסער דיכטער, אַ גרויסער געלעהרטער, אַ מוטהיגער און ערהאַבענער קריטיקער און אַזאַ גייסטרייכער שרייבער, וואָס אַ גלייכען צו איהם איז שווער צו געפינען אין דייטשלאַנד. זיין אונערזעטליכע דורשט צו קענטניס האט איהם נאָך אַלס אינגעל געיאָגט צו לערנען וואָר מעהר און זיך צו וואַרפען אויף אַלע זייטען. ער האט שטודירט פילאָזאָפיע מיט אַזאַ חשק וויא דיא גריכישע און לאַטיינישע קלאַ־סיקער, טהעאָלאָגיע וויא דייטשע ליטעראַטור, פּאָעזיע וויא פרעמדע שפּראַכען. ער איז דאַרום אויך געווען איינער פון דיא בעלעזענ־סטע און געבילדעטסטע מענשען פון זיין צייט.

דאָס איז געווען אַ גייסטיגער ריעז, איינער פון דיא אַלוועלט־

ליבע זשעניען, וועלכע ווערען אזוי זעלטען געבאָרן און וועלכע האָבען א גרויסען איינפלוס אויף דיא ענטוויקלונג פון דער גאנצער מענשהייט. ער איז זיכער געשטאנען מיט עטליכע קעפּ העכער פאַר זיין אידישען פריינד. מענדעלסאָהן, וועלכער האָט איינפאַך פערגעטערט זיין קריסטליכען פריינד, האָט עס אליין גרויסמוטהיג אנערקענט. נאטירליך, מענדעלסאָהן האָט געהאט א טהייערע קאָפּ אויף זיינע שוואכע און אויסגעבויגענע פלייצעס און איז געווען א טיעפער דענקער מיט אן עדעלער נשמה; אָבער מען מעג צווייפלען ,אויב ער וואָלט דערגרייכט צו אזא הויכע שטופע און אזוי בעריהמט געוואָרן אין דער וועלט אָהן לעססינג'ס אויפמונטערונג און איינפלוס. לעססינג האָט געעפענט א וועג פאַר דעם פערפאסער פון „פעדאָן“ ניט נור דערמיט, וואָס ער האָט איהם אויפגעמונטערט צו שרייבען, פערדיכט זיינע גרייזען אין דער דייטשער שפּראך און גלייך געלאָזט פערעפענטליכען זיין ערשטע שריפט, זאָנדערן אויך ווייל מיט זיין גאנצע ליטערארישע טהעטיגקייט האָט ער אויסגעלעגט א וועג פאַר אידישע טאלענטען אין דער דייטשער ליטעראטור.

צוליעב דעם פערנעהמט אויך לעססינג א זעהר וויכטיגען פלאַץ אין דער געשיכטע פון אידישען פאָלק. זיכער איז עס, אז קיין קריסט האָט ניט געשפּיעלט אזא גרויסע ראָלע וויא ער אין דער אידישער השכלה, דירעקט דורך זיינע אייגענע פאָעטישע און קריטישע ווערק און אינדירעקט דורך זיין ווירקונג אויף דעם אלגעמיינען גייסטיגען פראָגרעס, אויף דיא דייטשע ליטעראטור און אויף מענדעלסאָהן'ס טהעטיגקייט.

„עס איז געווען א וויכטיגער מאָמענט, ווען דיא צוויי יונגע ליוט, מענדעלסאָהן און לעססינג, האָבען זיך צוזאמענגעטראָפען, שרייבט פּראָפעסאָר גרעטץ אין „דער געשיכטע פון אידען“. וויא נאָר זיי האָבען געשלאָסען בעקאנטשאפט, האָבען זיי אָנגעפאנגען צו רעספּעקטירען און צו ליעבען איינער דעם אנדערן. מענדעלסאָהן האָט בעוואונדערט אין זיין קריסטליכען פריינד דיא לעבהאַפטיגקייט, דעם מוטה און זעלטענע בילדונג, דעם שטארקען און רייכען גייסט און אויך דיא קראַפט, וועלכע האָט איהם געמאַכט פעהיג צו טראָגען א נייע וועלט אויף זיינע ברייטע פלייצעס ; און לעססינג האָט בעוואונדערט אין זיין אידישען

פריינד דיא ערהאַבענהייט פון געדאַנקען, דיא שטרעבונג צו וואַהר־היים און דיא פעסטקייט פון כאַראַקטער, וועלכע איז בעגרינדעט אויף אַ מאָראַלע נאַטור. לעססינג האָט געדיינקט, אַז מענדעלססאָהן וועט „זיין אַ צווייטער ספינאָזאַ, וואָס וועט ברייגגען עהרע זיין פאָלק". מענדעלס־סאָהן איז איינפאַך בעצויבערט געוועזן פון לעססינג'ס פריינדשאַפט. ער האָט צוגעגעבען, אַז לעססינג'ס אַ פריינדליכער בליק האָט געהאַט אַזאַ מאַכט אויף זיין גייסט, אַז אַלע זיינע זאָרגען פלעגען פערשווינדען. זיי האָבען געווירקט איינער אויף דעם אַנדערן. לעססינג האָט ער־וועקט אין זיין אידישען פריינד אַן אינטערעס צו שעהנע פאָרמען, צו פאָעזי, פיינע ליטעראַטור, עסטהעטיק און קונסט; דער לעצטער האָט דערפאַר געפיהרט זיין קריסטליכען פריינד צו ערנסטע פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען .... דיא טרייבקראַפט, וואָס מענדעלססאָהן האָט גע־קראָגען פון לעססינג'ן, איז געוועזן אויסעראָרדענטליך פאַר איהם און פאַר דיא אידען. אָהן איבערטרייבונג קען מען זאָגען, אַז לעססינג'ס איינפלוס איז געוועזן גרעסער אין דער פעראַדעלונג פון אידישען פאָלק. וויא אין דער ערהויבונג פון דייטשען פאָלק, ווייל דיא אידען זיינען געוועזן זשעדנער צו שטודירען און מעהר עמפפינדליך צו קולטור. אַלעס וואָס מענדעלססאָהן האָט געוואונען דורך זיין פערקעהר מיט לעססינג'ן האָט געבראַכט נוצען דעם יודאַאיזמוס."

מיר וועלען יעצט איבערגיין צו דער בעשרייבונג פון דעם לעבען און טהעטיגקייט פון דיעזע צוויי גרויסע מענער און פריינד. צוערשט וועלען מיר געבען דיא לעבענסבעשרייבונג פון דעם גע־ניאַלען דייטשען דיכטער און קריטיקער, ווייל ער פערנעהמט אַ העכערען און וויכטיגערען פלאַטץ אין דער וועלט־געשיכטע, וויא זיין אידישער פריינד.

לעססינג

ערשטער קאפיטעל.

זיין פאמיליע, קינדערשע יאהרען און ערציהונג.

גאטטהאלד אפרים לעססינג איז געבארן געווארן דעם 22טען יאנואר 1729 יאהר אין דער שטאדט קאמענץ, וועלכע געפינט זיך אין דעם טהייל פון זאקסען, וואו עס זיינען ביז יעצט פערבליבען א טהייל פון דער אמאליגער סלאווישער בעפעלקערונג. וויא בעקאנט, האבען אין דיא מזרח־טהיילען פון דייטשלאנד געוואהנט א כך סלאווישע שטאמען, וועלכע זיינען ביסלעכווייז גערמאניזירט געווארן. אין דער צייט, ווען לעססינג איז געבארן געווארן, זיינען נאך גאנצע געגענדען בעזעצט געווען פון סלאווען, וועלכע זיינען בעקאנט אונטער דעם נאמען ווענדען. מען רעכענט אז זיינע עלטערן האבען געשטאמט פון דיא ווענדען. דערויף צייגט אויך אן זייער נאמען לעססיק, וועלכער איז שפעטער געענדערט געווארן אין לעססינג און וועלכער שטאמט פון דעם סלאווישען ווארט „לעסניק“ (וואלדמעסטער). אייניגע דייטשע ביאגראפען פון דעם פערפאסער פון „נאטהאן דער ווייזע“ האבען זיך געסטארעט צו בעווייזען, אז אפילו זיינע אורעלטערן זיינען געווען ריינע דייטשען, אהן אירגענד וועלכע בלוטמישונג מיט סלאווען, אבער דאס זיינען בויך־סברות, וועלכע זיינען נאר ארויסגערופען געווארן דורך אן ענגהערציגען נאציאנאליזמוס, דורך דיא פיינדשאפט פון דייטשען צו סלאווען. אבוואהל לעססינג'ס אורעלטערן זיינען גערמאניזירט געווארן נאך וויינֿיגסטענס מיט 150 יאהר פאר זיין געבורט, דאך פערדריסט עס פיעלע דייטשען, ווען זיי לעזען, אז זיין משפחה, קען זיין, איז אמאל געווען א סלאווישע.

פון דער אנדער זייט האבען זיך געפונען אזעלכע פערביסענע אנטיסעמיטען, וועלכע האבען זיך אנגעשטרענגט צו בעווייזען, אז וויינינגסטענס איינער פון זיינע אור־עלטערן איז געוועזן א איד. דאס האבען זיי געטאהן מיט דעם צוועק צו בעווייזען, אז זיין הייסע סימפאטהיע צו אידען איז ניט געקומען דורך זיין ליעבע צו דער מענשהייט איבערהויפט, זאנדערן ווייל אין זיינע אדערן האט אויך געפלאסען אידישע בלוט.

יעדענפאלס, ווען מען זאל אנעהמען, אז זיינע אורעלטערן זיינען מיט יאהרהונדערטע צוריק געוועזן ווענדען, וואס עס איז וואהרשיינליך, איז עס אבער זיכער, אז נאך מיט דריי דורות פאר איהם זיינען שוין איינינע מיטגליעדער פון זיין משפחה געוועזן לוטעראנישע גייסטליכע. זיין זיידע איז געוועזן א בעוואוסטער דייטשער פעדאגאג און פראטעסטאנטישער פאסטאר, וועלכער האט זיך בעזאנדערס אויסגעצייכענט דערמיט, וואס ער האט אנגעשריעבען א דיסערטאציע צו גונסטען פון רעליגיעזע פרייהייט — א זעלטענע ערשיינונג אין יענער צייט. זיין פאטער האט זיך פערשאפט א נאמען אלס א געלערנטער פאסטאר, וואס האט ניט נאר פיעל שטודירט פילאזאפיע און טהעאלאגיע, זאנדערן אויך אריענטאלישע שפראכען, פראנצויזיש און ענגליש. ער האט זיך געקליבען צו זיין א פראפעסאר פון טהעאלאגיע אין וויטענבערגער אוניווערזיטעט, נאר ער האט זיך אבגעזאגט דערפון, ווען מען האט איהם איינגעלאדען אלס פרעדיגער אין זיין געבורטסשטאדט קאמענץ.

זיינע קינדער האט ער געגעבען דיא בעסטע ערציהונג נאך זיינע מיטעל. ער איז אבער געבענשט געווארען מיט צעהן זיהן און אייז טאכטער, און אזוי וויא זיינע פעדדיענסטען אלס גייסטליכער אין א קליינער שטעדטעל זיינען געוועזן גאנץ קליינע, האט דיא פאמיליע געלעבט אין דחקות. גאטטהאלד אפרים איז געוועזן זיין צווייטער זוהן. נאך אלס קינד האט ער ארויסגעצייגט זעלטענע פעהיגקייטען. זיין מוטער, א גאנץ איינפאכע פרוי און פרומע לוטעראנקע, האט שטרענג אויפגעפאסט איהרע קינדער זאלען זיין גוט און פרום. מען האט לעססינגען געצוואונגען צו זאגען תפילות, ווען ער האט נאך קוים געקענט אויסריידען דיא ווערטער. אויך האט מען איהם פריה־

צייטיג אנגעפאנגען צו לערנען לעזען דעם פראטעסטאנטישען קאַטעכיזים. ווען ער איז אלט געווען 5 יאהר, האט ער שוין געקענט לעזען דיא ביבעל.

דיא עלטערן האבען געשטרעבט, אז ער זאל ווערן א גוטער און געלערנטער פאסטאר. צו דיעזען צוועק האט דער פאטער איהם גלייך אנגעפאנגען צו שטאפען מיט רעליגיעזע ביכער גראדע וויא מען טהוט עם מיט אידישע אינגלעך אין חדר. דער פערפאסער פון „נאטהאן דער וויזע" האט אויף דיעזער וויזע געקראגען אזא שטרענגע רעליגיעזע ערציהונג וויא זיין אידישער פריינד. נאר אין דער זעלבער צייט האט מען איהם אויך געגעבען וועלטליכע בילדונג. דער פאטער האט איהם צוגעגרייט צו א סעמינאריע. מען האט אויך געדונגען פאר איהם א לעהרער פון מאלעריי, ווייל ער האט ארויסגעצייגט פעהיגקייטען צום צייכנען.

אין 1741 איז לעסינג ענדליך אנגענומען געווארען אין דער בעוואוסטער סעמינאריע ארפאנעאום אלס סטיפענדיאט. זיין פאַטער האט עטליכע יאהר געווארט אויף דיעזע געלעגענהייט צו געבען איהם דיא מעגליכקייט צו ווערן מיט דער צייט א געלערנטער גייסטליכער. ער איז ניט געווען אין שטאנד אויפצוהאלטען זיין זוהן אין א סעמינאריע און ער האט דארום אנגעפאנגען צו בעטען דעם קורפירסט פון זאקסען און דעם דירעקטאר פון „ארפאנעאום" וועגען א סטיפענדיע. אין דער זעלבער צייט האט ער אזוי גוט צוגעגרייט זיין זוהן אז צו 8 יאהר האט ער אויסגעהאלטען דעם קאנקורס־עקזאמען בעסער וויא פיעלע אנדערע עלטערע שילער.

דער „ארפאנעאום" איז דאן געווען איינע פון דיא עלטעסטע און בעסטע שולען אין זאקסען. דיא שילער האט מען געגעבען אזא בילדונג, וועלכע מען האט געהאלטען נייטיג פאר גייסטליכע. דיא איינפיהרונגען זיינען געווען זעהר שטרענגע. דיא שילער האבען געמוזט אויפשטיין האלב נאך פינף אין דער פריה און זיך ארומוואשען לעבען א ברונען. יעדען זאנטאג האבען זיי געמוזט אבזיצען 8 שטונדען אין קירכע. זעהר זעלטען האט מען זיי ערלויבט ארויסצוגיין אויף דער וייסער וועלט. געשפייזט האט מען זיי זעהר שלעכט. דיא לעהרע איז מייסטענס בעשטאנען אין לאטיין און גריכיש. אפילו

דיא ביבעל און לוטער'ם קאטעכיזיס האט מען שטודירט אין לאטיין. פילאזאפיע און בעזאנדערס דיא פראנצויזישע שפראך האט מען בעטראכטעט פאר אן אפיקורסות.

אין אזא שולע און אונטער אזעלכע אומשטענדען האט זיך לעססינג געפיהלט זעהר ענג און שלעכט. ער האט נאכהער געשריעבען, דאס זיצענדיג אויף דער שול-באנק האט ער שוין פערשטאנען, וויא פיעל נוצלאזע זאכען מען לערנט אין שולען. ער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין פלייס, שארפען פערשטאנד און א זעלטענעם זכרון, אבער, נאך דיא בעריכטען פון דיא לעהרערס, האט ער אויך ארויסגעוויעזען „חוצפה און עקשנות". זעהר שנעל האט ער אנגעפאנגען צו לעזען דיא בעסטע גריכישע ווערק, וועלכע זיינען איהם בעזאנדערס געפעלען געווארען, און אונטער זייער איינפלוס האט ער אויך אנגעפאנגען צו שרייבען געדיכטען און דראמאטישע סצענען. איינע פון דיא לעהרערס זיינען געווען פרייערע מענשען, בעזאנדערס דער לעהרער פון מאטהעמאטיק, וועלכער האט זעהר גוט געווירקט אויף דעם פלייסיגען און פעהיגען שילער. דיעזער לעהרער פלעגט זאגען, אז „א געלעהרטער וואס קען ניט מאטעמאטיק און פילאזאפיע, וויים ניט מעהר פון אן עם-הארץ". לעססינג האט דאדום אויך אנגעפאנגען צו שטודירען מאטהעמאטיק.

ווען ער איז אפגעווען א יאהר צוויי אין דיזער סעמינאריע, האט ער געשיקט צום געבורטסטאג פון זיין פאטער א בעגריסונגס-שריפט אונטער דעם נאמען „איבער דיא גלייכהייט פון איין יאהר צום אנדערן". דער 14-יעהריגער פערפאסער האט שוין דאן ארויסגעוויזען א זעלטענעם שריפטשטעלערישען טאלאנט. דיעזע שריפט איז געוועזען א לעבהאפטע אנטווארט אויף זיין פאטער'ס שטענדיגע קלאגען, דאס דיא וועלט ווערט מיט יעדען יאהר ערגער. דער יונגער פילאזאף האט זיך אויסגעלאכט דערפון און ערקלערט אזא מיינונג פאר א „קינדערשען פאראורטהייל". „דיא גאלדענע אלטע צייטען, האט ער מיט היץ געשריעבען, איז נאר אן איינבילדונג. וויא קען מען נאר גלויבען, אז טיעפע אונוויסענהייט, גראבע לעבענספיהרונגען, ווילדע זיטען, אונבעארבייטע פעלדער און נערטנער, נאקעטע קערפערס, קלעגליכע הייזלעך און היילען, רויהע

און שלעכטע שפייז זאָלען זיין דיא אמת'ע צייכענס פון דער גליק־ליכסטער צייט ? !"

צוויי יאָהר נאכדעם האָט ער אָנגעפאנגען צו באָמבארדירען זיין פאָטער מיט ביטעס איהם ארויסצונעהמען פון דער סעמינאַריע, וואו ער האָט זיך איינפאך קיין אָרט ניט געקענט געפינען. זיין פרייער גייסט, וועלכער האָט זיך אַלץ מעהר ענטוויקעלט אין איהם, האָט איהם געיאָגט הדויסען, אין דיא גרויסע און ברייטע וועלט. ער האָט שוין געקענט דיא גאנצע טרוקענע לאַטיינישע תורה פון דער סעמינאַריע און ער האָט ניט געקענט קוקען אָהן עקעל אויף דיא שול־ביכער. זיין פראָטעסט געגען דיא לעהרנונג פון דער סע־מינאַריע האָט ער אויך אויסגעדריקט אין זיין ערשטע דראמאטישע ווערק, אין זיין בעריהמטע קאָמעדיע „דער יונגער געלעהרטער." וועגען דיזע קאָמעדיע האָט ער שפּעטער געשריעבען: „דאָס איז געוועזען דער איינציגער סאָרט נאראָנים וואָס זיינען מיר דאַן בעקאַנט געוועזען. איך בין אויסגעוואקסען צווישען דיזען שימעל. איז עס דען ניט נאַטירליך, דאס מיין ערשטע סאַטירע איז ארויס געגען דיזע דומקעפּ ?"

אין דעם זעלבען 1645 יאָהר, ווען ער האָט אָנגעפאנגען אָפּצו־לאַכען פון דיא דאמאָלסדיגע יונגע געלעהרטע, וואָס זייערע קעפּ זיינען אָנגעשטאָפּט געוועזען מיט אַלטע לאַטיינישע און גריכישע ווערק, אָהן שום שייכות צום פּראַקטישען לעבען, האָט עס אויך געטראָפען, אַז דיא גאנצע סעמינאַריע איז פערכאַפּט געוואָרן פון דיא פּרייסישע סאָלדאטען, וועלכע האָבען זיך דאַן אריינגעריסען אין זאקסען אויף דעם בעפעהל פון פריעדריך דעם גרויסען. דיא מלחמה צווישען עסטרייך און פּרייסען האָט זיך אָבגערופען אויף דער שלעפעריגער שטעטעל, וואו דיא סעמינאַריע האָט זיך געפונען. נאָר דיא פּרייסען, וועלכע האָבען בעראַבעוועט דיא לעהרער און ארויפגעיאָגט אַ שרעק אויף אַלע איינוואָהנער, האָבען ניט גערירט דיא שולע זעלבסט. דיא שילער האָבען נאָר געהאָט אַ געלעגענהייט צו זעהען אַ ביסעל וואָס מלחמה איז. נאָך דיזער אונגעוועהנליכער קאָבעדריי איז לעסינג פעסטער צוגעשטאַנען צו זיין פאָטער איהם צו בעפרייען פון דער סעמינאַריע. דער פאָטער האָט אָבער נאָכ־

געגעבען דיא ביטעס פון זיין זוהן, ווען ער האט געקראגען פון דירעקטאר אן אנטוואָרט, אז לעססינג קען שוין דיא גאנצע תורה פון דער סעמינאריע. דער דירעקטאר האט זיך אזוי אויסגעדריקט וועגען איהם: „דאס איז א פערדעל וואס פאָרדערט א דאפעלטע פאָרציע. דיא לעקציאָנען, וואס זיינען שווער פאר אנדערע, זיינען פאר איהם לייכט וויא א פעדערל.“

אין 1646 איז לעססינג ענדליך ארויס פון דער סעמינאריע. זיין פאטער איז געווען איבערצייגט אז ער וועט ווערן א בעריהמטער גייסטליכער; אבער דער 17־יעהריגער פערפאסער פון „יונגען געלעהרטען“ האט נאר געטרוימט פון דער ביהנע.

צווייטער קאפיטעל.

זיין סטודענטישער לעבען און אנפאנג אלס זשורנאליסט און דראמאטורג. „דער יונגע געלעהרטע“.

אין לייפציג וואו לעססינג האט אנגעפאנגען צו שטודירען אין אוניווערזיטעט, האט זיך פאר איהם געעפענט א נייע וועלט. זיין פאטער האט אויסגעפיהרט, אז זיין געבורטסשטאדט זאל איהם געבען א סטיפענדיע. דארום האט לעססינג געקענט רוהיג שטודירען. נאר באלד האט ער זיך איבערצייגט, אז ער איז ניט געשאפען געווארן צו זיין א גייסטליכער אדער אפילו א פראפעסאר. וואס מעהר ער האט נאכגעטראכט וועגען זיין צוקונפט, איז איהם אלץ קלארער געווארען, דאס ער מוז זיך אויסקלייבען עפעס א וועג אין דער וועלט פון ליטעראטור און קונסט.

ער האט דיא ערשטע צייט פון דעסטוועגען געלערנט גאנץ פלייסיג. בעזאנדערס האבען איהם צוגעצויגען דיא לעקציעס פון צווי פראפעסארען. איינער האט זיך אויסגעצייכענט אלס קענער פון דער נייער ליטעראטור און דער צווייטער איז בעריהמט געווען מיט זיינע קענטניסע אין דער רוימישער געשיכטע און גריכישער פאעזיע. ווען לעססינג איז נאך געווען אין דער סעמינאריע האבען דיא לעהרער בעמערקט זיין נייגונג צו לערנען זייטיגע געגענשטאנדען, צו שטודירען ניט פיר א קאריערע, נאר אום וואס מעהר צו וויסען. זיי האבען איהם דערפאר געשטראפט און גע'טענה'ט, אז ער צר־ווארפט זיך אויף אלע זייטען און שטעלט זיך ניט אפ אויף דיא געגענשטאנדען, וועלכע זיינען בעזאנדערס נייטיג פאר א גייסטליכען. יעצט, ווען ער האט געהאט מעהר פרייהייט, האט ער זיך בעזאנדערס א נעהם געטאן צו לעבעדיגע שפראכען און צום טהעאטער. ער האט אויך בעשלאסען צו לערנען דיא מענשען און זייערע פיהרונגען ניט נאך ביכער, זאנדערן דורך בעקאנשאפט מיט פערטרעטער פון פערשיעדענע קלאסען און מיט זייער טאג־טעגליכען לעבען.

אום זיך אביסעל אויסצומענשלען, וויא ער האט געזאגט, האט ער אנגעפאנגען אויך צו לערנען רייטען, פעכטען און טאנצען. אין א קורצע צייט האט ער אין דיעזע קונסטען געמאכט אזעלכע פארט־שריטע, דאס ער האט ערשטוינט זיינע וועלטליכע חברים. ער איז אזוי געווארן א גאנצער קאוואליער און האט זיך שוין ניט געשעהמט צו צייגען זיך אין געזעלשפטען וויא פריהער. בעזאנדערס האט ער בעזוכט טהעאטערס; זיי האבען איהם געצויגען וויא א מאגנעט.

גראדע האט זיך דאן געפונען אין לייפציג דיא טרופע פון דער טאלענטפאלער שוישפיעלערין נויבער. דיא דייטשע ביהנע איז דאן געשטאנען אויף א זעהר ניעדריגע שטופע. אין דיא גרעסטע טהע־אטערס האט מען געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער אזעלכע דייטשע שטיקער, וועלכע האבען שקלאוויש נאכגעאהמט דיא פראנ־צויזען. עכטע דייטשע דראמען און קאמעדיעס האבען דאן כמעט ניט עקזיסטירט. נאר לעססינג וועלכער איז אויך געוועזען א רעפאר־מאטאר פון דער דייטשער שפראך, האט באלד געשאפען א ריינע דייטשע קאמעדיע. דאס איז געוועזען זיין „יונגער געלעהרטער“.

צוערשט איז ער ארויסגעטראטען אלס זשורנאליסט און פעליע־טאניסט אין א קליינער צייטונג, וועלכע איז געגרינדעט געווארען פון איינעם פון זיינע יונגע פריינד. דארטען האט ער אפגעדרוקט זיינע ערשטע געדיכטען, קאמישע קופלעטען, ערצעהלונגען און אויך א קליינע קאמעדיע, וועלכע איז געוועזען אזוי שוואך, דאס קיינער וואלט ניט געקענט פאראויס זאגען אין איהם דעם פערפאסער פון „מינא פאן בארנהעלם“, „עמיליא גאלאטי“, „נאטהאן דער וויזע“ א. ז. וו. ער איז אויך דאן געווארען א קריטיקער. זיינע ערשטע פיילען האט ער א לאז געטאן אויף קלאפשטאק'ס „מעסיאדא“. דיעזען קלאפ־שטאק האט מען דאן בעשאטען מיט שבחים און ערקלערט פאר א זשעניע. לעססינג האט זיך אויסגעלאכט פון איהם מיט זיין ווערק וועלכע איז געשריעבען געווארען נאך דעם אלטען מוסטער מיט הויך־קלינגענדע פראזען. „ווער לויבט ניט קלאפשטאק'ן ? נאר וויא פיעל לעזען איהם ? האט לעססינג געפרעגט. ניין, מיר ווילען, אז מען זאל אונז וויניגער לויבען און מעהר לעזען“. ער האט זיך גאר ניט גע־שראקען צו אטאקירען אזא פערשריענע גרויסקייט און ערקלערן, אז

יענעם׳ם ליעדער זיינען גלייך צום געזאנג פון זשאבעס אין בלאטע.

אלעס וואס ער פלעגט פערדיענען פון זיין שרייבען אין צייטונ־גען, פלעגט ער אויסגעבען אויף גיין אין טהעאטערס. מען רעכענט, אז צו דער צייט איז ער אזוי פערקאכט געווען אין דער דראמאטישער קונסט, דאס ער האט געוועלט ווערן א שוישפיעלער. אין דער זעלבער צייט האט ער אבער פלייסיג שטודירט אין אוניווערזיטעט, בעזאנ־דערס נאטור וויסענשאפטען און פילאזאפיע. ער האט אלץ ניט גע־וואוסט, וואס פאר א פראפעסיאן זיך אויסצוקלייבען. פון איין זייט האבען איהם געצויגען וויסענשאפטען, אז ער האט זאגאר גערעכענט צו שטודירען מעדיצין; פון דער אנדער זייט האט ער זיך געריסען צו ליטעראטור, קונסט און טהעאטער. צוזאמען מיט א געוויסען װ י י ס ע, איינעם פון זיינע נעהענטסטע פריינד, האט ער אויך גענומען איבערזעצען פראנצויזישע און ענגלישע דראמעס, בלויז מיט דעם צוועק צו קריגען אומזיסט א גוטען זיץ אין טהעאטער.

זיין ערויסטרעטען אלס פערפאסער פון אן עכט דייטשע שטיק איז פארגעקומען אויף פאלגענדען אופן: איין אבענד אין 1747 האט ער זיך אין א געזעלשאפט אויסגעלאכט פון א קאמעדיע, וועלכע אלע האבען געלויבט. ווען מען האט איהם געזאגט, אז עס איז לייכטער צו קריטיקירען אנדערע וויא עפעס אליין צו פערפאסען, האט ער אויסגערופען: „איך וועל אייך צייגען, אז איך קען בעסער אנשרייבען!“

גלייך נאכדעם האט ער אנגעפאנגען נאכצוזוכען זיינע פריה־ערע שריפטען און צו טראכטען וועגען א פאסענדען סיוזשעט. ווען ער האט איבערגעלעזען זיין שריפט וועגען דעם „יונגען גע־לעהרטען,“ וואס ער האט אנגעשריבען זייענדיג אין דער סעמי־נאריע, האט ער זיך אנגעכאפט אן דעם פאר זיין פערשפראכענע קאמעדיע. גראדע האט עס געטראפען, אז דיא בערלינער אקאד־דעמיע פון וויסענשאפטען האט געהאט צו בעשטימען דעם זעלבען יאהר א פרייז פאר דיא בעסטע אבהאנדלונג איבער א געוויסען פונקט (דיא זא־גענאנטע „מאנאדען“) פון לייבניץ׳ס פילאזאפיע. איינער פון דיא יונגע געלעהרטע אין לייפציג, וועלכער האט אויך געשיקט אן אבהאנדלונג נאך בערלין, האט זיך איבעראל פארוים

בעריהמט, אז ער וועט זיכער קריעגען דעם בעשטימטען פרייז, אבער ער איז זעהר מיאום דורכגעפאלען.

לעססינג האט זיך בענוצט מיט דיעזען פאל זעהר געשיקט און גייסטרייך אין זיין קאמעדיע דער „יונגער געלעהרטער“, אום צו מאכען חוזק פון דער דאמאליגער סיסטעם פון בילדונג אין דייטשלאנד. טהיילוויז האט ער אבגעמאלען זיך זעלבסט און זיין פאטער, ארויסשטעלענדיג נאר דיא קאמישע זייטען פון זייער לאטיינישער לערנונג.

דאמיס, דער העלד פון דער קאמעדיע איז א יונגער מאן, וואס זיין קאפ איז נאר אנגעשטאפט מיט לאטיינישע און גריכישע ביכער, וועלכע ער האט זיין גאנצען לעבען שטודירט אין פערשיעדענע שולען. מעהר וויא דיעזע אלטע תורה, וועלכע האט קיין שייכות מיט דעם פראקטישען לעבען, קען ער ניט, און ער איז אין דער גרויסער וועלט וויא א קליין קינד. אפילו זיין נארישער דיענער פיהרט איהם פאר'ן נאז. ווען ער שרייבט א מגילה צו קריעגען דעם פרייז פון דער בערלינער אקאדעמיע, רעכענט ער אויס וואס יעדערער פון דיא גריכישע און רוימישע פילאזאפען האט געזאגט וועגען דעםווארט „מאנאדען“ און מיינט אז דערמיט האט ער געשאפען א געניאלעס ווערק, מיט וועלכע ער וועט איבעררראשען דיא גאנצע וועלט. דיא נאטור האט איהם בעשאנקען מיט גוטע פעהיגקייטען און אויך מיט א קלארען פערשטאנד; אבער אין דער שולע איז זיין קאפ אזוי צודולט געווארען פון דיא גריכיש לאטיינישע ביכער, אז ער ווערט איינפאך אן אידיאט אין לעבען און פערשטעהט זאגאר ניט, וואס דיא בערלינער אקאדעמיע האט פערלאנגט, ווען זיא האט בעשטימט איהר פרייז.

ווען ער קריעגט פון זיין פריינד אין בערלין אן ענטווארט, דאס זיין דיסערטאציע טויג אזוי וויט ניט, דאס ער (דער פריינד) האט איהר אפילו ניט געוועלט דערלאנגען דער אקאדעמיע, שרייט ער אויס אין פערצווייפלונג: „אה, איהר נארישע דייטשען! איהר זייט גאר ניט אין שטאנד צו שעצען אזעלכע געניאלע ווערק. דערצו מוז מען אויך האבען געניאלע פעהיגקייטען. איהר וועט אימער פערבלייבען אין דער פינסטערניס פון בארבארייע, און

אייערע וויציגע שכנים (דיא פראנצויזען) וועלען זיך אויסלאכען פון אייך. אָבער איך וועל זיך אָפּרעכענען מיט אייך! פון יעצט אָן הער איך אויף צו זיין א דייטש. איך וועל באלד פערלאָזען מיין אונדאנקבארעס פאטערלאנד".

ער קען זיך גאָר ניט פארשטעלען אין זיין פערבלענדענעס, אז דיא וועלט פאָרדערט עפּעס מעהר, וויא א קענטשאפט פון דער גריכיש־רוימישער ליטעראטור, און ער האלט זיך פאר א ניט אנער־קענטען זשעניע. זיין פאָטער כריזאנדער זוכט אויך ארויסצוציי־גען, אז ער איז ניט אבי ווער, אז ער פערשטעהט אויך לאטיין — דערביי קומען פאָר זעהר קאָמישע סצענען — אָבער ער האָט ניט פערלאָרען זיין פראקטישען פערשטאנד און ער זעהט, אז זיין זוהן איז א געלערנטער נאר. „דו און דיין האָמער זיינען א פאָר דומ־קעפ!", שרייט אוים אין איין ארט דער פאטער מיט כעס, ווען דער זוהן צולאָזט זיך אויף זיין שטייגער צו צייגען, אז ער גע־דענקט וואָס ער האָט געלערנט אין שול. אָבער דאמים געפינט זיך גאָר ניט בעליידיגט. פערקעהרט, ער איז מלא שמחה מיט דעם פערגלייך. „איך און האָמער! שרייט ער אוים מיט פריידע. האָמער און איך? מירביידע? בע־כע־כע... אזוי גאָר, פאָטער! אָה, איך דאנקע, איך דאנקע... איך און האָמער! האָמער און איך!"

דיא קליגסטע פערזאָנען אין דער קאָמעדיע זיינען א דיענער און א דיענסטמיידעל. זיי מאכען אויף יעדען שריט חוזק פון דעם יונגען געלעהרטען. ליזעטע, דיא דיענסטמיידעל, איז א לעבעדיגע און וויציגע שטיפערקע; אָבער זיא איז ניט א דייטשער טיפּ. לעססינג האָט איהר פאָרגעשטעלט נאָך דעם מוסטער פון דעם געניאלען פראנצויזישען דראמאטורג מאָליער. אין פיעלע אנדערע שטעלען זעהט מען, אז ער האָט נאָכגעמאכט מאָליער'ן און אויך דעם פאָטער פון קאָמעדיע, דעם אלטען גריכישען דראמאטורג אריסטאָפאן. אין אלגעמיינען אָבער האָט דער יונגער דיכטער און קריטיקער פאָרטרעפליך געשילדערט איינע פון דיא קאָמישע זייטען פון דייטשען לעבען. דאמים איז א טיפּ פון דיא יונגע גע־לעהרטע אין יענער צייט. וויא געזאָגט, האָט לעססינג טהיילווייז זיך אליין פאָרגעשטעלט און אָפּגעלאכט פון דער בילדונג, מיט

וועלכער מען האָט איהם געמאַטערט אין דער סעמינאַריע. דערביי האָט ער אַרויסגעצייגט זיין שאַרפע און בייסענדע קריטיק וויא אויך טיעפען וויץ.

מיט אַ געדריקטע האַרץ האָט ער דערלאַנגט זיין ערשטע דראַמאַטישע ווערק דיא שוישפּיעלערין נויבער, און ניט קליין איז געוועזן זיין פריידע, ווען זיא האָט אויסגעדריקט איהר ענטציקונג מיט דיעזער קאָמעדיע און האָט נאָך ערקלערט, אַז ער האָט דער־מיט געמאַכט דעם אָנפאַנג פון אַן עכט דייטשע דראַמאַטישע קונסט. דער „יונגער געלעהרטער“ איז גלייך אויפגעפיהרט געוואָרען און איז אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס בייפאַל. אין לייפּציג זיינען געוועזן גענוג יונגע געבילדעטע לייט, וועלכע זיינען עהנליך געוועזן צו דאַמיס׳ן. מען האָט דיעזע קאָמעדיע נאַכהער געשפּיעלט מיט גרויס ערפאָלג אין גאַנץ דייטשלאַנד.

דריטער קאפיטעל.

זיין ערשטע רייזע נאך בערלין.

נאך דיעזען ערפאלג האט זיך לעססינג אין גאנצען אפגעגעבען צום טהעאטער. זיינע עלטערן זיינען אבער גאר ניט צופריעדען געוועזן דערמיט. זיי האבען נאך אלץ געהאפט, אז פון איהם וועט ארויסקומען א בעריהמטער גייסטליכער, און זיין פאטער האט איהם אנגעשריעבען א זעהר שארפען בריעף, אין וועלכען ער האט איהם געשטראפט און אויך געסטראשעט, אז דיא שטאדט קאמענץ וועט אויפהערען צו געבען איהם דיא סטידפענדיע, אויב ער וועט ניט אויפהערען זיך ארומצודרעהען מיט שוישפיעלערס און שוישפילערקעס און מיט אנדערע אזעלכע „אויסגעלאסענע" מענשען. לעססינג איז אזוי אויפגעבראכט געווען פון דיעזען מוסר, דאס ער האט געוואלט אליין זיך אפזאגען פון דער סטיפענדיע און נאך שיקען צו אלע מיטגליעדער פון קאמענצער שטאטראטה אפישען פון זיין קאמעדיע; אבער זיינע פריינד האבען איהם אפגעהאלטען דערפון. ער האט געענדיגט דערמיט וואס ער האט געשיקט זיין פאטער א לאנגען בריעף, אין וועלכען ער האט געזוכט צו בעווייזען, אז אלע בעשולדיגונגען געגען איהם זיינען אונבעגרינדעט.

וויא קליינשטעטעלדיג זיינע עלטערן זיינען געווען, צייגט פאלגענדער קאמישער פאל. זיין מוטער האט איהם געשיקט אלס געשאנק א גרויסען שטרודעל לכבוד וויהנאכטען. דער העגדלער וואס האט געבראכט דיעזע מתנה, האט אויך פערשפראכען אויסצוגעפינען, וויא לעססינג פיהרט זיך אויף אין לייפציג. ער האט געהאלטען ווארט מיט עכט דייטשער פינקטליכקייט און האט איבערגעגעבען, ווען ער האט זיך צוריקגעקעהרט, דאס ניט נאר שלעפט זיך לעססינג ארום מיט שוישפיעלערס און „שלעכטע חברה", זאנדערן האט אויך אויפגעגעסען דער מוטער'ס שטרודעל אין דער קאמפאניע פון שוישפיעלערס נאכדעם, וויא אלע האבען אויסגע־

טרונקען א רעכט ביסעל פלאשען וויין. דאס לעצטע האט גאר דערשלאגען זיין מוטער. זיא האט געקלאגט און געבראכען דיא הענד און ערקלעהרט, אז איהר זוהן איז א פערלארענער אויף דער וועלט און האט אויף פערזינדיגט יענע וועלט. זיא האט זיך אזוי אבגעגעסען דיא הארץ דערפון, אז לעססינג'ס פאטער האט בעשלאסען אנצושרייבען א בריף צו זיין זוהן מיט דער פאלשער בשורה, דאס זיין מוטער איז געפעהרליך קראנק און וויל איהם זעהען פאר איהר טויט. דער פאטער האט איהם דארום גע-בעטען צו לאזען אלעס אן א זייט און גלייך קומען.

לעססינג האט זיך אנגעשטויסען, אז מען נארט איהם אפ, נאר אזוי וויא ער האט ניט געוואוסט אויף זיכער, האט ער זיך גלייך א לאז געטהאן אין וועג, אבוואהל עס זיינען דאן געווען אויסערגעוועהנליך שטארקע פרעסט. ווען ער איז אנגעקומען א צובראכענער, האט איהם זיין מוטער בעגעגענט מיט דיעזע ווער-טער: „ווארום ביסטו געפאהרען אין אזא פראסט?" — „אבער, מיין טהייערע מוטער, איהר האט עס דאך געוועלט, האט ער גע-ענטפערט. עס פרעהט מיך יעדענפאלס צו זעהען אייך געזונד." אויף א קורצע צייט האבען זיי דאן געמאכט שלום. דיא עלטערן האבען געמוזט צוגעבען, אז פון איהם וועט שוין ניט ווערען א פאסטאר, און ער האט פערשפראכען צו שטודירען מעדיצין. א סך מוסר איז איהם אויסגעקומען צו הערען פון אלע זיינע קרובים, אז ער זאל מעהר קיין קאמפאניע ניט פיהרען מיט שוישפיעלער. דיא קליינשטעטעלדיגע האבען זיך פארגעשטעלט שוישפיעלער עפעס אזוי וויא א פערקערפערונג פון טייוועל.

אין 1748 איז לעססינג אנגעקומען אין מעדיצינישען פאקול-טעט. ער האט געהאלטען ווארט און זאגאר פלייסיג געלערענט, אבער זיין הארץ איז גאר ניט געלעגען אין מעדיצין. ער האט מעהר בעזוכט דעם טהעאטער, וויא דעם אוניווערזיטעט. ער האט אויך אנגעפאנגען צו שרייבען א טראגעדיע, אבער ער האט איהר ניט געענדיגט. ארום דער צייט האט ער אויך געקראגען דיא ערפאה-רונג, אז ניט אלע שוישפיעלער מעג מען טרויען. פאר איינעם פון זיי האט ער גוט געזאגט. דיעזער שוישפיעלער איז אוועק נאך

וויען, פערגעסענדיג צו בעצאהלען זיינע חובות. לעססינג איז דורך דעם געוואָרען אזוי פערצווייפעלט, אז ער האט אליין געוואלט אנפאנגען שפיעלען אויף דער ביהנע, אום צו קענען בעצאהלען דעם שוישפיעלער'ס חובות. ער האט אליין קוים געקענט דערקען זיינע אויסגאבען מיט זיין אָרימער סטיפענדיע, און דא האט ער נאך געמוזט צאהלען א פעקעל מיט פרעמדע חובות. נאר זיינע פריינד האבען איהם ארויסגעהאלפען. דיעזער פאל האט אבער אויך געפיהרט דערצו, אז ער האט בעשלאָסען אוועק צו פאהרען פון לייפציג. ער האט זיך געקליעבען נאך בערלין, וואו זיין יוגענדפריינד, א געוויסער מיליוס, א פריידיינקער און רעדאקטאר פון צייטונגען, האט זיך בעזעצט; נאר ער איז פערבליעבען אין וויטטענבערג. דארט האט ער זיך פערשריעבען אלס סטודענט פון מעדיצינישען פאקולטעט, נאר שטודירט האט ער מעהר פילאזאפיע און זיך אפגעגעבען צו שרייבען דראמען גראדע וויא אין לייפציג.

ווען ער וואלט ניט געזוכט צופריעדען צו שטעלען זיין פאטער, וואלט ער וואהרשיינליך גאר ניט אנגעפאנגען צו שטודירען מעדיצין. וויניגער פון אלעם האט ער געדעבענט צו ווערן א פראקטיצירענדער דאקטאר. ער האט נאר שטודירט פיזיק, כעמיע און אנדערע נאטור־וויסענשאפטען, ווייל דאס האט איהם אינטערעסירט, ווייל ער האט געשטרעבט צו קענען וואס מעהר. אבער זיין הארץ איז געלעגען אין ליטעראטור, פאעזיע און קונסט. ער האט דאן אנגעפאנגען צו שרייבען עטליכע קאמעדיעס פאר דעם דירעקטאר פון וויענער טהעאטער, וועלכע זיינען מייסטענס געבליעבען אונגעענדיגט, און האט אויך אנגעשריעבען א סך געדיכטען, עפיגראמען און קריטישע בעמערקונגען, וועלכע זיינען שפעטער פערעפענטליכט געוואָרען.

זיין פינאנציעלע לאגע איז געווען א גאנץ טרויעריגע, דארום האט ער זיך א לאז געטאהן נאך בערלין, וויא נאר ער האט זיך דערוואוסט, אז זיין פריינד מיליוס איז געוואָרען דער רעדאקטאר פון „רודיגער'ס צייטונג", וועלכע עקזיסטירט נאך ביז יעצט אונטער דעם נאמען „פאססישע צייטונג". אין א בריעף

צו זיין מוטער האט ער ערקלעהרט, אז קיין מאל האט ער זיך ניט געפיהלט אזוי אונגליקליך וויא אין וויטטענבערג, דען צו אלע צורות איז ער נאך קראנק געווארען און האט זיך אויך געהאט צו רעכענען מיט איינינע פון זיינע לייפציגער קרעדיטארען.

מיליוס האט איהם אויפגענומען מיט גרויס פריינדשאפט און געהאלפען, וויא ווייט ער האט געקענט. אזוי וויא אויף צו להכעיס לעססינג'ס עלטערן, וועלכע האבען איהם בעשימפפט און פער־שאלטען אלס א פריידיינקער, האט מיליוס געשטעלט אויף דיא פיס זייער געניאלען זוהן, ווען זיי האבען ניט געוועלט העלפען דערפאר וואס ער האט זיי ניט געפאלגט און איז ניט געגאנגען אויף דעם אנגענומענעם און ברייט אויסגעלייגטען וועג צו מאכען א קאריערע. מיליוס האט דיא ערשטע זאך געקויפט נייע קליידער פאר זיין 20־יעהריגען פריינד, וועלכער איז נעבעך געווען אזוי אפגעריסען און אפגעשליסען אז ער האט זיך געשעהמט דיא אויגען צו ווייזען. נאכהער האט מיליוס איהם פערשאפט א פלאץ ביי דעם ארויסגעבער רודיגער אלס ביבליאטהעקער.

פאר דיעזע ארבייט האט לעססינג געקראגען מאהלצייטען און עטוואס געלט. דערצו האט מען איהם איבערגעגעבען צו שרייבען אין דער צייטונג רעצענזיעס איבער נייע ביכער. ער האט אזוי געמאכט וויא עס איז א לעבען און איז אויך געווען צופריעדען מיט דער ארבייט, דען ער האט געהאט דיא געלעגענהייט צו לעזען א סך נייע ביכער און צו וויסען וואס עס טהוט זיך אין דער ליטערא־רישער וועלט. אין דערזעלבער צייט האט ער זיך צוזאמענגעשרי־בען מיט דירעקטארס פון טהעאטערס און מיט בעוואוסטע שוי־שפיעלערס וועגען זיינע קאמעדיעס און דראמען, וועלכע ער האט אנגעפאנגען, אבער זעלטען געהאט דיא מעגליכקייט צו ענדיגען. גראדע וויא אין דער סעמינאריע האט ער זיך געווארפען אויף אלע זייטען, האט פיעל געלעזען, געלערנט און דא פערפאסט גע־דיכטען, דארט ערצעהלונגען, דא וויעדער קריטיקען, קאמעדיעס, הומארעסקען, עפיגראמען א. ז. וו. דאס האט איהם אין אנפאנג זעהר פיעל געשטערט, דען ער האט ניט געוואוסט, צו וואס פריהער זיך צו נעהמען און וואס שנעלער צו ענדיגען. זיין געניאלע קאפ

איז געוועזן פול מיט פלענער און גרויסע האפנונגען, אבער עס איז איהם אליץ ניט געלונגען צו פערפאסען עפעס אזעלכעס, וואס זאל איהם פערשאפען א גרויסען נאמען אין דער וועלט.

ווען זיינע עלטערן האבען זיך דערוואוסט, אז ער איז אוועק נאך בערלין אהן זייער צושטימונג, זיינען זיי געוועזן אויסער זיך פון ערגערניס. זיי האט ניט נאר געקריינקט, וואס ער איז בעפריינדעט מיט אזא גאטלאזען מענשען וויא מיליוס, זאנדערן אויך וואס ער פערבלייבט אין אזא גאטלאזער שטאדט, וויא בערלין האט דאן א שם געהאט. בערלין איז דאן געוועזן אין אלע היגזיכטען, אויסער אין מיליטערישער, א גאנץ אנדער שטאדט וויא יעצט. פרידריך דער גרויסער, דער אונבעשרענקטער הערשער פון פרייסען, האט געשטרעבט נאכצוטאנצען דיא פראנצויזען. ער האט אזוי פעראכטעט דיא דייטשע ליטעראטור, אז אין זיין ביבליאטהעק האט ער ניט געוואלט האבען קיין איינציגען דייטשען בוך. ער האט געברויכט דיא פראנצויזישע שפראך אין זיין הויף און אין זיינע שריפטען. דיא פראנצויזישע פילאזאפיע, דיא פראנצויזישע ליטעראטור, דיא פראנצויזישע דראמע, דיא פראנצויזישע קונסט האבען געהערשט אין בערלין אזוי וויא אין פאריז. אפילו דיא אקאדעמיע פון וויסענשאפטען אין בערלין איז מייסטענס בעשטאנען פון פראנצויזען.

אין יענער צייט איז פראנקרייך איבערהויפט געוועזן דיא גייסטיגע פיהרערין פון אייראפא, נאר בעזאנדערס האט מען עס געפיהלט אין בערלין. אזוי וויא דיא פראנצויזישע פילאזאפען און שריפטשטעלער, בעזאנדערס וואלטער, דידערא און דיא זאגענאנטע ענציקלאפעדיסטען (דיא מיטארבייטער פון דער בעריהמטער ערשטער פראנצויזישער ענציקלאפעדיע) זיינען ניט נאר געוועזן מוטהיגע פריידיינקער, זאנדערן האבען בעקעמפפט און אויסגעלאכט דיא קריסטליכע רעליגיאן, האט מען דאס זעלבע געטהאן אין בערלין. עס איז דאן געוועזן אין דער מאדע צו מאכען חוזק פון גייסטליכע און צו ערקלערן, אז קריסטענטהום איז איינפאך אבערגלויבען. דער קעניג איז געוועזן א פערעהרער פון וואלטער און האט זיך אפען אויסגעגעבען פאר א פריידיינקער.

דארום האבען לעססינג'ס פרומע עלטערן אזוי געציטערט, וואס ער האט זיך בעזעצט אין בערלין. זיי האבען איהם שטארק געשטראפט אין זייערע בריף, און דער פאטער האט איהם שטרענג בעפוילען גלייך צו קומען צוריק אהיים. אבער דער יונגער פריי-גייסט האט יעצט אין גאנצען רעוואלטירט. לעססינג האט זיך פערטהיידיגט אין זיינע בריף געגען דיא בעשולדיגונגען פון דיא עלטערן און האט זיך ענטשיעדען ענטזאגט צו פערלאזען בערלין, אבוואהל זיין מאטעריעלע לאגע איז נאך א לאנגע צייט גאר ניט געווען א פרעהליכע.

פיערטער קאפיטעל.

זיין בעקאנטשאפט און צאנקעריי מיט וואָלטער'ן. — „דיא אידען" און „דער פריי־גייסט".

אין א קורצע צייט האט לעססינג געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט פיעלע בעריהמטהייטען. אלס פּאָעט, זשורנאליסט און קרי־טיקער האט ער געפונען א וועג איבעראל; דערצו נאך האט ער בעזעסען פיעלע אנגענעהמע מעלות און איז איבערהויפט געווען א לעבהאפטער, לוסטיגער און אנציהענדער יונגער מאן. דיא וואָס האבען איהם נעהנטער געקענט, האבען ניט ווילענדיג געמוזט צו־געבען, אז ער איז א יונגער מאן מיט אויסערארדענטליכע פעהיג־קייטען און מיט א גרויסען טאלאנט.

ער האט אויך געהאט דיא זכיה בעקאנט צו ווערן מיט דעם קעניג פון דער ליטעראַרישער וועלט אין 18טען יאהרהונדערט, מיט וואָלטער'ן זעלבסט. דער געניאלער פראנצויזישער שרייבער, וועלכער האט געהאט דעם גרעסטען איינפלוס אין זיין צייט און איז פערעהרט געוואָרן פון גרויס און קליין, פון קעניגע און אָרימע סטודענטען, האט זיך דאן געפונען אין בערלין, וואו פריעדריך דער גרויסער האט איהם אויפגענומען וויא א גאָט. ער האט דערגרייכט דעם העכסטען פונקט פון זיין בליץ־שטראהלענדער און דונער־שלאגענדער קאריערע. לעססינג האט איהם אויך פערעהרט, אזוי וויא אלע דיינקענדע מענשען, און ער איז געוועזען איבערגליקליך, ווען ער האט געהאט דיא געלעגענהייט צוזאמענצוטרעפען זיך מיט איהם אין קעניגליכען פאלאץ; אָבער שליסליך האט ער מעהר וויא צרות ניט געהאט פון דיזער בעקאנטשאפט.

וויא גרויס און ערהאבען וואָלטער איז געווען אלס שריפטשטע־לער, אזוי קליינליך און ניעדריג איז ער געווען אלס מענש. לייי־דער איז עס ניט זעלטען דער פאל, אז גרויסע פּאָעטען און שריי־בערס זיינען געמיינע מענשען. בעזאָנדערס איז עס אזוי געווען

מיט וואַלטער'ן, וועלכער האָט, מעג מען זאָגען, קיין גלייכען צו זיך אַלס בייסענדער און גייסטרייכער שרייבער. ער האָט זעהר פיינט געהאַט אידען, אָבער ער איז זיכער געווען ערגער פאַר דעם ניעדריגסטען פון אידישע וואוכערניקעס. זיין פיינדשאַפט צו אידען האָט געהאַט פערזענליכע גרינדע. *) דער צופאַל האָט געוואָלט אַז גראַדע צוליעב וואַלטער'ס אַ צוזאַמענשטויס מיט אַ אידישען מאַקלער זאָל לעססינג שליסען בעקאַנטשאַפט מיט דעם גרעסטען און גלאַנצענדסטען שטערן פון 18טען יאָהרהונדערט.

דאס איז געשעהן אַזוי. לעססינג האָט זיך בעפריינדעט מיט דעם יונגען פראַנצויזישען לעהרער רישיע דע־לואַווען, וועלכער איז געוואָרן וואַלטער'ס סעקרעטער. ווען וואַלטער איז אַזוי מיאוס אַריינגעפאַלען אין דער געשיכטע מיט אַ געוויסען הירש (מען וויים ניט ביז'ן היינטיגען טאָג אויף זיכער, ווער עס האָט וועמען בעשווינדעלט: דער איד וואַלטער'ן אָדער וואַלטער דעם אידען, נאָר וואַלטער האָט יעדענפאַלס ניט נאָר פערכאַפט בריליאַנטען ביי הירש'ן און געפעלשט הירש'ס אונטערשריפט, זאָנדערן האָט נאָך צוליעב דיזען סקאַנדאַל געמוזט פערלאָזען פריעדריך דעם גרויסען'ס הויף), האָט ער בעדאַרפט האָבען איינעם, וואס זאָל איבערזעצען געוויסע דאָקומענטען אין דייטש פיר דעם פּראָצעס, וואס הירש האָט אָנגעפאַנגען געגען איהם אין אַ בערלינער געריכט. זיין סעקרעטער האָט איהם רעקאָמענדירט לעססינג'ן אַלס פעהיגען איבערזעצער, און וואַלטער איז צופריעדען געווען.

נאָר באַלד נאָכדעם וויא לעססינג האָט געענדיגט דיא איבערזעצונג פון דיא דאָקומענטען, וועלכע וואַלטער האָט געברויכט פיר זיין פערטהיידיגונג, האָט ער זיך מיט איהם זעהר ערנסט צו־קריעגט. לעססינג האָט געקענט פיהלען אויף זיין אייגענע הויט וואס פאַר אַ בייזע און ניעדריגע בעשעפענים דער גייסטיגער ריעז איז געווען. וואַלטער'ס גרויסע היסטאָרישע ווערק „לודוויג דעם פיערצענטען'ס צייט" איז דאַן ערשיענען, אָבער נאָך ניט פאַר דעם אַלגעמיינען פובליקום (דיא ערשטע קאָפּיעס זיינען אָבגעדרוקט גע־

*) זעהט „וואַלטער אַלס מענש און דענקער" פון יעקב גאָרדין, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פובלישינג קאָמפּ.

וואָרען בלויז פאר'ן קעניג) וואָס האָט געוואָרט מיט אונגעדולד אויף דיעזען בוך וויא איבערהויפט אויף אלע שריפטען פון דעם געניאלען פראנצויז. רישיע דערלאוווען האָט געליהען לעססינג'ן א קאָפּיע פון דיעזען בוך מיט דער בעדינגונג, אַז ער זאָל עס קיינעם ניט ווייזען. נאָר לעססינג האָט איינפאך אוים לייכטזיניג־קייט ניט ערפילט דיעזע בעדינגונג. איינער פון זיינע פריינד איז צוגעשטאַנען איהם צו געבען איבערלעזען דעם בוך, און ער האָט איהם ניט געקענט ענטזאגען. דיעזער פריינד האָט אוים אייטעלקייט געצייגט דעם בוך אין אַן אריסטאָקראטישען סאלאָן, און דער סוף איז געווען, אַז איינע פון וואָלטער'ס פריינדינען האָט זיך געפונען בעליידיגט, וואָס זיא האָט ניט געקראגען א קאָפּיע, וויא דער פער־פאַסער האָט עס איהר פערשפּראָכען. ווען זיא האָט עס אויסגערעדט וואָלטער'ן, איז ער זעהר אין כעס געוואָרן און האָט געהייסען זיין סעקרעטער גלייך צונעהמען ביי לעססינג'ן דעם בוך. אָבער לעססינג איז גראדע אָפּגעפאָהרען נאָך וויטטענבערג און האָט מיטגענומען דעם בוך, וויל ער האָט איהם אין בערלין ניט איבערגעלזען ביז'ן סוף.

וואָלטער, וועלכער האָט נאַטירליך געאורטהיילט מענשען נאָך זיך, האָט אַנדערם ניט געמיינט, אַז לעססינג האָט פערכאַפּט דעם בוך, אום עס צו איבערזעצען אָדער איבערצודרוקען. דארום האָט ער אָנגעשריעבען אַ זעהר בעליידיגענדען בריעף צו לעססינג'ן, בע־שולדיגענדיג איהם איינפאָך אין גנבה. דער אָרימער יונגער שרייבער האָט בעזועסען א צו עדעלען און עהרליכען כאַראקטער, אום איבער־הויפּט צו בעגעהן א געמיינעם אַקט. ביי איהם האָט זיך וואָרט ניט אָפּגעטהיילט פון טהאַט, ער איז אויך געווען עדעלמוטהיג גענוג צו ליידען פאַר זיינע אידעען. ער האָט גלייך צוריק געקעהרט דעם בוך, וויא נאָר ער האָט זיך דערוואוסט וואָס פאַר א גערודער דאָס האָט געמאַכט, און האָט אויך אָנגעשריעבען אַ זעהר בייסענדען ענטפער וואָלטער'ן. אָבער וואָלטער האָט נאָכהער ביי יעדער געלעגענהייט געזוכט צו ערניעדריגען לעססינג'ן און האָט איהם פאָרגעשטעלט אלס אַ ניעדעריגען כאַראקטער. מען בעהויפּטעט, אַז וואָלטער האָט איהם ניט אַנדערם גערופען וויא „לע סענזש", (אין פראנצוי־

זיש בעדרייטעט עס : אפפע), אום דערמיט צו געבען אנצוהערע־ניס, אז לעססינג האט געוועלט זיך בענוצען מיט זיין ווערק און איהם נאכאהמען.

נאך מיט יאהרען שפעטער האבען איינינע פון לעססינג׳ס פיינד זיך בענוצט מיט וואלטער׳ס רכילות, אום איהם צו שענדען. לעססינג האט זיך אפגערעכענט דערפאר מיט בייסענדע עפיגראַ־מען אויף וואלטער׳ס רעכנונג. וואס פאר א מיאוס׳ער מענש וואל־טער איז געוועז, דאס האט לעססינג נאך געזעהען ווען ער האט איבערזעצט וואלטער׳ס דאקומענטען פיר דעם פראצעס מיט הירש׳ן.

א געוויסע צייט האט זיך לעססינג בעשעפטיגט ספעציעל מיט איבערזעצונגען. ער האט אויסגעלערענט גענוג איטאליעניש און שפאניש, אום אויך צו קענען איבערזעצען פון דיעזע שפראכען. מיט זיינע אייגענע שריפטען האט ער נאך אזוי וויניג אויסגענומען, דאס פון איבערזעצונגען פלעגט ער מעהר פערדיענען. אבער זאגאר אין דיעזע ארבייט האט ער זיך צו־וואָרפען, האט פיעלעס אנגעפאנ־גען און וויניג געענדיגט.

ער האט אויך ניט אויפגעהערט צו שרייבען פיר׳ן טהעאטער. גאר אין בערלין איז אפילו ניט געווען א דייטשער טהעאטער. מען האט דארטען בלויז געשפיעלט פראנצויזישע שטיקער אדער איבערזעצונגען אין פראנצויזיש. דער קעניג האט פיינט געהאט דיא דייטשע שפראך און האט גאר ניט געוואלט הערען פון א דייטשען טהעאטער. אבער לעססינג האט געהאפט צו זעהען זיינע שטיקער אויפגעפיהרט אין אנדערע שטעדט און ווייטער האט ער זיי געשריעבען, ווייל דאס איז איהם געפעלען געווען און ווייל ער האט געהאט אן איינגעבארענע נייגונג צו דער דראמאטישער קונסט.

פון דיא פיעלע קאמעדיעס וועלכע ער האט אנגעפאנגען אין לייפציג און וויטטענבערג, האט ער ארום 1749 געענדיגט „דיא אידען“ און „דער פרייגייסט“.ביידע דיעזע קאמעדיעס פערדיענען אז מען זאל וועגען זיי מעהר ריידען אפילו אין א קורצער ביאג־ראפיע פון דעם גרויסען פערפאסער. פאר אידען איז נאטירליך

בעזאנדערס אינטערעסאנט זיין קאמעדיע „דיא אידען“. דארום וועלען מיר זיך דא לענגער אפשטעלען אויף איהר.

וויא אידען האבען דאן געלעבט אין דייטשלאנד וועלען מיר זעהען אין מענדעלסאהן'ס ביאגראפיע. דא וועט גענוג זיין צו בעמערקען, דאס אפילו דער פריידיינקענדער פרייסישער קעניג האט זיי ניט בעסער בעהאנדעלט וויא אנדערע מלכים, וועלכע האבען אויף קיין פילאזאפיע ניט פרעטענדירט און האבען זיך ניט געחבר'ט מיט פראנצויזישע פריידיינקער. אידען האבען נור געקענט אריינקומען אין בערלין דורך דעם בראנדענבורגער טהויער און דאס אויך נור דאן ווען זיי האבען בעצאהלט דעם בעשטימטען קאפשטייער. לעבען דיעזען טהויער איז געשטאנען א וועכטער, וועלכער האט גוט אויפגעפאסט, אז דער קעניג זאל אריינקריגען דיא בעשטימטע טאקסע פון דיא אונגליקליכע אידען. יעדער קריסטליכער בויאן האט זיי געמעגט בעליידיגען אויף דער גרעבסטער ארט. מען האט דארום בעדארפט האבען ניט נאר אן עדעלע הארץ, זאנדערן אויך פיעל מוטה, אום צו וואגען פארשטעלען אידען אלס מענשען אויף דער ביהנע, וויא דער 20-יעהריגער לעססינג האט עס געטאן. נאך אלס סטודענט אין לייפציג האט ער געפאסט דעם עדעלען בעשלוס צו פערטהיידיגען דיא פערפאלגטע אידען. ער האט דאן אויסגעארבייט דעם פלאן פון דער קאמעדיע „דיא אידען“, וועלכע האט אנגעמאכט א גרויסען גערודער, ווען איהם איז שליעסליך געלונגען איהר ארויסצולאזען אויף דער ווייסער וועלט.

מען מוז אבער זאגען, אז ער האט איהר פערפאסט ניט וויא א דראמאטורג, זאנדערן וויא א פובליציסט, א פערטהיידיגער פון זיינע אידען און א קעמפפער געגען פאראורטהיילע. פסיכאלאגיע און אפילו כאראקטער-שילדערונג איז דארטען ניט צו געפינען. מען זעהט גלייך אז לעססינג האט געוועלט אויסדריקען, וואס ער האט געהאט אויפ'ן הארצען, דורך געשפרעכען און א דראמאטישער פארמע.

דער העלד פון דיעזער קאמעדיע איז א רייכער אידישער קויפמאן, וועלכער ווערט פארגעשטעלט מיט אלע מעגליכע

גוטע מעלות. גראדע טרעפט עס אז ער רעטעט פון מויט א דייט־שען באראן מיט זיין יונגע טאכטער: דיעזער באראן איז אייגענט־ליך א גאנץ גוטער מענש; אבער אידען האט ער סתם פיינט וויא געוועהנליך אלע קריסטען, וועלכע זיינען איינגעוויגט אין אלטע פאראורטהיילע. ניט וויסענדיג אז זיין רעטער איז א איד, שלאגט דער באראן איהם פאר אויס דאנקבארקייט דיא האנד פון זיין טאכטער. דער רעטער ערקלעהרט אבער דאן ווער ער איז, און עס ענטוויקעלט זיך א פילאזאפישער געשפרעך וועגען רעליגיאן, אידען און טאלעראנץ. אלעס וואס לעססינג האט נאכגעדענקט וועגען דיא לאגע פון אידען, וועלכע איהם איז אויסגעקומען צו בע־טראכטען אויף „דיא לייפציגער מעססען“ (דער בעריהמטער יריד), האט ער אריינגעלייגט אין זיין העלד'ס מויל. דער באראן וויעדערהאלט נאר דיא אלטע טענות געגען אידען. נאטירליך, עס קען שוין קיין ריידע ניט זיין וועגען א שידוך צווישען דעם באראן'ס טאכטער און א איד, אבער דער באראן ווערט אזוי גע־ריהרט פון דעם אידען'ס טענות אז ער הויבט איהם אן צו אכ־טען.

דאס איז אין קורצען דער גאנצער אינהאלט פון דיעזער קא־מעדיע, וועלכע האט יעצט נאר א היסטארישען אינטערעס, ווייל זיא צייגט דעם כאראקטער פון דעם פערפאסער און פון דער צייט, ווען ער האט איהר געשריעבען. אמת'ער לעבען פעהלט אין דיעזער קאמעדיע, וויא אין אלע אנדערע, וועלכע לעססינג האט געשריע־בען אין זיינע יונגע יאהרען אונטער דעם איינפלוס פון דער דא־מאלסדיגער פראנצויזישער שולע, וועגען וועלכער מיר וועלען ריידען שפעטער. דיא העלדען פיהרען זעהר שעהנע און גייסטרייכע גע־שפרעכען, אבער אלץ מיט דעם פערפאסער'ס מויל. אלעס איז דאר־טען קינסטליך — דער אינהאלט, דיא פערזאנען, דיא סצענען און אפילו דיא מאנאלאגען.

נאר פון דעסטוועגען האבען אזעלכע געלערנטע יודענפיינדע וויא פראפעסאר מיכאעלים גאר ניט רעכט געהאט, ווען זיי האבען ערקלעהרט, אז אזא איד, וויא לעססינג האט פארגעשטעלט, קען גאר ניט עקזיסטירען אין דער ווירקליכקייט. אין דער צייט ווען

מען האָט איהם אַזוי קריטיקירט, האָט לעססינג שוין געקענט אָנ־ציינגען אויף אַזעלכע אידען, וויא דר. גומפּערץ און משה מענדעל־סאָהן, מיט וועלכע ער האָט זיך בעפריינדעט.

זיין פּאָלעמיק מיט פּראָפעססאָר מיכאַעליס, וועלכער האָט איהם אַנערקענט פאַר אַ גרויסען טאַלענט, איז אויך זעהר אינ־טערעסאַנט פאַר יענער צייט. לעססינג האָט דערביי ניט געזוכט צו פערטהיידיגען זיך אָדער זיין פּיעסע, נאָר זייעע ליבעראַלע גע־דאַנקען און אַ פריינדליכע שטעלונג צו אידען אין אַלגעמיינען. אין דער צייט, ווען ער האָט גרויסמוטהיג פערטהיידיגט דיא אידען, האָט וואָלטעי זיי בעגאָסען מיט גיפטיגע שמוץ איינפאַך אויס פער־זענליכע ראַכע.

„דער פריינגייסט“ איז אויך אַ זעהר שוואַכע ווערק אין דראַ־מאַטישער הינזיכט. נאָר פאַר דעם הויפּט העלד, דעם סקעפּטיקער אַדראַסט, האָט לעססינג געהאַט אַ מוסטער אין דער פּערזאָן פון זיין פריינד מיליוס. לעססינג איז גראַדע אַרויסגעטרעטען געגען זיין פריינד'ס מיינונג וועגען רעליגיאָן און גייסטליכע. ער אַליין איז אייגענטליך ניט געווען אַן אַטהעאיסט. יעדענפאַלס האָט ער ניט געקענט איינשטימען מיט מיליוס'ן און אַנדערע אַזעלכע פריי־דיינקער, אַז אַלע גייסטליכע זיינען היפּאָקריטען און איינפאַך שווינדלער, דען זיין אייגענער פאָטער איז געווען אַ גאַנץ עהרלי־כער פּאַסטאָר און אויפריכטיגער פרומער קריסט. איידער ער האָט געענדיגט זיין „פריינגייסט“, האָט ער געלאָזט וויסען זיין פאָטער, אַז ער שרייבט אַזאַ קאָמעדיע, מיט וועלכער דער פאָטער וועט זיין צופריעדען.

דער אינהאַלט פון „פריינגייסט“ איז אין קורצען פאָלגענדער:

דער סקעפּטיקער אַדראַסט טרעפט זיך צוזאַמען מיט דעם יונגען און עהרליכען גייסטליכען טהעאָפאַן, וועלכער סטאַרעט זיך צו געווינען זיין אַכטונג און איהם צו ציינגען, אַז ער האָט אַ טעות אין זיינע שלעכטע מיינונגען וועגען גלחים. זיי זיינען פערליעבט אין צוויי שוועסטער, פון וועלכע איינע איז אַ לוסטיגע און לעב־האַפטע, דיא אַנדערע אַן ערנסטע. אין אָנפאַנג איז פאָרגעשטעלט, אַז דער סקעפּטיקער איז דער חתן פון דער לוסטיגער מיידעל, און

דער גייסטליכער פון דער ערנסטער מיידעל; נאָר מיט דער צייט זעהען זיך אַלע פיער אַרום אז זיי האָבען זיך שלעכט צוזאמען געפאָרט, און דיא חתנים בייטען זיך מיט דיא כלות און ווערען אויך פריינד. דיא דיענער און בעזאָנדערס דיא קאַמער־מיידעל ליזעטע פון דיא כלות שפיעלען אַ גרויסע ראָלע אין דיא ליעבע אינטריגען און בעלעבען מיט זייערע קאָמישע רייד און האַנדלונגען דיא סצענען, וועלכע וואָלטען זאָנסט געווען צו לאַנגווייליג אפילו אין לעזען.

דעם סיוזשעט האָט ער טהיילווייז גענומען פון אַ פראַנצויזישע קאָמעדיע, נאָר ער האָט איהם בעאַרבייט אויף זיין פאַסאָן און צוגעגעבען דעם פילאָזאָפישען טהייל, וועלכען ער האָט אייגענטליך געהאַט אין זינען ביי'ן שרייבען. צו דער צייט און יאָהרענלאַנג שפעטער, מען קען זאָגען, ביז ער האָט אָנגעפאַנגען צו שטודירען שעקספיער'ס דראַמען, האָט לעססינג אייגענטליך ניט געזוכט פאָרצושטעלען דעם ווירקליכען לעבען אין זיינע קאָמעדיעס, זאָנדערן אויסצודריקען זיינע געדאַנקען און קריטישע בעטראַכטונגען אין אַ דראַמאַטישע פאָרמע. פסיכאָלאָגישע אנאַליזען זיינען איהם דאַן נאָך גאַנץ פרעמד געווען.

פינפטער קאפיטעל.

זיין שטודירען אין וויטענבערג און קריטישע שריפטען אין בערלין. — דיא טראגעדיע „סאראה סאמפסאן“.

אונגעפעהר דריי יאהר האט לעססינג פערבראכט אין בערלין. אין דער צייט האט ער ביסלעכווייז געקראגען א נאמען אלס א טאלענטפאלער יונגער שרייבער און אלס א שארפער קריטיקער. אייניגע פון דיא נייע ווערק, וועלכע ער האט געלעזען, אום צו געבען רעצענזיעס אין צייטונגען, האבען אויף איהם געהאט א גרויסען איינפלוס, ספּעציעל זשאן זשאק רוססא׳ס ווערק און אן איבערזעצונג פון שעקספּיער׳ס דראמע „יוליוס צעזאר“ אין דייטש (אונטער דעם איינפלוס פון „יוליוס צעזאר“ האט ער אנגעפאנגען צו שרייבען א טראגעדיע אונטער דעם נאמען „הענצי“). זיינע רעצענזיעס האבען נאטירליך געמוזט זיין קורץ, נאר אין יעדער שורה איז געוועזען צו זעהען גרויס טאלענט, שארפזין און טיעפע קענטניס. מיט זיין קריטיק איבער קלאפּשטאק׳ס „מעסיאדא“ האט ער איבעררראשט דיא בעסטע פארשטעהער פון דייטשע ליטעראטור און פאעזיע.

דאך האט ער צו ענדע פון 1751 יאהר בעשלאסען צו פערלאזען אויף א צייט בערלין. ער האט זיך נעמליך ארומגעזעהען, אז ער מוז נאך פריהער ענדיגען זיינע שטודיען אין אן אוניווערזיטעט, אום צו קענען בעסער פארטזעצען זיין קאריערע אלס שריפטשטעלער. אין בערלין איז ער געוועזען צו פיעל פערנומען און האט געהאט צו פיעל בעקאנטע, אום צו קענען רוהיג שטודירען, וויא ער האט עס געוואונשען. דארום איז ער ווידער אוועקגעפאהרען נאך וויטענבערג, וואו איינער פון זיינע ברידער האט שטודירט טהעאלאגיע און וואו ער האט אין א יאהר ארום געקראגען א דיפלאם אויף "מאגיסטער פון פרייע קונסטען“. דיזען יאהר האט ער גאנץ ווייניג געשריעבען, אבער ער האט אזוי פיעל געלעזען, צוגרייטענדיג זיך צו זיין דיסערטאציע, אז ער האט גע-

קענט זאגען מיט רעכט, האס אין דער אוניווערזיטעט־ביבליאָ־טהעק פון וויטענבערג איז ניט געווען איין בוך, וואס ער האט ייייניגסטענס ניט געהאלטען אין האנד.

זיין פאטער האט געוואלט, אז ער זאל זוכען א שטעלע אלס פּראָפעסאָר, אָבער דיא ביהנע פון אן אוניווערזיטעט איז צו ענג געווען פאר איהם, ער האט געשטרעבט צו שפּיעלען א גרויסע ראָלע אויף דער וועלט־ביהנע. ער איז דארום צוריק אוועק נאך בערלין, וואו ער האט זיך אין גאנצען אָפּגעגעבען צו ליטעראַ־טור און האט אָנגעפאנגען ארויסצוגעבען זיינע שריפטען אין בוך־פאָרם. יעצט איז ער שוין געווען א בעקאנטער און אנערקענטער שרייבער אין בערלין, ניט בלויז אן אָרימער מעדיצינישער סטו־דענט אין צוריסענע קליידער, וויא ער איז דעם ערשטען מאל אָנ־געקומען אין דער הויפּטשטאָדט פון פרייסען. רעדאקטאָרס און אַרויסגעבער זיינען געווען זיינע פריינד, און פאסס, איינער פון דיא בעוואוסטע בוכהענדלערס, האט איהם פיעל געהאָלפען ארויסצוגעבען זיינע ערשטע ווערק אין 6 בענדער.

פיעלע האָבען יעצט געזוכט זיין בעקאנטשאפט, און פיעלע סאלאָנען זיינען געווען אָפען פאר איהם. ער איז אויך געווען א טהעטיגער מיטגליעד אין ליטעראַרישע קלובען. אָט אין דיזער צייט האט ער זיך צוזאמענגעטראָפען מיט מאָזעס מענדעלססאָהן, וועל־כער איז באלד געוואָרן זיין בעסטער און נעהענטסטער פריינד. ביידע האָבען ליעב געהאט צו שפּיעלען שאך און דורך דיזען שפּיעל זיינען זיי צוערשט בעקאנט געוואָרן. לעססינג, וועלכער איז ניט נאָר געווען א פרייער גייסט, זאָנדערן האט אויך פיינט געהאט דיא אָפיציעלע געלעהרטע, דיא ענגהערציגע פּראָפעסאָרען פון אוניווער־זיטעטען, און האט געהאסט פּאָראורטהיילע, האט זיך זעהר פאר־אינטערעסירט אין דעם בלייכען, קרענקליכען און אויסגעבויגענעם איד, וועלכער האט געהאט א זעהר אינטעליגענטעם געזיכט און האט שוין צו דער צייט בעזעסען טיעפע קענטניסע אין פילאָזאָפיע.

וויא מיר ווייסען עס שוין, האט לעססינג געזוכט צו שליסען בעקאנטשאפט מיט שוישפּיעלער, הענדלערס, סאָלדאטען און אידען, אום בעסער צו לערנען דאס פאלק. ער איז נאך פריהער

בעקאַנט געווען מיט דר. גומפּערץ און מיט אַ געוויסען ניימאַן, נאָר קיינער פון זיי האָט איהם ניט אַזוי צוגעצויגען, וויא מענדעלססאָהן, וועלכער האָט דאַן געלעבט וויא אַן אָרים-בחור און האָט זיך אפילו געשעמט צו צייגען זיך אין אַ געזעלשאַפט.

לעססינג׳ס ליטעראַרישע טהעטיגקייט איז צו דער צייט בע־שטאַנען מייסטענס אין קריטישע אַרטיקלען אין דער „פאָססישער ציימונג", וועלכע איז פערבונדען געוואָרן מיט זיין נאָמען, און אין איבערזעצונגען, פון וועלכע ער האָט נאָך אַלץ מעהר געלט געמאַכט וויא פון זיינע אייגענע שריפטען. זיינע איבערזעצונגען זיינען בע־טראַכטעט געווען פאַר דיא בעסטע. ער האָט איבערזעצט פון פיער שפּראַכען: פראַנצויזיש, ענגליש, שפּאַניש און איטאַליעניש. מיר קענען זיך ניט אָפּשטעלען אויף אַלע שריפטען פון דיזען גייס־טיגען ריעז, דען דאָס וואָלט אונז אוועקגעפיהרט צו ווייט אין זייטיגע דרכים און וואָלט אויך געפאָרדערט דעם פּלאַץ פון אַ גאַנץ גרויסען בוך. אין אַלגעמיינען קען מען זאָגען, אַז ער האָט דורכ־געלעזען און קריטיקירט אַלע בעסטע ווערק פון זיין צייט און איז געוואָרן אַ בעריהמטער שרייבער, ווען ער איז נאָך אַלט געווען בלויז 24 יאָהר. אַ גרויסער טאַלענט, אַ פיינער געשמאַק, אַ ליעבע צו קונסט און אַ זעלטענע געלערנטקייט אין אַלטע און נייע ליטעראַ־טור, וויא אויך אין וויססענשאַפטען — דאָס אַלעס איז געווען פער־בונדען אין איהם און האָט געבראַכט פּראַכטפאָלע און ערקוויקענדע פריכטע.

מיר וועלען יעצט נאָר בעריהרען דיא וויכטיגסטע פּאַסירונגען אין זיין פיעל געפּרופטען לעבען און אָנצייגען אויף זיינע גרעסטע און וויכטיגסטע ווערק.

אום צו צייגען, וויא עהרליך און אויפריכטיג ער איז געווען אין זיינע רעצענזיעס און קריטיקען, וויא ערנסט ער האָט געמיינט ווען ער האָט אפילו פיינט געהאַט דיא פערפאַסער, וויא וועניג ער האָט געטריבען פערזענליכקייטען אין זיין ליטעראַרישער טהעטיגקייט, וועלען מיר ברייננען פאָלגענדען פאַל.

צווישען דיא ערשטע ביכער, וועלכע ער האָט בעדאַרפט רע־צענזירען, ווען ער איז געקומען דעם צווייטען מאָל נאָך בערלין,

האָט זיך אויך געפונען וואָלטער'ס ערצעהלונג „אַמאַליע אָדער דער הערצאָג דע־פוא". אין זיין הארצען זיינען נאָך אָפט געווען דיא וואונדען, וועלכע וואָלטער האָט איהם געמאַכט מיט פאַלשע בעשול־דיגונגען. מיר וויסען אויך, אַז לעססינג האָט געהאַסט וואָלטער'ן אַלס מענש זינט דער סקאַנדאַל־געשיכטע מיט הירש'ן און אַז ער האָט ניט וויניג בייסענדע עפּיגראַמען געשריעבען אויף וואָלטער'ס רעכנונג. דאָך האָט ער מיט בעגייסטערונג געלויבט וואָלטער'ס נייעם ווערק.

„וואס פאר א פּאָעט!" האָט לעססינג געשריעבען וועגען וואָלטער'ן. „אין זיין אַלטער בעזיצט ער דעם פייער פון יוגענד, אַזוי וויא אין זיין יוגענד האָט ער שוין ארויסגעצייגט דיא צייטיגע קריטיק פון אַלטער. וואס עס בעוועגט איהם, בעוועגט דיא וועלט; וואס עס געפעהלט איהם, געפעהלט אַלעמען. זיין גליקליכער גע־שמאַק איז דער געשמאַק פון דער וועלט".

פון לעססינג'ס אייגענע שעפּפונגגען איז דיא בעסטע און וויכ־טיגסטע צו דער צייט געווען דיא טראַגעדיע „מיסס סאַראַה סאַמפּסאָן". אום צו ענדיגען דיזע טראַגעדיע, איז ער אוועקגע־פאָהרען אויף 7 וואָכען נאָך פּאָטסדאַם, וואו אפילו זיינע נעהענט־סטע פריינד האָבען איהם ניט געקענט אויסגעפינען. ער האָט איהר פערפאַסט אונטער דעם איינפלוס פון ריטשאַרדסאָן און אַנדערע שרייבערס פון דער זאָ־גענאַנטער „סענטימענטאַלער שולע". זיינע פריהערע דראַמאַטישע ווערק האָט ער געשריעבען נאָך דעם מוסטער פון דער פראַנצויזישער שולע, וועלכע איז דאַן געווען דורכגעדרונ־גען מיט דעם זאָ־גענאַנטען „פּסוידאָ־קלאַסיציזמוס" (דער וואָרט „פּסוידאָ" בעדייטעט : פאַלש).

אין פראַנקרייך און אויך אין ענגלאַנד ביז דעם אָנפאַנג פון 18־טען יאָהרהונדערט איז איינגעפיהרט געוואָרען נאָכצומאַכען דיא אַלט־גריכישע דראַמאַטורגען. דאָס איז געווען איינער פון דיא רע־זולטאַטען פון העם גרויסען איינפלוס פון דער גריכישרוימישער ליטעראַטור און פילאָזאָפיע — וואָס מען רופט מיט איין וואָרט: „קלאַסיציזמוס" — אויף דיא אייראָפּעאישע פעלקער זייט דיא רענעסאַנס־צייט אין איטאַליען און פראַנקרייך. מען האָט זיך

געהאַלטען אַן דעם אַלטען מנהג, אַז דיא העלדען אין אַ דראַמאַ דאַרפען זיין מענשען פון דעם אַריסטאָקראַטישען קלאַס. נור איינינגע ענגלישע דראַמאַטורגען האָבען ביסלעכווייז איינגעפיהרט אַרויסצופיהרען אויף דער ביהנע העלדען פון מיטעלען קלאַס. זיי האָבען געלאָזען אָן אַ זייט דיא מלכים, פירסטען, קריעגס־פיהרער א. ז. וו. וועלכע דיא פערפאַסער פון דיא פסוידאָ־קלאַסישע דראַמעס האָבען שטענדיג פאַרגעשטעלט, געברויכענדיג דערביי הויך־קלינגענדע פראַזען, און האָבען געלאָזט ריידען געוועהנליכע מענשען אין אַ געוועהנליכער שפּראַך. דיזע פערפאַסערס האָבען אָבער אויך ניט געזוכט פאַרצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז, זאָנדערן האָבען געוועהנליך אויסגעקליבען פאַטהעטישע (ריהרענדע) סצענעס, אום צו ווירקען אויף דעם סענטימענט (געפיהל) פון דיא צוהערער. דאַרום האָט עס דיזע שולע געקראָגען דעם נאָמען : סענטימענטאַלע.

אין אַלגעמיינען קען מען זאָגען, אַז דיא סענטימענטאַלע דראַמאַטישע שולע איז געוועזען דער אָנפאַנג פון דער רעאַליסטישער דראַמאַטישער שולע.

לעססינג האָט מיט גרויס אינטערעס שטודירט דיא עטליכע ענגלישע און פראַנצויזישע דראַמאַטישע ווערק פון דער דאַמאַלס נייער שולע און האָט דאַן אָנגעשריעבען אַ קריטישע בעטראַכטונג „איבער דיא ריהרענדע אָדער טרערענגיסענדע דראַמע“. ער האָט אָנגעצייגט אויף דיא אונטערשיעדע צווישען דיא פסוידאָ־קלאַסישע און סענטימענטאַלע שולען און האָט ערקלערט, אַז ניט יעדע „ריהרענדע“ דראַמע פערדיענט דעם נאָמען „וויינענדע“, און אַז מען מעג פערבינדען ריהרענדעס און קאָמישעס אין אַ דראַמאַטישע ווערק, דען אַזוי טרעפט עס אויך אין לעבען. „דער פראַנצויז“, האָט ער געשריעבען, „איז אַ בעשעפעניס, וואָס וויל אימער זיך אַרויסווייזען העכער וויא ער איז ; דער ענגלענדער איז אַזאַ בעשעפעניש וואָס וויל אַרונטערשלעפען אַלעס גרויסעס צו זיין דורכשניטמאָס“. דאַרום איז דעם פראַנצויז ניט אָנגענעהם געוועזען צו זעהן זיך אָבגעלאַכט אין אַ קאָמעדיע, ווערהענד דעם ענגלענדער איז ניט געפעלען געוועזען צו זעהען שטענדיג נאָר קעניגע און אַריסטאָקראַטען אין העלדישע סצענען. דיא ענגלענדער האָבען נאָך געוואָלט צייגען,

אז גרויסע ליידענשאפטען און ערהאבענע געדאנקען קען מען אויך טרעפען אין פאלק, וויינינגסטענס אין דעם האנדעלס־קלאס.

זיין אבהאנדלונג איבער דיא סענטימענטאלע דראמאטישע שולע איז געווען דער אנפאנג פון א גרויסע קריטישהיסטארישע ווערק, וואס ער האט זיך געקליבען צו שרייבען איבער „דיא געשיכטע פון טהעאטער אין אלע צייטען ביי אלע פעלקער". ער האט געוואלט איינפיהרען דיא סענטימענטאלע שולע אין דייטשען טהעאטער און צו דעם צוועק האט ער פערפאסט דיא טראגעדיע „סאראת סאמפסאן", וועלכע מוז ווירקליך ארויסרופען טרערען ביי נערוועזע מענשען. דיזע טראגעדיע איז אויפגעפיהרט געווארן מיט גרוים ערפאלג. נאך דער ערשטער פארשטעלונג האט לעססינג געשריעבען צו זיינעם א פריינד: „דאס פובליקום איז פיער שטונדען נאכאנאנד געזעסען וויא א סטאטוע און האט זיך בעגאסען מיט טרערען". אזוי איז עס טאקע געווען, אבוואהל ביי א קריטישע בעטראכטונג זעהט מען גלייך, אז פיעלעס איז איבערטריעבען און שטימט גאר ניט מיט דער ווירקליכקייט. לעססינג, וועלכער האט שטענדיג געדיכטעט נאך זיינע טהעארעטישע בעטראכטונגען און נאך דיא אנגענומענע רעגעלען פון דיא שולען, וואס האבען איהם בעאיינפלוסט אין געוויסע צייטען, האט אין דיזען פאל געוועלט אנשרייבען אזא דראמאטישע ווערק, וואס זאל ריהרען דיא צוהערער ביז טרערען, און דאס איז איהם גראדע זעהר געלונגען.

אין זיין נאכאהמונג איז ער געגאנגען אזוי ווייט, אז דיא האנדלונג קומט פאר אין ענגלאנד און דיא העלדען זיינען ענגלענדער, פון וועלכע איינינע זיינען עהנליך צו דיא פערזאנען פון ריטשארדסאן'ס דראמעס. סאראה סאמפסאן איז דיא טאכטער פון אן ענגלישען גייסטליכען, וועלכע אנטלויפט מיט איהר ליעבהאבער מעלעפאנט. זיא בעט איהם חתונה צו האבען מיט איהר, אום צו רעטען איהר עהרע און צו בערוהיגען איהר פאטער. ער האט איהר אפילו זעהר ליעב, אבער ער האט פיינט דאס לעבען פון פערהייראטעטען מאן און ער זוכט פערשיעדענע תירוצים אפצולייגען דיא חופה. דערצו נאך האט ער פריהער געהאט א געליעבטע, א שעהנע און ליידענשאפטליכע פרוי מיט דעם נאמען מארוואוד, וועלכע

האָט פון איהם געהאַט אַ טאָכטער. זיא איז שטערבליך פערליעבט אין איהם און פערפאָלגט איהם פאַר זיין ליעבע צו אַן אַנדערע. זיא זוכט פערשיעדענע מיטעל צו געווינען זיין ליעבע און צולעצט פּרובירט זיא צו ווירקען אויף זיין פּאָטערליעבע. זיא ברייגגט זייער טאָכטער און רייסט ביי איהם אַרויס אַ פערשפּרעכען, אַז ער וועט קומען צו איהר. אָבער וויא נאָר ער געהט אַרויס, האָט ער חרטה. זיא וויל איהם דאַן דערשטעכען, אָבער ער רייסט אַרויס דעם שפּיעז און צווינגט איהר אָפּצופאָהרען נאָך לאָנדאָן און איהם איבערגעבען זייער טאָכטער.

פאַר איהר אָפּרייזע בעט זי ערלויבניס צו זעהען איהר געגנערין. ער גיט עס נאָך, און דער סוף איז, אַז זיא פערגיפטעט סאַראַה סאַמפּסאָן. מעלעפאָנט דערשטעכט זיך דאַן אויס פערצווייפלונג מיט דעם זעלבען שפּיעז, מיט וועלכען מאַרוואוד האָט איהם געוועלט דערשטעכען.

פיעלע סצענען זיינען זעהר דראַמאַטישע און ריהרענדע אפילו ווען מען לעזט דיזע טראַגעדיע, נאָר דיא הויפּט כאַראַקטערען זיינען זעהר שוואַך און אָבערפלעכליך פאָרגעשטעלט. בעזאָנדערס ניט ריכטיג איז דער הויפּט העלד מעלעפאָנט, דען עס איז אונמעגליך אָנצונעהמען, אַז אַ מאַן וואָס איז אַזוי פערליעבט, אַז ער בעגעהט זעלבסטמאָרד, זאָל אָנווענדען געמיינע מיטעל און דערצעהלען ליגענס, אום ניט חתונה צו האָבען מיט זיין געליעבטע.

אין „סאַראַה סאַמפּסאָן“ זעהט מען ניט נאָר נאָכאַהמונג, נאַטירליך מיט אַ גרויסען אייגענעם טאַלענט, זאָנדערן אויך דיא שוואַכקייט פון די פּסיכאָלאָגישע בעטראַכטונגען, וויא אין אַלע זיינע ערשטע דראַמאַטישע ווערק. זיא איז אין אַלגעמיינען פערפאַסט געוואָרן ניט פאַרצושטעלען דעם לעבען וויא ער איז אָדער קען זיין אונטער נאַטירליכע אומשטענדען, זאָנדערן אום איבערצוגעבען אַ נייע טהעאָריע וועגען דראַמאַטישע קונסט.

זעקסטער קאפיטעל.

זיין קלעגליכע לאגע אין לייפציג און זיין רייזע אלס קאמפאניאן נאך האלאנד.

טראץ דעם ערפאלג פון „סאראה סאמפסאן“ האט לעססינג זעהר קלעגליך געלעבט אין בערלין. אפילו דיא בעסטע שרייבערס האבען דאן קוים געקענט מאכען א לעבען פון זייער פעדער אין דייטשלאנד. לעססינג איז זעהר געשעצט געווען אלס שריפטשטע־לער, און זיינע שריפטען זיינען פיעל געלעזען געווארן; אבער דאך האט ער פערהעלטניסמעסיג גאנץ ווייניג פערדיענט. זיינער א פריינד האט גראדע געעפענט א טהעאטער אין לייפציג, און לעס־סינג, וועלכער האט בעשלאסען זיך אין גאנצען אפצוגעבען צו שרייבען דראמעס נאך דעם ערפאלג פון „סאראה סאמפסאן“, האט זיך בערעכענט, אז ער האט גאר ניט צו פערלירען אין בערלין און אז ער וועט בעסער קענען אויספיהרען זיינע שטרעבונגען אין לייפציג.

ענדע 1755 איז ער פלוצלונג אוועק פון בערלין נאך לייפציג וואו ער האט געהאט דעם פערגניגען זיך צוזאמענצוטרעפען מיט אלטע פריינד. זיינע בריף צו מאזעס מענדעלסאהן און ניקאלאאי, זיינע אינטימסטע פריינד אין בערלין, צייגען, אז ער האט זיך דאן געפיהלט זעהר גוט, פול מיט האפנונגען; אבער פון זיין שרייבען האט ער דאך אזוי ווייניג פערדיענט, דאס ער האט אפילו אנגענומען דעם פארשלאג צו פאהרען אלס לעהרער פון א רייכען בחור, וואס מען האט געשיקט זעהען א ביסעל דיא וועלט. ער האט דאן זעהר אפט בעזוכט טהעאטערס און זיך ארומגעטראגען מיט פיעלע פלע־נער; אבער ער האט אפילו איין גאנצע שטיק ניט אנגעשריעבען. ווען ער וואלט געהאט דיא געדולד אויסצופיהרען א הונדערטעל פון זיינע פלענער, וואלט ער אנגעשריעבען בערג. ער פלעגט זיך נעהמען צו דער ארבייט זעהר ענערגיש און שרייבען זעהר שנעל, נאר באלד פלעגט ער מיעד ווערען און פעליערען דיא געדולד צו

ענדינגען. ער פלעגט דארום שיקען גלייך צום דרוקער, וואָס ער פלעגט אָנשרייבען, אום צו זיין געצוואונגען צו ענדיגען; אָבער דאָס האָט אויך ניט אַלע מאָל געהאָלפען. ניט זעלטען פלעגט ער האָבען אונאַנגענעהמקייטען צוליעב דעם מיט דיא אַרויסגעבערס. יעדענפאַלס, וואָס אַנבעלאַנגט צו פינקטליכקייט, איז ער גאָר קיין דייטש ניט געווען.

אונטער דעם איינפלוס פון דעם איטאַליענישען דראַמאַטורג גאָלדאָני, וועמעס צאָהלרייכע ווערק ער האָט זעהר פלייסיג געלעזען, ווען ער איז אָנגעקומען אין לייפציג, האָט ער אָנגעפאַנגען צו שרייבען דיא קאָמעדיע „דיא גליקליכע יורש'טע"; אָבער ווען צוויי בויגען זיינען שוין אָפגעדרוקט געוואָרן, האָט ער זיך ענטזאַגט צו שרייבען ווייטער, ניט אַכטענדיג אויף אַלע ביטעס פון דיא אַרויס־געבער. דיזע קאָמעדיע איז אַזוי געבליבען אונגעענדיגט.

אַרום דער צייט האָט זיך איהם געמאַכט אַ ווירקליך גוטע געלעגענהייט צו בעפריעדיגען זיין יוגענדליכען וואונש צו רייזען איבער דער וועלט און צו זיין פערזאָרגט מיט חיונה. אַ רייכער יונגער מאַן מיט דעם נאָמען ווינקלער האָט געזוכט אַ פאַסענדען קאָמפאַנ־יאָן צו רייזען מיט איהם איבער האָלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד און איטאַליען. מען האָט איהם רעקאָמענדירט לעססינג'ן, וועלכער האָט געקענט פיעלע שפראַכען, און ער האָט זיך נאָך דער ערשטער בעקאַנטשאַפט איבערצייגט, אַז קיין בעסערן קאָמפאַניאָן קען ער גאָר ניט ווינשען צו האָבען. לעססינג האָט מיט פריידע אָנגענומען דעם פאָרשלאַג. זיינע אייגענע פערדיענסטען אַלס שרייבער האָבען איהם אויף קיין פאַל ניט ערלויבט צו מאַכען רייזען. אין אַ בריף צו מענדעלססאָהן'ען אין דעצעמבער 1755, דריקט ער אוים זיין פריידע מיט דיזער וויכטיגער פאַסירונג אין זיין לעבען. „ניט אין אַן אונ־גליקליכע שטונדע האָב איך פערלאָזען בערלין," האָט ער געשריבען. „איהר ווייסט פון פראָפעסאָר זולצער'ס פאָרשלאַג וועגען אַ רייזע נאָך אויסלאַנד. דערפון וועט גאָר ניט אַרויסקומען, ווייל איך האָב אָנגענומען אַן אַנדער פאָרשלאַג, ניט דער ערך אַ בעסערן און פאָר־טהיילהאַפטערן. איך וועל יעצט פאָהרען ניט אַלס אַ לעהרער, ניט מיט אַן אינגעל, וואָס וועט מיך בעלעסטיגען, און ניט נאָך דיא

פֿאַרשריפֿטען און פּלענער פֿון זיינע עלטערן, זאַנדערן אַלס קאָמ־פּאַניאָן פֿון אַ מאַן, וואָס האָט דעם וואונש און דיא מעגליכקייט צו מאַכען דיא רייזע אַזוי ניצליך און אנגענעהם פֿיר מיר, וויא ווען איך וואָלט געפֿאָהרען אויף מיין אייגענער רעכנונג.“

אין דער אויפֿרעגונג וועגען זיין פֿאַרשטעהענדען רייזע האָט ער דערווייליע גאָר ניט געשריבען. ער איז צוערשט אוועק נאָך דרעזדען, אום צו בעזוכען דעם דאָרטיגען גרויסען מוזעאום און צוגרייטען זיך צו קענען שעצען דיא קונסט־ווערק, וואָס ער האָט גערעכענט צו זעהען אין פֿרעמדע לענדער. אַזוי האָט ער פֿערבראַכט דעם גאַנצען ווינטער און אין פֿריהלינג פֿון 1756 איז ער אוועק מיט ווינקלער׳ן נאָך האָלאַנד. אויף׳ן וועג האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט אין פֿיעלע דייטשע שטעדט, דאַרונטער אויך אין וואָלפֿענביטעל, וואו לעססינג האָט זיך ספּעציעל פֿאַראינטערעסירט מיט דער דאָר־טיגער בעריהמטער ביבליאָטהעק און וואו ער האָט שפּעטער געקראָגען דיא שטעלע אַלס ביבליאָטהעקאַר.

נאָר זייער רייזע איז באַלד אונטערבראָכען געוואָרן דורך אַ פּאַסירונג, וועלכע האָט אַרויסגערופֿען גרויסע ענדערונגען אין איי־ראָפּאַ. דאָס איז געווען דער אויסברוך פֿון דער מלחמה, וועלכע איז פֿערצייכענט אין דער וועלטגעשיכטע אונטער דעם נאָמען „דיא זיבעניעהריגע“. פֿריעדריך דער גרויסער האָט איהר אָנגעפֿאַנגען מיט אַ פּלעצליכע אַטאַקע אויף זאַקסען. לייפּציג איז פֿערנומען געוואָרן פֿון פּרייסישע סאָלדאַטען אַ פּאָאָר טעג נאָכדעם, וויא זיי זיינען אַריבער דעם גרענעץ פֿון זאַקסען. דיא נאַכריכט דערפֿון האָ־בען אונזערע ביידע רייזענדע ערהאַלטען, ווען זיי האָבען זיך גע־פֿונען אין אַמסטערדאַם און זיך געקליבען אַרומרייזען איבער האָ־לאַנד. ווינקלער׳ס הויז איז בעזעצט געוואָרן פֿון פּרייסישע אָפֿי־צירען, און דאָס האָט איהם אַזוי צורודערט, אַז ער האָט בעשלאָ־סען גלייך צו פֿאָהרען צוריק אַהיים. לעססינג האָט איהם נאַטיר־ליך געמוזט נאָכפֿאָלגען. דעם ווינטער האָט ער פֿערבראַכט אין ווינקלער׳ס הויז און האָט זיך געטרייסט, אַז דעם קומענדען פֿריה־לינג וועט ער פֿאָרטזעצען דיא אונטערבראָכענע רייזע.

אָבער דיא מלחמה האָט אויך געפֿיהרט צו אַ קריעג צווישען

איהם און זיין בעל־הבית. דאס איז געקומען דורך זייערע פערשידענע פאליטישע מיינונגען. אלע זאקסען, דארונטער אויך ווינקלער, זיינען געוועזען פיינדליך צו דיא פרייסען. וואס לענגער דיא דיא פרייסישע סאלדאטען זיינען דארטען פערבליבען, אלץ מעהר האבען דיא איינוואהנער פון לייפציג זיי געהאסט. לעססינג אבער איז געוועזען בעגייסטערט פאר דעם פרייסישען קעניג, אין וועמען ער האט געזעהן א פיהרער צו פעראייניגען דייטשלאנד. ער האט עס ניט נאר אפען ארויסגעזאגט, זאנדערן האט זיך אויך בעפריינדעט מיט פרייסישע אפיצירען און פלעגט זיי וויא אויף צו להכעים פארשטעלען זיינע זאקסישע חברים. דאס האט שליסליך אזוי דערעסען ווינקלער׳ן, וועלכער האט געהאסט דיא פרייסען, אז ער האט איהם געהייסען פערלאזען זיין הויז און פאר איין גאנג זיך אויך ענטזאגט צו בעצאהלען איהם א געוויסע סומע נאך זייער קאנטראקט.

לעססינג איז דורך דעם אזוי אויפגערעגט געווארן, אז ער האט פערלאנגט דורך׳ן געריכט דיא אויספיהרונג פון קאנטראקט. דיעזער פראצעס האט געדויערט א יאהר אכט און האט זיך געענדיגט צו גונסטען פון דעם אנקלעגער, אבער דיא קאסטען פון פראצעס האבען כמעט אין גאנצען פערצעהרט דיא סומע, וואס לעססינג האט געקראגען. זיין לאגע אין לייפציג איז נאך דעם קריעג מיט ווינקלער׳ן געוועזען זעהר א טרויעריגע. ער האט זיך ווידער געמוזט נעהמען צו איבערזעצונגען, אום צו האבען מיט וואס איבערצוקומען א טאג. דיא ארויסגעבערס האבען זיך בענוצט מיט זיין ארימקייט, אום איהם צו עקספלואטירען. וועגען דעם בוכהענדלער ניקאלאאי האבען שילער און געטהע אנגעשריעבען: „דערמאן נאר ניט לעססינג׳ן: דיעזער גוטער מאן האט פיעל געליטען, און אין זיין מערטירער־קראנץ ביזטו געוועזען א שטעכעדיגער דארן“.

צו זיין גליק איז אין פריהלינג פון 1757 געקומען אין לייפציג דער פרייסישער מאיאר פאן קלייסט, מיט וועמען ער האט זיך נאך בעפריינדעט אין בערלין. דיעזער אפיציר איז געוועזען א זעהר געבילדעטער און גוטהערציגער מענש און האט זעהר ליעב געקראגען דעם ארימען און לוסטיגען דיכטער. ער האט געפיהרט בע־

קאנטשאפט מיט ליטעראטען און האט אליין אויך געשריבען פא־ עזיען, אבער אין דערזעלבער צייט איז ער געוועז א גוטער סאלדאט און איז זאגאר בעגייסטערט געוועז פאר דעם מיליטערישען דיענסט. לעססינג האט איהם שפעטער אונשטערבליך געמאכט אין זיין דראמא „מינא פאן בארנהעלם“. זיי זיינען געווארן הייסע פריינד אין לייפציג. דער מאיאר האט געזוכט או העלפען דעם ארימען שרייבער, וועלכען ער האט הויך געשעצט און אויפריכטיג געליעבט. א פאאר מאל האט ער פרובירט קריעגען א פלאץ אין דעם פריי־ סישען הויף פאר זיין פריינד, אבער ער האט גאר ניט געקענט אויספיהרען.

ווען ניט זיין פראצעס מיט ווינקלער'ן און זיין פריינדשאפט מיט מאיאר פאן קלייסט, וואלט לעססינג ניט פערבליבען אין לייפציג, וואו עס איז צו דער צייט אפילו קיין טהעאטער ניט געוועז, אז ער זאל קענען פאר איהם שרייבען שטיקער. אין 1758 איז דער מאיאר געשיקט געווארן דיענען אין אן אנדער ארט. אין א בריף צו זיינעם א פריינד האט דער מאיאר ערקלערט, דאס ער פיהלט זיך אזוי וויא האלב־טויט נאך זיין שיידונג מיט לעססינג'ן, צו וועלכען ער האט זיך אזוי צוגעוואהנט און צוגעבונדען. ער האט אויך אנגעזאגט, אז אין פאל ער וועט געטויטעט ווערן אין א שלאכט, זאל מען צוטהיילען 200 טהאלער צווישען זיינע פריינד לעססינג און ראמלער. „אדער, האט ער צוגעזעצט, גיט זיי דאס געלד יעצט, און ווען איך וועל בלייבען לעבען, זאלען זיי עס מיר אבגעבען, ווען זיי וועלען ווערען רייך“.

אהן דיזען ערעלמוטהיגען מאיאר האט לעססינג ניט געוואלט פערבלייבען א טאג אין לייפציג און האט זיך ווידער בעגעבען נאך בערלין.

זיעבעטער קאַפּיטעל.

זיין לעבען אַלס שרייבער אין בערלין און זיין אַפּרייזע נאָך ברעסלוי.

מיט הערצליכע פריידע איז לעססינג אויפגענומען געוואָרן פון זיינע פיעלע פריינד און בעזאָנדערס נאַטירליך פון מענדעלססאָהן, זיי פלעגען זיך טעגליך צוזאַמענטרעפען און פיהרען געשפּרעכען און דיסקוסיאָנען איבער פּאָליטיק, פילאָזאָפיע און מייסטענס איבער ליטעראַטור און קונסט. אָבוואָהל לעססינג האָט קיין מאָל ניט געשטרעבט צו זיין דער גרינדער פון א ליטעראַרישע שוהלע, איז ער דאָך געוועזען דער צענטער פון א געוויסען קרייז פון פריידיינקענדע שרייבערס. וואו נאָר ער האָט זיך געפונען האָט מען זיך ניט געקענט לאַנגווייליגען. „זיין געשפּרעך, האָט מענדעלססאָהן געשריעבען אין א בריעף, איז געוועזען א רייכער פאָנטאַן, פון וועלכען מען האָט געשעפּט אָהן אויפהער נייע אידעען וועגען דאס שעהנע און גוטע“.

ער האָט זיך אָבער גאָר ניט גוט און פרעהליך געפיהלט אין דיזער צייט. ער האָט געבייונקט נאָך דעם מאַיאָר פאָן קלייסט און זיך געערגערט וועגען זיין פּראָצעס מיט ווינקלער'ן. דערצו נאָך האָט ער זיך געפונען אין זעהר געענגטע אומשטענדען, וויא געוועהנליך. דאס איז יעצט געקומען ניט אַזוי דורך דעם, וואס ער האָט ניט געקענט קריגען גוט בעצאָהלט פיר זיינע שריפטען, ווי דורך דעם, וואָס ער האָט פיעלעס אָנגעפאַנגען און ווייניג געענדיגט און וואָס ער איז געוועזען זעהר ניט רעגעלמעסיג אין זיין לעבען און שרייבען. ער איז ניט געשאַפען געוואָרן פאַר א רעגעלמעסיגען לעבען. ער האָט ליעב געהאַט צו זיין אַזוי פריי און זאָרגלאָז וויא א ציגיינער אָדער, וויא מען רופט עס אויף דעם ליטעראַרישען לשון, א „באָהעמער“. טראָץ דעם, וואס איהם איז שוין געוואָרן 30 יאָהר און וואָס ער האָט געוואונען א גרויסען נאמען אַלס דיכטער און קריטיקער, האָט ער זיך נאָך אַלץ געפיהרט וויא א לוסטיגער סטו־

דענט, וועלכער קימערט זיך גאָר ניט וועגען דעם וואס מאָרגען וועט זיין.

אין דיזער בעציהונג איז ער געווען אן אויסנאהמע צווישען דיא דייטשע שרייבערס און אפילו צווישען זיינע נעהנטסטע פריינד, וועלכע זיינען אַלע געווען פּראַקטישע, פּינקטליכע און סטאַטעצנע מענשען. זיי האָבען ניט זעלטען געליטען פון זיין אונ־פּינקטליכקייט, אָבער האָבען איהם בעוואונדערט פאַר זיין ריזיגען גייסט און געליעבט וויא אַ שטיפענדיגען, אָבער גוטהערציגען און מוטהיגען אינגעל. היינריך היינע האָט וועגען איהם געשריעבען: „אין דער גאַנצער געשיכטע פון ליטעראַטור ליעב איך לעססינג׳ן מעהר פון אנדערע שרייבערס“. דאס איז נאַטירליך, דען היינע איז אויך געווען אַ גייסטרייכער „באָהעמער“.

ראַמלער, איינער פון לעססינג׳ס נעהנטסטע פריינד, האָט זיך זעהר געערגערט וועגען זיין אונפינקטליכקייט. זיי האָבען צו־זאַמען געוואָלט אַרויסגעבען אַ טהייל פון דיא סאַטירישע שריפ־טען פון דעם שריפטשטעלער לאָגאו, וועלכער האָט געלעבט אין זיעבענצעהנטען יאהרהונדערט. לעססינג האָט געזאָלט אָנשרייבען דיא הקדמה, נאָר, וויא געוועהנליך, האָט ער עס ניט געמאַכט אין צייט. ראַמלער האָט געשוואָרען, אַז ער וועט קיין מאָל ניט אונ־טערנעהמען עפּעס מיט לעססינג׳ן, סיידען זיין פריינד וועט פריהער האָבען אַלעס אָנגעשריעבען. דאָך האָט ראַמלער ניט געקענט זיין אין כעס אויף איהם. „איז דאס ניט אַ קריינקונג פאַר מיר, אַ פּינקטליכען מאַן?“ האָט ער געשריעבען, „דאָך קען איך ניט בייז ווערן אויף אונזער פריינד, דען ער האָלט שטענדיג צעהן אייזענס אין פייער אויף איין מאָל“.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד פלעגען אויספיהרען זייערע אונטערנעהמונגען און רעגעלמעסיג אַרבייטען, פלעגט ער זיך אַרומדרייהען און פערבלייבען אין ווינקעלערס. נאָר דערפאַר ווען ער פלעגט עפּעס אָנשרייבען, פלעגט ער זיי אַלעמען לאָזען הינטער זיך און גלענצען מיט זיין טאַלאַנט. דיא הקדמה צו לאָ־גאָו׳ס שריפטען האָט ער אויך ענדליך אָנגעשריעבען און דורך דעם האָט דיזער פערגעסענער שרייבער אָפּגעלעבט.

מייסטענס פלעגט ער שרייבען אין אזא צושטאנד פון נויט און אויפרעגונג, ווען אנדערע קענען געוועהנליך ניט פערפאסען עפּעס רעכטעס. נאָך אזא אויפרעגונג פלעגט ער פערלירען דעם חשק צו שרייבען און פלעגט זיך סתם ארומדרייהען און ארומטראָגען מיט פלענער. גראדע אין דיא ערגסטע מינוטען פון זיין לעבען פלעגט זיין מוזע אויפפלאקערן. ער האָט דאן געזוכט צו פערגעסען זיינע צרות אין פיעבערהאפטער ליטערארישער טהעטיגקייט. אזוי איז אויך געוועזן, ווען ער האָט געקראָגען דיא נאכריכט, דאס דער מאיאָר פאָן קלייסט האָט טאקע געטראָפען דעם טויט אויף א שלאכטפעלד. ער האָט זיך א נעהם געטאָהן צו שטודירען דיא טראגעדיעס פון סאָפאָקלעס און האָט אָנגעפאנגען צו שרייבען א קריטישע בעטראכטונג איבער דיא ווערק פון דיזען געניאלען אלטגריכישען דראמאטישען דיכטער; אָבער ער האָט עס ניט געענדיגט. דער טויט פון זיין מיליטערישען פריינד האָט נאָך מעהר פערשטארקט זיין שטייגענדע אונצופריעדענהייט מיט דער זיעבען־יעהריגער מלחמה, וועלכע האָט אָנגעמאכט אזוי פיעל צרות אויף דער וועלט, און מיט דעם פרייסישען קעניג, וועלכער האָט זיך גאָר ניט פילאָזאָפיש געפיהרט אין קריעג. ער האָט געקוקט אויף דיא מלחמה וויא אויף א בארבאריי און א נוצלאָזע בלוטפערגיסונג. אויב ער האָט פריהער געהאט ענג־פאטריאָטישע געפיהלען, האָט ער זיי שנעל פערלאָרען.

פיליכט האָט ער אָנפאנגס בעטראכטעט אלס זיין פאטערלאנד גאנץ דייטשלאנד, וועלכע איז נאָך דאן צוטהיילט און צובראָקעלט געוועזן. יעדענפאלס איז עס זיכער, אז ער האָט זיך אויסגעניכטערט פון זיין פריהערע בעגייסטערונג פאר פרייסען און פריעדריך דעם גרויסען. עס איז איהם מיאוס געוואָרן צו הערען דיא טענות פון דיא פרייסישע פאטריאָטען, וועלכע האָבען זיך גאָר ניט געקימערט וועגען דיא בלוטפערגיסונגען און פערוויסטונגען דורך דעם קריעג, און ער האָט דארום געשריעבען וועגען דיא מלחמה־ליעדער פון דעם מאָרד־פאטריאָטישען פּאָעט גלעים: „דער פאטריאָט דערשטיקט צופיעל דעם פּאָעט. פיליכט איז אין מיר דער פאטריאָט נאָך אויך ניט אין גאנצען דערשטיקט, אָבער איך קען ניט לויבען

אזא פאטריאט, וואס זאל מיר לערנען צו פערגעסען, אז איך דארף זיין א בירגער פון דער וועלט.... עס איז פיליכט א שאנדע פאר מיר, נאר איך מוז זיך מודה זיין, אז איך האב קיין אידעע וועגען ליעבע צום פאטערלאנד און אז דיזע ליעבע שיינט מיר אין בעסטען פאל א העלדישע שוואכקייט אהן וועלכע איך קען זיך גאנץ גוט בעגיין".

זיינע געגנער זיינען צוליעב דעם אנגעפאלען אויף איהם, און פיעלע דייטשען קענען עס איהם נאך יעצט ניט פערגעבען; אבער אין זיין ליטערארישע טהעטיגקייט איז ער דאך געוועזן און פערבליעבען א דייטש. ער האט יעדענפאלס אויפגעטאהן פאר דיא ענטוויקלונג פון דיא דייטשע שפראך און ליטעראטור וויא אויך פאר'ן דייטשען פאלק פיעל מעהר וויא אלע פערביסענע דייטשע פאטריאטען צוזאמענגענומען. ער האט ניט געקענט זיין אן ענגהערציגער פאטריאט, דען זיין הארץ האט איהם געצויגען צו דער גאנצער מענשהייט, צו קאסמאפאליטיזמוס. ער איז געוועזן א וועלט-מענש, אהן האס צו אירגענד וועלכען פאלק, און מיט זיין מארך און פעדער האט ער געדיענט דער גאנצער מענשהייט

נאר זיין טהעטיגקייט אין בערלין איז אונטערבראכען געווארען דורך דיא מלחמה. ער האט איבערהויפט ניט געקענט בלייבען לאנג אויף איין ארט. דאס איז געלעגען אין זיין נערוועזען כאראקטער, אין זיין שטרעבונג צו ענדערונגען און נייעס. עס איז איהם מיאוס געווארן צו בלייבען אין בערלין, וואו מיליטאריזמוס און ענגער פאטריאטיזמוס האבען געהערשט. זיין געזונד איז אויך געוועזן ניט אם בעסטען. ער האט דארום אנגעפאנגען צו זוכען א געלעגענהייט צו ענדערן זיין לעבען אין אן אנדער ארט, אז ער זאל ניט געצוואונגען זיין צו שרייבען, אום צו פערדיענען א שטיקעל ברויט. דיא נויטווענדיגקייט צו מאכען א לעבען פון דער פעדער האט איהם געטריעבען צו מאכען איבערזעצונגען און צו שרייבען פאר צייטונגען אנשטאט צו שאפען דאס, וואס עס איז איהם געלעגען אם הערצען און וואס ער האט בעטראכטעט אלס ריינע קונסט. ער האט זיך געפיהלט ערניעדריגט, וואס ער האט

געמוזט זיך נעהמען צו דער פעדער צוליעב דיא קלעגליכע חיונה, ניט אלס א פרייע פויגעל.

גראדע האט ער געהאט מזל דיזען מאל. צווישען דיא פריי־סישע אפיצירען, מיט וועלכע ער האט זיך צוזאמענגעטראפען ביי מאיאר פאן קלייסט אין לייפציג, איז אויך געווען א געוויסער טויענצין, וועלכער האט זיך אזוי אויסגעצייכענט ביי דער פער־טהיידיגונג פון ברעסלוי, דאס דער פרייסישער קעניג האט איהם געמאכט פאר א גענעראל און פאר א גובערנאטאר פון ברעסלוי. ווען דיא רוסיש־עסטרייכישע ארמעע האט פערנומען בערלין, און לעס־סינג האט זיך געפונען אין פערלעגענהייט, האט ער ערהאלטען אן איינלאדונג פון גענעראל טויענצין צו קומען צו איהם און ווערן זיין סעקרעטער. אבוואהל ער האט געפיהלט, אז דאס איז ניט א פאַ־סענדער אמט פיר איהם, האט ער דאך ניט לאנג געטראכט און אנגענומען דעם פארשלאג. אין נאוועמבער 1760 האט ער צום דריטען מאל פערלאזען בערלין אפילו ניט געזעגענענדיג זיך מיט זיינע פריינד. א וואך נאך זיין אנקומען אין ברעסלוי, האט ער גע־שריעבען צו זיין פריינד ראמלער אין בערלין: „איהר זייט וואהר־שיינליך ערשטוינט וועגען מיין בעשלוס. איך וויל אייך זאגען דעם אמת, איך בין אליין אויך ערשטוינט, ווייניגסטענס א פיערטעל שטונדע יעדען טאג“. נאכדעם וויא ער האט איהם געטרייסט, אז עס וועט ניט לאנג ניט דויערן און אז ער וועט נאך קומען צוריק, האט ער געשלאסען מיט דיא ווערטער: „איהר קענט דאך מיך, אויב מען קען מיך ניט ליובען, קען מען מיך ווייניגסטענס ענט־שולדיגען“.

אכטער קאפיטעל.

זיין לעבען אין ברעסלוי.

אין ברעסלוי האט לעססינג אנגעפאנגען צו פיהרען אזא לעבען, אז זיינע פריינדע זיינען געוועזן אויסער זיך פון ערגערנים און הארצקלעמענים. מען קען ניט זאגען, אז ער האט גאר ניט געשריעבען דיא פינף יאהר, וואס ער האט פערבראכט אין ברעסלוי; אבער דעם גרעסטען טהייל פון זיין פרייע צייט האט ער אבגעגעבען צו א לוסטיגען לעבען און זאגאר צו קארטען־שפיעל. ער האט זיך אליין ניט ארומגעזעהן, וויא ער איז אריינגעשלעפט געווארן אין א לעבען, וועלכער האט גאנץ ווייניג געפאסט פאר איהם און האט אויך געבראכען זיין שוואכע געזונד.

ער האט געהאט א געלעגענהייט צו ווערן א רייכער מאן, אויב ער וואלט ניט געוועזן אן עהרליכער מאן. פריעדריך דער גרויסער, וועלכער האט זיך שטארק גענויטיגט אין געלט צו פיהרען זיינע מלחמות, האט אויך געהייסען שלאגען מטבעות, וואס זייער אמת'ער ווערטה איז געוועזן פיעל ניעדריגער וויא דער אנגעצייכענטער. ער האט געצוואונגען אנצונעהמען דיזע געפעלשטע מאנעטען פאר כשר'ע. גענעראל טויענציין האט געהאט אויפצופאסען אויף דיזע רעגירונגס־פעלשונג און האט דערביי געמאכט ניט ווייניגער וויא 120 טויזענד טהאלער. אלס סעקרעטער פון דעם מיליטערישען גובערנאטאר האט לעססינג נאטירליך געוואוסט פון אלע איינצעלהייטען פון דיזען רויבערישען געשעפט, וואס איז אין מיטעלאלטער און שפעטער פראקטיצירט געווארן פון פיעלע רעגירונגען. ווען ער וואלט עס נאר וועלען, וואלט ער אויך געקענט „פערדיענען" דערביי א שעהנע פאאר טויזענד טהאלער. דיא מאכערס פון דיא געפעלשטע מאנעטען (טראץ זיין פיינדשאפט צו אידען, האט דער קעניג איבערגעגעבען דיזען געשעפט צו צוויי בערלינער אידען) האבען פארגעשלאגען גוטע בעלוינונג ניט נאר לעססינג'ן, זאנדערן אויך זיין פריינד מענדעלסאהן; אבערביידע האבען זיך ענט־

זאגט דערפון. פיעלע שווינדעל און פערברעכען זיינען בעגאנגען געווארן פאר לעססינג'ס אויגען, אבער ער אליין איז ארויס ריין און עהרליך, אזא ארימאן וויא ווען ער איז געקומען.

זיין געהאלט האט ער אויסגעגעבען ניט בלויז פאר זיך, זאנדערן אויך פאר זיינע עלטערן, וועלכע ער פלעגט מיט פריידע העלפען, ווען ער האט נאר געהאט דיא קלענסטע מעגליכקייט. שפארען און קלייבען איז גאר ניט געוועזן אין זיין נאטור. ער פלעגט אפט שליידערן מיט געלט, ווען ער האט געהאט טהאלערס אין קעשענע. ווען א בעקאנטע דאמע האט איהם אויסגערעט, ווארום ער שפארט ניט, האט ער געענטפערט: „איך וועל אימער האבען געלט, זאלאנג עס וועלען בלייבען אט דיא דריי פינגער און אט דאס", דערביי האט ער אנגעצייגט אויף דיא פינגער צום שרייבען און אויף זיין שטערן. א סך געלט האט ער דאן אויסגעגעבען אויף איינקויפען ביכער. דערביי איז ער געוועזן אזוי ניט בערעכענט, דאס ניט איין מאל האט ער געמוזט בארגען אדער פערזעצען זאכען, אום צו שיקען געלט זיינע עלטערן.

ער האט דאן געהאט דיענער, נאר אזוי וויא ער האט זיך געהאלטען מיט זיי פראסט און ברידערליך, פלעגען זיי איהם קריעכען אויף'ן קאפ. ער האט דארום פארגעשטעלט אין זיינע קאמעדיעס דיענער, וועלכע פאלגען ניט זייערע ווירטהען און פיהרען זיך נאך זייערע קאפריזען. איינער פון זיינע דיענער האט איהם בע'גנב'עט און איז פערשוואונדען. ווען מען האט נאכהער איבערגעגעבען לעססינג'ן, אז דיזער דיענער האט ערגעץ געעפענט א קראם מיט זיין געלט, האט ער גוטמוטהיג געענטפערט: „נו, ער האט וועניגסטענס גוט פערברויכט מיין געלט". מען דערצעהלט, אז ווען ער פלעגט האבען געלט, פלעגט ער האלטען אין קעשענע גאלדענע מאנעטען צוזאמען מיט מינץ און א מאל דערלאנגען על פי טעות א גאלדענע שטיק א בעטלער. ווען עס פלעגט טרעפען, אז א בעטלער האט איהם צוריק געגעבען דיא גאלדענע מאנעטע, פלעגט ער זיך וואונדערן, וואס אויף דער וועלט גיבט עס נאך עהרליכע לייט, און פלעגט איהם הייסען נעהמען דאס געלד־שטיק וואס „גאט אליין האט איהם צוגעשיקט".

ער פלעגט מייסטענס פערקעהרען אין דער געזעלשאפט פון אפיציערען און שוישפיעלער. כמעט יעדען אבענד פלעגט ער זיך געפינען אין א טהעאטער און נאכהער פלעגט ער זיך ארומשלע־פען אין קאפעס און וויינקעלערס, וויא אן עכטער „באהעם" (אויף אמעריקאניש גערעט: א „טרעמפ"). שלאפען פלעגט ער גיין, ווען א סך בירגער פלעגען זיך שוין קלייבען אויפצושטיין. דער פראסטער בעקער, אין וועמעס הויז ער האט דאן קווארטירט, איז אזוי אויפגעבראכט געווארען אויף איהם צוליעב דיעזען אונרע־געלמעסיגען לעבען, אז ער האט אנגעפאנגען צו באקען לעקעכלעך אין דער פארמע פון א נאכטוועכטער מיט דער אונטערשריפט: „גאטטהאלד אפרים לעססינג". דאס איז געוועזן דעם בעקער'ס איינפאל פטור צו ווערען פון אזא אונבעקוועמען קווארטיראנט, און דאס איז איהם אויך געלונגען, דען לעססינג האט זיך דאן אריבער געצויגען אויף אן אנדער קווארטיר.

נאר דאס ערגסטע איז געוועזן וואס לעססינג איז געווארען א פערקאכטער קארטענשפיעלער. אום צו האבען גרעסערע אויפרע־גונג פלעגט ער שפיעלען אזוי גרויס, אז איין מאל האט איהם אפילו גענעראל טויענציך געמאכט פארווירפע. אבער ער האט געענטפערט: „איך שפיעל בכיון אזוי ליידענשאפטליך, ווייל א שטארקע אויפ־רעגונג ברענגט אין בעוועגונג מיין אבגעשטעלטע מאשינע. דאס בעפרייט מיך פון דיא פיזישע שמערצען, וועלכע איך לייד אפט".

ווען זיינע בערלינער פריינדע האבען זיך דערוואוסט דערפון, האבען זיי געמיינט, אז ער איז שוין א פערלארענער מענש און האבען איהם געשטראפט אין זייערע בריעף. מענדעלסאהן האט נאך געבריכט אזא מיטעל אפצוהאלטען זיין פריינד פון דיעזען געפעהרליכען וועג. ער האט איהם צוגעשיקט אן עקזעמפלאר פון זיינע פילאזאפישע ווערק מיט א געדרוקטע ווידמונג צו איהם, אין וועלכער עס איז צווישען אנדערעס געשטאנען, אז דער פיעל גע־ליעבטער שרייבער איז געווארען א „שטומער גאט, וואס הערט ניט, רעדט ניט, פיהלט ניט, זעהט ניט — נאר וואס טהוט ער? ער שפיעלט."

דאס האט שרעקליך אויפגערודערט לעססינג'ן; אבער מענ־

דעלססאָהן האָט איהם באַלד אין אַ בריעף בערוהיגט, אַז דיעזע ווידמונג איז נאָר אָפּגעדרוקט געוואָרען אין עטליכע עקזעמפּלאַרען, וועלכע זיינען צוטהיילט געוואָרען צווישען זייערע אינטימסטע פריינד. לעססינג אַליין האָט זיך ניט געשווינט אין זיינע בריעף. „מיט טיעפען בעדויערן מוז איך צוגעבען, האָט ער געשריעבען, אַז איך בין אונגליקליך . . . מיין בעסטער פריינד, אייער לעססינג איז אַ פערלאָרענער ! ביסלעכווייז וועט איהר גאָר ניט וויסען פון איהם, ער אַליין אויך ניט. אָה, מיין צייט, מיין צייט, אַלעס וואָס איך בעזיץ — דאָס צו אָפּפערן אויף אַזא שטייגער, איך וויים אַליין ניט פאַר וועלכע זאַכען ! הונדערט מאָל האָב איך שוין גע־טראַכט זיך אַרויסצורייסען פון דיעזען קרייז . . .“ נאָך אַזעלכע בריעף האָט ער געשריעבען אין מינוטען, ווען ער האָט זיך בע־זאָנדערס שלעכט געפיהלט. אַ פערלאָרענער איז ער זיכער ניט גע־ווען. עס איז אמת, אַז ער האָט ניט געהאַט גענוג ענערגיע זיך אָפּצורייסען פון קאָרטענשפּיעל אין צו לעבען רעגעלמעסיג, אָבער ער האָט קיין מאָל ניט פערלאָרען זיין טיעפען אינטערעס אין דער גייס־טיגער וועלט און האָט אויך ניט אויפגעהערט צו שטודירען און צו שרייבען.

אין דער צייט, ווען זיינע פריינד האָבען זיך געשראָקען פאַר זיין צוקונפט און איהם געשטראָפט, האָט ער געלעזען דיא ווערק פון דידעראָ, שטודירט ספינאָזאַ'ס פילאָזאָפיע און אויך אָנגעפאַנגען צוויי פון זיינע בעסטע ווערק : דיא דראַמע „מינא פאָן בארנ־העלם“ און זיין גרויסע קריטישע ווערק „לאַאָקאָאָן“. ער האָט פערהעלטניסמעסיג גאַנץ ווייניג געשריעבען אין ברעסלוי ; אָבער דערפאַר האָט ער ניט בעדאַרפט זאָרגען וועגען חיונה און געהאַט דיא מעגליכקייט צו שרייבען וואָס איהם איז געפעלען געוואָרען, צו שאַפען פיר דיא ריינע קונסט. טראָץ אַלע זיינע חטאים און גרויסען צייטפערלוסט איז עס דאָך אַ פאַקט, אַז אין ברעסלוי האָט זיין מוזע אויפגעבליהט און שפּעטער געבראַכט גרויסאַרטיגע פריכטע. דער אַלטער לאַטיינישער שפּריכוואָרט, אַז „דיא מוזען פאָרדערן פרייע צייט און איינזאַמקייט פון דעם דיכטער“ האָט זיך אויך אַרויסגעצייגט ריכטיג וועגען לעססינג'ן.

אין דער צייט, ווען ער האט געלעבט אין ברעסלוי, האט מען איהם פארגעשלאגען דיא שטעלע פון א פראפעסאר פון עלאקווענציע אין קעניגסבערג, וואו דער פילאזאף קאנט וואלט געווען זיין קאלעגע; אבער אזוי וויא איינע פון דיא פפליכטען פון דיעזען אמט איז געווען צו האלטען יעדען יאהר א רעדע לכבוד דעם קעניג, האט ער דעריבער גאר ניט געוועלט הערען דערפון.

עטליכע מאל האט ער בעגלייטעט דעם גובערנאטאר, ווען מען האט בעדארפט מאכען אפיציעלע רייזען. אין 1763, ווען דיא זיעבעניעהריגע מלחמה האט זיך געענדיגט, האט ער בעדארפט, אלס סעקרעטער, פערפאסען און ארויסלאזען דיא פראקלאמאציאן וועגען פריעדען צו דיא איינוואהנער פון ברעסלוי. איין מאל האט ער אויך בעגלייטעט גענעראל טויענציע ביז פאטסדאם און ער האט זיך דערמיט בענוצט צו בעזוכען זיינע פריינדע אין בערלין.

נאך דער מלחמה האט ער געהאט וויינינגער אפיציעלע ארבייט און האט געקענט אבגעבען פיעל מעהר צייט צו ליטעראטור. דאס איז געווען איינער פון דיא פרוכטבארסטע פעריאדען אין זיין לעבען; נאר אין מיטען דערינען איז ער קראנק געווארען. ער האט געארבייט מיט אזא אויפרעגונג צו ענדיגען „מינא פאן בארנהעלם“, אז ער האט געכאפט א פיעבער, וועלכער האט איהם לאנג געקוועלט. דאס איז געווען אין זומער 1764. ווען ער האט זיך א ביסעל ערהאלט, האט ער געשריעבען צו זיין פריינד ראמלער: „איך בין אזוי וויא פון דאס נייע געבארען געווארען. יעצט האט זיך אנגעפאנגען א נייער פעריאד אין מיין לעבען. איך ווער א געלאסענער מאן און איך האף, אז דיא היצקריינק האט ארויסגעיאגט דיא לעצטע סמנים פון מיינע יוגענדליכע נארישקייטען. דיא גליקליכע קראנקהייט!“ אבער אין אן אנדער בריעף, וואס ער האט געשריעבען מיט א וואך שפעטער, האט ער זיך בעקלאגט, דאס דיא קראנקהייט האט זיך אפגערופען שווער אויף זיין געמיטה און דאס ער קען שוין ניט ארבייטען וויא פריהער. „פאר מיין קראנקהייט, האט ער געשריעבען צו ראמלער'ן, בין איך געווען אזוי אויפגעלייגט צו ארבייטען, וויא דאס האט זעלטען מיט מיר געטראפען. איך קען נאך אלץ ניט קומען צו זיך. איך ברען מיט אונגעדולד צו ענ־

דיגען מיין „מינא פאָן בארנהעלם“. איך וואָלט זעהר ניט וועלען שרייבען דיעזע שטיק מיט האלבע קרעפטען.“

עטליכע מאָנאט שפעטער איז דער גובערנאטאָר טויענציין געוואָרען געפעהרליך קראנק, און לעססינג, וועמען עס האָט שוין איבערהויפט דערעסען צו בלייבען אין ברעסלוי און וועלכער האָט געוועלט מאכען א רייזע נאָך איטאליען און גריכענלאנד, האָט בעשלאָסען זיך אָפצוזאָגען פון זיין שטעלע. צו זיין פאָטער, וועלכער איז געווען זעהר צופריעדען, וואס ער פערנעהמט א רעגיערונגס־שטעלע און פערדיענט גענוג צו העלפען דיא פאמיליע, האָט ער וועגען דעם געשריעבען אזוי : „איהר ווייסט דאָך, אז איך האָב קיין מאָל ניט גערעכענט לאנג אָנצוהאלטען מיין פלאַץ און אז איך האָב ניט אויפגעגעבען מיין אלטען פלאן פון לעבען. איך מוז אייך זאָגען, אז איך בין יעצט מעהר וויא ווען עס איז ענטשלאָסען ניט אנצונעהמען אירגענד וועלכע בעשעפטיגונג, וואָס איז ניט צוגעפאסט צו מיר, וואָס איז ניט פאָלקאָמען נאָך מיינע שטרעבונגען. א העלפט פון מיין לעבען איז שוין פאָריבער, און איך זעה קיין גרונד ניט, ווארום איך זאָל זיך מאכען פאר א שקלאוו אין דער קורצער צייט, וואָס מיר איז נאָך געבליעבען צו לעבען. איך מוז דאָס אייך שרייבען, טהייערער פאָטער, אז איהר זאָלט ניט שטוינען, אויב איהר וועט מיך זעהען אין א קורצער צייט ארום גאנץ וויים פון דעם, וואָס מען רופט א שטענדיגער פלאַץ.“

ער האָט דאן געטרוימט, אז ער וועט האָבען דיא מעגליכקייט צו פערברייגען כאָטש א קורצע צייט אין איטאליען און גריכענלאנד, אום צו בעטראכטען דיא איבערגעבליעבענע ווערק פון דער אלטער קונסט; אָבער אין 1765, ווען ער האָט בעשלאָסען זיך צו געזעגענען מיט ברעסלוי, האָט ער זיך געפונען אין אזא געענגטער לאגע, דאס איהם איז נאָר געבליעבען ווידער זיך צוריק צו קעהרען נאָך בערלין.

נ י י נ ט ע ר ק א פּ י ט ע ל.

„מינאַ פאָן בארנהעלם" — „לאָאָקאָאָן".

ווען לעססינג איז צום פערטען מאָל אנגעקומען אין דער פרייסישער הויפּטשטאָדט, האָט ער געהאַט אַ שטיקעל האָפנונג צו פערנעהמען דעם פּלאַץ פון אַ דירעקטאָר פון דער קעניגליכער ביבליאָטהעק. איינינע פון זיינע פריינד און פערעהרער האָבען איהם וואַרעם רעקאָמענדירט צום קעניג און פאָרגעשטעלט אלס איינעם פון דיא געלעהרטעסטע און בעלעזענסטע מענער אין דייטשלאַנד; אָבער פריעדריך האָט געקראָגען אַ שלעכטע מיינונג פון איהם דורך דעם שטרייט מיט וואָלטער׳ן און האָט זיך ענטזאגט איהם צו געבען דעם פּלאַץ.

לעססינג האָט זיך דערפון ווייניג אָבגעגעסען דיא הארץ, אָבוואָהל דיא שטעלע פון אַ ביבליאָטהעקאר איז איהם געפעלען געווען און ער וואָלט געקענט רוהיג פאָרטזעצען זיינע ליטערארישע אונטערנעהמונגען. געקריינקט האָט איהם נאָר, וואָס ער האָט וויעדער געמוזט שרייבען, אום צו מאַכען אַ לעבען. אין דער צייט, ווען ער פלעגט מוזען ענדיגען אַ בעשטעלטע ארבייט, פלעגט ער גאָר וועלען שרייבען עפּעס אנדערעס אָדער גאָר זיך אָפּרוהען, און דאָס האָט זעהר שלעכט געווירקט אויף איהם און זיין געמיטה. נאָר באלד האָט ער געהאַט דעם פערגניגען צו זעהען, אז ער האָט זיך ניט גענארט, ווען ער האָט בעטראַכט „מינאַ פאָן בארנהעלם" פאַר זיין בעסטע דראַמאַטישע ווערק. דיעזע קאָמעדיע, וועלכע מען קען אויך רופען דראַמע, האָט געהאַט אַ ריעזען ערפאָלג אין בערלין און נאָכהער אין גאַנץ דייטשלאַנד.

מען קען זאָגען, אז דיעזעס מאָל האָט ער געשאַפען אַן אמת׳ע נאַציאָנאַלע דראַמע. יעדענפאַלס איז ער שוין געווען זעלבסטשטענדיג. אויב דער געניאלער פראַנצויז דידעראָ האָט געהאַט אַן איינפלוס אויף איהם אין דער צייט, ווען ער האָט געהאַט אויסגעארבייט דעם פּלאַן פון „מינאַ פאָן בארנהעלם", איז עס נאָר גע־

ווען, אז ער זאָל זוכען ארום זיך, אין ווירקליכען לעבען, דיא פערזאָנען. אין דער גאנצער שטיק, וועלכע האָט געהאט אזא גרויסען און טיעפען איינפלוס אויף דיא מאָדערנע דראמאטישע קונסט, קען מען שוין ניט געפינען נאָכאהמונגען וויא אין זיינע פריהערע דראמאטישע ווערק.

דער אינהאלט איז פערבונדען מיט דער זיעבעניעהריגער מלחמה, וועלכע ער האָט געקענט גוט בעטראכטען, ווען ער איז געווען אין לייפציג און ברעסלוי. דער העלד איז מאיאָר טעלהיים, וועלכער ליידעט דורך זיין גרויסמוטה אין דער צייט פון קריעג און איז טהיילווייז קאָפירט נאָך מאיאָר פאָן קלייסט, דעם פערפאַסער׳ס עדעלען פריינד. דיא העלדין, מינא פאָן בארנהעלם, איז אָן אדעליגע פריילין, וועלכע האָט זיך פערליעבט אין דעם מאיאָר צוליעב זיינע אָן עדעלע האנדלונג אלס קאָמאנדירענדער אָפיציער. א צופאל, וועלכער האָט געטראָפען אין אַ האָטעל פון ברעסלוי, וואו א כלה האָט אויפגעזוכט איהר חתן, אַ פערוואונדעטען אָפיציער, האָט געגעבען לעססינג׳ן דעם פלאן פון דער אינטריגע. אלע פערזאָנען פון דיעזער קאָמעדיע, אפילו דיא דיענערם און דיא קאמערמיידלעך, זיינען ריכטיג פאָרגעשטעלט אלס טיפען.

דאָס בעסטע, וואס מען קען יעצט זאָגען וועגען דיעזע קאָמעדיע, איז וואָס זיא ווערט נאָך געשפיעלט און וועט לאַנג ניט אראָפּ פון דער ביהנע. זיא איז אַ קלאסישע ווערק פון דייטשער ליטעראטור. געטהע האָט פערגליכען „מינא פאָן בארנהעלם“ מיט אַ מאָרגען־שטערן.

אין דער זעלבער צייט איז לעססינג אויך ארוים מיט אַ קריטישע ווערק וואָס האָט געהאט א גרויסע ווירקונג ניט נאָר אין דייטשלאנד, זאָנדערן אויך אין דער גאנצער וועלט. דאָס איז „לאאָקאָאָן“, וועלכער איז ליידער אויך געבליעבען ניט געענדיגט. דאָרט האָט ער אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער פּאָעזיע און איהרע בעציהונגען צו מאלעריי און סקולפּטור. ער האָט דערביי ארויסגעוויזען ניט נאָר זעלטענע קענטניסע, זאָנדערן אויך א הויכען קונסט־געפיהל, אַ טיעפען פערשטאנד אין קונסט־ווערק.

דער נאָמען „לאאָקאָאָן“ קומט פון דעם, וואָס לעססינג האָט

אנגעפאנגען זיינע קריטישע בעטראכטונגען איבער קונסט מיט דער בעריהמטער אַלט־גריכישער סקולפּטור־גרופּע, וועלכע שטעלט פאר דיא מעשה וועגען דעם טראיאנער פריעסט לאָאקאָאן מיט זיינע צוויי זיהן, וויא זיי ווערען צוקוועטשט פון ריזיגע שלאנגען. (דיזע סטאטוע איז געפונען געוואָרען אין 1506 און געפינט זיך יעצט אין וואטיקאנער מוזעאום). דיא טראגישע געשיכטע פון לאָאקאָאן איז איבערגעגעבען אין דער בעריהמטער פּאָעמע „ענעאיד“ פון דעם אַלט־רוימישען פּאָעט ווירגיל. לעססינג האָט זיך געשטעלט דיא טיעפזיניגע פראגע, וואָרום דער גריכישער סקולפּטאָר האָט פאָר־געשטעלט לאָאקאָאן׳ס שרעקליכען טויט ניט אזוי, וויא ער וואָלט דערביי געשריען פון ווייטאָג און וויא דער רוימישער דיכטער האָט עס געשילדערט. אום צו ענטפערן אויף דיזער פראגע האָט לעססינג בעטראכט דיא בעציהונגען צווישען פּאָעזיע און דיא פּ ל א ס ט י ש ע קונסטען, דאָס הייסט: מאלעריי און סקולפּטור, און האָט דערביי קריטיקירט דיא פריהערע לעהרען וועגען דיא שעהנע קונסטען. פיעלע קונסט־קריטיקער האָבען צוזאמענגעמישט פּאָעזיע מיט מאלעריי. אייניגע האָבען בעהויפּטעט, אז א פּאָעט דארף מען בעזאָנדערס שעצען נאָך דעם, וויא פיעל בילדער ער קען מיט זיינע שילדערונגען געבען א מאלער. לעססינג איז ארויסגע־טראָטען געגען דיזע מיינונגען אזוי ענטשיעדען, וויא דידעראָ אין זיינע „געדאנקען איבער מאלעריי, סקולפּטור, ארכיטעקטור און פּאָעזיע“. דיזעביידע טיעפע און אָריגינעלע דענקער פון אכט־צעהנטען יאָהרהונדערט, דיזע צוויי פרייע גייסטער און עהרליכע קעמפּפער פאר אויפקלעהרונג האָבען זיך אויך צוזאמענגעטראָפען אין זייערע מיינונגען איבער קונסט.

דיא געדאנקען, וועלכע זיי האָבען אויסגעדריקט אין זייערע קריטישע ווערק, זיינען, זאָ צו זאָגען, איינגעקערפּערט געוואָרען אין דיא נעכסטע דורות. זיי האָבען געלייגט דעם פונדאמענט פון דער מאָדערנער קונסט־קריטיק. איבערגעבען זייערע געדאנקען הייסט איבערגעגעבען דאָס, וואָס מען קען געפינען אין לעהר־ביכער איבער עסטהעטיק. דער שלום, צו וועלכע לעססינג איז געקומען נאָך זיינע קריטישע נאכפאָרשונגען וועגען דיא סקולפּטור־גרופּע

לאָקאָאָן, איז אַז דער סקולפּטאָר האָט זיך געמוזט רעכנען אין זיין אַרבייט מיט דיא געזעצען פון שעהנהייט ביי דיא אַלטע גריכען. אַ סקולפּטאָר און אַ מאַלער דאַרפען פריהער פאַר אַלץ האָבען אין זינען דיא שעהנהייט. אין פּאָעזיע קען מען בעשרייבען, וויא אַ מענש האָט זיך געדרעהט אין שרעקליכע קאָנוואולסיעם און האָט געשריען פון ווייטאָג; אין סקולפּטור אָבער וועט עס אויסזעהען זעהר העסליך און וועט אַרויסרופען עקעל. דיא אַלטע גריעכען האָבען איבערהויפּט געפאָדערט שעהנע פּאָזען אין קונסט־ווערק. אין אייניגע ערטער פון גריכענלאַנד איז זאָגאַר געזעצליך פערבאָטען געוועזען פּאָרצושטעלען אבשטויסענדע סצענען. דאַרום האָט דער סקולפּטאָר פאַרגעשטעלט לאָאָקאָאָן'ס טויט שעהנער וויא דער פּאָעט.

„דער סקולפּטאָר, ערקלערט לעססינג, האָט געשטרעבט צו דער־גרייכען דיא העכסטע שעהנהייט, וועלכע איז נאָר מעגליך ביי פיזישע שמערצען. עס איז אונמעגליך צו פעראייניגען שעהנהייט מיט אַן אויסדרוק פון אַ שרעקליכען פיזישען ווייטאָג. מען האָט דאַרום געמוזט לייכטער מאַכען דיעזען אויסדרוק. דעם וועה־געשריי האָט מען געמוזט אומענדערן אין אַ זיפץ, אָבער ניט דאַריבער, ווייל אַ געשריי איז געדרעבענט געוועזען פאַר אַ צייכען פון קליינמוטה, זאָנדערן ווייל דורך דעם וואָלט דאָס געזיכט מיאוס געוואָרען. פּרובירט נאָר זיך פאָרשטעלען אין אייערע געדאַנ־קען, אַז לאָאָקאָאָן'ס מויל איז אָפען און אַז וועה־געשרייען רייסען זיך אַרויס פון דיעזען מויל — וואָס וועט דאַן זיין? פריהער האָט איהר געזעהען אַ קונסט־ווערק, וואָס האָט אַרויסגערופען ביי אייך מיטלייד, ווייל איהר האָט גלייכצייטיג געזעהען שעהנהייט און ליידען; יעצט אָבער איז עס שוין אַן אַבשטויסענדע זאַך, פון וועלכע איהר קעהרט זיך אָפּ, ווייל דיא בעטראַכטונג פון ווייטאָג רופט אַרויס אַן אונאַנגענעהמעס געפיהל, און דער מאַנגעל אין שעהנ־הייט ביי דעם ליידענדען וואַנדעלט ניט אום דיעזען געפיהל אין אַ וואַרעמען געפיהל פון מיטלייד."

לעססינג לייקענט דערביי ניט, אַז דער קינסטלער דאַרף ריכ־טיג פאָרשטעלען דיא נאַטור; ער טרעט ניט אַרויס אין גאַנצען געגען

דיא רעאַליסטישע שולע; אָבער ער ערקלערט, אַז אַ קונסט־ווערק דאַרף דאָך ניט זיין אַ פּינקטליכע קאָפּיע פון דער נאַטור. ער ענ־דיגט מיט דיא ווערטער: „וואַהרהייט און אויסדרוק — דאָס איז דער ערשטער געזעץ פון קונסט".

ווען ער האָט געשריעבען זיין אונשטערבליכען „לאַאָקאָאָן", האָט ער זיך בעזאָנדערס בעראַטהען מיט מענדעלססאָהן'ען, וועל־כער איז ניט נאָר געוועזען אַ פילאָזאָף, זאָנדערן אויך אַ שעצער פון קונסט. לעססינג האָט בעזאָנדערס געשעצט מענדעלססאָהן'ס ווייט־געהענדען און טיעפען פילאָזאָפישען בליק. וויא עס ווערט אנגע־צייגט ווערען אין מענדעלססאָהן'ס לעבענס בעשרייבונג, האָט דער אָרים־בחור פון דעסוי געקראָגען אַ זעהר פיינעם געשמאַק אין דער שעהנער ליטעראַטור און אין קונסט־זאַכען דורך זיין פריינדשאַפט מיט לעססינג'ן און דורך זיינע שטודיען פון שפּראַכען. מענדעלס־סאָהן איז זעלבסטשטענדיג געקומען צו פיעלע געדאַנקען, וועלכע לעססינג האָט אַזוי גלענצענד ענטוויקעלט אין „לאַאָקאָאָן". דאָס קען מען אויך שליסען פון מענדעלססאָהן'ס אַבהאַנדלונג איבער „דיא קוועלען פון שעהנע קונסטען".

ווען לעססינג האָט שוין געהאַט געענדיגט דעם ערשטען טהייל פון „לאַאָקאָאָן", איז ערשיענען ווינקעלמאַן'ס „געשיכטע דער אַל־טער קונסט", און אַזוי וויא ער האָט הויך געשעצט דיעזען געלעהר־טען, האָט ער ערקלערט, אַז ער וועט אָפּלייגען זיינע קריטישע בע־טראַכטונגען ביז ער וועט איבערלעזען דיזען בוך. נאָר אַזוי וויא ער האָט נאָכהער געהאַט צו שרייבען פיעלע אַנדערע זאַכען און אויך צו פיהרען אַ קאַמפּף וועגען רעליגיאָן און פילאָזאָפיע, האָט ער שוין ליידער זיין „לאַאָקאָאָן" ניט געענדיגט.

נאָר דערמיט, וואָס ער האָט איבערגעגעבען אין דעם ערשטען טהייל פון דיזען קריטישען ווערק, האָט ער כשר פערדיענט דעם נאָמען רעפאָרמאַטאָר אין עסטהעטיק און בעזאָנדערס אין דראַ־מאַטורגיע.

צעהנטער קאפיטעל.

„דיא האמבורגער דראמאטורגיע“.

אין 1757 האט לעססינג אנגעפאנגען זיין פרוכטבארע טהעטיגקייט אלס דירעקטאר פון א טהעאטער, אלס דראמאטורג און קריטיקער אין האמבורג. אויסער דעם וואס ער האט פיינט געקראגען דיא פרייסישע הויפטשטאדט, האט ער זיך געפונען אין זעהר געענגטע אומשטענדען און האט ניט געוואוסט, וואס ער זאל אונטערנעהמען. „איך בין געשטאנען ליידיג אויף דעם מארק, האט ער שפעטער געשריעבען וועגען דער צייט; אבער קיינער האט מיך ניט געוועלט דינגען, ווייל קיינער האט ניט געוואוסט וואס פאר א נוצען מען קען האבען פון מיר“. דארום האט ער זיך מיט ביידע הענד אנגעכאפט אן דעם פארשלאג פון א געוויסען לעווען, וועלכער איז געווען א שרייבער און האט צוזאמען מיט עטליכע האמבורגער בירגער זיך גענומען צו גרינדען דארט א שטענדיגען טהעאטער. דיזער לעווען האט אין זיינע שריפטען געצייגט, אז דער דייטשער טהעאטער איז דאן געשטאנען אזוי ניעדעריג, ווייל דיא שוישפיעלערס האבען געהאט צו וואנדערן פון איין ארט אין אן אנדערן און ווייל מען האט ניט איינגעפיהרט שטענדיגע טהעאטערס, וואס זאלען זיין אונטערשטיצט פון שטעט אדער פון רעגירונגען. ער האט דארום אויסגעארבייט א פלאן צו גרינדען א „נאציאנאלען טהעאטער“ אין האמבורג און ער האט זיך געווענדעט צו לעססינג'ן אלס אן עהרליכען מאן און בעוואוסטען דראמאטורג און קריטיקער.

לעססינג האט געהאט צו שרייבען שטיקער פאר דיזען טהעאטער און אויך צו געבען זיין מיינונג איבער אנדערע שטיקער און איבערהויפט צו זארגען, אז אלעס זאל צוגיין וויא געהעריג. דערפאר האט מען איהם אנגעבאטען סך הכל 800 טהאלער, וואס עס צייגט אם בעסטען, וויא ווייניג אפילו בעריהמטע שרייבערס האבען דאן פערדיענט אין דייטשלאנד. צו זיין ברודער קארל, וועלכער איז געווען זיין ערשטער ביאגראף, האט ער געשריעבען, אז ער נעהמט

אַן דיזע שטעלע ניט צוליעב דאָס געלט, זאָנדערן אין דיא אינטע־רעסען פון דער דראַמאַטישער קונסט. ער האָט אָנגענומען אַלע בע־דינגונגען מיט אויסנאַהמע פון דער, אַז ער מוז צושטעלען יעדען יאָהר אַ בעשטימטע צאָהל שטיקער. דיא ראָלע פון אַ געדונגענעם פּערפאַסער, וואָס זאָל זיין געצוואונגען נאָך אַ קאָנטראַקט צו באַקען שטיקער, איז איהם געווען ווידערווערטיג. ער וואָלט אויך ניט געווען אין שטאַנד דאָס אויסצופיהרען. ער האָט דיא גרינדערס פון דעם „נאַציאָנאַלען טהעאַטער" נאָר אָפּגעגעבען זיין פערטיגע קאָמעדיע „מינא פאָן באַרנהעלם".

ניט לייכט איז איהם אָנגעקומען אריבערצופאָהרען פון בערלין נאָך האַמבורג. ער איז געווען איבער'ן קאָפּ אין חובות און האָט געמוזט פערקויפען זיין ביבליאָטהעק, אום צו קענען פערלאָזען בערלין. ער האָט גערעכענט, אַז פאַר דיא ביכער, וועלכע האָבען איהם אָבגעקאָסט אַ פערמעגען אין ברעסלוי, וועט ער ווייניגסטענס קריעגען 600 טהאַלער ; אָבער מעהר וויא אַ דריטעל פון דיזער סומע האָט ער ניט בעקומען, ווייל ער איז איבערהויפּט געווען אונפּראַק־טיש און איז אויך בע'גנב'עט געוואָרן פון אַ דיענער.

דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער" אין האַמבורג האָט ניט לאַנג עקזיסטירט, טראָץ אַלע אָנשטרענגונגען פון לעווען און לעססינג צו געבען גוטע שטיקער. דיא אונטערנעהמונג האָט ניט געהאַט אַ פעסטען באָדען, ווייל דיא רייכע דייטשען פלעגען ניט קומען אין טהעאַטער און דאָס פאָלק האָט ניט פערשטאַנען און ניט געשעצט גוטע שטיקער. לעססינג איז דאַרום ווידער געווען אויף צרות אין פינאַנציעלער הינזיכט. נאָר זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע", אַ קריטישע צייטשריפט, וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען ארויסצוגעבען, ווען דער „נאַציאָנאַלער טהעאַטער" איז ערעפענט געוואָרן, האָט ער נאָך פאָרטגעזעצט ביז 1769. דאָרט האָט ער אין פולסטען גלאַנץ ארויסגעצייגט זיין טאַלענט אַלס קונסטקריטיקער. ער האָט נאַטיר־ליך זיך ערוואָרבען ניט ווייניג פיינד מיט זיינע רעצענזיעס און קריטישע בעטראַכטונגען ; אָבער ער איז זיך מוטהיג געגאַנגען זיין וועג אין נאָמען פון ריינע קונסט, וויא ער האָט עס פערשטאַנען.

מען קען זאָגען, אַז מיט זיין „האַמבורגער דראַמאַטורגיע"

האט ער געליינט דעם פונדאמענט פון דער דייטשער דראמע, וועלכע איז געקרוינט געווארן מיט דיא ווערק פון שילער און געטהע. ער איז ארויסגעטראטען ניט נאר געגען דיא פסוידא־קלאסישע שולע, זאנדערן געגען דיא פראנצויזישע דראמע וועלכע האט דאן געהערשט אויך אין דייטשלאנד. געגען דיא פראנצויזישע שולע מיט איהרע קינסטליכע אויפבויאונגען און פוסטע קלאנגען האט ער ארויסגעשטעלט שעקספיער’ס דראמאטישע ווערק. איינע פון לעססינג’ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען איז געווען וואס ער האט דער ערשטער אויפמערקזאם געמאכט דיא דייטשען אויף שעקספיער’ן. דיזער גרעסטער דראמאטורג, דיזער זעלטענער זשעניע, וועלכער וועט אייביג גלאנצען אין דער וועלט־ליטעראטור און וועלכער האט קיין גלייכען ניט צו זיך, איז ווייניג בעקאנט געווען און נאך ווייניגער געשעצט געווען אין יענער צייט אפילו אין זיין פאטערלאנד. מיט זיין שארפע קריטישע אויג האט לעססינג געזעהען שעקספיר’ס גרויסקייט אלס דראמאטורג און האט עס געצייגט אין זיינע קריטישע ארטיקלען, אין וועלכע ער האט אויך בעוויזען, וויא וויית וואלטער, דער גרעסטער דראמאטורג אין יענער צייט, איז געשטאנען ניעדריגער פאר שעקספיר’ן. לעססינג איז געווען עהרליך און אונפארטייאיש צו אנערקענען וואלטער’ס גרויסקייט; אבער דורך א גרינדליכען פערגלייך פון וואלטער’ס „זאאירא“ מיט שעקספיר’ס „אטהעלא“ און „ראמעא און דזשוליעט“ האט ער בעוויזען, וויא קליין דער ערשטער איז לעבען דעם צווייטען.

ער האט אויך ענטוויקעלט אריסטאטעל’ס געדאנקען וועגען טראגעדיעס. אריסטאטעל האט נעמליך ערקלערט, אז אין א טראגעדיע דארף מען ניט פארשטעלען אין גאנצען פערדארבענע און שלעכטע מענשען און אויך ניט אזעלכע, וואס זאלען נאר האבען גוטע מדות. דער גרויסער גריכישער פילאזאף האט גאנץ ריכטיג ערקלערט, אז דער צוועק פון א טראגעדיע איז צו ערוועקען מיטלייד און פחד ביי דיא צוהערער און אז דיזען צוועק קען מען נאר דאן דערגרייכען, ווען מען שטעלט פאר מענשען מיט מענשליכע שוואכקייטען. אריסטאטעל האט אויך אנגעצייגט, אז אין א טראגעדיע דארף מען ניט פארשטעלען, וויא אן עהרליכער מענש איז אונגליק־

ליך אהן שום שולד פון זיין זייט. דאס קען טרעפען אין לעבען, זאגט ער, אבער דאס טויג ניט אלס סיוזשעט פאר א דראמע. לעססינג האט זיך בענוצט מיט דיא אויספיהרונג פון דעם גריכישען פילאזאף אין זיין שארפער קריטיק איבער דיא בעסטע פראנצויזישע דראמא־טורגען, וויא קארנעיל און ראסין.

ווענען זיך זעלבסט און זיינע דיכטונגען האט לעססינג מיט כאראקטעריסטישער אפענהערציגקייט ערקלערט: „איך בין ניט א שוישפיעלער און ניט א פאעט. עס איז אמת, אז אפט גיט מען מיר אפ דעם כבוד און מען ערקלערט מיך פאר א דיכטער. אבער אזעלכע פערשטעהען מיך ניט. פון דיא עטליכע דראמאטישע פראבעס, וועלכע איך האב געמאכט, קען מען נאך ניט ציהען אזעלכע גרויסע שליסע. ניט יעדער וואס האלט אין האנד א פינזעל און מישט פארבען, פערדיענט דעם נאמען מאלער... איך פיהל ניט אין זיך אזא לעבעדיגען קוואל, וואס פליסט מיט זיין אייגענער קראפט און שלאגט פון זיך ארויס איי־גענע, ריינע, פרישע און רייכע שטראמען; איך מוז פון זיך ארויס־קוועטשען מיט פרעסען און פאמפען. איך וואלט געווען אזוי ארים, אזוי קאלט, אזוי קורצזיכטיג, וויא עס איז זיך גאר שווער פארצו־שטעלען, ווען איך וואלט ניט געשעפט פון פרעמדע אוצרות, ווען איך וואלט זיך ניט אנגעווארמט ביי א פרעמדען פייער און ניט פערשטארקט מיין ראיה דורך דיא זעהגלעזער פון קונסט. דארום ערגערט עס מיך שטענדיג, ווען איך הער בעהויפטונגען, אז קריטיק איז שעדליך, אז זיא דערשטיקט א זשעניע".

לעססינג האט אלזא גאנץ גוט פערשטאנען, אז ער איז מעהר דענקער און קריטיקער, וויא שעפפער און פאעט; אבער ער איז שוין געווען צו שטרענג צו זיך: ווען ער וואלט גאר קיין אייגענע שעפפונגס־קראפט ניט געהאט, וואלט ער ניט געקענט פערפאסען אזעלכע גרויסע דראמאטישע ווערק וויא „נאטהאן דער וויייזע" און „מינא פאן בארנהעלם". ער האט געשאפען לאנגזאם, אפט מיט מאטערנעם אונטער אן אויסוועריטיגען דרוק, נאכדעם וויא ער האט זיך גוט אנגעטרונקען אין א פרעמדען קוואל; אבער דערפאר האט ער געגעבען טהייערע פערלען.

עלפטער קאפיטעל.

זיין ליעבע און זיין רייזע נאך איטאליען.

אבוואהל ער האט גאנץ ווייניג געמאכט פון זיין שרייבען אין האמבורג דאך האט ער זיך געפיהלט בעסער אין דיזער פרייער און לעבעדיגער האנדעלס-שטאדט, וויא אין בערלין. איבעראל האט מען איהם אויפגענומען פריינדליך און מיט גרויס אכטונג. כבוד האט ער געהאט מעהר, וויא ער האט עס זיך געוואונשען. ער איז שוין פון אלע זייטען אנערקענט געווען פאר דעם גרעסטען און גלענ־צענדסטען שרייבער אין דייטשלאנד. זיינע שריפטען זיינען אלץ מעהר און אין אלץ ווייטערע קרייזען געלעזען געווארן. דאך וואלט ער וואהרשיינליך אוועקגעפאהרען נאך איטאליען, וואוהין עס האט איהם שטענדיג געצויגען, ווען דיא ליעבע צו א פרוי וואלט זיך ניט אריינגעמישט. ער איז שוין געווען נאהענט צום פיערטען צעהנדליג יאהרען, ווען ער האט זיך ארומגעזעהן, אז ער האט זיך גאנץ ערנסט איינגעליעבט אין א פערהייראטעטע פרוי. צווישען זיינע פיעלע בעקאנטע אין האמבורג איז אויך געווען א געבילדעטער פאברי־קאנט מיט דעם נאמען קעניג, וועמעס הויז איז געווען אפען פאר ליטעראטען. זיין פרוי האט שוין געהאט פיער קינדער, אבער זיא האט נאך ניט פערלארען איהר יוגענדליכע פרישקייט. זיא איז געווען א זעהר קלוגע, געבילדעטע און לעבהאפטע דאמע, און לעס־סינג האט איהר זעהר געאכטעט איידער ער האט דערפיהלט, אז ער האט איהר אויך ליעב.

דיזער געפיהל, קען מען זאגען, איז געווען פאר איהם א נייעס. עס שיינט מערקווירדיג, זאגאר אונגלויבליך, דאס אזא לוסטיגער, נערוועזער, גייסטרייכער מאן, וואס האט זיך נאך אלס סטודענט ארומגעדרעהט מיט שוישפיעלער, וואס האט ליעב געהאט „וויין און געזאנג“, האט ניט ארויסגעוויזען אויך א ליעבע צו „ווייב“. אבער עס איז א פאקט, אז ניט נאר ווייס מען ניט פון זיינע ראמ־מאנען אין יוגענד, אויב ער האט וועלכע איבערהויפט געהאט,

זאנדערן אז זיין ערשטע ערנסטע ליעבע איז געוועזן צו דער בעיאָהר־רענטער דאמע עווא קעניג אין אן אלטער, ווען ער האט שוין געקענט האבען קינדער וואס זאלען פיהרען ליעבעס.

אין 1769 איז איהר מאן פלוצלונג געשטארבען אין ווענעדיג, וואוהין ער איז אוועק געפאהרען צוליעב זיינע געשעפטען. לעססינג האט פון דעסטוועגען צוויי יאהר גאר ניט געזאגט וועגען זיין ליעבע צו דער אלמנה, ביז ער האט זיך איבערצייגט, אז זיא איז צו איהם ניט גלייכגילטיג. ער האט איהר דאן פארגעשלאגען זיין האנד און הארץ; אבער זיא האט איהם געבעטען צו ווארטען ביז זיא וועט ברייגגען אין ארדנונג דיא געשעפטען און רעכנונגען פון איהר מאן. זיא האט געוואוסט אז לעססינג איז ניט א גרויסער פערדיענער און זיא האט מורא געהאט, אז צוליעב איהרע פינאנציעלע אנגעלעגענהייטען וועט ער געשטערט ווערן אין זיין ליטערארישער טהעטיגקייט.

אום צו קענען פיהרען א פאמיליען־לעבען האט לעססינג אנגענומען דיא שטעלע פון א ביבליאטהעקאר אין דער וואלפענביטעל ביבליאטהעק, וועלכע האט געהערט צו דער פרינצליכער הויז פון ברונסוויק. איינער פון זיינע פריינד האט איהם רעקאמענדירט צו דעם קרוין־פרינץ פון ברוינסוויק, וועלכער האט זיך אינטערעסירט מיט ליטעראטור און קונסט. דאס געהאלט איז געוועזן קליין, סך הכל 600 טהאלער א יאהר; אבער אויסער דעם וואס פאר דעם ארימען שריפטשטעלער איז דאס געוועזן א סך, האט ער נאך געקראגען זעהר גוטע בעדינגונגען. מען האט איהם נעמליך געגעבען צוויי העלפערס, זא דאס ער האט געהאט גענוג פרייע צייט צו לעזען און צו שרייבען — אלעס וואס ער האט געוואונשען. זיין הויפט־אויפגאבע איז געווען צו אונטערזוכען, וואס פאר ווערטהפאלע היסטארישע ביכער און מאנוסקריפטען עס האבען זיך געפונען אין דיזער בעריהמטער ביבליאטהעק, וועלכע איז געגרינדעט געווארען אין 17טען יאהרהונדערט און אין וועלכער מען האט צוזאמענגעקליעבען מיט דער צייט א זעהר טהייערע קאלעקציאן פון ביבעלס און מאנוסקריפטען. דער גרויסער פילאזאף לייבניץ איז אויך א געוויסע צייט דארט געווען ביבליאטהעקאר.

לעססינג וואָלט געקענט דאָרטען לעבען רוהיג און זאָגאר צור־פריעדען, ווען ער וואָלט ניט געהאַט צו צאָהלען זיינע אייגענע שולדען אין האַמבורג און דיא שולדען פון זיין פאָטער, וועלכער איז אָרום דער צייט געשטאָרבען. זיין מוטער און אויך דיא איינגערע ברידער האָבען איהם באָמבאַרדירט מיט בריף ער זאָל זיי העלפען. ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו ארבייטען וואָס מעהר, אום צו קענען ערפילען זייערע ביטעס. דאָס האָט זיך שנעל אָבגערופען אויף זיין געזונד, און ער האָט אָנגעהייבען שטארק צו ליידען פון נערווען און האָט אויך אָפט געקראָגען שפאַזמען. פון זיינע בריף צו זיין געליעבטע עווא קעניג און צו זיין ברודער קאַרל זעהט מען אַז ער האָט זיך געפיהלט זעהר נידערשלאָגען און אונגליקליך. „פון אַלע אונגליקליכע, האָט ער געשריעבען צו זיין ברודער, שיינט מיר, איז דער אונגליקליכסטער דער יעניגער, וועלכער איז געצוואונגען צו אַרבייטען מיט'ן קאָפּ אפילו דאַן ווען ער פיהלט ניט, אַז ער האָט אַ קאָפּ. אפילו דיזען בריף שרייב איך אזוי וויא אין שלאָף... איך זעה קיינעם ניט און געה ניט אַרויס פון מיין צימער....“

אויך האָט ער ניט געקענט פערטראָגען דיא איינזאַמקייט אין דער קליינער שטאָט. איינינגע פון זיינע אינטימסטע פריינד, דאַרונטער אויך מענדעלססאָהן, האָבען איהם בעזוכט; אָבער דאָס איז ניט גענוג געווען פאַר אַ מאַן, וואָס איז צוגעוואָהנט געווען צו אַ קאָכעדיגען און לוסטיגען לעבען אין גרויסע שטעדט און צענטערס פון ציוויליזאַציאָן. נאָר ער וואָלט דאס אַלעס געדולדיג אַריבערגעטראָגען, ווען ער וואָלט געהאַט זיין היים־געליעבטע עווא קעניג לעבען זיך. זיא האָט איהם געצוואונגען צו וואַרטען 4 יאָהר. אפילו ווען זיא האָט שוין געבראַכט אין אָרדנונג דיא געשעפטען פון איהר מאַן און איז געווען פערזיכערט מיט אַ יעהרליכע איינקונפט פון 500 טהאַלער, האָט זיא דאָך אַלץ אָבגעלייגט דיא חתונה. ער האָט עס ענדליך ניט אויסגעהאַלטען און איז אין 1775 אַוועקגעפאָהרען צו איהר אין וויען, וואו ער האָט ביי איהר אַרויסגעקראָגען דעם פערשפּרעך חתונה צו האָבען מיט איהם דעם נעכסטען יאָהר, וואס עס איז אויך געשעהן.

זייענדיג אין וויען, האָט ער געהאַט דיא געלעגענהייט צו

שפּרעכען מיט דער קייזערין מאַריע טערעזאַ, וועלכע האַט איהם הויך געשעצט אַלס אַ דראַמאַטורג. דאָרט האָט איהם אויך גע־גליקט ענדליך אויסצופיהרען זיין אַלטען הייסען וואונש צו בעזוכען איטאַליען. איינער פון דיא בּראונשווייגער פּרינצען האָט איהם מיטגענומען אַלס אַ קאָמפּאַניאָן אויף זיין רייזע נאָך איטאַליען. נאָר לעססינג האָט וועניג נוצען און פערגניגען געהאַט פון דיזער רייזע, ווייל דער פּרינץ איז געוועזן זעהר אַ קאַפּריזנער, פלעגט אָהן שום טאָלק וואַנדערן הין און צוריק, זעהר זעלטען זיך אָפּשטעלענדיג אויף איין אָרט. דיא גאַנצע רייזע האָט ניט לאַנג געדויערט. דערפאַר האָט לעססינג ניט נאָר געקראָגען אַ גרעסערע בעלוינונג וויא מען האָט איהם פערשפּראָכען, זאָנדערן אויך דעם טיטול האָפ־ראַטה אין בּראונשווייג, אַ טיטול וואָס ער האָט נעביך געגען זיין ווילען געמוזט אָננעהמען.

צוועלפטער קאפיטעל.

„עמיליע גאלאטי“ און דיא „פראגמענטען“.

ניט אומזיסט האט ער פערבראכט דיא צייט אין דער וואלפענביטלער ביבליאטהעק. טראץ אלע קרענקונגען און שטער־רונגען, האט ער ניט נאר פיעל געלעזען און געשריעבען קריטישע און פאלעמישע ארטיקלען, זאנדערן האט אויך געשאפען דיא טראגעדיע „עמיליע גאלאטי“, פאר וועלכע זיינע פערעהרער האבען איהם פערגליכען מיט שעקספיר׳ן. דעם פלאן פון דיזער טראגעדיע האט ער נאך אויסגעארבייט אין לייפציג און האט זיך עטליכע מאל גענומען איהר אנצושרייבען אין בערלין און אין האמבורג, וואו ער האט איהר געוואלט אויפפיהרען אין „נאציאנאלען טהעאטער“. אבער ער האט אלץ ניט געקענט ענדיגען ביז ער האט זיך אנגע־שטרענגט אין וואלפענביטעל אין 1772.

דיא האנדלונג פון דיזער טראגעדיע קומט פאר אין איטאליען. דער סיוזשעט איז אין קורצען דיא ליעבע פון א פרינץ צו א מיידעל, וועלכע דארף חתונה האבען מיט אן אנדערן. אין דעם טאג פון דער חתונה ווערט דער חתן בעפאלען פון באנדיטען, וועלכע ווערן געדונגען פון דעם פרינץ׳ס נידערטרעכטיגען קאמערהערר מארינעלי און וועלכע ערמארדען איהם. דער פרינץ זוכט נאכהער צו פערפיהרען דיא כלה; אבער דאס געלינגט איהם ניט, דען איהר פאטער דערשטעכט איהר אוים פערצווייפלונג אין דער צייט, ווען זיא וויל זיך אליין דערשטעכען. דער סיוזשעט איז אן און פיר זיך א מעלאדראמאטישער; אבער דיא בעארבייטונג פון דיא סצענען און דיא כאראקטעריסטיק פון דיא פערזאנען איז אזוי מייסטערהאפט, אז דיא טראגעדיע האט געהאט א גרויסען איינ־פלוס אויף דיא ווייטערע ענטוויקלונג פון דער דייטשער דראמע און בעזאנדערס אויף שיללער׳ן.

פערפאסט האט ער דיזע טראגעדיע, אום צו צייגען א ביי־שפיעל, וויא מען דארף שרייבען טראגעדיעס נאך דיא לעהרען

וועלכע ער האט ענטוויקעלט אין זיין „האמבורגער דראמאטורגיע". וויא עס איז אויך בעמערקט געווען, זיינען ביי איהם קונסט קריטיק און דיכטונג געגאנגען האנד אין האנד, נאר דאס האט זיך בעזאנ־דערס ארויסגעוויזען אין „עמיליע גאלאטי".

זיין טהעטיגקייט אין וואלפענביטעל איז געווען פון דער גרעסטער וויכטיגקייט אין א גאנץ אנדער ריכטונג וויא פאעזיע, דראמע און אפילו קריטיק. ער איז אויך ארויסגעטראטען אלס פרייער דענקער אין רעליגיעזע פראגען און אלס געגנער פון דיא אנגענומענע קריסטליכע טהעאלאגיע. אבוואהל ער האט שטודירט אין א סעמי־נאריע און האט איבערהויפט געקראגען א רעליגיעזע ערציהונג אין דער הויז פון זיין פאטער, א פרומען גייסטליכען, האט ער זיך דאך גאנץ ווייניג בעשעפטיגט מיט טהעאלאגיע (חכמת האלהות) און איבערהויפט מיט רעליגיעזע פראגען. נאר צופעליג האט ער זיך א פאאר מאל בעריהרט דיא קריסטליכע לעהרע. אבער ער האט דאך פיעל געלעזען איבער רעליגיאן אין אלגעמיין און דיא קריסט־ליכע בעזאנדערס און ער האט עס זעהר גוט ארויסגעצייגט, ווען איהם איז אויסגעקומען צו פאלעמיזירען מיט גייסטליכע און ספע־ציעל מיט א געוויסען געצע.

דיא אורזאכע פון דיעזען שטרייט, וועלכער האט אויפגערו־דערט דיא מוחות ניט בלויז אין דייטשלאנד, איז געווען א ווערק פון דעם פראפעסאר ר י י מ א ר ו ס, וועלכער איז בעוואוסט געווען אלס א גרויסער געלעהרטער און קענער פון אריענטאלישע שפראכען. דיעזער פראפעסאר איז געווען א שטילער מענש און האט ניט געהאט דעם מוטה ארויסצוטרעטען מיט זיינע אפי־קורס׳ישע געדאנקען, ווען ער האט געלעבט. נאך זיין טויט איז געבליעבען א ווערק אונטער דעם נאמען „אפאלאגיע אדער שוץ־שריפט פיר דיא פערנינפטיגע פערעהרער פון גאט". אין דיעזער „אפאלאגיע" האט ער פערטהיידיגט דיא לעהרע, אז דיא וועלט ווערט רעגיערט פון אייביגע געזעצע און אז עס קען פאלגליך קיין נסים ניט זיין. דערביי האט ער שארף קריטיקירט דיא ביבעל און בעזאנדערס דיא קריסטליכע לעהרען.

ווען לעססינג איז געווען אין האמבורג האט ער זיך בעפריינ־

דעט מיט דער פאמיליע פון דיעזען פראָפעסאָר. עליזע, א טאָכטער פון פראָפעסאָר ריימארוס, וועלכער האָט פערעהרט לעססינג'ן, האָט איהם אין 1770 איבערגעגעבען א קאָפּיע פון דער „אָפּאָלאָגיע" אָדער פיליכט דיא אָריגינעלע שריפט. ווען ער האָט צייט געהאט אויפמערקזאם איבערצולעזען דיעזע טיעף־קריטישע און הויך־געלעהרטע שריפט, האָט ער בעשלאָסען איהר צו פערעפענטליכען, אָבוואָהל ער האָט גאנץ גוט געוואוסט, אז ער וועט פערזענליך ליידען דורך דעם. ער האָט זיך בענוצט דערמיט, וואָס אלס דירעקטאָר פון דער וואָלפענביטלער ביבליאָטהעק האָט ער דאָס רעכט געהאט צו פערעפענטליכען אלטע שריפטען אָהן א צענזור. ער האָט אנפאנגס געזוכט א פערלעגער, וואָס זאָל האָבען מוטה געגוג ארויסצוגעבען ריימארוס'עס ווערק. ווען ער איז געווען אין בערלין האָט ער זיך בעראטהען מיט מענדעלססאָהן'ען וועגען דיא פערעפענטליכונג פון דיעזע אפיקורס'ישע שריפט. מענדעלססאָהן, וועלכער האָט זיך שטענדיג געשראָקען אָנצופאנגען אן אָפענעם קאמפף מיט גייסטליכע און איבערהויפט מיט דער קריסטליכער קירכע, האָט איהם געבעטען דאָס ניט צו טאָן. ער האָט מורא געהאט, אז זיין עדעלער פריינד וועט דורך דעם ליידען. אָבער לעססינג האָט זיך גאָר ניט געקימערט וועגען זיין פערזאָן, ער האָט נאָר אין אויג געהאט דיא אינטערעסען פון וואהרהייט און אויפקלערונג.

דארום, ווען ער האָט אפילו אין בערלין, וואו דער קעניג זעלבסט איז געווען א פריידיינקער, ניט געפונען א פערלעגער פאר ריימארוס'עס „אָפּאָלאָגיע", האָט ער מיטגענומען דעם מאנוסקריפט נאָך וואָלפענביטעל און אָנגעפאנגען ארויסצוגעבען דאָס ווערק קאפּיטלעכווייז כלומרש'ט אלס אן אלטע שריפט פון אן אונבעקאנטען שרייבער. ער האָט עס א נאָמען געגעבען „פראגמענטען (שטיקלעך) פון אן אנאָנימען (אונבעקאנטען) שרייבער". דאָס האָט ער געטאָן, אום אָפּצונארען דיא צענזור, וועלכע וואָלט אויף קיין פאל ניט דורכגעלאָזען ריימארוס'עס ווערק. אין זיינע בעמערקונגען צום ערשטען „פראגמענט" האָט ער ערקלערט, אז ער האָט קיין אהנונג ניט, ווער דער פערפאסער איז, און האָט אנגע־

וויזען אויך א געוויסען לאַרענץ שמירט, וועלכער איז מיט יאָהרען צוריק געשטאָרבען אין וואָלפענביטעל, אלס דעם מעגליכען פערפאַסער.

אין 1777, ווען ער האָט ארויסגעגעבען פינף „פראַגמענטען“ מיט א מאָל, האָט אויסגעבראָכען א שטורם צווישען דיא גייסט־ליכע. פון אלע זייטען האָבען זיי זיך א נעהם געטהאָן אָפּצושטרייטען דיא ערקלערונגען און אויספיהרונגען פון דעם „אונבעקאַנטען שרייבער“ און זיינען פאר איין גאַנג ארויסגעטראָטען געגען דעם ארויס־געבער. אייניגע האָבען בעהויפּטעט, אז לעססינג אליין איז דער פערפאַסער פון דיא „פראַגמענטען“ און האָבען געפאָדערט, אז מען זאָל איהם ניט לאָזען זיי ווייטער ארויסגעבען. דער וויכטיגסטער געגנער איז געוועזען דער האַמבורגער פּאַסטאָר געצע.

דיעזער פּאַסטאָר האָט ניט נאָר געזוכט צו פערטהיידיגען דיא אנגענומענע קריסטליכע לעהרען, זאָנדערן האָט אויך פער׳מסר׳ט דיא „פראַגמענטען“ אלס א גאָטלאָזעס ווערק, וואָס איז געפעהר־ליך פאר דיא זיכערהייט פון שטאַאַט. דאָס האָט געצוואונגען לעס־סינג׳ן ארויסצוטרעטען געגען דעם פּאַסטאָר. דער גייסטרייכער קריטיקער האָט פּאָלעמיזירט מיט היץ און האָט אזוי צוגעשפּאָרט צום וואַנט דעם פּאַסטאָר, אז דער לעצטער האָט מיט דיא הילפע פון דיא גייסטליכע אין וואָלפענביטעל געגומען פאָדערן ביי דער רעגיערונג, דאָס מען זאָל ניט ערלויבען לעססינג׳ן ארויסצוגעבען דיא „פראַגמענטען“ אָהן דיא ערלויבנים פון א צענזאָר.

דער ברונסוויקער פּרינץ האָט געמוזט נאָכגעבען דיא פאָדע־רונג פון דיא גייסטליכע, און לעססינג האָט אין 1778 געקראָגען א בעפעהל מעהר ניט צו דרוקען דיא „פראַגמענטען“ אָהן דער בעווי־ליגונג פון דער צענזור. אלס גרונד פון דיעזען בעפעהל איז אנגע־געבען געוואָרען, דאָס לעססינג האָט ניט געקראָגען אן ערלויבנים צו פערעפענטליכען אזעלכע שריפטען פון דער וואָלפענביטעלער ביבליאָטהעק, וועלכע זיינען פיינדליך צו דער קריסטליכער רע־ליגיאָן. דערצו נאָך האָט דיא רעגיערונג קאָנפיסצירט דעם בוך, אין וועלכען עס זיינען צוזאַמען אָפּגעדרוקט געוועזען דיא פריהערע „פראַגמענטען“.

מיט דיזען פערבאָט איז לעססינג העכסט צופריעדען געוועזן, ווייל ער האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען, אַז דורך דעם וועט רייכאַ־רוס'עס ווערק פיעל מעהר געלעזען ווערען. אזוי איז עס אויך גע־ווען. אין זאַקסען האָט מען אונטער שווערע שטראָפען פערבאָטען צו פערקויפען דיא געדרוקטע „פראַגמענטען". לעססינג האָט זיך אָבער ניט געשראָקען פאַר דעם פערבאָט. ער איז געווען ענט־שלאָסען פאַרטצוזעצען זיין קאמפף מיט דיא גייסטליכע, ווען ער זאָל אפילו פערלירען זיין שטעלע און געצוואונגען זיין אויף דיא עלטערע יאָהרען (ער איז שוין געווען איבער פופציג יאָהר אלט), ווען ער איז נאָך געווען זעהר שוואך און קרענקליך, צו לעבען בלויז פון זיין פעדער. ער איז דארום מוטהיג ארויסגעטראָטען מיט א שריפט אונטער דעם נאָמען : „א נויטוועדיגע אנטוואָרט אויף א זעהר פוסטע פראַגע פון האַמבורגער פּאַסטאָר געצע". ווען דיא אנטוואָרט איז אפגעדרוקט געוואָרען, האָט מען איהם אויפגעפאָר־דערט צו קומען צו א פערהער פון גלחים וועגען דעם, אָבער ער האָט זיך גאָר ניט געקימערט וועגען דעם און האָט באַלד געלאָזט דרוקען אין האַמבורג א צווייטע „נויטווענדיגע אנטוואָרט".

אזוי וויא געצע האָט זיך ארומגעזעהען, דאָס ער וועט גאָר ניט אויספיהרען געגען לעססינג'ן מיט דער פעדער און אפילו מיט מסירות, האָט ער שוין מעהר ניט געענטפערט. דארום האָבען אויך אַנדערע געגנער צו רוהע געלאָזען דעם שאַרפען און גייסטרייכען קריטיקער. לעססינג האָט זיך ניט ארויסגעוויזען אלס אן אטהעאיסט, אלס כופר בעיקר (אזעלכער איז ער אייגענטליך קיין מאָל ניט געווען ; אויף דיא עלטערע יאָהרען איז ער געוואָרען א ספינאָזיסט, צו מענדעלסאָהן'ס גרעסטע ערגערניס, וויא מיר וועלען עס זעהען) ; ער האָט אויך אָפען ניט געלייקענט נסים און ענטפּלעקונגען און האָט געלאָזען אָן א זייט דיא פראַגע וועגען אי־בערנאַטירליכעס ; אָבער זיינע ארגומענטען האָבען דאָך געטראָ־פען אין ציעל, געוועקט דעם פרייען גייסט און ארויסגערופען צווייפעל אין דיא מוחות פון גלויביגע. גראַדע מיט זיין מעססיגקייט איז ער געווען געפעהרליך פאַר דיא גלחים און דיא אָרטהאָדאָק־סיע.

דרייצעהנטער קאפיטעל.

דער טויט פון זיין פרוי און קינד.

ווען לעססינג וואלט געווען אן אבערגלויביגער מענש, וואלט ער געקענט זאגען, אז ער איז געבארען געווארען אין א בייזער שעה, דען דער שלים־מזל האט זיך שטענדיג נאך איהם נאכגע־שלעפט. גראדע ארום דער צייט, ווען ער האט ענדליך געקענט חתונה האבען מיט זיין געליעבטע, זיינען זיינע פינאנציעלע אומ־שטענדען געווען בעסער וויא ווען עס איז פריהער. אויסער זיין שטעלע אלס דירעקטאר פון דער וואלפענביטעל ביבליאטהעק, איז ער אויך ערנאנט געווארען אלס א מיטגליעד פון דער מאנהיימער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען. אויסער כבוד האט דיעזע אויס־וואהל איהם געבראכט 500 טהאלער פענסיע א יאהר.

מען קען זאגען, אז איין יאהר פון זיין פיעל־געפרופטען לעבען האט ער זיך געפיהלט גליקליך און אויך פערבראכט גליקליך. דאס איז געווען דער ערשטער יאהר נאך זיין חתונה מיט עווא קעניג, וועלכע איז בעוואונדערט געווארען פון אלע בעקאנטע פאר איהר שכל, גוטהערציגקייט און גאסטפריינדליכקייט. ער האט איהר אזוי שטארק געליעבט, אז דיעזע ליעבע איז אויך איבערגעגאנגען אויף איהרע פיער קינדער פון דעם ערשטען מאן. זיין געהאלט צו־זאמען מיט איהר יעהרליכע איינקונפט האבען זיי ערלויבט צו לע־בען אין קאמפארט. זיינע אייגענע בריעף, וויא אויך דיא בריעף פון זיינע פריינדע, וועלכע האבען איהם צו דער צייט בעזוכט אין וואלפענביטעל (צווישען זיי אויך מענדעלססאהן) צייגען, אז ער האט געפיהרט אן אידעאלען גליקליכען פאמיליען־לעבען.

אבער דער שלים־מזל האט זיך באלד וויעדער אריינגעמי׳שט, און לעססינג איז מיט איין קלאפ ארונטערגעשליידערט געווארען פון דעם העכסטען שפיץ פון זיין גליקזעליגען לעבען אין אן אב־גרונד פון הארצווייטאג און פערצווייפלונג. דאס איז געקומע דורך דעם טויט פון זיין פרוי, נאכדעם, וויא זיא האט איהם געשאנקען

א זוהן, וועלכער האָט בלויז געלעבט עטליכע שטונדען. דאָס האָט פּאַסירט אין יאַנואַר 1788, עטליכע וואָכען נאָך מענדעלס־סאָהן׳ס בעזוך. וואָס לעססינג האָט דאַן געפיהלט, קען מען אור־טהיילען פון זיין בריעף צו זיין פריינד עשענבורג.

„איך בענוץ מיך מיט דעם מאָמענט, ווען מיין פרוי ליעגט גאַנץ בעוואוסטלאָז, אום אייך צו דאַנקען פאַר אייער הערצליכע סימפּאַטיע. מיין פרייד איז געווען אַזוי קורץ! אָך, מיין אָרימער זוהן! וויא שווער עס איז מיר געווען איהם צו פערלירען. ער איז געווען אַזאַ חכם, אַזאַ חכם! מיינט ניט, אַז אין דיא עט־ליכע שטונדען פון מיין פאַטער־ראָלע בין איך געוואָרען אַזאַ נאַרי־שער פּאַפּאַ. ניין, איך ווייס וואָס איך זאָג — האָט ער דען ניט אַרויסגעוויזען חכמה, וואָס ער האָט ניט געוועלט אַרויסקומען אויף דער וועלט ביז מען האָט איהם אַרויסגעשלעפּט מיט אייזערנע צוואַנגען? איז עס דען ניט אַ צייכען פון שכל, דאָס ער האָט ביי דער ערשטער געלעגענהייט זיך אָפּגעטראָגען פון דער וועלט? אָבער דער קליינער מזיק שלעפּט אויך מיט זיין מוטער . . . איך האָב ווייניג האָפנונג, אַז זיא וועט בלייבען מיט מיר... איך האָב געוועלט לעבען וויא אַנדערע מענשען, אָבער דאָס איז מיר שלעכט געלונגען . . .“

א גאַנצע וואָך האָט זיא געשוועבט צווישען לעבען און טויט, און לעססינג׳ס הארץ האָט געקלאַפּט אַ שטונדע מיט שוואַכע האָפ־נונג און לאַנגע נעכט מיט פערצווייפלונג. באַלד נאָך איהר טויט האָט ער געשיקט זיין פריינד עשענבורג פאָלגענדען בריעף, וועלכער דריקט אויס קורץ און שאַרף זיין ביטערע הארץ מיט אַ בייסענדע איראָניע: „מיין פרוי איז געשטאָרבען, איך האָב אויך דורכגע־מאַכט דיעזע פּראָבע. עס פרעהט מיך, וואָס איך וועל שוין ווייטער ניט דורכמאַכען אַזעלכע פּראָבעס. דיעזער געדאַנקען מאַכט מיך רוהיג. עס פרעהט מיך אויך, וואָס איך בין זיכער אין אייער סימפּאַטיע און אין דער סימפּאַטיע פון אונזערע פריינד.“

וואָס פאַר אַ טיעפע וואונד אין הארצען ער האָט געקראָגען דורך דיעזע טראַגישע ענדע פון זיין קורצען גליק — סך הכל פיער־צעהן מאָנאַט פאַמיליען־לעבען — דאָס האָט מען באַלד געקענט

זעהען אויף זיין פנים. אין עטליכע וואָכען איז ער אַלט געוואָרען, דיא אויגען האָבען פערלאָרען זייער פריהערן גלאַנץ, דער שמייכעל איז פערשוואונדען פון זיינע ליפען, און זיין קערפּער איז איינגע־בויגען געוואָרען. מען האָט איהם שוין ניט געזעהען לוסטיג און פול מיט לעבהאַפטיגקייט און וויץ. א גאַנצען יאָהר האָט ער זיך בעקלאָגט אין בריעף צו זיינע פריינד אויף הארצקלעמענעס, מיד־קייט. „איך בין אייגענטליך ניט קראַנק, האָט ער געשריעבען, איך בין בלויז ניט געזונד". אין איינעם פון זיינע בריעף צו זיין ברודער קאַרל האָט ער געשריעבען : „איך האָב מורא, אז דוא וועסט מיך שוין קיין מאָל ניט זעהען, וויא אונזער פריינד מאָזעס (מענדעלססאָהן) האָט מיך געפונען : אזוי רוהיג, אזוי צופריעדען אין מיינע פיער ווענט . . .".

דער קאַמפּף וועלכען ער איז געצוואונגען געווען צו פיהרען מיט דיא גייסטליכע וועגען דיא „וואָלפענביטלער פראגמאנטען", האָט איהם א ביסעל בערוהיגט. אין איין בריעף, עטליכע טעג נאָך זיין פרוי'ס טויט, האָט ער ערקלעהרט, אז אַנשטאָט צו נעהמען אַפּיום, אום איינצושלעפערן, לעזט ער טהעאָלאָגישע ביכער, און דאָס מאַכט איהם ערטרעגליכער דעם לעבען. זיין פּאָלעמיק מיט דעם פּאַסטאָר געצע, וועלכע איז אַלץ שאַרפער געוואָרען, האָט איהם אויפגעמונטערט און אויפגעלעבט ; נאָר אין גאַנצען האָט ער זיך שוין ניט ערהאָלט. איהם איז ניט לאַנג געבליעבען צו לעבען. פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך פיהלען אזוי שלעכט, אז ער פלעגט בלייבען אין אונמאַכט. דאָך האָט ער זיך אָנגעשטרענגט ניט נאָר צו פערטהיידיגען זיינע מיינונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן און ריימאַרוס'עס מערקווירדיגע קריטישע ווערק, זאָנדערן אויך אָנצור־שרייבען א דראַמע, אום צו דערלאַנגען א קלאַפּ זיינע געגנער פון אַן אַנדער זייט. דיעזע דראַמע איז געווען זיין לעצטע און בעסטע קרוינונגס־ווערק. דאָס איז „נאַטהאַן דער ווייזע". ווען ער וואָלט מעהר ניט אָנגעשריעבען וויא דיעזע דראַמע, וואָלט ער זיך אויך אונשטערבליך געמאַכט.

פיערצעהנטער קאפיטעל.

„נאטהאן דער ווייזע“.

אין 1788, אין רעכטען פייער פון זיין שטרייט מיט פאסטאר געצע, איז ער געפאלען אויף דעם פלאן צו פערפאסען א דראמע, וועלכע זאל אין דער זעלבער צייט אפשפיעגלען זיינע רעליגיעזע און פילאזאפישע געדאנקען און אויך אריינדרינגען אין דיא מאסען, וועלכע לעזען ניט טעאלאגישע און פילאזאפישע ווערק. ער האט דאן געשריעבען צו זיין ברודער: „א משוגענער געדאנקען איז מיר לעצטע נאכט אריינגעקומען. פיעלע יאהרען צוריק האב איך זיך ארומגעטראגען מיט א פלאן פון א פיעסע, וואס איהר אינ־האלט איז געווען עהנליך צו דיא יעצטיגע ויכוחים (ער האט דא געמיינט זיין שטרייט מיט דיא גלחים וועגען דיא „פראגמענטען“), פון וועלכע איך האב דאן נאטירליך ניט געטרוימט. אויב דוא און מאזעס (מענדעלסזאהן) וועלען צושטימען, וועל איך אבדרוקען דיא דראמע אויף סובסקריפציאנען... איך דענק, אז איך האב אויסגעפונען א זעהר אינטערעסאנטען סיוזשעט פיר מיין דראמע, און אלעס צוזאמען וועט ניט נאר זיין זעהר לעזבאר, זאנדערן איך וועל נאך זיכער אפשפיעלען דיא גייסטליכע א שפיצעל, וואס וועט זיי פיעל מעהר ערגערן וויא דיא צעהן „פראגמענטען“.

דיעזע דראמע איז „נאטהען דער ווייזע“. וויא וויט מען קען שליסען פון א פאאר בריעף צו זיין ברודער, האט זיך לעססינג ארומגעטראגען מיט דעם געדאנקען וועגען אזא דראמאטיש־פילאזא־פישע ווערק, וויא „נאטהאן דער ווייזע“, וויינינגסטענס דריי יאהר פריהער איידער ער האט איהר אנגעשריעבען. „מיין נאטהאן“, האט ער געשריעבען, איז א שטיק, וואס איך האב געוואונשען צו ענדיגען מיט א יאהר דריי צוריק, ווען איך בין צוריק געקומען

פון מיינע רייזען. איך האָב עס יעצט אָבגעפרישט, ווייל איך האָב בערעכענט, אז נאָך עטליכע קליינע ענדערונגען אין דעם פּלאַן וועל איך קענען אַנפאַלען אויף דעם שונא פון אַן אנדער זייט". צו עליזע רייטמאַרוס האָט ער דאן געשריעבען: „איך מוז פּרובירען, אויב זיי (דיא גייסטליכע) וועלען מיר לאָזען פּרעדיגען אונגעשטערט וויינינגסטענס פון מיין אַלטען בעל־אמת, דיא ביהנע".

דיעזע פּראָבע איז איהם גלענצענד געלונגען, נאָך בעסער וויא ער האָט עס געהאָפט, דען ער האָט געשאַפען אַ מייסטערווערק פון דער וועלט־ליטעראַטור, אַ דראַמע, וועלכע וועט וואהרשיינליך קיין מאָל ניט אראָבגיין פון דער ביהנע, און אַ טיעף־זיניגע און ערעלע פילאָזאָפישע ווערק. אַ קורצע צייט נאָך לעססינג'ס טויט האָט מענדעלסזאָהן גאַנץ ריכטיג בעמערקט אין אַ בריעף צו לעססינג'ס ברודער קאַרל: „דער ביאָגראַף פון אייער ברודער מעג זאָגען: לעססינג האָט אָנגעשריעבען „נאַטהאַן דער וויזע" און איז געשטאָרבען".

אין דיעזער מערקווירדיגער דראַמע, וועלכע האָט געהאַט אַ טיעפען איינפלוס אויף דער מענשהייט און האָט אויך ניט ווייניג געווירקט אַז מען זאָל בעטראַכטען דיא אידען וויא גלייכבערעכטיגטע מענשען, האָט לעססינג זיך ארויסגעוויעזען אין זיין גאַנצער גרויסקייט אַלס דראַמאַטורג, קונסט־קריטיקער און פילאָזאָף. וואָס אַנבעלאַנגט צו אידען, קען מען זאָגען וועגען דיעזען עדעלסטען דייטש, אַז ער האָט אָנגעפאַנגען און געענדיגט זיין דראַמאַטישע קאַריערע אַלס זייער טרייער פריינד. נאָר וואָס פאַר אַן אונטערשיעד אין אינהאַלט און איבערהויפּט אין דער קונסט צווישען זיין יוגענד־ווערק „דיא אידען" און זיין לעצטע ווערק „נאַטהאַן דער וויזע"! דרייסיג יאָהר טהיילען זיי אָפּ, אָבער אין דיעזער צייט האָט דער געניאַלער פערפאַסער אונגעהייער פיעל געלערנט און דורכגעמאַכט אַ שווערען און ביטערן קאַמפּף אין זיין פיעל געפּלאָגטען לעבען.

אַן אויספיהרליכע קריטישע בעטראַכטונג פון „נאַטהאַן דער וויזע" פאָדערט אַ גאַנצען בוך, דען דיעזע דראַמע איז ענג פערבונדען מיט לעססינג'ס וועלטאַנשויאונג און זיין גאַנצע ליטעראַ־

רישע טהעטיגקייט*). דא מוזען מיר זיך בעגוגענען מיט א קורצען איבערבליק.

פאר זיין דראמע האט לעססינג אויסגעקליבען דיא ריכטיגע צייט און דעם פאסענדסטען ארט. דיא האנדלונג קומט פאר אין ירושלים אין דער צייט פון דעם פיערטען קרייץ־צוג צו ענדע פון צוועלפטען יאהר־הונדערט ווען דער בעריהמטער סולטאן סאלאדין איז געוועזען דער הערשער פון דער היילינער שטאדט און דער ענג־לישער קעניג ריטשארד, גענאנט „לייב־הארץ“, און דער פראנ־צויזישער קעניג פיליפ אגוסט האבען געפיהרט מלחמה מיט דיא מאהאמעדאנער צו פערנעהמען פאלעסטינע. דיא צענטראל־פיגור פון דער דראמע איז נאטהאן, א אידישער קויפמאן, וואס האט שרעקליך געליטען פון דעם פאנאטיזמוס פון דיא קריסטען, וועל־כע האבען זיך געריסען צו ערלייזען דעם קבר פון זייער גאט. מיט 18 יאהר איידער דיא האנדלונג פון דער דראמע פאנגט זיך אן, האט ער אין איין שוידערליכער שטונדע פערלארען זיין פרוי און זיינע 7 זיהן. דיא קריסטען, וועלכע זיינען בעפאלען דיא שטאדט, וואו נאטהאן'ס פאמיליע האט געוואהנט, האבען אויסגעשלאכטעט דארט אלע אידען. אהן ערבארמען האבען זיי אויסגעשאכטען אפילו אידישע קינדער און פרויען, דארונטער אויך נאטהאן'ס גאנצע פאמיליע. ער איז געבליעבען עלענד וויא א שטיין. דריי טעג און דריי נעכט האט ער געטרויערט, געקלאגט און געשוואָרען ראַ־כע צו אלע קריסטען. אבער זיינע בעסערע געפיהלען און זיין פער־שטאנד האבען בעזיעגט דיא ניעדעריגע אינסטינקטען. ער איז געבליבען א פילאזאף מיט א ערעלע הארץ, פול מיט ליעבע צו גאט און צו מענשען.

זיין ערעלע הארץ האט ער ארויסגעצייגט אויף דעם פערטען טאג נאך דער שוידערליכער אויסשלאכטונג פון זיין פאמיליע. גראַ־דע האט עס געטראפען, דאס א רייטער האט צו איהם געבראכט

*) דיא לעזער וואס קענען גוט דייטש און ווילען גרינדליך פער־שטיין „נאטהאן דער וויזע“ רעקאמענדירען מיר צו לעזען די קריטישע אנאליזען פון קונא פישער און דאוויד שטראוסס.

א קליין קינד, דיא טאָכטער פון זיין פריינד, דעם דייטשען ריטער וואָלף פאָן פילנעק, וועלכער האָט איהם גערעטעט פון טויט און וועלכער איז פערבליבען אין דער שטאָדט עזה, וואס איז אטאקירט געוואָרען פון דיא סאַראַצינען, סאַלאַדין'ס סאָלדאַטען. דעם רי־טער'ס פרוי איז געשטאָרבען אין קינדבעט, און דער פערצווייפעל־טער ריטער האָט זיך דערמאָנט אָן זיין עדעלען אידישען פריינד און האָט צו איהם געשיקט זיין טאָכטער מיט א ביטע איהר אויפ־צוהאָדעווען. נאַטהאַן האָט דאן אין גאנצען פערגעסען אָן זיינע שבועות צו נעהמען ראַכע פון קריסטען. ער האָט עדעלמוטהיג ערפילט דיא בקשה פון זיין קריסטליכען פיינד, וועלכער איז גע־טויטעט געוואָרען ביי דער פערטהיידיגונג פון דער פעסטונג אין עזה. ער האָט אויפגעטראָגען דאָס קינד אין זיין הויז, האָט עס א קוש געטאָן און מיט א הערצרייסענדען יאָמער אויסגעשריען:

„גאָט! פאר זיעבען האָסטו מיר חאטשע געגעבען איינע!"

ער האָט איהר א נאָמען געגעבען רעכא און האָט איהר ער־צויגען אזוי, אז זיא זאָל ניט געהערען צו א בעשטימטער רעליגיאָן, נאָר זאָל זיין גוט, ריין און עדעלמוטהיג. זיא וואַקסט אויס א רייצענדע מיידעל מיט דיא בעסטע מעלות. זיא וויים גאָר ניט פון איהר אָבשטאַמונג. זיא בעטראַכט איהם אלס איהר פאטער און האָט איהם ניט נאָר צערטליך ליעב, נאָר פערגעטערט איהם פאר זיין גוטסקייט און עדעלמוטה. אין איהרע אויגען איז ער דיא פערקערפערונג פון דיא העכסטע אידעאַלען פון מענשען.

דיא האַנדלונג פון דער דראַמע פאַנגט זיך אָן, ווען נאַטהאַן קעהרט זיך אום מיט א רייכען קאַראוואַן נאָך איינע פון זיינע האַנדעלס־רייזען. רעכא'ס קריסטליכע מאַמקע דאַיא זאָגט איהם אָן דיא טרויעריגע בשורה, אז זיין הויז איז אָבגעברענט געוואָרען. דאָס קימערט איהם ניט אזוי פיעל, וויא ווען ער דערוויסט זיך, אז זיין טהייערע רעכא איז קוים גערעטעט געוואָרען פון דיא פלאַמען. א יונגער ריטער האָט איהר ארויסגעשלעפט פון דער ברענענדער הויז; אָבער זיא האָט זיך איינגעבילדעט, אז איהר רעטער איז ניט אנדערש געוועזען וויא א מלאך. דיא מאַמקע וויים, אז דער רע־טער איז א ריטער מיט דעם נאָמען קורד פאָן שטראַופען, וועלכער

איז געפֿאנגען געוואָרען פֿון דיא סאַראַצינען, נאָר איז בעגנאַדיגט געוואָרען פֿון דעם סולטאַן סאַלאַדין, ווייל ער איז מערקווירדיג עהנליך געוועזען צום סולטאַן'ס פֿערשטאָרבענעם ברודער אַסאַדי, אָבער זיא האָט געלאָזען דיא מיידעל טרוימען וועגען א געטליכען רעטער און וועגען נסים. ווען נאַטהאַן דערהערט עס, פֿאַנגט ער אָן צו פֿילאָזאָפֿירען וועגען נסים און צו ערקלערען דיא גאַנצע מעשה אויף אַ נאַטירליכען וועג. ער סטאַרעט זיך צו ערקלערען דער איינגעבילדעטער און ראָמאַנטישער מיידעל, וויא נאַריש עס איז צו זוכען וואונדער, ווען דיא נאַטירליכע פּאַסירונגען זיינען אויך גענוג זאָנדערבאַר און געהיימניספֿאָל. אום אין גאַנצען צו פֿעריאָגען איהרע איינבילדונגען, רופֿט ער אוים: „אָה, איהר גרויזאַמע טרוימערינען! פֿיעללייכט איז גאָר דיעזער מלאך טויט אָדער קראַנק". דאָס ווירקט גלייך אויף דער מיידעל און זיא ווערט זעהר אונרוהיג, טאָמער איז איהר רעטער ווירקליך קראַנק אָדער אונגליקליך. ווען נאַטהאַן זעהט, אַז ער האָט צושטערט איהר איינבילדונג, בערוהיגט ער איהר מיט דיא ווערטער: „רעכא! איך ברייננג דיר א רפואה און ניט א גיפט.... נעהם זיך דאָס אין קאָפּ אריין, אַז עס איז פֿיעל לייכטער צו טרוימען פֿרום, וויא עפּעס גוטעס צו טאָן"...

אין דער צייט, ווען דיזער געשפּרעך ווערט געפֿיהרט, שפּאַצירט דער ריטער ארום אונטער פֿאַלם-בוימער לעבען נאַטהאַן'ס הויז. ער איז אַ פֿייערדיגער יונגער מאַן, בראַוו און פֿול מיט ריטערליכער עהרע. ער איז ניט נאָר קיין פֿאַנאַטיקער, זאָנדערן זאָגאַר אַ פֿריידיינקענדער, וואָס עס איז אַ זעלטענהייט אין יענע פֿאַנאַטישע צייטען; אָבער דאָך האָט ער איינגעזויגען אין זיך אַלע פֿאָראורטהיילע געגען אידען. ער פֿעראַכטעט אזוי טיעף דיא אידען, דאָס ער וויל גאָר ניט הערען, ווען דאיא קומט צו איהם צו און ניט איהם איבער, אַז נאַטהאַן וויל איהם זעהען און דאַנקען דערפֿאַר, וואָס ער האָט געראַטעט זיין טאָכטער. ער ענטפֿערט מיט אונגעדולד, אַז מען זאָל איהם לאָזען צורוה און אַז דיא גאַנצע אַנגעלעגענהייט האָט ניט ערוועקט אין איהם דעם מינדעסטען אינטערעס.

אין דעם צווייטען אַקט, ווען נאַטהאַן זעלבסט געהט בעדאַנקען

דעם ריטער און טרעפט איהם אונטער דיא פּאַלם־בוימער, קומט פּאַר צווישען זיי אַ מערקווירדיגער געשפּרעך, אין וועלכען עס שפּיגלען זיך בעזאָנדערס אָפּ לעססינג׳ס אַנזיכטען איבער רעלי־גיאָן און מענשליכקייט. דער ריטער שטויסט איהם אָפּ אָנפאַנגס אויס פעראַכטונג צו אידען איבערהויפּט, אָבער יעדער וואָרט פון דעם ערעלמוטהיגען איד מאַכט אַ טיעפען איינדרוק אויף איהם. דער ריטער רעדט ווערטער, וועלכע ער בעדיינקט ניט, ער צייגט ארוים פיעל ליידענשאַפט און ווייניג פערשטאַנד אין זיינע מיי־נונגען וועגען אידען; אָבער ניט ווילענדיג מוז ער זיך בויגען פאר דיא פערנונפט פון דעם אַלטען און פיעל־געפּרופטען נאַטהאַן. ענדליך, ווען דער ריטער שרייט אויס, אז ער פעראַכטעט דיא אידען, וויל זיי האַלטען זיך פאר אתה־בחרתנו׳ניקעס, קריעגט ער אזא אנטוואָרט: „פעראַכטעט מיין פאָלק וויא פיעל איהר ווילט, אָבער בערעכענט, אז מיר האָבען ניט אויסגעקליעבען אונזער פאָלק. זיינען מיר דען אונזער פאָלק? וואָס איז אַ פאָלק? זיינען דען קריסטען און אידען פריהער קריסטען און אידען איידער זיי זיינען מענ־שען?“ דער ריטער האָט ניט וואָס צו ענטפערן דערויף און דער־לאַנגט נאַטהאַנען זיין האַנד אלס מענש און פריינד. נאַטהאַן׳ס ווייזהייט און גוטסקייט האָבען בעזיעגט דיא ווילדע פאָראורטהיילע פון דעם ליידענשאַפטליכען און שטאָלצען ריטער.

זייער וויטערער געשפּרעך ווערט אונטערבראָכען דורך דיא מאַמקע דאַיאַ, וועלכע קומט צולויפען אָהן אָטהעם און מיט שרעק אָנזאָגען איהר הערר, אז דער סולטאַן סאַלאַדין רופט איהם צו זיך אין פּאַלאַץ. ווען נאַטהאַן קלייבט זיך אין וועג, קומט צו איהם זיין פריינד אַל־האַפי, א פילאָזאָפישער דערוויש, וועלכער איז גע־וואָרען סאַלאַדין׳ס שאַצמייסטער. דיזער דערוויש האָט אַלץ גע־טרוימט צו בעזוכען דיא הייליגע וואַסערן פון טייך גאַנגעס אין אינדיען, און אין דער צייט, ווען ער ערקלערט זיין אידישען פריינד, אז ער האָט אומזאָנסט געזוכט צו ווירקען אויף דעם סולטאַן צו לאָזען נאַטהאַנען צורוה, מעלדעט ער איהם אויך מיט פריידע, דאָס ער קען יעצט אויספיהרען זיין וואונש צו פאָהרען נאָך אינדיען און שלאָגט איהם אויך פאָר צו מאַכען דיא רייזע מיט איהם צוזאַ־

מען, דען ער איז זיכער, אז דער סולטאן וועט שוין געפינען אן אויסרייד אוועקצונעהמען נאטהאן'ס פערמעגען. אבער נאטהאן שרעקט זיך ניט און ענטזאגט זיך צו פערלאזען זיין פאטערלאנד. ווען אל־האפי געהט אוועק, בעמערקט נאטהאן וועגען איהם: „ווילד, גוט, ערעל — וויא זאל איך איהם רופען? דער אמת'ער בעטלער איז אויך דער אמת'ער קעניג.“

לעססינג שטעלט פאר דעם בעריהמטען סולטאן פון דיא סאראַ־צינען פיעל בעסער און ערעלער, וויא דיעזער פייערדיגער קעמפפער געגען דיא קריסטען איז געוועזען אין דער ווירקליכקייט. דיא אורזאכע, ווארום סאלאדין הופט פלוצלונג צו זיך דעם אלטען אידישען קויפ־מאן, ווערט ערקלערט אין א בעזונדערער סצענע, ווען דיזער הער־שער ווערט פארגעשטעלט שפיעלענדיג שאך מיט זיין שוועסטער סיטאה און פערליערט, ווייל ער איז צוטראגען. ער הייסט זיין שאצ־מייסטער אל־האפי בעצאהלען דער שוועסטער טויזענד דינארען, אבער ער קריעגט דיא אנטווארט, דאס ניט נאר ער האט ניט מיט וואס צו צאהלען, זאנדערן דאס ער האט נאך געמוזט בארגען ביי איהר געלט פאר דיא געוועהנליכע הוצאות פון קעניגליכען הויף. סאלאדין, וועלכער ווארט אויף געלט פון מצרים, שלאגט פאר זיין שאצמייסטער צו בארגען דערווייליע ביי אן אנדערן און ניט ביי זיין שוועסטער. זיא צייגט אן אויף נאטהאנען, פון וועמעס חכמה און רייכטהום זיא האט געהערט. אל־האפי וויל ארויסדרייהען זיין אידישען פריינד פון דער געפאהר, אבער סיטאה דערצעהלט אזוי פיעל פון נאטהאנען, דאס סאלאדין ווערט איינפאך נייגעריג איהם צו זעהען און הייסט איהם ברייגגען.

אין דער מערקווירדיגער סצענע, ווען נאטהאן ערשיינט פאר דעם סולטאן, האט זיך לעססינג בענוצט מיט איינער פון באקאַ־טשיא'ס בעריהמטע געשיכטען, נעמליך מיט דער מעשה וועגען דעם אלעקסאנדרינער איד מלכי צדק מיט דיא דריי רינגען. דיא מעשה וועגען דיא דריי רינגען אין בעצוג אויף דיא דריי רעליגיאַ־נען, דיא אידישע, קריסטליכע און מאהאמעדאנישע, איז אלגעמיין בעקאנט און דארום וועלען מיר איהר דא ניט ווידערהאלען. מיר וועלען נאר בעמערקען, אז דיזע אלטע קלוגע מעשה, וועלכע איז

טאקע העכסט ואהרשיינליך צו־ערשט דערצעהלט געוואָרען ערגעץ פון א אידישען חכם און איז פערשריעבען געוואָרען פון דעם גרויסען איטאליענער באָקאטשיאָ אין זיין וועלטבעריהמטען „דעקאמעראָן,“ האָט עס געגעבען לעססינג'ן דעם גרונד - פּלאַן פון זיין דראמע.

לעססינג האָט אין אייניגע פּונקטען געענדערט דיזע מעשה. דעם אידען האָט ער פאָרגעשטעלט ניט אלס א האבזיכטיגען און קארגען מאַן, וויא אין באָקאטשיאָ'ס מעשה, נאָר אין דער עדעלער פּערזאָן פון נאטהאַן. ווען סאלאדין ווענדעט זיך צו נאטהאנען מיט דער פראגע: „וועלכער גלויבען, וועלכע תורה האָט אייך ערהויבען?“ קריעגט ער דיא אנטוואָרט: „סולטאַן, איך בין א איד.“ — „און איך בין א מוסולמאַן,“ רופט זיך אָפּ סאלאדין. „דער קריסט איז צווישען אונז. פון דיזע דריי רעליגיאָנען קען נור איינע זיין דיא ריכטיגע. א מאַן וויא איהר בלייבט ניט שטיין, וואו דער צופאל פון געבורט האָט איהם אריינגעוואָרפען. אויב ער בלייבט דאָרטען, איז עס, ווייל ער האָט עס אויסגעקליבען, ווייל ער האָט פערנינפטיג געאורטהיילט. גוט, טהיילט מיט מיר אייערע געדאַנקען; לאָזט מיר הערען אייערע מיינונגען, ווייל איך אליין האָב קיין צייט געהאַט זיך צו גריבלען אין דיזע ענינים.“

סאלאדין גיט איהם צייט נאָכצודענקען, און נאטהאַן זוכט צו־ערשט אַן ערקלערונג, וואָרום סאלאדין האָט איהם גערופען צו זיך און געשטעלט אזא שווערע און אויך געפעהרליכע פראגע. „איך האָב געמיינט, זאָגט ער צו זיך, אז דער סולטאַן וועט פערלאנגען געלט; אָבער ער פאָדערט גאָר דיא וואהרהייט, און אזא ריינע און קלינגענדע אזוי וויא זיא וואָלט געווען א מטבע.“ ער וויל ניט גלויבען, אז דער סולטאַן האָט אויסגעלייגט פאר איהם א נעץ; אָבער דאָס שיינט איהם דאָך וואהרשיינליך: „וואָס איז דען צו ניעדעריג פאר א פרינץ?“ פרעגט ער, און ער זאָגט צו זיך: „איך מוז זיין פאָרזיכטיג. אָבער וויא? זיך ארויסגעבען פאר א פאנאטיקער וועט ניט טויגען. זיך ארויסגעבען גאָר ניט וויא א איד, וועט נאָך זיין ערגער, דען ער וועט קענען פרעגען, אויב איך בין ניט א איד, וואָרום זאָל איך ניט ווערען א מוסולמאַנער. אָבער איך האָב אַן אויס־

וועג! דאס קען מיך רעטען! מיט געשיכטעלעך אונטערהאלט מען ניט בלויז קינדער. ער קומט—זאל ער קומען."

און ווען סאלאדין קומט נאך אן אנטוואָרט, דערצעהלט איהם נאטהאן אי קלוג אי דראמאטיש דיא מעשה מיט דיא דריי רינגען. ער צייגט מיט אזא דראמאטישער קראפט, אז דער ריכטיגער רינג איז פערלארען געגאנגען און אז אלע דריי רינגען זיינען נאכגעמאכטע, דאס סאלאדין אונטערברעכט איהם מיט אן אויסגעשריי: „הערליך, הערליך!"

נאטהאן ענדיגט מיט דיא ווערטער פון דעם ריכטער צו וועלכען דיא דריי ברידער מיט דיא דריי רינגען האבען זיך געווענדעט צו ענטשיידען, ווער פון זיי עס האט דעם ריכטיגען רינג: „אויב יעדערער פון אייך האט דעם רינג פון זיין פאטער, זאל יעדערער גלויבען, אז זיין רינג איז דער ריכטיגער. עס איז מעגליך, אז אייער פאטער האט ניט געוואלט מעהר דולדען דיא טיראניי פון איין איינציגען רינג אין זיין הויז. עס איז יעדענפאלס זיכער, אז ער האט אייך אלעמען גליך געליעבט, דען ער האט ניט געוואלט אונטערדריקען צוויי צו גונסטען פון איינעם. זאל יעצט יעדערער פון אייך נאכפאלגען זיין ביישפיעל אין עהרליכע און אונפארטייאישע ליעבע! זאל יעדערער פון אייך שטרעבען ארויסצוצייגען דיא מאכט פון זיין רינג!... און ווען דיא מאכט פון דיא רינגען וועט זיך ארויסצייגען אין אייערע קינד'ס קינדער, לאד איך אייך איין אין טויזענדער יאהרען ארום צו ערשיינען פאר מיין געריכט, דאן וועט א קליגערער פאר מיר פערנעהמען דעם ריכטער-שטוהל און וועט ריידען. יעצט געהט!"

און ווען נאטהאן ווענדעט זיך צום סולטאן און זאגט: „סאלאדין, אויב איהר פיהלט, אז איהר זייט דער פערשפראכענער קליגערער ריכטער"... שרייט דער סולטאן אויס: „איך — שטויב! איך — גארנישט! נאטהאן! נאטהאן! דיא טויזענדער יאהרען פון דיין ריכטער זיינען נאך ניט פאריבער... געה, געה, אבער זיי מיין פריינד!"

און ווער קען אין אמת'ן זיין דער ריכטער? ווער קען ענטשיידען, אויב דיא אדער יענע רעליגיאן איז דיא ריכטיגע? ווער

האָט אויסגעפונען דעם ריכטיגען רינג? דיא טיעפזיננינגע ווערטער, וואָס לעססינג האָט אריינגעליינט אין נאַטהאַן'ס מויל, זיינען געוועזן און וועלען אימער פערבלייבען אַ מעכטיגער צורוף צו טאָלעראַנץ, צו פערגעבונג, צו פריעדען און ליעבע צווישען מענשען.

אין דער צייט ווען נאַטהאַן האָט זיך מיט זיין מעשה וועגען דיא דריי רינגען ארויסגעדרעהט פון אַ געפעהרליכער לאַגע און האָט עס אזוי וויט געבראַכט, אַז סאַלאַדין האָט בעדויערט זיינע פריהערע שלעכטע אַבזיכטען, האָט דער יונגער ריטער בעזוכט זיין הויז און געזעהען דיא שעהנע רעכא. זיא האָט איהם בעצויבערט פון ערשטען בליק. ווען נאַטהאַן פרעגט איהם נאָכהער, וואָס פאַר אַן איינדרוק רעכא האָט געמאַכט אויף איהם, קען ער ניט בעהאַל־טען זיין ליעבע צו איהר און ארומגעהענדיג דעם אַלטען, שרייט ער אויס: „מיין פאָטער!“ דער ריטער דיינקט ניט אַנדערס, אַז רעכא איז נאַטהאַן'ס טאָכטער; אָבער דיא מאַמקע דאַיא וויים דעם סוד. ניט איין מאָל האָט זיא בעאונרוהיגט נאַטהאַנען מיט סטראַ־שונקעס, דאָס זיא וועט דערצעהלען, אַז ער ערציהט אַ קריסטליכע מיידעל אַלס אַ אידישע טאָכטער. זיא וויל זעהר, אַז דער ריטער זאָל חתונה האָבען מיט רעכא'ן, און זיא דערצעהלט איהם דארום, וויא רעכא איז אריינגעפאַלען אין נאַטהאַן'ס הענד. דאָס רעגט איהם אויף, ער ווערט אין כעס אויף נאַטהאַנען, האַלט איהם זאָגאַר פאַר אַ בעטריגער. אַנשטאָט צו בעגלייטען נאַטהאַנען צום סולטאַן'ס פאַלאַץ, וויא ער האָט עס פערשפּראָכען, איז ער אוועק צום פּאַטרי־ארך פון ירושלים פרעגען אַן עצה. דיזער פרינץ פון דער קריסטליכער קירכע איז פאָרגעשטעלט אַלס אַ טיפּ פון פאַנאַטישע און בלוטד־דורשטיגע גלחים. ער פיהלט זיך נאָר גוט, ווען ער קען פערפאָלגען און וויניגסטענס סטראַשענען צו ברענען און בראָטען אַלע דיא יעניגע, וואָס גלויבען ניט וויא ער. ווען דער ריטער שטעלט איהם אין אַלגעמיינען, אָהנע נעמען, דיא פראַגע וועגען אַ אידען, וואָס ערציהט אַ קריסטליכעס קינד ניט דוקא אין אידישען גלויבען, נאָר איבערהויפּט אָהן אַ בעשטימטע פאָרמעלע רעליגיאָן, ווערט דער קירכען־פאָטער אויסער זיך פון צאָרן און האַס. דער געדאַנקען פון אַזאַ פאַל שיינט איהם שרעקליך. אויב עס עקזיסטירט נאָר אַזאַ איד,

שרייט ער, מוז מען איהם אָהן צערעמאָניעס פערברענען. אויף אַלע טענות פון דעם ריטער ענטפערט ער קורץ און שרעקליך: „דער יודע ווירד פערבראנט!“ מיט גרויס צאָרן שרייט ער אויס, אז ער וועט זיך ווענדען צום סולטאַן און פערלאַנגען גערעכטיגקייט לויט דעם אָפּמאַך, אַז קריסטען מוזען בעשיצט ווערען. „איך וועל לייכט איבערצייגען דעם סולטאַן, ברומט ער, וויא געפעהרליך עס איז פאר דיא עקזיסטענץ פון א שטאַאט צו גלויבען אין גאָר ניט. אַלע מענשליכע פערבינדונגען ווערען אָבגעהאַקט און צוריסען, אויב מענשען ווערען אונגלויביג.“

דער בלינדער פאַנאַטיזמוס פון דעם פאַטריאַרך האָט ארויס־גערופען ביי דעם יונגען ריטער א געפיהל פון אונצופרידענהייט און עקעל. וויא הימעלווייט איז דיעזע רעליגיעזע ענגהערציגקייט, דיזע בלוט־דורשטיגקייט פון דעם קירכען־פאָטער ביז צו נאַטהאַן'ס ערעלמוטה, טאָלעראַנץ און פילאָזאָפיע! דער ריטער הייזט זיך צו פערלאָזען דעם פאַנאַטישען פאַטריאַרך. דער לעצטער שיקט אָבער גלייך א גלח צו אונטערזוכען דעם „שרעקליכען“ פאַל. דיזער גלח דערמאָנט זיך, אז מיט 18 יאָהר צוריק האָט ער געבראַכט צו נאַטהאַן'ען א קריסטליכע מיידעלע, פון וועלכער ער האָט זייט דאַן גאָר ניט געהערט. ער געהט דארום אוועק צו נאַטהאַנען נאָכפרעגען, און דאַן קומט פאַר איינע פון דיא ריהרענדסטע סצענען אין דער דראַמע. נאַטהאַן, וועלכער ציטערט, אז מען וועט ביי איהם אוועק־נעהמען זיין היים־געליעבטע רעכאַ, זיין לעצטען אוצר, דערצעהלט דעם גלח, וויא זיינע קינדער זיינען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, וואָס ער האָט געפיהלט און וויא ער האָט אויפגענומען דאָס קינד פון זיין קריסטליכען פריינד. דער גלח, וועלכער איז פון דער נאַטור א גוט הערציגער מענש, ווערט אזוי געריהרט, אז ער שרייט אויס: „נאַטהאַן, נאַטהאַן! דו ביסט א קריסט! ניט אַנדערש וויא א קריסט! קיין מאָל איז ניט געוועזן א בעסערער קריסט!“

נאַטהאַן ענטפערט איהם מיט דיעזע טיעפזינניגע ווערטער: „דאָס וואָס עס מאַכט מיך פאַר א קריסט אין אייערע אויגען, דאָס מאַכט אייך פאַר א איד אין מיינע אויגען.“

דיא דראַמא ענטוויקעלט זיך ווייטער אויף א מעלאָדראַמאַ־

טישען, זאגאר א פאנטאסטישען וועג. עס קומט נאר אויס, אז דער ריטער איז רעכא'ס ברודער און אזביידע זיינען זיי דיא קינדער פון סאלאדין'ס ברודער, וועלכער האט זיך פערליעבט אין א קריסט־ליכער מיידעל, איז אוועק נאך דייטשלאנד, וואו ער האט זיך בע־קעהרט צום קריסטענטהום! נאכהער איז דיזער געטויפטער מוסול־מאן אוועק צוזאמען מיט אנדערע ריטער ערלייזען יעזוס'עס קבר און האט געקעמפפט געגען זיין ברודער'ס חיל ביז ער איז געפאלען טויט. סאלאדין איז אלזא דער אנקעל פון רעכא און פון דעם ריטער, ועמעס לעבען ער האט גערעטעט צוליעב דיא עהנליכקייט צו זיין ברודער. דיזע מערקווירדיגע עהנליכקייט ווערט ערקלערט, ווען נאטהאן דערצעהלט דיא גאנצע וואונדערבארע געשיכטע אין דער אנוועזענהייט פון דעם סולטאן און זיין שוועסטער, וועלכע זיינען העכסט צופריעדען מיט דיא קינדער פון זייער ברודער. רעכא בלייבט צוגעבונדען צו נאטהאנען און רופט איהם פאטער. דער ריטער איז נאטירליך אנפאנגס ניט צופריעדען, וואס דיא געליעבטע מיידעל, וועלכע ער האט געהאפט צו האבען פאר א פרוי, איז גאר זיין שוועסטער; נאר ער גיט זיך אונטער צום שיקזאל. דאס אלעס איז זעהר אוננאטירליך און אויך לאנגווייליג.

ווען ניט דיא גרויסארטיגע מאנאלאגען און דיא ערהאבענע צוועקען, וואלט דיא דראמע ניט געהאט אזא ערפאלג און ווירקונג. וויא מיר וויסען עס שוין, איז לעססינג'ס צוועק ניט געווען צו שאפען א קונסט־ווערק, זאנדערן א שטיק פאר דער ביהנע, אום אויסצודריקען זיינע געדאנקען וועגען רעליגיאן און צו פרעדיגען טאלעראנץ. דאס איז איהם גלענצענד און גרויסארטיג געלונגען, בעזאנדערס אין דער געשיכטע מיט דיא דריי רינגען.

לעססינג האט גאר ניט געשטרעבט פארצושטעלען נאטור־טרייע טיפען. ער האט אלעמען געמאלען דורך זיינע פילאזאפישע ברילען. מאנכע פערזאנען זיינען אויסגעקומען נאטור־טריי, ספעציעל דער פאנאטישער פאטריארך; אבער דיא הויפט־העלדען, אפילו נאטהאן דער ווייזע זעלבסט, זיינען אייגענטליך נאר פיגורען, וועל־כע ריידען וואס דער פערפאסער וויל. מען קען ניט זאגען, אז דיא סצענען זיינען אונמעגליכע אונטער אלע אומשטענדען אין ווירק־

ליבען לעבען; אבער אפילו אין יענע צייטען, ווען קריסטען און מאהאמעדאנער זיינען דורך דיא שטענדיגע מלחמות געקומען אין נעהענטערע פערבינדונגען, ווען דיא מעהר ענטוויקעלטע פוןביידע צדדים האבען געלערנט צו אכטען און צו שעצען איינע דיא אנ־דערע — מיר ווייסען פון דער געשיכטע, אז דיא קרייץ־ציגע האבען געהאט אן אונגעהייער וויכטיגען איינפלוס אויף דיא גייסטיגע ענטוויקלונג פון דיא אייראפעאישע פעלקער און האבען פיעל מיט־געווירקט צו ברעכען דיא מאכט פון דער קאטוילישער קירכע — אפילו אין אזא צייט האט עס ניט געקענט טרעפען, דאס דער ברודער פון א סולטאן זאל ניט נאר ווערן א קריסט זאנדערן נאך קעמפפען געגען דיא מאהאמעדאנער צוזאמען מיט אנדערע קריסטליכע ריטער.

אבער דאס איז ניט וויכטיג. לעססינג האט ניט געמיינט צו שרייבען א רעאליסטישע ווערק, און אין זיינע צייטען האט מען אויך ניט פערשטאנען דעם רעאליזמוס אין ראמאנען און אין דרא־מען וויא אין אונזער צייט. מען דארף ניט אורטהיילען „נאטהאן דער ווייזע" וויא א ריינע דראמע. ווען לעססינג וואלט ניט געהאט אזוי פיעל ערפאהרונג אויף דער ביהנע, וואלט מען דיזע דראמא־טישע ווערק גאר ניט געקענט שפיעלען. זיא איז אייגענטליך גע־שריעבען געווארען ניט צום אזוי צום שפיעלען, וויא צום לעזען. איהר ווירקונג, איהר אינטערעס, איהר ווערטה ליעגען אין דיא א י ד ע ע ן, וועלכע לעססינג האט געוואלט אויפקלערען וועגען רעליגיאן און וועלכע ער האט פון אנפאנג ביז'ן סוף אויסגעדריקט מיט דער קראפט פון א זשעניע און מיט דער קונסט פון א פאעט.

וועגען דעם כאראקטער פון נאטהאן האט מען פיעל געשטריי־טען ניט נאר, אויב אזא איד איז איבערהויפט מעגליך, זאנדערן אויך, אויב אזא איד האט געקענט אויפקומען אין ארץ ישראל אין דער צייט פון דיא קרייץ־ציגע. עס איז איבעריג צו זאגען, אז דיא אנטיסעמיטען בעהויפטען, דאס „נאטהאן דער ווייזע" איז איינפאך א פאנטאזיע, דאס אזא איד האט קיין מאל ניט געקענט עקזיסטי־רען און וועט קיין מאל ניט קענען עקזיסטירען. פון דער אנדער זייט האבען פריינדע פון אידען און לעססינג'ס פערעהרער ערקלערט, אז ניט נאר איז „נאטהאן דער ווייזע" א ריכטיגער אידישער טיפ,

זאנדערן לעססינג האט איהם איינפאך קאפירט פון א לעבעדיגען איד, נעמליך : פון משה מענדעלססאהן. עס קען אפילו קיין צווייפעל ניט זיין, אז לעססינג האט געהאט פאר זיינע אויגען אזא ערעלען, געלערנטען און קלוגען איד, וויא זיין פריינד מענדעלססאהן ; אבער דיא וואהרהייט איז, אז ער האט איהם אפילו ניט אידעאליזירט, וויא מאנכע מיינען עס. מאזעס מענדעלססאהן איז אין דער ווירק־ליכקייט געווען גאנץ ווייט פון אזא ערהאבענע און אפפערוויליגע פיגור וויא נאטהאן דער וויזע. מיר וועלען עס זעהען, ווען מיר וועלען בעשרייבען דעם לעבען און דיא טהעטיגקייט פון דעם דע־סויער פילאזאף.

„נאטהאן דער וויזע" איז אן אידעאלע פיגור. אזוי איז אויך סאלאדין. דיזער מערקווירדיגער סולטאן איז, נאך ריכטיגע גע־שיכטליכע פאקטען, א גאנץ אנדערער מענש וויא אין לעססינג'ס דראמע. לעססינג האט איינפאך אידעאליזירט דיא פערטרעטער פון דיא אידישע און מאהאמעדאנער רעליגיאנען, אום צו מאכען א שטארקערן איינדרוק אויף דיא קריסטען און אויך אום שארפער אויסצודריקען זיינע אייגענע געפיהלען און מיינונגען.

יעדענפאלס פערנעהמט „נאטהאן דער וויזע" א הויכען פלאטץ אין דער וועלט־ליטעראטור. דער איינדרוק איז געווען אן אונגע־הייערער אין קריסטליכע לענדער. דיזע דראמע האט אויך געפונען א סימפאטישען אפקלאנג אין טירקיי. אין לעססינג'ס צייט איז מען אפילו אין געבילדעטע קרייזען געווען אזוי ווייט פון אזעלכע געדאנקען וועגען רעליגיאן, דאס ער האט ניט דערלעבט צו זעהען א צווייטע אויפלאגע פון זיין „זוהן פון קומענדען אלטער" וויא ער האט גערופען „נאטהאן דער וויזע". דיא גייסטליכע האבען ערקלערט, אז דאס איז א שעדליכע ווערק.

לעססינג אליין האט גאנץ גוט געוואוסט, אז „נאטהאן דער וויזע" וועט פיינדליך אויפגענומען ווערען. „איך וויים ניט פון אזא פלאץ אין דייטשלאנד, האט ער געשריעבען, וואו דיעזע שטיק קען אויפגעפיהרט ווערן. אבער געזונד און גליקליך זאל זיין דיא שטאדט, וואו דיא ערשטע פארשטעלונג וועט שטאטפינדען !"

אזא שטאדט איז געווען בערלין. צוויי יאהר נאך דעם פער־

פאַסער'ס טויט איז „נאַטהאַן דער ווייזע" אויפגעפיהרט געוואָרען, אָבער מיט ווייניג ערפאָלג. דאָס פובליקום האָט אפילו שטאַרק גע־לויבט דיא דראַמע, אָבער ביי דער דריטער פאָרשטעלונג איז ־ער טהעאַטער געווען פוסט. דאָס איז טהיילוייז געשעהען, ווייל דיא שוישפיעלער האָבען ניט געטויגט צו זייערע ראָלען און האָבען זיי אויך ניט פערשטאַנען. ערשט אין 1801, ווען שיללער מיט דער הילפע פון געטהע האָט צוגעגרייט דיא דראַמע פאר דער ביהנע אין וויימאַר, האָט „נאַטהאַן דער ווייזע" אויפגעלעבט און געפונען ענטהוזיאַזטישע צוהערער. זייט דאַן געהט דיזע דראַמע ניט אראָפ פון דער דייטשער ביהנע און ציהט שטענדיג צו אַ גרויסען פובליקום. עס איז ניטאָ אין דייטשלאַנד איין בעוואוסטער דראַ־מאַטישער שוישפיעלער, וואָס האָט ניט שטודירט און ניט גע־שפיעלט דיא ראָלע פון „נאַטהאַן דער ווייזע", אום צו צייגען זיין טאַלענט.

פופצעהנטער קאפיטעל.

זיין טויט און פלאץ אין דער וועלט־געשיכטע.

וועגען לעססינג׳ס לעבען און טהעטיגקייט נאך דיא ערשייי־נונג פון „נאטהאן דער וויזע“ בלייבט ניט פיעל צו ריידען. איהם איז ניט לאנג געבליבען צו לעבען נאכדעם. זיין געזונד איז אלץ ערגער געווארען. צו זיינע פיזישע ליידען זיינען נאך צוגעקומען מאָ־ראלישע, ווייל ער איז געבליעבען מיט דיא קינדער פון זיין פרוי און האט קוים געהאט מיט וואס דורכצוקומען. זיין פינאנציעלע לאגע איז געווען א קלעגליכע ביז זיין לעצטע מינוט. ער איז געשטארבען אזוי ארעם, אז דער הערצאג פאן ברונסוויק האט געהאט צו דעקען דיא קאסטען פון דער זעהר איינפאכער לויה.

אבוואהל ער האט זעהר שטארק געליטען פון אסטהמא, האט קוים געקענט שלעפען דיא פיס און פלעגט ניט זעלטען בלייבען אין אונמאכט, זא דאס ער האט אליין געפיהלט, אז זיינע טעג זייי־נען געצעהלטע, דאך איז ער פלוצלונג געשטארבען. דעם 15טען פעברואר 1781 האט ער זיך געפיהלט גראדע גוט, האט זיך גאנץ געמיטהליך אונטערהאלטען מיט דיא פריינדע, וועלכע זיינען גע־קומען איהם בעזוכען; אבער דער שאטען פון טויט האט שוין גע־שוועבט איבער איהם. אבענדס, ווען אייניגע פריינד זיינען געקומען געוואהר ווערן, וואס ער מאכט, איז ער אראפ פון בעט און איז ארוים זיי צו בעגריסען. ער האט געמאכט זיין לעצטע אנשטרענגונג. א קאלטער שוייס האט איהם בעדעקט, און זיינע פיס האבען זיך געטרייסעלט. ווען ער האט אראפגענומען זיין נאכט־מיצע, איז ער אנידערגעפאלען, און אין עטליכע מינוט ארום איז ער שוין פטור געווארען פון אלע ליידען אויף דער וועלט. ער איז נידערשלאגען געווארען פון אפאפלעקסיע.

מען האט איהם בעערדיגט אין א קירכהויף א מייל ווייט פון ברונסוויק. מען האט זיך אין יענער צייט אזוי ווייניג געקימערט וועגען דיזען גלענצענדען שטערן פון דער דייטשער ליטעראטור,

דאָס מען האָט שפּעטער לאַנג געמוזט זוכען, איידער מען האָט גע־פונען זיין קבר. ערשט אין 1853 האָט מען לעבען דיזען איינפאַכען קבר געשטעלט אַ הערליכען מאָנומענט אין נאמען פון גאַנצען דייטשען פאָלק.

אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט האָט ער אָנגעשריעבען אַ רע־ליגיעז־פילאָזאָפישע ווערק אונטער דעם נאָמען „איבער דיא ערצי־הונג פון מענשליכען געשלעכט". געוויסערמאַסען דריקט ער דאָרט אויס דיא געדאַנקען, וועלכע ער האָט פערקערפּערט אין „נאַטהאַן דער וועזע"; אָבער ער איז אויך אוועק אַ שריט ווייטער, דען ער האָט ערקלערט, אַז רעליגיאָן דורך אָפּענבארונג אָדער ענטפּלעקונג איז ניט אַן אייביגע וואהרהייט, זאָנדערן בלויז אַ נויטווענדיגע זאַך אויף אַ געוויסער שטופע פון גייסטיגער און מאָראַלער ענט־וויקלונג פון דער מענשהייט. מען קען ניט זאָגען, אַז לעססינג איז געוועזען אַן אַטהעאיסט; אָבער יעדענפאַלס האָט ער ניט אָנערקענט אירגענד וועלכע אָנגענומענע אָדער פאָרמעלע רעליגיאָן. מען דער־צעהלט, אַז ווען אַ פריינד האָט איהם איבערגעגעבען, בשעת ער איז געלעגען קראַנק, אַ קורצע צייט פאַר זיין טויט, וויא אַ גלח האָט ניט צורות געלאָזען וואָלטער'ן אויף זיין שטערבע־בעט וועגען תשובה טהאָן און שליסען פריעדען מיט דער קריסטליכער רעלי־גיאָן, האָט ער אויסגערופען: „ווען איהר וועט דערזעהען, אַז איך האַלט ביי'ן שטאַרבען, זאָלט איהר רופען אַ נאָטאַריוס: איך וועל איהם אָפען ערקלערען, אַז איך פערלאַז דיא וועלט ניט גלויבענדיג אין אירגענד וועלכע פון דיא אָנגענומענע רעליגיאָנען."

ער איז העכסט וואהשיינליך אין זיינע לעצטע יאָהרען געוואָרען אַ ספּינאָזיסט צו דער גרעסטער ערגערנים פון משה מענדעלסאָהן, וויא מיר וועלען עס זעהען ווען מיר וועלען איבערגיין צו דער לעבענסבעשרייבונג פון דעם פערפאַסער פון „פעדאָן." יעדענפאַלס קען קיין שום צווייפעל ניט זיין, אַז לעססינג האָט פערעהרט דעם גרויסען פילאָזאָף פון פאַנטהעאיזמוס (אַלל־גאָטהייט), וועלכער איז נאָך צו יענער צייט פערשאָלטען געוואָרען. ספּינאָזא איז דאַן גע־רעכענט געוואָרען פאַר אַן אַטהעאיסט. מען האָט איהם פון אַלע זייטען פערדאַמט, איינער האָט ווידערהאָלט דיא אַטאַקעס און אַר־

גומענטען פון פריהערע געגנער; אבער כמעט קיינער האט ניט געלעזען זיינע ווערקע.

גראדע דיעזע אטאקעס אויף ספינאזא'ס פילאזאפיע האבען בעוואגען לעססינג'ן צו לעזען און צו שטודירען דיעזע טיעפע פילאזאפיע אין אריגינאל. א נייע וועלט האט זיך דאן, קען מען זאגען, געעפענט פאר איהם. ניט ווילענדיג האט ער געמוזט בעוואונדערן דיזען גייסטינען ריעז און זיין פילאזאפישע סיסטעם, וועלכע איז יעצט אנערקענט פאר דעם וויכטיגסטען גרונדשטיין פון דער מאדערנער פילאזאפיע *). ער האט נאכהער ערקלערט, אז ווען ער וואלט געהאט אויסצוקלייבען א פילאזאפישען לעהרער, וואלט ער אויסגעקליבען ספינאזא'ן. אין זיינע שריפטען האט ער זיך ניט ארויסגעגעבען פאר א ספינאזיסט, נאר דעם איינפלוס פון ספינאזא'ס לעהרען קען מען בעמערקען אין פיעלע שטעלען.

צו לעססינג'ס גרויסע פערדיענסטען און אויפטואונגען אלס קריטיקער און דראמאטורג קען מען אויך צורעכענען, אז ער האט פיעל מיטגעהאלפען אויפצולעבען דעם פערשאלטענעם פילאזאף און צו ערוועקען אן אינטערעס צו שטודירען ספינאזא'ס „גאטלאזע" ווערק.

צום שלוס ווען מיר נאך זאגען א פאאר ווערטער וועגען דיא גרויסע אויפטואונגען פון דיזען גרויסען און מערקווירדיגען מאן אלס אויסבעסערער פון דער דייטשער שפראך. מיט רעכט רעכענט מען איהם פאר א רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך. אזוי גוט וויא ער האט זיך אנגעשטרענגט צו שאפען א דייטשען טהעאטער, אזוי האט ער שטענדיג געזוכט צו שרייבען עכט דייטש. צו זיין צייט האט מען געשריבען א מין געמישעכץ פון דייטש מיט פראנצויזישע ווערטער. וועגען דיא שעהנקייט פון דער דייטשער שפראך האבען דיא שרייבערס ווייניג געזארגט. מיר ווייסען שוין פון א פריהערינען קאפיטעל, אז פריעדריך דער גרויסער האט גאר ניט געוואלט לעזען און שרייבען דייטש, אז אין זיין ביבליאטהעק

---

*) זעה „ברוך ספינאזא—זיין לעבען און פילאזאפיע", ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאלער לייברערי פובלישינג קאמפאניע.

האָט ער אפילו איין דייטשען בוך ניט געוואָלט האָבען. פיעלע האָבען געפאָלגט דיזען קעניג'ס ביישפּיעל און האָבען געקוקט אויף דייטש, וויא אויף אַ פאָלקס־שפּראַך, אַ מין באַרבאַרישען זשאַרגאָן. פאַר אַ ליטעראַרישע שפּראַך האָבען זיי נאָר געהאַלטען דיא פראַנ־צויזישע.

לעססינג אָבער האָט אַזוי פיין און ריין געשריעבען דייטש, אַז מען האָט געפאָלגט זיין ביישפּיעל און דיא דייטשע שפּראַך איז געוואָרען ניט נאָר אַ פילאָזאָפישע, זאָנדערן אויך ניט וויי־ניגער ליטעראַרישע פאַר דיא פראַנצויזישע.

אין אַלגעמיינען, וואו נאָר לעססינג איז אַריינגעדרונגען מיט זיין מעכטיגע און שאַרפע גייסטיגע אויג, איז ער געווען אַ רעפאָרמאַטאָר, וואָס האָט געהאַט אַ טיעפען איינפלוס ניט נאָר אויף דיא ענטוויקלונג פון דער דייטשער ליטעראַטור, וועלכע האָט באַלד נאָך איהם אַרויסגעשטעלט אַזעלכע צוויי זשעניעז, וויא שילער און געטהע, זאָנדערן אויך אויף דעם גייסטיגען פראָגרעס פון דער גאַנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

משה מענדעלססאהן

איינלייטונג.

דיא לאגע פון אידען אין מענדעלסאהן'ס צייט.

אָרים־בחור — דיזער וואָרט דריקט אויס דאָס לעבען פון משה מענדעלססאָהן ביז דער צייט, ווען ער איז מיט לעססינג'ס עדעל־מוטהיגע הילפע געוואָרען א דייטשער שרייבער.

ווען מען וויל וויסען, וויא דיזער „סאָקראַטעס פון אכצעהנטען יאהרהונדערט" — א זעלטענער און גרויסער עהרען־נאמען, וועלכען ער האָט זיך ערוואָרבען אין דער וועלט דורך זיינע פילאָזאָפישע שריפטען, וויא מיר וועלען עס שפעטער זעהן — האָט פערבראכט זיינע קינדערשע יאָהרען און וואָס פאר אַן ערציהונג ער האָט געקראָגען, איז גענוג צו וואַרפען א בליק אויף דיא קלענערע שטעדט אין גאַליציען, פוילען און ליטע. טויזענדער אידישע אינגלאך מאכען דורך נאָך היינט צו טאג דיא זעלבע, זאָ צו זאָגען, שולע און ווערן פערפינסטערט אויף דעם זעלבען שטייגער, וויא מאָזעס מענדעלסאָהן אָדער איבערהויפט אַלע אידישע אינגלאך פון דיא דייטשע שטעדט אין אָנפאַנג פון 18טען יאהרהונדערט.

אַ צו גוט בעקאַנטער טרויעריגער בילד! וויא קליין איז דיא צאָהל פון אידישע קינדער אין דיא פינסטערע צימערן פון דעם פערוואָגעלטען ישראליק, אין ליטע, גאַליציע און פוילען, פון אידישע קינדער, וועלכע האָבען געקראָגען אַן ערציהונג אויסערהאַלב דעם פינסטערען חדר! און וויא קליין איז, נאָך אַלעמען, דיא צאָהל פון דיא יעניגע, וועלכע עס איז געלונגען אַרויסצורייסען זיך פון דיא ישיבות און פון דעם צרה'דיגען לעבען אין קליינע אידישע שטעטלאך אויף דער גרויסער וועלט! וויא פיעל אידישע טאַלענטען און זאָגאר זשעניען זיינען אַזוי דערשטיקט און בעגראָבען געוואָרן אין דעם דריקענדען ענגען קרייז, אין דער שרעקליכער געהעטאָ,

וועלכע איז געשאפען געווארען אין דיא שוידערליכע צייטען פון פאנאטיזמוס און בארבאריי אין מיטעל־אלטער ! און וויא לאנג וועט עס נאך נעהמען, ביז דיא לעצטע שפורען פון דעם פינסטערן מיטעל־אלטער וועלען פערשווינדען אין דיא ערטער, וועלכע זיינען ביז דעם סוף פון אכצעהנטען יאהרהונדערט געווען אונטער דער הערשאפט פון פוילען און וועלכע זיינען געווארען נעסטען פון תלמוד׳ישע האאר־שפאלטעריי און פלפולים פון איין זייט און פון חסידיזמוס און ווילדען אבערגלויבען פון דער אנדער זייט! ?

אין מענדעלסאהן׳ס צייטען איז עס געווען ניט דער ערך שווערער פאר א אידען אריבערצוטרעטען דיא שוועלען פון דיא מיטעל־אלטערליכע געהעטאס און זיך א לאז צו טאן אויף דיא בריימע פעלדער פון אייראפעאישע בילדונג, וויא אפילו אין רוס־לאנד אין דיא צייטען פון יצחק בער לעווינסאהן ; דען איבעראל זיינען דיא וועגען פערשפארט געווען פאר דעם פערוואגעלטען ישראליק מיט פעסטע מויערן פון פאנאטיזמוס און איינגעווארצעל־טע פאראורטהיילע. ניט נאר פון פאליטישע גלייכהייט פאר אידען, זאנדערן אפילו פון מענשליכע בעהאנדלונג איז נאך דאן כמעט קיין רייד ניט געווען. ערשט נאך דער צערשטערונג פון דער פא־ריזער באסטיליע, דריי יאהר נאך מענדעלסאהן׳ס טויט, ווען דיא שטראמען פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציאן האבען זיך צוגאסען, וויא פייערדיגע לאווא פון א וואולקאן, — ערשט דאן האט מען געקענט דורכפיהרען אין פראנקרייך, אז אידען זאלען געזעצליך אנערקענט ווערען אלס גלייכבערעכטיגטע מענ־שען, און דאס אויך מיט גרויסע צרות, נאך לאנגע און ברענענדיגע דעבאטען אין דעם רעוואלוציאנערען פארלאמענט. אהן דיזע רע־וואלוציאן וואלטען נאך פאראיבער ווער ווייסט וויא פיעל יאהרען איידער מען וואלט געגעבען אידען פולע פאליטישע רעכטע אפילו אין האלאנד, דעם איינציגען ווינקעל אויף דער ערד, וואו אידען זיינען ניט פערפאלגט געווען זייט דעם סוף פון 17טען יאהר־הונדערט.

דיא לאגע פון אידען איז דאן געווען א שוידערליכע ניט נאר אין דיא אלטע דייטשע נעסטען פון מיטעלאלטערליכע פינסטערניס,

זאָנדערן אויך אין פּרייסען, וואו עס האָט דאַמאָלסט געהערשט פריעדריך דער גרויסער, א פריידיינקער און א פריינד פון דיא פראַנצויזישע פילאָזאָפען, וועלכע האָבען אַלץ מוטהיגער געשטורמט דיא פעסטונגען פון אבערגלויבען און זאָגאַר אטאַקירט דיא קריסט־ליכע רעליגיאָן. דיזער פילאָזאָפישער קעניג האָט בעהאַנדעלט „זיינע" אידען ניט בעסער וויא א בלינד־קאטוילישער הערשער. אין זיינע אויגען זיינען זיי נאָר געווען א סאָרט בהמות, פון וועלכע מען קען מעלקען געלט אַנשטאָט מילך. איבעראַל האָבען זיי גע־מוזט צאָהלען א קאָפּ־שטייער און אַנדערע ספּעציעלע טאַקסעס. אין בערלין זעלבסט, וואָס האָט דאַן שטאָלצירט מיט איהר פרייען גייסט און איז גערעכענט געווען פאר א קוואַל פון אפּיקורסות אין גאַנץ דייטשלאַנד, האָבען אידען נאָר געקענט אריינקומען דורך איין טויער און האָבען געמוזט קריגען ספּעציעלע ערלויבנים דאָרט צו פערבלייבען. פריעדריך דער גרויסער האָט אויך געצוואונגען דיא אידען צו קויפען געוויסע זאכען, דאַרונטער שלעכטע פּאָר־צעליי, פאר הויכע פרייזען (מען האָט עס דאַן גערופען „אידישע פּאָרצעליי"), אום צו שטיצען דיא מאַנופאַקטורען, וועלכע ער האָט איינגעפיהרט צו פערגרעסערן זיינע איינקינפטע.

דאָך זיינען שוין פאר מענדעלסאָהן'ס אָנקומען אין בערלין געווען דאָרטען איניגע אידען, וועלכע האָבען זיך דורכגעבראָכען א וועג צו אייראָפּעאישע בילדונג. מענדעלסאָהן איז דאַן ניט גע־ווען דער איינציגער און יעדענפאַלס ניט דער ערשטער, וועלכער האָט געזוכט גייסטיגע שפּייז אין דער געבילדעטער קריסטליכער וועלט; זאָנדערן נאָר דער פעהיגסטער און אויך דער גליקליכסטער. ער האָט כשר פערדיענט זיין גרויסען שם, ער האָט זיך ניט אומ־זיסט ערוואָרבען וועלט־בעריהמטהייט און א הויכען פּלאַץ אין דער דייטשער ליטעראַטור, אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער מיט זיין גלאַנץ פערדעקט דעם שיין פון עטליכע אַנדערע אידישע שטערנס, וועלכע האָבען ניט ווייניגער פאר איהם און יעדענפאַלס זעהר פיעל אויפגעטאָן פיר דיא פערשפּרייטונג פון בילדונג און אויפקלערונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער און וועלכע זיינען געווען דיא אמת'ע פּאַטערס פון אידישע השכלה.

ערשטער קאַפּיטעל.

מענדעלסאָהן׳ס עלטערן און ערציהונג.

אין אַן אָרימער הייזעל אויף דער שפּיטאַל־שטראַסע אין דער שטאָדט דעסוי, דעם 6טען סעפּטעמבער 1729, איז דער צוקונפ־טיגער גייסטיגער פאָרשטעהער פון דיא דייטשע אידען געבאָרען געוואָרען. זיין פאָטער מענדעל איז געווען אַ סופר און אַ מלמד, אָבער, טראָץ דיזע צוויי פּראָפעסיאָנען, איז ער געבליבען זיין גאַנ־צען לעבען אַ בלוטיגער אָרימאַן. זיין זוהן, וועלכער איז געבאָרען געוואָרן אַ שוואַכינקער און קרענקליכער, האָט ער געוואָלט ערצי־הען פאַר אַ רב, דיא העכסטע שטופע דאַן פאַר אַ אידען אין דיא געהעטאָ־קרייזען. צוערשט האָט ער אַליין געגעבען אונטערריכט זיין זוהן. דאָס האָט ער אָנגעפאַנגען אַזוי פריה, גאָר ניט אַכטענדיג אויף דיא פיזישע שוואַכקייטען פון זיין זוהן, אַז צו 5 יאָהר האָט שוין משה געקענט לעזען לשון קודש און פערטייטשען איינינע תפלות. נאָכהער האָט ער איבערגעגעבען זיין זוהן צו אַ העכערן מלמד, אַ געוויסען רבי הירש פון דעם דעסויער בית המדרש. אין קאַלטע טעג פלעגט ער אַליין טראָגען זיין שוואַכען אינגעל אין בית המדרש נאָך איידער עס האָט אָנגעפאַנגען צו טאָגען.

פון משה׳ס אָרימער מוטער ווייס מען ניט מעהר, אַז זיא איז געווען אַ גאָטספאָרכטיגע און שוואַכע אידענע מיט דעם נאָמען זוסכען. זיא האָט הפנים קיין שום איינפלוס ניט געהאַט אויף איהם, דען ער דערמאָנט איהר גאָר ניט אין אירגענד וועלכע פון זיינע שריפטען.

דיא גרויסע גייסטיגע פעהיגקייטען, מיט וועלכע דיא נאַטור האָט בעשאָנקען דעם קליינעם און קרענקליכען קערפער פון מענ־דעל׳ס זוהן, האָבען זיך שנעל ענטוויקעלט און גלענצענד אַרויס־געוויזען אין דער ישיבה, וועלכע איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון אָבער־ראַבינער פון דעסויער געמיינדע, דעם בעוואוסטען דוד הירשעל פרענקעל. דיזער רב איז ניט נאָר געווען אַ גרויסער

תלמודיסט, זאַנדערן אויך אַ גוטער מאַן און, וואָס עס איז נאָך וויכטיגער, אַ דענקער, וועלכער האָט הויך געשעצט דעם רמב"ם. יעדענפאַלס האָט ער זיך אונשטערבליך געמאַכט דערמיט, וואָס ער האָט ניט נאָר געלערנט מיט זיין גייסטיגען שילער „מורה נבוכים", זאָנדערן האָט איהם אויך פינאַנציעל אַרויסגעהאָלפען אין אַזאַ צייט, ווען יענער וואָלט אָהן דעם וואַהרשיינליך אין גאַנ־צען פערלאָרען געגאַנגען.

דער צוקינפטיגער פערפאַסער פון „פעדאָן" און „ירושלים" האָט זיך צוגעבונדען צו דיזען גוטען רב וויא צו אַ פאָטער. דעם רמב"ם'ס גרעסטע און בעסטע ווערק האָט דער 12־יעהריגער מענדעלסאָהן אַזוי פלייסיג שטודירט, דאָס ער האָט אין שפּעטערע יאָהרען ערקלערט: „דיזען מיימוני האָב איך עס צוצושרייבען, וואָס מיין רוקען איז אויסגעקרימט געוואָרן; ער אַליין איז דיא אורזאַכע פון מיין הייקער; פון דעסטוועגען ליעב איך איהם דאָך, דען ער האָט מיר פערזיסט מאַנכע טרויעריגע שטונדען פון מיין לעבען און האָט מיך אַזוי אויף איין זייט צעהנפאַך ענטשעדיגט דערפאַר, וואָס ער האָט פערקריפּעלט מיין קערפּער."

ווען ער איז געוואָרען בר מצוה, זיינען זיינע אָרימע עלטערן געווען זעהר פערזאָרגט וועגען זיין צוקונפט. זיי האָבען זיך נעבאָך לאַנג געבראָכען דיא קעפּ מיט אַ וועהטאָג אין הארצען, וואָס זיי זאָלען טאָן מיט זייער שוואַכינקען זוהן, וועלכער האָט אַרויסגעצייגט אַזוי פיעל פעהיגקייט וויא פיעל חושק צום לערנען. זיי האָבען דיא גאַנצע צייט געטרוימט, אַז ער וועט ווערען אַ רב; אָבער זיי האָ־בען ניט געהאַט דיא מיטעל דערצו. דיא מוטער האָט נאָך מורא געהאַט צו לאָזען איהר קרענקליכען משה'לע זיך וואַלגערן ערגעץ אין דער פרעמד אין אַ ישיבה, דען צו דער צייט האָט רבי פרענקעל פערלאָזען דעסוי, אום צו ווערען ראַבינער אין בערלין.

מיט געבראָכענע הערצער האָבען זיי שוין זיך געקליבען צו פערזאָרגען זייער זוהן מיט אַ פּעקיל צום „הויזירען", וויא אַלע אַנדערע קינדער פון זייער שטאַנד אין יענע פינסטערע צייטען. עס האָט ניט פיעל געפעהלט, אַז משה מענדעלסאָהן זאָל נעבאָך ווערען אַ פּעדלער (הויזירער) און כאַפּען אַזוי פיעל צרות און אויך

קלעפּ פון יעדען גראָבען דייטש ווייא אַלע אַנדערע הוויזירער! אָבער ער האָט זיך איינגעשפּאַרט אַז ער וויל ניט אַנדערס ווייטער לערנען, וואָס עס זאָל ניט זיין מיט איהם, ווייא פיעל עס זאָל איהם ניט אויסקומען צו הונגערן. צו אַרמוטה און נויטה איז ער געוואָהנט געווען זייט ער איז געבאָרען געוואָרען, און דיא צרות אין דער צוקונפט, אויף וועלכע ער האָט זיך גערוכט און געמוזט ריכטען, האָבען איהם ניט געשראָקען. אין דעם שוואַכען קערפּער האָט געשטעקט אַ פעסטער ווילען, אַ שטאַרקער גייסט; דער קאָפּ איז געווען גלייך און בראָוו ניט אַכטענדיג אויף דעם קרומען רוקען. ער האָט אַזוי לאַנג געבעטען זיינע עלטערן, אַז זיי זאָלען איהם לאָזען ווייניגסטענס נאָך אַ פּאָאר יאָהר לערנען ביי זיין געליעבטען לעהרער רבי פרענקעל אין בערלין, אַז זיי האָבען איהם ענדליך נאָכגעגעבען מיט טרעהרען אין דיא אויגען.

מען דערצעהלט, דאָס מענדעלסזאָהן האָט לאַנג געבעטען רבי פרענקעל איהם מיטצונעהמען נאָך בערלין. דער רבי וואָלט וואָהר־שיינליך גערן ערפילט דיא הייסע ביטע פון זיין גוטען און פעהיגען שילער, ווען ער וואָלט ניט געווען אַזאַ שוואַכער און דערצו נאָך אַ הייקערדיגער. נאָר ווען דער רבי איז אַרויסגעפאָהרען אויפ׳ן וועג נאָך בערלין, איז דער אָרימער איינגעל אַוועק אַ פּאָאר מיילען פאַר־אויס און האָט איהם אַזוי לאַנג געבעטען ביז ער, דער רבי, האָט גע־מוזט צוזאָגען אָנצונעהמען איהם שפּעטער אין זיין ישיבה אין בער־לין. נאָר וואָס עס איז ניט פאָרגעקומען צווישען דעם רבי און דעם תלמיד, זיכער איז עס, אַז אין דעם זעלבען יאָהר, ווען רבי פרענ־קעל האָט זיך בעזעצט אין בערלין, איז אויך מענדעלסזאָהן אהין אָנגעקומען. דאָס איז געווען אין 1743, ווייא עס איז צו זעהען פון מענדעלסזאָהן׳ס אייגענע שריפטען.

צווייטער קאפיטעל.

מענדעלסאהן'ס לעבען און לעהרער אין בערלין.

א בלייכער, שוואכער און הייקערדיגער אינגעל מיט א קלו־מיקעל אויף דיא פלייצעס איז איין טאג אין 1743 צוגעגאנגען צו דעם ראזענטהאלער טויער פון בערלין, דעם איינציגען, דורך וועל־כען מען האט דאן אריינגעלאזען אידען אין דער הויפטשטאדט פון פריעדריך דעם גרויסען, און האט געבעטען ערלויבניס ארייניצוקו־מען. לעבען דיזען טויער איז געשטאנען א אידישער וועכטער, וועלכער איז ספעציעל אנגעשטעלט געווען פון דער בערלינער אי־דישער קהילה, אום אויפצופאסען אויף דיא אידישע איינוואנדע־רער, וועגען וועלכע מען האט געמוזט אפגעבען דין וחשבון צו דער רעגיערונג. דער פילאזאפישער קעניג האט עס געמוזט געניי וויסען, דען דיא אידען זיינען געווען זיינע שקלאווען און האבען איהם געמוזט צאהלען ספעציעלע שטייערן.

— ווער ביזטו? האט דיזער בעאמטער פון דער בערלינער קהילה געפרעגט דעם ארימען אינגעל, בעטראכטענדיג איהם מיט מיטלייד און פעראכט פון קאפ ביז דיא פיס.

— משה, מענדעל'ס זוהן פון דעסוי.

— מיט וואס בעשעפטיגט זיך דיין פאטער?

— מיין פאטער איז א סופר און א מלמד, האט דער אינגעל קורץ און מיט א ציטערנדיגע שטימע געענטפערט.

— נאך וואס קומסטו אין דער הויפטשטאדט? האט דער וועכטער ווייטער געפרעגט.

— לערנען! האט דער אינגעל אויסגעשטאמעלט.

— וויא ווילסטו לערנען? האסטו פון וואס צו לעבען, מיין קינד? האט דער וועכטער ווייך און פערוואונדערט געפרעגט.

אויף דיזע העכסט וויכטיגע פראגע האט דער הייקערל, וועמעס גרויסע און שעהנע קאפ איז דאן פול געווען מיט דעם רמב"ם'ס פילאזאפיע, נאר געקענט ענטפערן: „רבי דוד פרענקעל".

דיזע אנטוואָרט האָט הפּנים צופרידען געשטעלט דעם וועכ־טער, דען ער האָט איהם דעם אָרימען הייקערל ענדליך אריינ־געלאָזען אין דער פּריסישער רעזידענץ־שטאָדט. פּיעלייכט האָט דער וועכטער איינפאַך רחמנות געקראָגען אויף דיזען אינגעל, וועל־כער האָט נאָך אַלס מאָן געהאט „אַזא אויסזעהן, דאָס דיא רוי־העסטע הארץ האָט ער געקענט בעוועגען צו מיטלייד", וויא זיינער אַ דייטשער פריינד האָט זיך וועגען איהם אויסגעדריקט. דאָס איינ־ציגע, וואָס האָט קרעפטיג און פייערדיג געלעבט אין דיזען שוואַ־כען קערפּער, זיינען געווען זיינע טיעפע דונקעלע אויגען, וועלכע האָבען ארויסגעקוקט פון אונטער אַ שעהנעם שטערן.

אָט אזוי האָט משה מענדעלסאָהן אריינמארשירט אין פריעד־ריך דעם גרויסען'ס הויפּטשטאָדט, וואו עס איז איהם בעשערט געווען צו ווערען איינע פון איהרע צירונגען און צו ענדיגען זיינע העכסט נוצליכע יאָהרען.

וויא האָט ער דאָן געלעבט אין דער וועלטשטאָדט, וואו ער האָט קיינעם ניט געקענט אויסער רבי פרענקעל? אזוי וויא טויזענדער אָרים־בחורים, וועלכע האָבען געוואָנדערט צו פוס מיט קלומיקלעך אויף זייערע דארע פּלייצעס אין דיא צענטערס פון אייראָפּעאישע בילדונג, פאָלגענדיג זיין אויפמונטערנדען ביישפּיעל — ער האָט געהונגערט . . . דאָך האָט ער ניט אויפגעהערט צו לערנען, צו שלינגען חכמות העולם. רבי פרענקעל האָט איהם גע־האָלפען נאָך זיינע קרעפטען און האָט איהם פערשאַפט אַן אָרט צום שלאָפען ביי אַ געוויסען באַמבערגער, וועלכער פלעגט איבערהויפּט שטיצען ישיבה־בחורים, און אויך אייניגע „טעג". שבתים און יום־טובים פלעגט דער גוטער רבי איינלאָדען זיין געליעבטען שילער צו זיך. אויסער דעם פלעגט ער איהם נאָך צאָהלען עטליכע גראָשען אַ וואָך פאַר איבערשרייבען זיינע העברעאישע פּירושים אויף משנה און גמרא. ביי זיין פאָטער האָט משה זיך אויסגעלערנט צו שרייבען פיין, און דאָס האָט איהם דיא ערשטע צייט פיעל געהאָלפען.

דאָך האָט ער ניט איין נאַכט זיך געמוזט לייגען מיט אַ ליי־דיגען מאָגען. איינזאַם, טרויעריג, אין צרות און נויטה האָט ער פערבראַכט זיינע יוגענד־יאָהרען. ער איז געווען צו שטאָלץ און אויך

שטמעווריג צו בעטען שטיצע. זיין נאטירליכע בעשיידענהייט און עניות זיינען נאך פערשטארקט געווארען דורך זיינע פיזישע שוואכ־קייטען, דען אויסער דעם הייקער, האט ער אויך געשטאמעלט. ניט זעלטען האט איהם אויך געפעהלט א רייניע העמד, און דאן האט ער זיך געשעמט דיא אויגען צו ווייזען.

גאנצע טעג פלעגט ער פערברייינגען אין דער ישיבה, וואו ער האט געשלונגען דיא תורה, וואס רבי פרענקעל האט געלערנט מיט זיינע שילער, און אבענדס האט ער שטילערהייט אלץ פלייסיגער שטודירט דיא דייטשע שפראך, וועלכע ער האט אזוי גוט אויסגעלע־רענט, דאס ער איז שפעטער געווארען איינער פון דיא פיינסטע דייטשע שרייבערס. זיין שפראך האט געדיענט אלס מוסטער פאר דייטשען. דאס איז געווען זיין גליק, דאס איז געווען דיא הויפט אורזאכע פון זיין ערפאלג, דער פונדאמענט פון זיין גרויסע רעפור־מאציאן. צו יענער צייט האבען דיא דייטשע אידען אויך נאר גע־ברויכט דעם זשארגאן, און אפילו אין בערלין זיינען כמעט ניט גע־ווען אזעלכע אידען, וואס האבען געקענט שרייבען דייטש. דארום פלעגט מען זיך שטענדיג ווענדען צו מענדעלססאהן'ען, ווען דיא בער־לינער קהלה האט עפעס בעדארפט האבען אנצושרייבען אין עכט דייטש. וויא נאר עס איז בעקאנט געווארען, אז מענדעלססאהן שרייבט א ליטעראַרישען דייטש, האט מען זיך בענוצט דערמיט אין וויכ־טיגע קהל'שע אנגעלעגענהייטען, און זיין אנזעהען איז דורך דעם זעהר געשטיעגען ביי אלע אידען אין דייטשלאנד.

דאס מוז מען צוערשט נעהמען אין אנבעטראכט, ווען מען וויל פערשטעהן, ווארום מענדעלססאהן האט געשפיעלט אזא גרויסע ראלע ביי זיין לעבען, טראטץ זיין ארמוטה, טראטץ דעם וואס ער האט געמוזט דיענען אלס איינפאכער בוכהאלטער, אום זיך און זיין פאמיליע צו ערנעהרען.

מיט זיינע דייטשע שריפטען איז ער אריינגעדרונגען אין דער־קריסטליכער וועלט. מען האט ניט נאר געשעצט זיין פיינע און לעבהאפטע שפראך מעהר וויא דעם פילאזאפישען אינהאלט פון זיינע שריפטען, זאנדערן מען האט זיך איבערהויפט דאן געוואונ־דערט, דאס א איד שרייבט דייטש און נאך איבער פילאזאפישע

און ליטעראַרישע פראַגען. דאָס איז געווען אַ זעלטענהייט, זאָגאַר אַן אונערהערטע זאַך. און וואָס מעהר מענדעלססאָהן׳ס רעפּוטאַציאָן איז געשטיעגען אין דער דייטשער ליטעראַרישער וועלט, אַלץ גרע־סער איז געוואָרען זיין איינפלוס אויף זיינע ברידער, וועלכע האָ־בען זיינע ווערק גאָר ניט געלעזען און מייסטענס גאָר ניט געקענט לעזען. דיא דייטשע אידען האָבען איינפאַך שטאָלצירט מיט איהם, ווייל ער האָט זיך ערוואָרבען אַ עהרען־נאָמען צווישען דייטשע גע־לעהרטע, און דיעזער נאָמען האָט אַלץ ווייטער אָפּגעקלונגען אין דער גאַנצער געבילדעטער וועלט. ניט ווילענדיג איז ער אַזוי געוואָרען אַ פאָרשטעהער און אַ גייסטיגער פיהרער פון אידען.

נאָר אין דער צייט, ווען דער הייקערדיגער אָרים־בחור האָט גע־פינסטערט אין זיין קעמערל און געלעזען דייטשע ביכער ביי דעם שיין פון אַ לעמפּעלע האָט זיך איהם נאַטירליך ניט גע׳חלום׳ט אַזא גלענצענדע צוקונפט. ער האָט שטודירט, אום צו וויסען, ער האָט געלערנט, אום צו קענען, גאָר ניט קימערענדיג זיך וועגען זיין צו־קונפט. אַ הייסע דורשט נאָך בילדונג האָט איהם אויפגעמונטערט, געמאַכט צו פערגעסען אָן אַלע זיינע ליידען, אָן זיין הונגער, און גע־יאָגט צו שטודירען ניט נאָר דיא דייטשע שפּראַכע, זאָנדערן אויך אַנדערע שפּראַכען, און ניט נאָר שפּראַכען און פילאָזאָפיע, זאָנדערן אויך מאַטהעמאַטיק.

אַלס אַ תלמודיסט, אַלס איינער וואָס איז פון זיינע קינדערשע יאָהרען געוואָהנט געווען צו חקירה און פלפולים, וואָס האָט גרינדליך דורכגעשטודירט דעם „מורה נבוכים,“ האָט איהם נאַטיר־ליך מעהר פון אַלץ געצויגען צו פילאָזאָפיע, צו מעטאַפיזישע בע־טראַכטונגען. ניט נאָר וויסענשאַפטען, אמת׳ע נאַטור וויסענשאַפ־טען מיט עקספּערימענטען און אָהן מעטאַפיזישע חקירות, האָבען איהם וועניג אינטערעסירט, זאָנדערן אפילו געשיכטע. אַ לאַנגע צייט, זאָגאַר נאָכדעם וויא ער איז שוין בעפריינדעט געווען מיט לעססינג׳ן, האָט ער ניט געקענט פערשטיין צו וואָס אַ געוועהנליכער בירגער, ניט אַ פּאָליטיקער און דיפּלאָמאַט דאַרף לערנען געשיכטע, צו וואָס עס נוצט צו וויסען, וויא מענשען האָבען געלעבט און זיך געפיהרט אין פריהערע צייטען. ער האָט זיך זאָגאַר געוואונדערט,

וואָרום זיין פריינד לעססינג אינטערעסירט זיך אזוי פיעל מיט הימ־
מאָריע און אַלטע ביכער.

אָן עכט מעטאַפיזישער פילאָזאָף איז מענדעלססאָהן פערבלי־
בען זיין גאַנצען לעבען. ער האָט זיך צוגעבונדען צו דער לייבניץ־
וואָלפישער פילאָזאָפישער שולע, וועלכע איז דאַן געוועזן דיא הער־
שענדע און וועלכע ער האָט צוערשט פלייסיג שטודירט און ער איז
איהר געבליעבען טריי ביז זיין לעצטע שטונדע, אַבוואָהל ער האָט
אויך צולעצט געזעהען, אַז זיא האָט שוין אָבגעלעבט איהר צייט.

נאָר לאָמיר ניט פערלויפען פאָראויס. צו דער צייט, ווען ער
האָט אָנגעפאַנגען צו לערנען דייטש און אַנדערע וועלטשפּראַכען,
האָט ער געהאַט דעם גליק צו בעקענען זיך מיט אַ מערקווירדיגען
פוילישען איד, וועלכער איז בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ישראל
זאמאָסץ. דאָס איז געוועזן אַ טיעפער און פרייער דענקער, וועלכער
האָט פיעל געליטען אין זיין געבורטס־שטעטעל סטאַרי־זאַמאָסץ
אין פוילען פון דיא רבנים און תלמודיסטען און האָט געלעבט אין
גרויס אַרמוטה אין בערלין אַלס מלמד. ער איז אויך געוועזן אַ גר־
טער מאַטעמאַטיקער. „ליידענדע ווערן גיך בעפריינדעט", בעמערקט
גאַנץ ריכטיג דר. מ. קייזערלינג אין זיין בעוואוסטער לעבענס־בע־
שרייבונג פון משה מענדעלססאָהן, און דער יונגער און עלענדער
ארים־בחור האָט זיך צוגעבונדען צו דיזען פריידיינקענדען פוילי־
שען איד, וועלכער איז געוואָרן זיין לעהרער פון געאָמעטריע. אונ־
טער דער לייטונג פון ישראל זאמאָסץ, וועלכער האָט זיך אויסגע־
צייכענט מיט זיינע פירושים אויף דעם „כוזרי" און תלמוד, האָט
משה מענדעלססאָהן צוערשט שטודירט, נאָך אָן העברעאישע איבער־
זעצונג, אויקליד'ס געאָמעטריע. דער לעהרער האָט ניט פערשטאַ־
נען קיין אַנדער שפּראַך אויסער לשון קודש און דער שילער האָט
זיך דאַרום געמוזט בענוצען מיט העברעאישע מאַטהעמאַטישע בי־
כער. ביידע פלעגען זיך צוזאַמענטרעפען כמעט יעדען טאָג און
פלעגען פיהרען געשפּרעכען און דיסקוטירען איבער פערשיעדענע
פראַגען, וואָס האָט פיעל געווירקט אויף דיא וויטערע ענטוויק־
לונג פון משה מענדעלססאָהן און אויך אויף דעם, אַז ער זאָל זיך
נעהמען צו שטודירען דיא לאַטיינישע שפּראַך, וועלכע איז נאָך

דאן אויך געווען דיא שפראך פון געלעהרטע, בעזאנדערס אין דייטש־לאנד.

מיט גרויסע צרות האט ער אפגעשפארט פון זיין מאגען עטליכע גראשען צו קויפען אן אלטע לאטיינישע גראמאטיקע און אן אלטען לאטיינאשען ווערטער־בוך און ער האט זיך מיט זיין געוועהנליכען פלייס גענומען צו גריבלען זיך אין דיעזע ביכער. דא האט איהם ווידער געגליקט, דען ער האט געקראגען אלס לעהרער א יונגען אי־דישען דאקטאר מיט דעם נאמען קיש, וועלכער האט געלערענט דיא קלאסישע שפראכען אין א יעזואיטען־שולע אין זיין געבורטס־שטאט פראג. א האלבען יאהר האט איהם דיעזער דאקטאר געגעבען אונ־ענטגעלטליך אונטערריכט אין לאטיין און נאכהער האט דער שילער געמאכט אזעלכע פארטשריטע, אז ער האט שוין געהאט דעם פערגניגען צו לעזען מיט דער הילפע פון א ווערטער־בוך א ווערק, וואס האט געהאט א גרויסע ווירקונג אויף זיינע פילאזאפישע אנזיכטען. דאס איז נעמליך געווען א לאטיינישע איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען בוך „פערזוך איבער דעם מענשליכען פערשטאנד" פון דעם גרויסען און טיעפען ענגלישען פילאזאף לאק.

וויא שווער עס איז איהם ניט אנגעקומען צו ערלערנען דיא לאטיינישע שפראך, האט ער זיך דאך דערביי ניט אפגעשטעלט און האט זיך אויך גענומען צו שטודירען דיא פראנצויזישע און ענג־לישע שפראכען. דא איז איהם געקומען צו הילפע א איד, וואס פער־דיענט א בעזונדערן פלאץ אין דער געשיכטע פון דייטשע אידען, וויל ער איז וואהרשיינליך געווען דער ערשטער פון זיי, וואס האט געקענט שרייבען דייטש און געפיהרט בעקאנטשאפט מיט דייט־שע און פראנצויזישע געלעהרטע און שריפטשטעלער.

דאס איז נעמליך דאקטאר אהרן שלמה גומפערץ, א געבארע־נער בערלינער, וועלכער איז אויך געווען א שילער פון ישראל זא־מאסץ און וועלכער האט שוין צו 20 יאהר געקענט אויסער דיא געוועהנליכע אידישע תורה, דיא פראנצויזישע שפראך, דאמאלס דיא העכסטע מאדע־שפראך, און מאטהעמאטיק. ער איז שוין דאן גע־ווען בעקאנט אלס א קענער פון דער דייטשער שפראך, דען אין 1945, ווען דיא אידען האבען אויך געפייערט נאך דעם דרעזדע־

נער פריעדען דעם טריאומף־צוג פון זייער יונגען קעניג פריעדריך דעם גרויסען האבען זיי זיך צו איהם געווענדעט ער זאל איבערזעצען אין דייטש דעם העברעאישען שיר וואס רבי פרענקעל האט פערפאסט לכבוד דעם קעניג.

דיעזער הויך־געבילדעטער איד, וועלכער האט זיך בעקענט מיט דיא מיטגליעדער פון דער דאמאלסדיגער בערלינער אקאדעמיע, מייסטענס פראנצויזען, איז עס געווארן דער הויפט־לעהרער פון משה מענדעלסאהן. „דורך דעם אומגאנג מיט דר. אהרן גומפערץ, האט מענדעלסאהן אליין געשריעבען, האב איך געוואונען א געשמאק פיר וויסענשאפטען און אויך האט ער מיר דעם וועג געוויזען“. ריידענדיג וועגען דעם איינפלוס פון דיעזען דאקטאר אויף מענדעלסאהנען בעמערקט דר. קייזערלינג : „מען קען דרייסט בעהויפטען, דאס אהן גומפערץ'ן וואלט מענדעלסאהן ניעמאלס מענדעלסאהן געווארן“. אויב מען איז איינפערשטאנען מיט דיעזער מיינונג אדער ניט, נאר זיכער איז עס יעדענפאלס, אז מענדעלסאהן האט געהאט אויסגעצייכענטע לעהרער אין בערלין און אז דאמאלס האבען זיך שוין יארטען געפונען עטליכע אידען מיט אייראפעאישע בילדונג.

דריטער קאפיטעל.

מענדעלססאהן'ס בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן און ערשטע שריפטען.

אונגעפעהר אכט יאהר האט אונזער אָרים־בחור אזוי אבגעלעבט הונגערנדיג און שטודירענדיג. אין 1750 איז פארגעקומען א וויכטיגע ענדערונג אין זיין קלעגליכען לעבען. דער רייכער זיידענ־פאבריקאנט יצחק בערנהארד האט זיך דערוואוסט פון זיינע קענטניסע, וואהרשיינליך נאך דער רעקאמענדאציאן פון אהרן גומפערץ, און האט איהם אנגעבאטען צו ווערען דער לעהרער און ערציהער פון זיינע קינדער. מיט פריידע האט מענדעלססאהן אנגענומען דיעזע שטעלע וועלכע האט איהם ניט נאר פערזיכערט חיונה, זאנדערן אויך געגעבען דיא מעגליכקייט רוהיג און פריי פארטצוזעצען זיינע שטודיען.

אין דיעזער צייט האט ער זיך עס, אונטער דיא לייטונג פון דר. גומפערץ, אבגעגעבען מיט לייב און זעעלע צו דער פילאזאפיע, וועלכע איז געווען, וויא ער האט זיך אויסגעדריקט, „זיין טרייעסטע געליעבטע און זיין איינציגע טרייסט אין אלע ווידערווערטיגקייטען פון לעבען". אויסער לייבניץ און לאק, וועלכע האבען געבילדעט דעם פונדאמענט פון זיינע פילאזאפישע אנשויאונגען, האט ער שטודירט דיא ווערק פון פיעלע אנדערע פילאזאפען און שרייבערס, בעזאנדערס דיא ווערק פון שעפטסבורי און איבערהויפט פון דער ענגלישער פילאזאפישער שולע. לאק האט איהם שוין דערמיט אליין געצויגען צו זיך, ווייל ער האט געפרעדיגט רעליגיעזע טאלעראנץ און האט זאגאר זיך ערקלעהרט צו גונסטען פון בירגער־רעכטע פאר אידען און מאהאמעדאנער, וואס עס איז געווען ווירקליך אן אונערהערטע זאך אין זיין צייט.

וועגען מענדעלססאהן'ס פילאזאפישע אנשויאונגען, וויא זיי האבען זיך ענטוויקעלט אונטער דעם איינפלוס פון דייטשע און ענגלישע

פילאזאפישע לעהרען, אדער אין אלגעמיינען אונטער דעם איינפלוס פון דער „אויפקלערונגס־פילאזאפיע" פון 18־טען יאהרהונדערט, וועלען מיר האבען צו ריידען שפעטער. יעצט וועלען מיר נאר בע־מערקען, דאס אין דיא פיער יאהר, וואס ער איז געוועזן הויזלעהרער, האט ער זיך אויסגעבילדעט אלס פילאזאף, אלס שפראך־קענער און אויך אלס קונסט־קריטיקער.

עס האט איהם נאר געפעהלט א געלעגענהייט ארויסצוצייגען זיינע ערוואָרבענע קענטניסע און זיין איינגעבארענעם שריפטשטע־לערישען טאלענט. דיזע געלעגענהייט האט ער געקראגען דורך זיין בעקאנטשאפט מיט לעססינג'ן. דיזע גליקליכע בעקאנטשאפט, וועלכע האט געבראכט אזוי פיעל נוצען דיא אידען אין אלגעמיינען און איהם בעזאנדערס האט ער ווידער געהאט צו פערדאנקען זיין פריינד און לעהרער דר. גומפערץ און אויך דעם שאכשפיעל.

וואס ווייטער ער האט שטודירט, לעבענדיג אין דער הויז פון יצחק בערנהארד, האט ער זיך גענומען אלץ מעהר פיהלען אלס וועלטליכער מענש און האט זיך שוין ניט געשעהמט צו קומען אין געזעלשאפטען פון הויכגעשטעלטע לייט, וואוהין דר. גומפערץ האט איהם איינגעפיהרט. ער איז אזוי בעקאנט געוואָרן מיט מאפערטואי, ד'ארזשאן, פרעמאנטוואל און אנדערע בעריהמטהייטען פון דער בערלינער אקאדעמיע, וועלכע פריעדריך דער גרויסער האט איינגע־פיהרט נאך דעם מוסטער פון דער פראנצויזישער און וועלכע ער האט אויך אנגעפילט מייסטענס מיט פראנצויזישע געלעהרטע. זיי האבען פריינדליך עמפפאנגען דעם ארימען אידישען יונגען מאן, ווייל זיי האבען גלייך געזעהען, אז זיי האבען צו טאן מיט א קענער און א שארפען דענקער. מיר ווייסען שוין אויס לעססינג'ס ביאגראפיע, וויא דער פרייסישער קעניג האט נאכגעמאנצט דיא פראנצויזען און וויא ער האט פעראכטעט דיא דייטשע שרייבערס און שפראך, און מיר וועלען דא דארום זיך ניט אפשטעלען אויף דיזען פונקט.

לעססינג האט צו דער צייט, אין 1754, געלעבט זעהר ארים, אבער זעהר פריי און לוסטיג, אין בערלין אלס צייטונגס־שרייבער. ער האט געהאט א סך יונגע פריינד, וועלכע האבען ליעב געהאט זיין געזעלשאפט. ער האט בעזאנדערס פערקעהרט מיט שוישפיעלער,

קינסטלער און לעבהאפטע יונגע לייט און אויך מיט עטליכע אידען. דר. גומפערץ איז געווען איינער פון דיזע אידען און איין מאל האט ער איהם פארגעשטעלט מענדעלססאהן'ען אלס א הויך־געבילדעטען איד און אויך אלס א גוטען שאכשפיעלער. לעססינג, וועלכער האט, אלס א פרייער גייסט און פיינד פון פאראורטהיילע, איבערהויפט ליעב געהאט מענשען, וואס האבען זיך אליין אויסגעבילדעט, און וועלכער האט שוין צו דער צייט געהאט אנגעשריבען זיינע „יודען" האט זיך גלייך שטארק פעראינטערעסירט מיט אזא אידישען יונגען מאן, וואס האט שטודירט פילאזאפיע און שפראכען. שנעל זיינען זיי געווארן בוזים־פריינד, און זייער פריינדשאפט האט אנגעהאלטען, וויא מיר ווייסען עס שוין, ביז זייער טויט.

ווען מיכאעלים, פראפעסאר פון טהעאלאגיע אין געטטינגער אוניווערזיטעט, האט אין א קריטיק איבער „דיא יודען" ערקלערט, דאס אזא איד, וויא לעססינג האט עס פארגעשטעלט, קען גאר ניט געמאלט זיין, האט מענדעלססאהן אויסגעגאסען זיין ביטערע הארץ וועגען דעם און פערטהיידיגט דיא עהרע פון זיין פאלק אין א בריעף צו דר. גומפערץ. „דיא געדאנקען (דיא מיינונג פון מיכאעלים) האבען מיך געמאכט שאמרויט," האט מענדעלססאהן געשריעבען. „איך בין ניט אין שטאנד אויסצודריקען, וואס איך האב געפיהלט, ווען איך האב עס געלעזען. וואס פאר אן ערניעדריגונג פאר אונזער גערריקטע נאציאן! וואס פאר אן איבערטריבענע פעראכטונג!"

דיזען בריעף האט לעססינג אריינגעשטעלט אין זיין אנטווארט צו פראפעסאר מיכאעלים. דערביי האט ער אזוי פארגעשטעלט זיין נייען פריינד: „ער איז ווירקליך א איד, א מענש פון עטליכע און צוואנציג יאהר, וועלכער האט זיך אליין ערווארבען שטארקע קענטניס אין שפראכען, מאטהעמאטיק, פילאזאפיע און פאעזיע. איך זעה איהם אין פאראוס אלס דיא עהרע פון זיין נאציאן, אויב זיינע גלויבענסגענאסען, וועלכע האבען ביז יעצט א ר ו י ס ג ע צ ו י ג ט אן אונגליקליכען פערפאלגונגס־גייסט גע־ג ע ן ל י י ט ע זיינעס גלייכען, וועלען איהם לאזען פריי זיך ענטוויקלען. זיינע עהרליכקייט און פילאזאפישער גייסט לאזען מיך פאראויסזעהען אין איהם א צווייטען ספינאזא..."

אזא איינדרוק האט מענדעלסזאהן געמאכט אויף לעססינג'ן, קען מען זאגען, גלייך נאך זייער ערשטער בעקאנטשאפט.

אין דעם זעלבען יאהר (1754) איז מענדעלסאהן ארויסגע־טראטען אלס דייטשער שרייבער אין דער עפענטליכקייט. דאס איז געשעהען אזוי: לעססינג האט איהם געגעבען איבערצולעזען שעפטס־בורי'ס א בוך, און ווען ער האט איהם געפרעגט זיין מיינונג איבער דיזען בוך, האט ער געקראגען אזא אנטווארט: „זעהר גוט, אבער זא עטוואס קען איך אויך מאכען". — „זא?" האט לעססינג אויס־גערופען „נון, זא מאכען זיא דאך זא עטוואס".

מענדעלסאהן האט זיך גלייך גענומען צו דער ארבייט און האט אין א קורצע צייט ארום דערלאנגט זיין פריינד א מאנוסקריפט דורכצולעזען. וואס לעססינג האט געטאן מיט דיזען מאנוסקריפט, דאס האט מענדעלסזאהן זיך דערוואוסט עטליכע מאנאט שפעטער. וויא נאר לעססינג האט איבערגעלעזען זיין פריינד'ס פערפאסונג, האט ער גלייך אוועקגעשיקט דעם מאנוסקריפט צו זיין ארויסגעבער פאסס, ניט זאגענדיג אווארט וועגען דעם צו מענדעלסאהן'ען, און ווען מענדעלסאהן האט איהם ענדליך געפרעגט, אויב ער האט געלעזען דעם מאנוסקריפט, האט ער, אנשטאט אן אנטווארט, גע־קראגען, צו זיין ערשטוינונג און פריידע, א געדרוקטען עקזעמפלאר. דאס איז געוועזען א שטיפעריי פון לעססינג'ס זייט, אום צו איבערראַ־שען זיין פריינד.

דיזע ערשטע געדרוקטע דייטשע שריפט פון משה מענדעלס־סאהן טראגט דעם נאמען „פילאזאפישע געשפרעכען." ער איז דאן אלט געוועזען 25 יאהר, און פון דיזער צייט ביז זיין לעצטע שטונדע אין אנפאנג פון 1786 איז ער פערבליבען אויף דעם שלאכטפעלד פון דער אויפגעלעבטער דייטשער ליטעראטור, וועלכע האט געוואונען אליין א טיעפערע און וייטגעהענדערע ווירקונג אויף דער גאנצער ציוויליזירטער מענשהייט.

אין דיזע „פילאזאפישע געשפרעכע" שילדערט ער געוויסער־מאסען דיא ענטוויקלונג פון דיא מעטאפיזישע פילאזאפיע און צייגט זיך ארויס אלס אנהענגער פון לייבניץ'ס סיסטעם. דערביי האט ער הויך געשטעלט א פילאזאף, וואס איז דאן פערשאלטען געוועזען פון

קריסטען אזוי וויא פון אידען, וואס איז פארגעשטעלט געווען אלס א שרעקענס־בילד, אלס דער טייוועל זעלבסט. מיר מיינען דא דעם געניאלען אידישען דענקער, דעם אונפערגלייכליכען ברוך ספינאזא.*) אבוואהל ער איז געווען א פעסטער געגנער פון ספינאזא'ס פילאזא־פיע, דאך האט ער בעוואונדערט זיין גרויסקייט און טיעפקייט, וויא אויך זיין געטליכען כאראקטער. „ספינאזא, האט מענדעלססאהן ער־קלערט נאך זיינע אויספיהרונגען וועגען דיא פילאזאפישע סיסטע־מען פון דעקארט (קארטעזיוס) און לייבניץ, איז געווען אן אפפער פיר דעם מענשליכען פערשטאנד, אבער אן אפפער וואס פערדיענט בעצירט צו ווערן מיט בלומען. אהן איהם וואלט דיא פילאזאפיע נימאלס געקענט אזוי וויט אויסציהען איהרע גרענעצען".

זעהר אינטערעסאנט און מערקווירדיג איז אויך דער פאקט. דאס מענדעלססאהן איז ארויסגעטראטען אלס פערטהיידיגער פון דער דייטשער שפראך און האט געשטראפט דיא דייטשען, וואס זיי טאנצען נאך דיא פראנצויזען וויא גייסטיגע שקלאווען. אין דיעזער בעציהונג האט ער זיך צוזאמענגעטראפען מיט לעססינג'ן, וועלכער האט שטענדיג געזוכט צו ערהייבען דיא דייטשע שפראך און וועל־כער ווערט מיט רעכט גערופען דער רעפארמאטאר פון דער דייטשער שפראך וויא מיר ווייסען עס שוין.

מיט זיינע „פילאזאפישע געשפרעכע" האט מענדעלססאהן גלייך ארויפגעצויגען אויף זיך דיא אויפמערקזאמקייט אין דער ליטע־ראַרישער וועלט; אבער נאך מעהר איז ער בעקאנט געווארן דעם נעכסטען יאהר, ווייעדער מיט דער הילפע פון זיין עדלען און גרויסען פריינד לעססינג. ביידע יונגע לייט האבען מוטהיג אנגעגריפען דיא בערלינער אקאדעמיע זעלבסט. אונטער לעססינג'ס איינפלוס האט דער הייקערדיגער ארים־בחור געקראגען פליגלען פון אן אדלער. דער ארימער איד, וועלכער האט אייגענטליך קיין רעכט געהאט צו וואה־נען אין בערלין, האט געוואגט ארויסצוטרעטען געגען דיא קעניגליכע אקאדעמיע מיט איהרע פראנצויזישע שטערן!

---

*) זעה מיין לעבענס־בעשרייבונג פון ברוך ספינאזא, ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאלער לייברערי פובלישינג קאמפאני.

ביידע פריינד האָבען נעמליך אָנגעשריבען א ביכעל אונטער דעם נאָמען „פּאָפּ אַ מעטאַפיזיקער.“ דאָס איז געווען אַ בייסענדע אנטוואָרט אויף אַ פּרייז־פראַגע, וואָס דער פראַנצויזישער פּרעזידענט פון דער בערלינער אַקאַדעמיע האָט געשטעלט וועגען דעם ענגלישען פּאָעט און פילאָזאָף פּאָפּ, מיט דעם צוועק אַ ביסעל שפּאָט צו מאַכען פון לייבניץ'ס פילאָזאָפיע וועגען דיא „פאָרויסבעשטימטע אייביגע הארמאָניע אין דער וועלט.“ מענדעלסזאָהן האָט זיך אָנגענומען פאַר זיין ליעבלינג פילאָזאָף און האָט אָנגעשריבען דעם פילאָזאָפישען טהייל פון דיזער שריפט, און לעססינג האָט איבערהויפּט געוועלט זיך אָפּרעכענען מיט דיא אַקאַדעמיקער און האָט געשליידערט דיא ליטעראַרישע פיילען.

דער רעזולטאַט איז געווען, אַז דיא אַקאַדעמיקער האָבען זעהר שאַרף געפיהלט דעם בים פון דיא שאַרפע צעהנער פון דיא יונגע לייט, ביי וועלכע טיעפע קענטניסע איז געווען פערבונדען מיט לעבּ־האַפטיגקייט און טאַלענט. זייער אנטוואָרט אויף דער פּרייז־פראַגע האָבען זיי אָבגעדרוקט אָהן זייערע נעמען, אָבער מען האָט זיך באַלד דערוואוסט, ווער דיא פערפאַסער'ס זיינען, און דיא אַקאַדעמיקער, וועלכע האָבען געקענט מענדעלססאָהן'ען אַלס אַ זעהר שטילען און שעמעוודיגען יונגען מאַן, האָבען זיך זעהר געוואונדערט, דאָס ער האָט געוואָגט ארויסצוטרעטען געגען זיי אין פערבינדונג מיט דעם „צייטונגסשרייבער לעססינג“.

אייניגע אַקאַדעמיקער האָבען איהם פון דעסטוועגען פריינדליך אויפגענומען און געצייגט זייער אַכטונג צו איהם אַלס אַ פילאָזאָף. אַנדערע זיינען געווען נייגעריג קענען צו לערנען אַ יונגען איד, וואָס שרייבט דייטש און ערלויבט זיך זאָגאַר צו קריטיקירען דיא קעניג־ליכע אַקאַדעמיע.

צו דער צייט האָט נאָך אָבער מענדעלססאָהן ניט געשריעבען אַזוי פליסיג און עלעגאַנט דייטש, וויא עס צייגט זיך ארויס אפילו אין זיינע ערשטע שריפטען. עס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען אָנפאַנגס צו געברויכען ריכטיגע דייטשע אויסדריקע, און עס האָט איהם פיעל צייט גענומען אָנצושרייבען אַן ארטיקעל אַזוי פיין, וויא ער האָט עס געוואונשען. נאָר לעססינג האָט איהם שטענדיג ארויס־

געהאלפען. ער פלעגט גוטמוטהיג פאלירען זיין פריינד'ס שפראך און האט איהם אזוי ביסלעכווייז אומגעוואנדעלט פון א טרוקענעם פילא־זאפישען שרייבער אין א פיין־שרייבער, אין א שפראך־קינסטלער. מענדעלסזאהן פלעגט איבערגעבען זיינע שריפטען צו זיין פריינד, וועלכער פלעגט זיי רעדיזשירען און אויסבעסערן אין זיי דיא שפראך. אהן לעססינג'ס הסכמה פלעגט מענדעלסזאהן קיין ווארט ניט לאזען דרוקען. שפעטער, ווען מענדעלסזאהן איז געווארן א מייסטער פון דער דייטשער שפראך, פלעגט ער אויך פריהער שיקען זיינע מאנו־סקריפטען צו זיין פריינד, אום צו הערען זיין מיינונג איבער זיי.

פון דער אנדער זייט קען קיין צווייפעל ניט זיין, אז מענדעלס־זאהן'ס ערנסטקייט און טיעפקייט אין דענקען, זיינע פילאזאפישע אנזיכטען האבען געהאט א טיעפע ווירקונג אויף לעססינג'ן.

אויף לעססינג'ס פארשלאג האט זיך מענדעלסזאהן אויך גענו־מען צו דער איבערזעצונג פון זשאן זשאק רוססא'ס וועלטאויפרו־דערנדע ווערק „איבער דעם אורשפרונג פון אונגלייכהייט אונטער מענשען", אום בעקאנט צו מאכען דיא דייטשען מיט דיא מיינונגען פון דעם גענפער פילאזאף, מיינונגען, וועלכע האבען געהאט אזא ריזיגען איינפלוס אויף דער פראנצויזישער רעוואלוציאן.*) דיא איבערזעצונג איז א פארטרעפליכע. מענדעלסזאהן האט אויך אנגע־שריעבען א זעהר טיעפזיניגע הקדמה אונטער דעם נאמען „זענדשריי־בען אן דען העררן מאגיסטער לעססינג אין לייפציג", אין וועלכער ער האט אויסגעדריקט זיינע מיינונגען איבער רוססא'ס פאלשע אויספיהרונגען, אז דיא ציוויליזאציאן האט פערדארבען דיא מענ־שען, אז דיא וויסענשאפטען זיינען איין אונגליק פיר דיא מענשהייט און אז מענשען האבען געלעבט פיעל גליקליכער אלס קינדער פון דער נאטור אין ווילדען צושטאנד.

---

*) זעה מיין געשיכטע פון דער „פראנצויזישער רעוואלוציאן". ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאציאנאל'ער לייברערי פובלישינג קאמפ.

דריטער קאפיטעל.

II.

מענדעלססאָהן אַלס קונסט - קריטיקער.

ווען לעססינג האָט פערלאָזען בערלין, אום צו וואַנדערן איבער דער וועלט, איז עס געוועזן אַ שווערער קלאַפּ פיר מענדעלססאָהן׳ען, וועלכער איז געוואָהנט געוואָרן צו זיין כמעט יעדען טאָג אין זיין אינ־טימסטען פריינד׳ס געזעלשאַפט. ער האָט זיך דאַן בעפריינדעט מיט אַנדערע שרייבערס, בעזאָנדערס מיט ניקאָלאַאי, וועלכער האָט מיט איהם געלערנט דיא גריכישע שפּראַך. אין אַ קורצער צייט האָט ער עס אַזוי ווייט געבראַכט, אַז ער האָט געקענט פערשטעהן אין גריכי־שער שפּראַך פּלאַטאָן׳ס דיאַלאָגען (געשפּרעכען), וועלכע האָבען איהם נאָכהער געדיענט אַלס מוסטער פיר זיין „פעדאָן“. צוזאַמען מיט ניקאָלאַאי, וועלכער איז אויך געוועזן אַן אַטאָדידאַקט (אַזוי רופט מען איינעם, וואָס מאַכט ניט דורך אַ רעגעלמעסיגע שולע און שטודירט אַליין), האָט ער געלעזען פיעלע פילאָזאָפישע ווערק און האָט איבער־הויפּט פיעל געלערנט.

צייטענווייז, אין דיא פרייע שטונדען, פלעגט ער בעזוכען אַ קאַפע־הויז, וואו עס האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען שרייבערס, פילאָ־זאָפען, געלעהרטע און איבערהויפּט געבילדעטע יונגע דייטשען, פון וועלכע איינגע זיינען געוואָרן וועלט־בעריהמטהייטען, וויא, צום בייששפיעל, דער מאַטעמאַטיקער אוילער. דר. גומפּערץ און מענדעלס־סאָהן זיינען דאַן געוועזן דיא איינציגע אידען, וועלכע האָבען פער־קעהרט אין דיזען קרייז. איין מאָל אין מאָנאַט פלעגען מיטגליעדער האַלטען פאָרטרעגע, און מענדעלססאָהן האָט דאָרטען אויך פאָרגעלע־זען זיינע אָן אָבהאַנדלונג איבער מאַטעמאַטיק, געמליך איבער דער טהעאָריע פון וואַהרשיינליכקייט.

איין אָבענד האָט מען זיך אין דיזען קאַפע - הויז אַמוזירט מיט דעם, דאָס יעדער האָט בעדאַרפט אויסרעכענען זיינע פעהלער, און

מענדעלסזאָהן, וועלכער האָט אויסער זיין פעקעל אויף'ן רוקען נאָך געשטאָטערט, האָט פערפאַסט וועגען זיך אזא שיר:

גראָס נעננעט איהר דען דעמאָסטהען,
דען שטאָטערנדען רעדנער פאָן אַטהען,
דען העקעריגען עזאָפ *) האַלט איהר פיר ווייזע —
טריאומף! איך ווערד' אין אוירעם קרייזע
דאָפּפּעלט גראָס און ווייזע זיין,
דען איהר האבט ביי מיר אין פעראיין
וואס מאַן ביי עזאָפּ און דעמאָסטהען
האָט געטהיילט געהערט און געזעה'ן.

אין דיזען קרייז האָט ער זיך אַלץ מעהר, זאָ צו זאָגען, אויס־געמענשעלט, און פון דעם אָרים־בחור איז געוואָרן ניט נאָר א פילאָ־זאָף און דייטשער שרייבער, זאָנדערן אויך א קונסט־קריטיקער און א'ן עסטעטיקער. ער האָט זאָגאר אָנגעפאַנגען צו לערנען מוזיק, אָבער ניט אום צו ווערן א שפּיעלער, נאָר אום בעקאַנט צו ווערן מיט דער טאָן־דיכטונג און הארמאָניע. זיין געהער איז אָבער ניט געווען גענוג שארף צו אונטערשיידען, וואָס מען רופט אין דער מוזיק, טריפּעל־טאַקט. ער האָט צו דיזער צייט בעזוכט קאָנצערטען און האָט זאָגאר פּרובירט צו ריימען און פערפאַסען געדיכטע. עס זיינען געבליבען אייניגע פון זיינע פּאָעטישע פּראָבען, וועלכע צייגען, אז ער האָט זעהר שעהן פערשטאַנען דיא קונסט צו שרייבען ווערזען; אָבער ער האָט בעזעסען א גאַנץ שוואַכען פּאָעטישען געפיהל. לעססינג האָט געפונען, אז א פּאָאָר פון מענדעלסזאָהן'ס געדיכטען זיינען ניט שלעכט, נאָר ער האָט איהם דאָך געראַטהען צו שרייבען בעסער פּראָזע. ניקאָלאַי האָט איהם אויפגעמונטערט צו פּאָעטיזירען און וויינינגסטענס צו מאַכען פּאָעטישע איבערזעצונגען, און דיא ערשטע צייט האָט מענדעלסזאָהן וואַהרשיינליך געמיינט, אז ער וועט ווערן א קינד פון דער ליעבליכער מוזע, אַנשטאָט פון דער טרוקענער מע־טאַפיזיק. איבערזעצונגען זיינען איהם בעסער געלונגען וויא אייגענע דיכטונגען. דיא בעסטע פון זיינע איבערזעצונגען זיינען אָהן צוויי־

*) דער אַלט־גריכישער פאַבעל־שרייבער.

פעל קאפיטלעך פון תהילים, אויף וועלכע ער האט לאנג און זעהר רעגעלמעסיג געארבייט נאך אין דיא שפעטערע יאהרען.

נאר אויב ער אליין איז ניט געווען א דיכטער, האט ער געהאט א פיינעם געשמאק און אן אינערליכען געפיהל צו שעצען פרעמדע פאעטישע ווערק און איבערהויפט קונסט. נאטירליך, לעססינג און ניקאלאאי האבען פיעל געווירקט אויף דיא ענטוויקלונג פון זיינע עסטעטישע געפיהלען; אבער ווען ער וואלט ניט געהאט א נאטור־ליכע נייגונג צו שעהנהייט און צו פאעזיע, וואלט ער דאך ניט גע־ווארן אזוי שנעל א קונסט־קריטיקער און עסטעטיקער. אהן איינגע־בארענע טאלענטען קען מען ניט ווערן א קונסט־קריטיקער, אזוי וויא מען קען ניט ווערן א קינסטלער.

איינינע מאנאטען נאך דעם וויא זיינע „פילאזאפישע געשפרע־כע" זיינען ערשיענען, האט ער שוין אנגעשריעבען זיינע „בריעפע איבער עמפפינדונגען", אין וועלכע ער האט פילאזאפיש אויסגע־שפראכען זיינע מיינונגען איבער קונסט און עסטעטיק. ער האט זיך בענוצט מיט דיא שריפטען פון איינינע דייטשע שריפטשטעלער און האט אויך געזוכט צו בעשטימען דיא גרענעצען פון פאלקאמענהייט און פון שעהנהייט. מיר קענען זיך דא ניט אריינלאזען אין אזעלכע פיינהייטען, וויא דיא טהעאריען פון קונסטען און דיא גרונדלאגען פון עסטעטיק, דען ניט נאר וועט עס אונז פערפיהרען צו וויים, זאנ־דערן אין אונזער ארימען מאמע־לשון דארף מען אנשרייבען גאנצע זייטלעך, אום איבערצוגעבען דיא מיינונג פון איינצעלנע ווערטער און בעטראכטונגען איבער קונסט און עסטעטיק; מיר וועלען נאר בעמערקען, אז מענדעלסאהן'ס שריפטען איבער קונסט האבען געהאט א ווירקונג ניט נאר אויף לעססינג'ן, זאנדערן אפילו אויף הערדער, שיללער א. ז. וו.

מענדעלסאהן און ניקאלאאי האבען אין 1756 געפיהרט א קאָ־רעספאנדענץ וועגען קונסט־פראגען. זיי האבען דארטען דיספוטירט וועגען פערשיעדענע פונקטען. דיזע בריף האבען געליגט דעם פונ־דאמענט צו לעססינג'ס בעריהמטען „לאאקאאן", וועגען וועלכען עס איז דיא רעדע געווען אין לעססינג'ס ביאגראפיע.

פיערטער קאפיטעל.

בוכהאלטער און זשורנאליסט.

נור ווייניגע שטונדען אין טאג האט מענדעלסאהן געקענט אפּגעבען צו זיינע געליעבטע שטודיען און נאך ווייניגער צום שרייבען, דען ער האט געמוזט ארבייטען פון 8 מארגענס ביז 9 אבענד איינפאך אלס בוכהאלטער אין דעם זיידענגעשעפט פון זיין פּרינציפּאל, ביי וועמען ער איז געוועזען הויזלעהרער. אין זיין צייט האט מען ניט געקענט מאכען א זיכערן לעבען פון שרייבעריי. מיר ווייסען שוין, וויא שווער עס איז געוועזען אפילו אזא ליטעראַרישען ריעז, וויא לעססינג, צו לעבען פון זיין גלענצענדע פעדער און וויא פיעל נויטה און צרות ער האט געליטען דערביי. וויא שטארק מענדעלססאהן האט ניט געוואונשען צו פיהרען א גייסטיגען לעבען, האט ער געמוזט צוליעב חיונה אבזיצען גאנצע טעג לעבען געשעפטס-ביכער, וועלכע האבען שטענדיג געדריקט זיין געמיטה. שפּעטער איז זיין ארבייט אין קאנטאר פיעל לייכטער געווארן, דען ער איז נאר געוועזען בעשעפטיגט מיט בוכהאלטעריי פון 8 אוהר מארגענס ביז 2 נאכמיטאג, אבער ווי ער האט זיך געפיהלט, קען מען זעהען פון מאנכע פון זיינע בריף.

„א גוטער בוכהאלטער, האט ער געשריעבען צו לעססינג'ן אין 1758, איז געווים א זעלטענע בעשעפעניס. ער פערדיענט די גרעסטע בעלוינונג, דען ער מוז לייגען אן א זייט פערשטאנד, וויץ און עמפּפינדונגען און ווערן א קלאץ, אום ריכטיג א בוך צו פיהרען. ווי בין איך היינט געקומען צו דיזע געדאנקען? ווערט איהר פרעגען. איהר וועט געווים ניט טרעפען, דאס די געדיכטע פון הערן פאן קלייסט זיינען די אורזאכע דערפון". ער האט זיך נעמליך בעקלאגט, וואס ער האט קיין צייט געהאט דורכצולעזען דיזע געדיכטע צוזאמען מיט זיין פריינד ניקאלאאי, וועלכער האט געקענט לעבען פון זיינע איינקינפטע ווי א פריץ. „איך האב פערשאלטען מיין לאגע, האט ער געענדיגט דיזען בריף, און האב דיזע געדיכטע אוועק־

געשוויינקט צו אונזער עסקווייר ניקאָלאַאי, וועלכער לעבט פון זיינע געלדער, האַ, ניט אָהן נייד! און בין געוועזן פערדריסליך".

„דיא געשעפטען! דיא לעסטיגע געשעפטען! האָט ער גע־קלאָגט אין אַ בריעף צו לעססינג'ן אין 1763; זיי דריקען מיך ביז צו ערד און פערצעהרען דיא קרעפטע פון מיינע בעסטע יאָהרען. וויא אַ לאַסט־עזעל שלעפּ איך דורך מיין לעבענסצייט מיט אַן אָנגע־לאָדענען רוקען, און צום אונגליק זאָגט מיר דיא אייגענליעבע אין אויער, דאָס דיא נאַטור האָט מיך בעשאַפען פיליכט צו זיין אַ פּאַראַד־פערד. וואָס זאָל מען טהאָן, מיין ליעבער פריינד? לאָמיר איינער דעם אַנדערן בעדויערן און צופריעדען זיין. זאָ לאַנג דיא ליעבע צו וויסענשאַפטען איז ניט ערקעלטעט, האָבען מיר נאָך אַ גוטע האָפנונג."

וויא פיעל פרייע צייט ער האָט דאַן געהאַט, האָט ער איהר אָבגעגעבען צו קריטיק אין צייטשריפטען און אין אַלגעמיינען צו זשורנאַליזמוס. אין דיזער הינזיכט האָבען אויף איהם ספּעציעל געווירקט לעססינג און ניקאָלאַאי, וועלכע האָבען זיך געשטעלט דיא אויפגאַבע אויפצולעבען דיא דייטשע ליטעראַטור און צו קעמפּפען געגען פּאַראורטהיילע. ער איז צוגעטראָטען צו זיי מיט לייב און זעעלע, אָבוואָהל דיא נאַטור האָט איהם גאָר ניט געשאַפען צו זיין אַ זשורנאַליסט און אַ קעמפּפער. איהם האָט שטענדיג געצויגען צו מעטאַפיזישע פילאָזאָפיע, צו חקירה, צום דענקען אַן און פיר זיך, צו בעטראַכטונגען איבער זעלבסט ערקענטניס (הכרת עצמו) און איבער דעם, וואָס מען האָט דאַן גערופען „פילאָזאָפיע פון געזונדען מענשענפערשטאַנד."

ער האָט דארום כמעט אויסשליסליך געשריבען איבער פילאָ־זאָפישע פראַגען און איבער נייע ביכער. מיט פּאָליטישע פראַגען האָט ער זיך אייגענטליך קיין מאָל ניט בעשעפטיגט. ער האָט זיי אויסגעמיידעט ניט נאָר, ווייל ער האָט איינפאַך מורא געהאַט עס צו טאָן אַלס איד, און דערצו נאָך אַן אָרימער און שוואַכער, זאָנדערן ווייל זיין גייסט איז ניט געוועזן געצייגט דערצו. היסטאָרישע פּראַ־גען האָבען איהם אויך וויניג אינטערעסירט, דען ער האָט אפילו ניט פערשטאַנען דעם נוצען פון געשיכטע פאַר זייטיגע מענשען,

אויסער פאר שטאאטסמענער און פאליטיקער, וויא מיר ווייסען עס שוין.

נאר אויף דיא פעלדער פון פילאזאפיע און פון שעהנע ליטע־ראטור האט ער זיך געפיהלט היימליך, און ער האט דארום מיט גרויס חשק געשריעבען איבער דעם אין דיא צייטונגען, וועלכע זיין פריינד מיכלער האט רעדאקטירט. ער האט אויך איבערזעצט מאנכע זאכען פון העברעאישען, בעזאנדערס געדיכטען פון יהודה הלוי. ווייטער האט ער מיטגעארבייט אין דיא צייטונגען, וועלכע לעססינג און ניקאלאאי האבען אנגעפאנגען ארויסצוגעבען און וועלכע האבען געהאט אזא גרויסע בעדייטונג פיר דיא דייטשע ליטעראטור.

ניקאלאאי׳ס צייטשריפט „ביבליאטהעק דער שעהנען וויסענ־שאפטען און דער פרייען קינסטע“ האט זיך הויפטזעכליך געהאל־טען אויף מענדעלסזאהן׳ס ארטיקלען איבער עסטעטישע פראגען און איבער נייע ביכער. אין איינעם פון זיינע בריעף האט דאן לעס־סינג בעמערקט שפאסהאפט וועגען מענדעלסזאהן׳ען, אז „פון א מעטאפיזיקער איז ער געווארן א Bel-esprit (שעהן־גייסט)“.

פינפטער קאפיטעל.

מענדעלססאהן און פריעדריך דער גרויסער.

דורך זיין פרייע קריטיק האט ער שיער ניט געהאט א ביטערן סוף פון קיין אנדער פערזאן, וויא זיינע מאיעסטעט פריעדריך דער גרויסער. וויא דיזער קעניג האט, טראץ זיין פילאזאפיע און אפיקורסות, בעהאנדעלט דיא אידען, וויסען מיר שוין. דערצו נאך האט ער זיי איבערהויפט פיינט געקראגען אונטער דעם איינפלוס פון וואלטער'ן, וועלכער איז געוועזן אזא געניאלער שרייבער וויא א שלעכטער און פערדארבענער מענש. וואלטער האט געגאסען שמוץ אויף אידען ניט בלויז אוים איינגעבארענע שנאה צו זיי, זאנדערן אויך, ווייל ער האט בעטראכטעט דיא אידישע רעליגיאן אלס דעם פונדאמענט פון דער קריסטליכער, וועלכע ער האט אויסגעלאכט און בעקעמפפט מיט א בייסענדען סארקאזם און אויך גרויסען מוטה. ווען עס איז געקומען צו וואלטער'ס בעריהמטען פראצעס מיט דעם בערלינער הענדלער הירש — וועגען דיזען פראצעס האבען מיר שוין געהערט אין לעססינג'ס ביאגראפיע — האט דער קעניג זיך ארומגעזעהען, וואס פאר א מאראלישער אויסוואורף וואלטער איז געוועזן, אבער זיין פעראכטונג צו אידען איז פון דעסטוועגען גרעסער געווארן.

היינט שטעלט זיך פאר דיזען קעניג'ס ערשטוינונג, ווען ער האט ערפאהרען, אז זיינע געדיכטע זיינען קריטיקירט געווארן פון א הייקערדיגען איד, וועלכען ער האט צו יעדער מינוט געקענט ארויסיאגען וויא א הונד פון זיין רעזידענץ־שטאט! עס איז ווירקליך א וואונדער, וויא אזוי דער שטילער און שרעקעדיגער מענדעלססאהן האט גאר געוואגט צו דענקען וועגען אן עפענטליכע קריטיק איבער זיין קעניג'ס ליטערארישע פראדוקציאן. דאס איז אבער געשעהען אין 1760, ווען פריעדריך האט געמוזט לאזען אפדרוקען זיינע פראנצויזישע געדיכטע, ווייל מען האט זיי אנגעפאנגען צו פערעפענטליכען געגען זיין ווילען אין פראנקרייך.

מענדעלססאהן האט אנגעפאנגען זיין רעצענזיע אין דיא „ליטעראטור־בריעפע“ מיט א לויב צו א קעניג, וואס לייגט אוועק דעם

שווערד צו נעהמען זיך צו דער פעדער; אבער דיא געדיכטע זעלבסט האט ער ניט געשאנעוועט. ער האט ניט נאר ערקלערט, אז א פאאר געדיכטען זיינען א נאכאמונג פון דיא געדיכטע פון דעם אלטר רוימישען פאעט לוקרעץ, זאנדערן האט נאך אויסגעדריקט זיין בעדויערן, וואס דער קעניג שרייבט אזוי לייכטזיניג וועגען דיא אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. ער האט געהאט דעם מוטה צו מאכען אזא בעמערקונג: „מיר שיינט, דאס א פריעדריך, וואס צווייפעלט אין דער אונשטערבליכקייט, איז א פאנטאזיע, א פיערעקיגער צירקעל אדער א קיילעכדיקער פיערעק“....

א פראטעסטאנטישער גייסטליכער, וועלכער איז געוועזן אין גרימצארן אויף דיא „ליטעראטור־בריעפע,“ וייל מען האט דארט קריטיקירט זיינע א שריפט, האט זיך בענוצט דערמיט, אום צו האבען זיין נקמה. ער האט דארום אריינגעבראכט אין שטאאטסראטה א קלאגע, אין וועלכער ער האט גע'מסר'ט אזוי: „עס ערשיינט אין בערלין א שענדליכע שריפט, בריעפע וועגען דיא נייעסטע ליטעראטור, אין וועלכע א איד איז ארויסגעטראטען געגען דיא גאטטהייט פון דער קריסטליכער רעליגיאן און אויך געגען דיא עהרפורכט צום קעניג'ס אלערהעכסטע פערזאן דורך זיין פרייען אורטהייל איבער דיא Poesies Diverses (אזוי איז געוועזן דער נאמען פון דעם קעניג'ס געדיכטע).“

דער רעזולטאט פון דיעזער מסירה איז געוועזן, דאס דיא צייטשריפט איז פערבאטען געווארן און דאס מענדעלססאהן האט געקראגען איין „איינלאדונג“ צו ערשיינען אין דעם קעניגליכען פאלאץ סאנסוסי, אין פאטסדאם. מיט שרעק אין הארצען איז מענדעלססאהן אוועק אהין. ווען דער יונקער אויף דער וואך האט דערזעהען דעם ארימען איד, פון וועמעס שריפטען ער האט נאטירליך קיין אהנונג ניט געהאט, האט ער זיך ניט ווייניג געוואונדערט און האט מיט סאלדאטסקע ברכות געפרעגט, וויא, צום טייפעל, דער פערדאמטע יודע האט געקראגען דיא עהרע איינגעלאדען צו ווערן אין קעניגליכען פאלאץ. „איך בין א טאשענשפיעלער,“ האט איהם מענדעלססאהן קורץ געענטפערט. „דאס איז וואס אנדערס,“ האט דער יונקער צופריעדען געענטפערט און האט איהם אריינגעלאזען.

ווען מען האָט איהם גענומען אויף'ן פערהער וועגען דיא רע־צענזיע, האָט ער גלייך צוגעגעבען, אז ער איז דער שרייבער און האָט זיך פערטהיידיגט מיט דיא ווערטער: „ווער עס מאכט ווערזע, שיעבט קעגעל, און ווער קעגעל שיעבט, ער זיי ווער ער וואָללע, קעניג אָדער בויער, מוז זיך געפאַלען לאָסען, דאָס דער קעגעל־יונגע זאָגט, וויא ער שיעבט." דיזע אַנטוואָרט איז געפעלען געוואָרען, און דערצו נאָך האָט דער קעניג געהאַט צופיעל שכל צו מאכען א שטרייט וועגען דיא קריטיק, און מען האָט דארום צו רוהע געלאָזען מענדעלססאָהן'ען און אויך ערלויבט ווייטער ארויסצוגעבען דיא „ליטעראַטור־בריעפע."

נאָר אין גאַנצען פערגעסען אָן דעם האָט דער קעניג ניט. מען רעכענט, אַז צוליעב דעם האָט פריעדריך ניט אָנגענומען מענדעלס־סאָהן'ס ביטע צו געבען איהם דיא קלעגליכע רעכטע פון א „שוץ־יודע". אזוי וויא מענדעלססאָהן איז ניט געבאָרען געוואָרען אין פרייסען, האָט ער נאָר דאָרט געקענט וואָהנען אונטער דעם שוץ פון א אידען, וואס האָט זיך ערוואָרבען דעם גלות־טיטעל „שוץ־יודע" פון פרייסישען קעניג. וואס דאס בעדייטעט, דאָס קען נאָר ביי היינטיגע צייטען פיהלען א איד אין רוסלאַנד.

ווען דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיקער מארקיז ד'ארזשאַן, א פריידיינקער, א זעהר ליעבענסווירדיגער מאַן און א נאָהענטער פריינד פון דעם פרייסישען קעניג, האָט זיך אמאָל צופעליג דער־וואוסט, דאָס פרעמדע אידען טאָרען ניט וואָהנען אין פרייסען, אָהן א ספעציעלע ערלויבניס, האָט ער אויסגערופען: „אָבער געוויס בעציהט זיך דאָס ניט אויף אונזער טהייערן מאָזעס!" — „איהר האָט א טעות, האָט מען איהם געענטפערט, „מענדעלססאָהן ווערט נאָר געדולדעט, וויל ער דיענט ביי דעם פאַבריקאַנט בערנארד. ווען ער זאָל היינט ענטלאַסען ווערן און זאָל ניט געפינען קיין אַנדער „שוץ־יודע," וואָס זאָל איהם וועלען בעשעפטיגען, וועט איהם דיא פאָליציי צווינגען נאָך היינט צו פערלאָזען דיא שטאָט."

דער מארקיז, וועלכער האָט זעהר געשעצט דעם אידישען פי־לאָזאָף, איז געוואָרען אָן אויפגעקאָכטער, ווען ער האָט דאָס דער־הערט. עס האָט זיך איהם ניט געוועלט גלויבען, דאָס אזא מאַן

וויא מענדעלססאָהן זאָל מען קענען צו יעדער מינוט ארויסטרייבען פון שטאָט. ער האָט דארום בעשלאָסען צו קריעגען פאַר זיין פריינד דאָס רעכט פון א „שוץ־יודע.“ ער האָט גלייך געוואָלט ריידען וועגען דעם מיט׳ן קעניג, נאָר מען האָט איהם אָבגערעט דערפון און געבעטען ווארטען אויף א גינסטיגערע צייט, ווען דיא דאמאָלסדיגע מלחמה וועט זיך ענדיגען.

ער איז צוגעשטאנען צו מענדעלססאָהן׳ען אָנצושרייבען א ביטע צום קעניג, וועלכע ער וועט אייגענהענטיג דערלאנגען דעם קעניג. מענדעלססאָהן האָט זיך אָנפאנגס ענטזאגט מיט דיא ווער־טער: „עס טהוט מיר לייד, דאָס איך דארף נאָך בעטען א רעכט אויף עקזיסטענץ, וואָס יעדער מענש, וועלכער לעבט נאָר אלס רו־היגער בירגער, בעזיצט. ווען אָבער דער שטאאט האָט גרינדע אויפצונעהמען נור א געוויסע צאָהל פון מיינע ברידער, וואָס פאַר א בעזאָנדערע רעכט האָב איך צו פערלאנגען אן אויסנאהמע.“

נאָר שליסליך האָט ער נאָכגעגעבען אין די אינטערעסען פון זיין פאמיליע, דען צו דער צייט איז ער שוין געוועז פערהייראטעט. ער האָט אָנגעשריעבען א קורצע ביטע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, דאָס אנשטאָט פערמעגען בעזיצט ער קענטניסע און וויסענשאפטען. דער מארקיז האָט געהאלטען וואָרט און געשפּראָכען וועגען דעם מיט׳ן קעניג, אָבער מענדעלססאָהן האָט קיין אנטוואָרט ניט געקראָ־גען וועגען זיין ביטע. איין מאָנאט איז אוועק נאָך דעם אנדערן, און מענדעלססאָהן׳ס פריינדע זיינען געוואָרן זעהר אונרוהיג וועגען זיין שיקזאל. ווען דער מארקיז האָט דערהערט דאָס זיין רעקאָמענ־דאציאָן האָט גאָר ניט געווירקט, איז ער זעהר אויפגעבראכט געוואָרן און האָט אָהן צרעמאָניעס געמאכט פאָרווירפע דעם קעניג, ווארום ער האָט ניט אויסגעפיהרט זיין פערשפּרעכען צו געבען רעכטע אזא ווירדיגען מאן, וויא מענדעלססאָהן. דער קעניג האָט פערזיכערט, אז ער האָט בעוויליגט מענדעלססאָהן׳ען דיא פריווילעגיעס פון א „שוץ־יודע“, נאָר עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אז מענדעלססאָהן׳ס ביטע איז פערלאָרען געגאנגען דורך אן „אונגעוועהנליכען צופאל“, וויא פריעדריך דער גרויסער האָט עס בעהויפּטעט.

וויא דיא מעשה איז דאָרט געוועז, נאָר מענדעלססאָהן האָט

געמוזט אָנשרייבען נאָך אַ ביטע, און דער מארקיז האָט געזאָגט צום קעניג: „גוט, איך וועל איינע אליין אָנשרייבען, אָבער פערליערט איהר דאָך ניט." ער האָט ווייעדער געהאלטען וואָרט, און ווען מענ־דעלססאָהן האָט איהם איבערגעגעבען זיין נייע ביטע, האָט ער צו־געשריעבען פאָלגענדע וויציגע און שארפזינניגע בעמערקונג:

Un philosophe mauvais catholique supplie un philosophe mauvais protestant de donner le privilege a un philosophe mauvais juif. Il y a trop de philosophie dans tout ceci que la raison ne soit pas du cote de la demande.

(אַ פילאָזאָף אַ שלעכטער קאטאליק בעט אַ פילאָזאָף אַ שלעכ־טען פראָטעסטאנט צו געבען דאס פריווילעגיום צו אַ פילאָזאָף אַ שלעכטען איד. עס איז דאָ צופיעל פילאָזאָפיע אין דעם אלעם, אַז דיא פערנונפט זאָל ניט זיין אויף דער זייט פון דער ביטע).

דיזע ביטע האָט שוין טאקע געווירקט אויף דעם קעניגליכען פילאָזאָף, און ענדע 1763 האָט מענדעלססאָהן ענדליך געקראָגען דיא פריווילעגיע פון אַ „שוץ־יודע".

זעקסטער קאפיטעל.

היירַאטה — געקרוינט פון דיא בערלינער אקאדעמיע — דאנקבארקייט פון דער בערלינער קהלה.

אזוי האט מענדעלסזאהן געלעבט ביז איהם איז געווארן 31 יאהר, פערטיעפט אין זיינע ביכער און פערליעבט אין פילאזאפיע. נאר אין 1761 איז איהם אויסגעקומען צו זיין אין האמבורג וועגען געשעפטס-אנגעלעגענדייטען און דארטען האט ער זיך שנעל פער־ליעבט אין א גאנץ געוועהנליכע יונגע מיידעל מיט דעם נאמען פראמעט גוגענהיים. אין יוני 1761 האט ער וועגען דעם אזוי גע־שריעבען צו לעססינג׳ן: „אונזער בריפוועקסעל איז שוין לאנג גענוג אונטערבראכען, איך מוז איהם יעצט ערנייערן. איך וואלט ניט געקענט אזוי לאנג שווייגען, ווען איך וואלט ניט געמאכט א רייזע נאך האמבורג, וועלכע האט מיך פערוויקעלט אין טויזענד צער־שטרויאונגען. איך האב בעזוכט טהעאטער, איך האב קענען גע־לערנט געלעהרטע, און וואס עס וועט אייך ניט וויינינג וואונדערן, איך האב אין מיין דרייסיגסטען יאהר *) בעגאנגען דיא נארישקייט מיך צו פערליעבען. איהר לאכט? אבער ווער ווייסט, וואס עס קען נאך מיט אייך פאסירען? דאס פרויענצימער, וואס איך בין וויליג צו היירַאטהען, האט קיין פערמעגען, איז ניט שעהן און ניט געבילדעט, אבער איך בין אזוי פערליעבט אז איך גלויב מיט איהר צו קענען לעבען גליקליך.“

אין דיעזען גלויבען האט ער קיין טעות געהאט. זיא איז געוועזען א גוטע און ליעבענסווירדיגע פרוי, און איז צו איהם געוועזען זעהר צוגעבונדען, טראץ דעם, וואס ביי דעם ערשטען צוזאמענטרעף האט זיא אפילו ניט געוואלט א קוק טאן אויף איהם צוליעב זיין הייקער. מען דערצעהלט וועגען דעם פאלגענדעס: אין א געשפרעך מיט

*) ער האט זיך דא אינגער געמאכט מיט איין יאהר.

איהר, האָט זיא איהם געפֿרעגט, אויב ער גלויבט אויך, אז חתונות זיינען בעשטימט אין הימעל. „געווים, האָט ער געענטפֿערט, נאָך א תלמוד׳ישען לעגענדע ווערט ביי דער געבורט פֿון א קינד אויס־גערופֿען אויף׳ן הימעל: דער זאָל זיין דער בעשערטער פֿון יענער. ווען איך בין געבאָרן געוואָרן, האָט מען אויף׳ן הימעל אָנגעקינדיגט דעם נאָמען פֿון מיין צוקינפֿטיגער פֿרוי, אָבער דערביי האָט מען ערקלערט, אז זיא וועט האָבען א גרויסען הייקער. דאן האָב איך אויסגעשריען: גוטהערציגער גאָט! א מיידעל מיט א הייקער — וואָס קען דען זיין שרעקליכער? דאָס איז דאָך דער גרעסטער אונגליק! א פֿרוי מוז זיין שעהן. זאָל שוין, ליעבער גאָט, בעסער זיין, אז איך זאָל האָבען דעם הייקער, און זיא זאָל אויסוואַקסען א שלאַנקע און גראַציעזע. און מיין בקשה איז, וויא איהר זעהט, ערפֿילט געוואָרן.“

מיט אזעלכע וויציגע רייד און מיט זיינע דורכדרינגענדע אויגען אויף א פֿיינעם און קלוגען געזיכט האָט ער באַלד בעזיעגט דאָס איינפֿאַכע האַרץ פֿון דער גוטער און פֿרומער אידישער מיי־דעל, און עטליכע מאָנאַט שפּעטער זיינען זיי טאַקע געוואָרען א בעשערטע פּאָאַר.

זיין פֿערהייראַטער לעבען האָט איהם אפֿילו אין דיא ערשטע וואָכען נאָך דער חתונה ניט אָבגעהאַלטען פֿון זיינע פֿילאָזאָפֿישע שטודיען. דיא בערלינער אקאדעמיע פֿון וויסענשאַפֿטען האָט גראַדע בעשטימט א פּרייז פֿון 50 דוקאַטען פֿיר דיא בעסטע אָב־האַנדלונג איבער דער פֿראַגע: „אויב דיא מעטאַפֿיזישע וואהר־הייטען זיינען פֿעהיג אזוי קלאָר בעוויזען צו ווערען וויא דיא מאַ־טעמאַטישע.“ דער פּרייז איז בעשטימט געווען פֿיר 1763 יאָהר. פֿיעלע דייטשע דענקער האָבען פּרובירט זייערע קרעפֿטע צו ענטפֿערן אויף דיעזע הארבע פֿילאָזאָפֿישע פֿראַגע, דאַרונטער אויך דער גרעסטער דייטשער פֿילאָזאָף ק א נ ט. מענדעלססאָהן, וועמען דיעזע פֿראַגע האָט בעזאָנדערס אינטערעסירט, האָט זיך אויך גענו־מען צו דער פֿעדער. זיין אבהאַנדלונג, וועלכע האָט געטראָגען דעם נאָמען „איבער דיא עווידענץ אין מעטאַפֿיזישע וויסענשאַפֿ־טען“ האָט ער פֿריהער געשיקט צו לעססינג׳ן אין ברעסלוי, און ווען

דיעזער האט איהם בעגריסט און צוגעגעבען מוטה, האט ער זיין אנטוואָרט איבערגעגעבען צו דער אַקאַדעמיע.

גרויס איז געווען זיין פריידע און נאָך גרעסער איז געווען דיא איבעררַאשונג אין דער ליטעראַרישער וועלט, ווען דיא אַקאַדעמיע האט אויף אָן עפענטליכער זיצונג געקרוינט זיין שריפט. ניט וויסענדיג האט ער בעזיעגט קאַנט׳ן, וועלכער האט געקראָגען דעם צווייטען פרייז. ביידענס אנטוואָרטען זיינען פערעפענטליכט געוואָרען פון דער אַקאַדעמיע און זיינען איבערזעצט געוואָרען אין לאַטיין און פראַנצויזיש.

דורך דעם האט מענדעלסזאָהן געקראָגען אַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט און ער אליין האט זיך אָנגעהייבען צו פיהלען פעסטער און זיכערער אין זיינע וויטערע שריפטען.

עס איז איבריג צו זאָגען, אַז אידען האָבען זיך זעהר געפרעהט מיט זיין זיעג, וועלכער האט אָבגעשטראהלט מיט עהרע אויף אַלע זיינע גלויבענס-ברידער, און אַז דיא בערלינער קהלה איז שטאָלץ געווען מיט אַזאַ מיטגליעד. ער האט זיך איבערהויפט ערוואָרבען דיא האָכאַכטונג פון אַלע בערלינער אידען ניט נאָר דערמיט, דאָס ער איז פערבליבען אַ פרומער און זאַגאַר שטרענג-אָרטהאָדאָקסישער איד, טראָץ זיין פילאָזאָפיע און פריינדשאַפט מיט פיעלע קריסטען, זאָנדערן אויך, וויל ער פלעגט גערן פערפאַסען אין דייטש דרשות ביי פעסטליכקייטען. זיין ערשטע געשריבענע דרשה איז געדרוקט געוואָרען אין נאָמען פון דעם בערלינער רב אין 1757, צו פייערן דעם זיעג פון פרייסען אין דער שלאַכט ביי ראָסבאַך. וועגען דעם האט ער צו לעססינג׳ן געשריעבען: „עס איז שוין אַזוי וויט געקומען, דאָס איך האָב געשריעבען אַ פרעדיגט און געלויבט דעם קעניג.“

דיא בערלינער געמיינדע האט אין 1763 עפענטליך אויסגעשפּראָכען איהר דאַנק „פאַר זיינע גרויסע פערדיענסטע, בעזאָנדערס פאַר דיא צופערטיגונג און איבערזעצונג פון דער פרעדיגט און דיא געזאַנגען ביי דעם פריעדענס-פעסט“ און דערפאַר איהם בעפרייט פון אַלע געמיינדע-אָבצאָהלונגען.

זיעבטער קאפיטעל.

„פעדאָן“.

זיין עהרען־זיעג ביי דער בערלינער אקאדעמיע פון וויסענשאפטען האט איהם געגעבען פיעל מוטה צו ענדיגען א פילאָזאָפישעס ווערק, וואס ער האט שוין לאנג פריהער אנגעפאנגען און וואס ווערט גערעכענט פאר זיין בעסטע ווערק. דאס איז נעמליך זיין „פעדאָן“, וואס האט איהם פערשאפט דעם זעהר שמייכעלהאפטען נאמען „סאָקראטעס פון 18טען יאָהרהונדערט“.

דער נאמען קומט פון פלאטאָן'ס א שריפט איבער סאָקראטעס. אין דער פארמע פון א דיאלאג (געשפרעך) גיט פלאטאָן איבער דיא מיינונגען פון דעם ערהאבענעם גריכישען דענקער איבער אונשטערבליכקייט פון דער זעלע. מיט דעם מויל פון איינעם פון סאָקראטעס'עס שילער, פעדאָן, וועלכער האט צוזאמען מיט אנדערע שילער געזעהען, וויא זייער לעהרער האט פילאָזאָפיש, אהן דיא מינדעסטע אויפרעגונג אויסגעטרונקען דעם בעכער מיט גיפט, (דאס איז געווען א גריכישער מנהג אויסצופיהרען א טויטראורטהייל,) — האט פלאטאָן געשילדערט דיא לעצטע שטונדען פון סאָקראטעס און איבערגעגעבען דיא געשפרעכען וואס ער האט געפיהרט מיט זיינע שילער.

מענדעלסאָהן האט זיך בענוצט מיט דעם נאמען און מיט דער פארמע פון פלאטאָן'ס שריפט, נאר האט איבערגעגעבען דיא מיינונגען פון זיין צייט איבער דער אונשטערבליכקייט פון דער זעלע. דא האט ער אויך איבערגעגעבען זיינע טיעפסטע איבערצייגונגען. אויבען איז שוין בעמערקט געווען, אז ער איז זאגאר געווען אן ארטהאדאקס אין זיין אידישען גלויבען. אבער דאס האט ער ניט געטאָהן אויס צבוע'צסטווע, אויס פורכט פאר פערפאָלגונגען, אדער אום איינפאך ניט איינצורייסען מיט דער בערלינער קהילה, זאנדערן אויס אינערליכער איבערצייגונג. ער האט פעסט געגלויבט אין דער עקזיסטענץ פון גאט, אין דער אונשטערב־

ליכקייט פון דער נשמה און אין גאָט׳ס ענטפּלעקונג אין דער ביבעל.
זיין צוועק איז אויך געווען צו ברייננגען אַלע בעווייזע פיר דיא אונ־
שטערבליכקייט פון דער זעעלע, וואָס ער האָט געפונען ביי פער־
שיעדענע פילאָזאָפען.

אין פעדאָן׳ס מויל האָט ער אריינגעלייגט ספּעציעל דיא
גרינדע פון דער פילאָזאָפיע, צו וועלכע ער איז זיין גאַנצען לעבען
געבליבען טריי, נעמליך דיא לייבניץ־וואָלפישע. אייגענעס האָט
ער אייגענטליך גאָר ניט געליפערט אויסער דעם גלענצענדען
דייטשען סטיל, מיט וועלכען ער האָט זיך אין דיעזען ווערק בע־
זאָנדערס אויסגעצייכענט. איבערהויפּט האָט ער אַלס פילאָזאָף גאָר
ניט געלייסטעט אייגענעס, קיין שום סיסטעם געשאַפען, נאָר האָט
פּאָפּולאַריזירט דיא אויספיהרונגען פון אַנדערע, נאָר וועגען דעם
וועט זיין דיא רייד שפּעטער.

אַלע בעווייזע, וועלכע ער ברייננגט פיר דיא אונשטערבליכ־
קייט פון דער זעעלע, זיינען ריין־מעטאַפיזישע, און אַנדערס קען
עס אויך ניט זיין, דען דאס וואָס מיר רופען זעעלע איז נאָר אַ בע־
גריף פון דער דענקונגס־קראַפט, וועלכע מיר בעזיצען וויא אויך
וויינינגסטענס דיא העכערע סאָרטען חיות, נאָר אין אַ גרעסערע
מאָס. ווען מען וויל פילאָזאָפירען אויף אַ שטרענג־ווייסענשאַפטלי־
כען וועג, דאַרף מען צוערשט איבערהויפּט בעווייזען, אַז דיא
נשמה עקזיסטירט אַלס עטוואָס זעלבסשטענדיגעס,
אַלס עטוואָס אונאַבהענגיגעס פון קערפּער.
דאן וואָלט שוין ניט שווער געווען אויסצו׳פּשט׳לען מיט חקירות,
אַז דיא נשמה איז אונשטערבליך. נאָר אַזוי וויא דער פונדאַמענט
פון דער גאַנצער לעהרע וועגען דיא אונשטערבליכקייט פון דער
נשמה איז נאָר געבויט אייגענטליך אויף גלויבען, זאָ זיינען שלים־
ליך אַלע בעווייזע, וואָס דיא טיעפסטע דענקערס און גרעסטע פי־
לאָזאָפען האָבען צוזאַמענגעפלאָכטען, נאָר אַ שפּינגעוועבס פון
חקירות.

עס וואָלט פערנומען מעהר פּלאַץ, וויא פיעל מיר קענען אָפּגע־
בען פיר דיעזע גאַנצע ביאָגראַפיע, ווען מיר זאָלען זיך אריינלאָ־
זען אין אַ בעטראַכטונג פון אַלע בעהויפּטונגען און זאָ־גענאַנטע פי־

לאָזאָפישע בעווייזע אין מענדעלססאָהן'ס „פעדאָן". אין אונזער צייט האָבען אויפגעקלערטע און פאָרטגעשריטענע מענשען גאַנץ אַנדערע בעגריפע וועגען דיזען ענין, וויא אויך וועגען דעם זאָגענאַנטען „פרייען ווילען", גאַנץ אַנדערע מיינונגען, וויא אין מענדעלססאָהן'ס צייטען. זיין „פעדאָן" האָט יעצט נאָר אַ היסטאָרישע בעדייטונג. קיינער אויסער דיא יעניגע וואָס שטודירען דיא געשיכטע פון פילאָזאָפיע אָדער וואָס ווילען גלאַט וויסען מענדעלססאָהן'ס מיינונגען, לעזט יעצט ניט דיזען ווערק, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסען אָפּקלאַנג אין זיין צייט.

מענדעלססאָהן'ס „פעדאָן" האָט ווירקליך געמאַכט אַ רושם אין דער וועלט. מען האָט זיין „פעדאָן" בעטראַכטעט אַלס אַן אויסערגעוועהנליכע ערשיינונג. פון אַלע זייטען האָט מען געלויבט און בעזונגען דעם פערפאַסער. אָבער דיזען גרויסען ערפאָלג האָט ער געהאַט צו פערדאַנקען ניט דער טיעפקייט פון דיא געדאַנקען, ניט דער קרעפטיגקייט פון דיא בעווייזע, זאָנדערן דעם גלאַנץ און דער לעבהאַפטיגקייט פון דער שפּראַך, דער קינסטליכקייט און עלעגאַנץ פון דיא געשפּרעכען וועגען פראַגען, וועלכע האָבען שטענדיג אין העכסטען גראַד אינטערעסירט אַלע מענשען. מיט דיזען ווערק האָט ער פערנומען אַ פּלאַץ צווישען דיא דייטשע קלאַסיקער. דיא גרעסטע מענער פון זיין צייט זיינען געוועזען איינפאַך ענטציקט פון „פעדאָן", און דעם פערפאַסער האָט מען בעטראַכטעט אַלס אַ גלענצענדען שטערן אין דער געבילדעטער וועלט. מען האָט געזוכט זיין בעקאַנשאַפט, מען האָט איהם געוועלט זעהען, מיט איהם שפּרעכען, מיט איהם קאָרעספּאָנדירען, אָבוואָהל אידען זיינען איבעראַל געוועזען פעראַכטעט, אָבוואָהל אפילו אַזעלכע וועלטמענשען וויא געטהע זיינען ניט פריי געוועזען פון פּאָראורטהיילע געגען אידען.

וויא פיעל דיזע קרוין־ווערק פון מענדעלססאָהן איז געלעזען געוואָרען ניט נאָר אין דייטשלאַנד, זאָנדערן אין דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט, בעווייזען דיא שנעלע אויסגאַבען און איבערזעצונגען אין אַלע שפּראַכען. איין אויפלאַגע האָט געפאָלגט נאָך דער אַנדערער, און איבעראַל האָט מען בעוואונדערט דעם אידישען פערפאַסער אַלס אַ צווייטען סאָקראַטעס.

אכטער קאפיטעל.

דער ויכוח מיט דעם גלח לאפאטער.

צווישען דיא געלעהרטע און שרייבערס, וועלכע האבען געזוכט מענדעלססאהן'ס בעקאנטשאפט, האט זיך געפונען איינער, וועלכער האט איהם פערשאפט זעהר פיעל אונאנגענעהמליכקייטען און זאגאר ליידען. דאס איז געווען א גייסטליכער פון דער שווייץ מיט דעם נאמען יאהאן לאפאטער, א זעהר זאנדערבארע פערזענליכקייט, א טרוימער, איין איינגעבילדעטער קענער פון פיזיאגאמיען. אין 1763, ווען ער האט געמאכט א רייזע נאך בערלין, האט ער עס געהאלטען פאר זיין הייליגע פפליכט אבצושטאטען א וויזיט מענדעלססאהן'ען. זיין צוועק איז שוין דאן געווען ניט אזוי צו אונטערהאלטען זיך וועגען פילאזאפיע, וויא צו פערפיהרען א געשפרעך איבער רעליגיאן, אום צו זעהען, אויב עס וועט מעגליך זיין צו בעוועגען מענדעלססאהן'ען צו ווערען איינפאך א קריסט. דיזער גייסטליכער, וועלכער וואלט זיכער געווען א יעזואיט, ווען ער וואלט געווען א קאטאליק, האט געטרוימט וועגען א פראפעטישע ראלע און אויך וועגען בעקעהרען אידען צום קריסטענטהום.

נאר מענדעלססאהן איז געווען צו געשייט ארייננצולאזען זיך אין א ויכוח מיט א פרעמדען גייסטליכען איבער קריסטענטהום. מיר וויסען שוין, אז ער האט שטענדיג אויסגעמיידעט אפילו צו בעריהרען פאליטישע און רעליגיעזע פראגען. לאפאטער האט דארום גאר ניט געקענט ארויסקריגען פון מענדעלססאהן'ען, וויא פיעל ער האט זיך ניט געשטארעט צו בעוועגען איהם זיך אויסצושפרעכען וועגען רעליגיאן. ער האט ניט געקענט פערשטיין, וויא א איד, וואס שרייבט אזוי שעהן דייטש, פערפאסט פילאזאפישע ווערק, געווינט א פרייז אין דער אקאדעמיע און פיהרט בעקאנטשאפט מיט אזוי פיעל קריסטען, זאל ניט געניגט זיין צום קריסטענ־

טהום. מענדעלססאָהן האָט אויף איהם געמאַכט אזא טיעפען איינ־דרוק אז ער האָט אָנגעפאַנגען צו טרוימען וועגען א פּלאַן צו טויפען אלע אידען דורך מענדעלססאָהן׳ס בעקעהרונג. ער האָט גע־מיינט אז ווען דיא אידען וועלען זעהען, דאס אזא גרויסער דענ־קער און בעריהמטער מאַן וויא מענדעלססאָהן טויפט זיך, וועלען זיי גלייך נאָכפאָלגען זיין ביישפּיעל, און ער, לאַפאַטער, וועט אַלזאָ מיט איין קלאַפּ אויספיהרען דאָס, צו וואָס דיא קריסטען האָבען שטענדיג געשטרעבט אומזאָנסט. ווען „פעדאָן" איז ער־שיענען און האָט אָנגעמאַכט אזא גערודער, האָט לאַפאַטער גע־קראָגען נאָך מעהר חשק דורכצופיהרען זיין מיסיאָנערסקען פּלאַן.

ער האָט דארום בעשלאָסען אזוי צוצושפּארען מענדעלססאָהן׳ען צו דער וואַנט, אז ער זאָל מוזען עפענטליך ערקלערען זיינע מיי־נונגען וועגען דיא קריסטליכע רעליגיאָן. אום דאָס אויסצופיהרען, האָט ער איבערזעצט אין דייטש דאָס בעוואוסטע פראַנצויזישע ווערק פון פּראָפעסאָר באָנע אונטער דעם נאָמען „אונטערזוכונג פון דיא בעווייזע פיר קריסטענטהום", און האָט אין דער פאָררעדע אויפגעפאָרדערט מענדעלססאָהנען „דיעזע שריפט ווידערצולעגען, אָדער אויב ער געפינט דיא בעווייזע פיר ריכטיג, צו טאָן, וואָס דיא קלוגהייט, עהרליכקייט און ליעבע צו וואהרהייט הייסען טאָן, וואָס א סאָקראַטעס וואָלט געטאָן, ווען ער וואָלט דיעזע שריפט געלעזען און געפונען פיר ריכטיג, נעמליך: אָנצונעהמען דיא קריסטליכע רעליגיאָן."

דער איינגעבילדעטער גלח איז געווען אזוי פעסט איבערצייגט אין באָנע׳ס בעווייזע אז ער איז זאָגאַר געווען זיכער, דאָס וויא נאָר מענדעלססאָהן וועט איבערלעזען דיעזען בוך, וועט ער קיין וואָרט ניט זאָגען און וועט ווערען א קריסט.

פאַר מענדעלססאָהנען איז דיעזע אויפפאָרדערונג געוועזן וויא א דונער וואָלט זיך א לאָז געטאָן איבער זיין קאָפּ. ער האָט גלייך געזעהען אז דיעזעס מאָל וועט ער זיך ניט קענען ארויסדרעהען און אָפּקומען מיט שווייגען, און דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט. אויסערדעם, וואָס ער האָט איבערהויפּט און נאָך מעהר אַלס איד ניט געוועלט זאָגען זיין מיינונג וועגען קריסטענטהום, האָט ער

סתם פיינט געהאט דיספוטען. ער האט ניט איין מאל ערקלערט, אז דיא ויכוחים וועגען רעליגיאן פיהרען צו גאר ניט און זיינען נאר א צייטפערלוסט. וואס אנבעלאנגט צום יודענטהום, האט ער אויך ערקלערט, אז איהם קימערט גאר ניט, אויב קריסטליכע טעאלאגען וועלען אין זייערע ביכער צוקלאפען אויף פיצלעך דעם גאנצען תלמוד, דען דיא אידען לעזען סיי וויא סיי ניט אזעלכע ביכער. זיין מיינונג איז געווען, אז מען דארף זוכען צו געווינען דיא אכטונג פון קריסטען צו אידען ניט דורך רעליגיעזע שטריי־טיגקייטען און דיספוטען, זאנדערן דורך גוטע מדות און אויפ־קלערונג.

אין יענער צייט איז עס אויך געווען געפעהרליך ארויסצוטרע־טען געגען קריסטענטהום, בפרט נאך פאר אידען. לאפאטער'ס אויפפארדערונג איז דארום פערדאמט געווארען, ניט נאר פון מענ־דעלססאהן'ס פריינד, זאנדערן אויך פון אלע אויפגעקלעהרטע קריס־טען. זאגאר דער פראפעסאר באנע זעלבסט האט אויסגעשפראכען זיין אונצופרידענהייט מיט לאפאטער'ס איינפאל. דאן האט לא־פאטער זיך ארומגעזעהען, אז ער האט געהאנדעלט ניט איבער־לייגט און האט אין א בריעף צו מענדעלססאהנען געבעטען פער־צייהונג פאר דעם ניט ריכטיגען וועג, וואס ער האט אנגענומען, אום מענדעלססאהנען צו בעגליקען אין דער צוקינפטיגער וועלט.

עס איז א גרויסע פראגע, אויב דיעזער זאנדערבארער גייסט־ליכער האט אויפריכטיג געבעטען פערצייהונג, נאך זיין אויפפאר־דערונג האט אנגעמאכט אזא גערודער, דאס מענדעלססאהן האט געמוזט עפעס ענטפערן, אום מען זאל ניט מיינען, אז ער האט גאר ניט וואס צו ענטפערן. ווען ער וואלט בעזעסען לעססינג'ס מוטה און לוסט צום קאמפף, וואלט ער זיך בענוצט מיט דיעזער געלעגענהייט צו שליידערן שארפע פיילען אין באנע'ס בעווייזע; אבער ער האט געציטערט אויפצורייצען דיא קריסטליכע גייסטלי־כע און האט פריהער אנגעפרעגט דעם קאנסיסטאריום פון דיא גייסט־ליכע צענזארס, אויב ער זאל יעדע בלעטעל פון זיין אנטווארט צו לאפאטער זיי פארלייגען בעזונדער אדער אלעס מיט איין מאל. פון קאנסיסטאריום האט ער געקראגען דיא אנטווארט, דאס „מען

איז אזוי איבערצייגט פון זיין וויזהייט און בעשיידענהייט, אז ער מעג זיינע שריפטען לאזען דרוקען גאר אהן צענזור.“

בערוהיגט פון דיעזער זייט און שטרעבענדיג אויסצומיידען דיא ברענענדע שטרייטפונקטען, האט ער דאך געציטערט, ווען ער האט גענומען דיא פעדער אין האנד צו ענטפערן לאפאטער'ן. דיזע אנטוואָרט איז געווען א זעהר געקינצעלטע. צוערשט האט ער ערקלערט, דאס ער איז געבליבען טריי דער רעליגיאן פון זיינע עלטערן אויס איבערצייגונג, דאס ער האט וועגען אלעם גרינדליך נאכגעטראכט און דאס ער האט זאגאר שטודירט פילאזאפיע, אום זיינע איבערצייגונגען צו פערשטארקען. „ווען איך וואלט געווען גלייכגילטיג צו ביידע רעליגיאנען (דיא אידישע און דיא קריסטלי־כע) און וואלט זיך אויסגעלאכט פון יעדע אפענבארונג (ענטפלע־קונג), וואלט איך שוין גאנץ גוט געוואוסט, וואס דיא קלוגהייט ראטה צו טאן, ווען דאס געוויסען שווייגט . . . וואס וואלט מיך געקענט אפהאלטען (פון טויפע) ? פורכט פאר מיינע גלויבענס־גענאסען ? זייער וועלטליכע מאכט איז צו קליין פאר זיי צו פירכ־טען. אייגענזין ? אנהענגליכקייט אן געוואהנטע בעגריפע ? אזוי וויא איך האב דעם גרעסטען טהייל פון מיין לעבען געווידמעט צו אונטערזוכונג, זא וועט מען אנערקענען, דאס איך האב ניט גע־קענט אויפאפפערן דיא פרוכטען פון מיינע אונטערזוכונגען צו אזעלכע שוואכהייטען. איהר זעהט אלזא, אז אהן אויפריכטיגע איבערצייגונג אין מיין רעליגיאן וואלט איך איהר ניט געקענט בלייבען טריי,“ א. ז. וו.

נאכהער איז ער איבערגעגאנגען צו באנע'ס בעווייזע און האט אויסגעדריקט זיין ערשטוינונג, וויא לאפאטער האט גאר געקענט דענקען, אז זיי זיינען אזוי איבערצייגענד, ווען דייטשע טעאלא־גען האבען אנגעשריעבען פיעל גרינדליכערע ביכער איבער דיעזען געגענשטאנד. אויסער דעם האט ער געצייגט, אז באנע'ס בעוויי־זע וועגען קריסטענטהום קענען אנגעווענדעט ווערן צו פערטהיידי־גען יעדע רעליגיאן.

איינינגע בעמערקונג וועגען באנע'ס בוך האבען אויך ארויסגע־רופען דעם פראפעסאר'ס אנטוואָרט. איבערהויפט האט זיך

אנגעפאנגען אן אלגעמיינע און זעהר לעבהאפטע דיסקוסיאן וועגען יודענטהום און קריסטענטהום אין בעצוג אויף מענדעלסזאהנען און לאפאטער׳ן. אויף מענדעלסזאהן׳ס קאפ האבען זיך א לאזגעטאן גייסטליכע און יודענפיינדליכע קריטיקער, וועלכע האבען פערדרעהט זיינע ווערטער און אויסגעגאסען זייערע ביטערע גאל. ספעציעל האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאס א גייסטליכער מיט דעם נאמען קעלבעלע, וועלכער האט זיך אויך אנגעכאפט אן א געלעגענהייט זיך אפצורעכענען מיט לעססינג׳ס אינטימסטען פריינד.

אין א בריעף אנפאנגס 1770 האט מענדעלסזאהן אזוי געשריעבען וועגען דיזע דיספוטען: „איך האב שטענדיג געברויכט דיא גרעסטע פארזיכטיגקייט אויסצומיידען רעליגיעזע און דאגמאטישע שטרייטיגקייטען, דען זיי פיהרען צו גאר ניט, וויא מיר זעהען עס אפט פון אזעלכע פארטיי־קעמפפען. וויא נור איך האב עפענטליך געענטפערט דעם איבעראייגלטען טעאלאג (לאפאטער), האבען מיך זיינע גלויבענס־גענאסען געשטורמט פון אלע זייטען. אייניגע גרייפען מיך אן העפטיג און צארניג, אנדערע מיט זאנפטע און שמייכלערישע ווערטער, אייניגע לאכען, אנדערע שפאטען. יעדענפאלס בעלעסטיגען מיך זייערע ווערטער און טרוימערייען און מאכען מיר פיעל צו שאפען.“

וויא וויים דיא געשיכטע מיט לאפאטער׳ן האט דאן אויפגערעגט דעם עולם, קען מען אויך שליסען פון א גאנצע רייהע ארטיקלען און ביכלעך איבער דעם אין יענער צייט.

ניט ווילענדיג האט מענדעלסזאהן ווידער געמוזט ענטפערן לאפאטער׳ן און אפילו קעלבעלע׳ן. אלע זיינע אנטווארטען זיינען געווען זעהר העפליך, זעהר פיין געשריעבען, זאגאר מיט א פעםטען טאן; אבער דאך זעהר שוואך און גאר אהן פעפער. מען האט געפיהלט, אז ער ענטפערט, ווייל ער קען זיך ניט העלפען, ווייל ער איז געצוואונגען עפעס צו זאגען. אפילו קייזערלינג, וועלכער איז אין זיין אויספיהרליכער ביאגראפיע אייגפאך בעגייסטערט פיר מענדעלסזאהן׳ס כאראקטער און טהעטיגקייט, בעמערקט: „וויא

גאַנץ אַנדערס וואָלטען פונקען געפלויגען, ווען אַ לאַפּאַטער וואָלט געוואַגט אַנצופאַנגען מיט לעססינג'ן."

אין דיעזען שטרייט האָט זיך לעססינג גראַדע גאָר ניט אריינגעמישט, אַבוואָהל ער האָט ניט איין מאָל אויפגעמונטערט מענדעלססאָהן'ען ארויסצוטרעטען אָלס אָפּענער און ענערגישער קעמפּפער געגען די קריסטליכע טעאָלאָגען. ווען מענדעלססאָהן איז ארויס געגען לאַפּאַטער'ן, איז לעססינג געוועזען זעהר צופריעדען און איז אויך געוועזען זיכער, אַז זיין פריינד וועט בייקומען דעם גייסטליכען. דערצו נאָך האָט ער זעלבסט אין דיעזער צייט געפיהרט אַ פיעל אַלגעמיינערן און וויכטיגערן קאַמפּף מיט אַלע קריסטליכע גייסטליכע דורך די פערעפענטליכונג פון די „פראַגמענטען", וויא מיר וועלען עס פון לעססינג'ס ביאָגראַפיע. וואָס פאַר אַ ווערדע האָט פאַר לעססינג'ן געהאַט אַ לאַפּאַטער אָדער איבערהויפּט יעדער גייסטליכער בעזונדער?

נייכטער קאפיטעל.

געוועהלט אלס מיטגליעד פון דער בערלינער אקאדעמיע און אויסגעשטריכען פון קעניג — זיין קראנקהייט און רייזע נאך א קור־ארט.

דער ויכוח מיט לאפאטער׳ן און אנדערע גייסטליכע האט הפנים זעהר שלעכט געווירקט אויף מענדעלסאהן׳ס געזונדהייט. דער פאקט איז יעדענפאלס, אז אין דיעזער צייט האט זיך אנגעפאנגען זיין נערוועז־קראנקהייט, פון וועלכער ער האט אזוי געליטען יאהרענלאנג, דאס דאקטוירים האבען איהם געמוזט פערבאטען אפילו צו לעזען. מיר וויסען, אז ער איז שטענדיג געוועזען א פיזישדשוואכער מענש, אבער געקריינקט האט ער איינענטליך ניט, אויסער א פאאר וואכען אין 1757. אבער אין 1771 האט איהם אנגעפאנגען צו שווינדלען אין קאפ און, וויא ער האט אליין געשריעבען, צייטענווייז האט ער זיך געפיהלט, וויא איינער וואלט איהם געשמיסען מיט גליהענדע ריטער איבער׳ן רוקען. דיא נערוועז־אטאקען זיינען אלץ עפטער און העפטינער געווארען, און ניט איין מאל האט מען געמיינט, אז זיין שוואכער און פערקריפעלטער קערפער וועט עס ניט אויסהאלטען.

אין אנפאנג פון 1771 האט ער זיך נאך וויא עס איז נעהאלטען און אנגעשטרענגט צו שרייבען, וויינינגסטענס בריעף צו זיינע נעהענסטע פריינד. זאנסט האט ער געמעגט זיין העכסט צופריעדען ניט נאר אלס גליקליכער פאמיליענפאטער, זאנדערן אויך אלס בעריהמטער שרייבער און איבעראל געאכטעטער מאן. צווישען זיינע פערעהרער האבען זיך געפונען אפילו פרינצען און פרינצעסינען. מיט דעם קרוינפרינץ פון ברוינשוויינ האט ער זאגאר געפיהרט א קארעספאנדענץ איבער פילאזאפישע פראגען. דיעזער פרינץ האט העכסט פריינדליך אויפגענומען אין זיין שלאס דעם פערפאסער פון „פעדאן“, און זיין מוטער, א שוועסטער פון פרידריך דעם גרויסען, האט אויסגעדריקט איהר אכטונג צו דעם

אידישען פילאָזאָף דערמיט, וואָס זיא האָט אויפגעהאַנגען זיין פאָרטרעט לעבען דעם פאָרטרעט פון איהר פאָטער.

דיא בערלינער אַקאַדעמיע האָט נאָך, אום צו צייגען איהר האָכ־אַכטונג צו איהם און איהר פילאָזאָפישע טאָלעראַנץ, איהם אויסגע־וועהלט אין אנפאנג פון 1771 יאָהר אַלס אַ מיטגליעד. זיינע פריינ־דע האָבען טריאומפירט, און פאר דיא גייסטליכע און יודענפרע־סערס איז עס געווען אַ ביטערער קלאַפּ. מען האָט גערעכענט, אַז פריעדריך דער גרויסער, דער פריינד פון פילאָזאָפען, דער פריי־דיינקער, וועט בעשטעטיגען דיעזע וואהל; אָבער מען האָט זיך גענאַרט. ווען ער האָט דערזעהען מענדעלססאָהן'ס נאָמען אויף דער ליסטע פון דיא אַקאַדעמיקער, איז ער אין כעס געוואָרען און האָט געהייסען פאָרשלאָגען נייע קאַנדידאַטען. דיא אַקאַדעמיע האָט ווידער אַריינגערעכענט מענדעלססאָהנען, אָבער דיעזעס מאָל האָט דער קעניג איינפאך אויסגעשטריכען זיין נאָמען. איי־נער פון דיא אַקאַדעמיקער, וועלכער האָט זיך בעזאָנדערס אָנגע־שטרענגט צו גונסטען פון מענדעלססאָהנען, איז געפאַלען אין אונ־גנאָדע ביי'ם קעניג.

אַ לענגערע צייט האָט מען ניט געוואוסט, ווארום פרידריך דער גרויסער האָט אַזוי געהאַנדעלט; מען האָט אָנגעגעבען פער־שיעדענע סברות ביז מען איז דערגאַנגען דעם ריכטיגען סוד. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אַז דיא קייזערין קאַטערינע דיא צווייטע פון רוסלאַנד האָט געוועלט מען זאָל איהר אויפנעהמען אַלס מיט־גליעד אין דער בערלינער אַקאַדעמיע, און אַזוי וויא פריעדריך האָט צוליעב וויכטיגע פאָליטישע צוועקען, בעזאָנדערס צוליעב דיא צוטהיילונג פון פוילען, געוועלט זיין פריינדליך מיט איהר, האָט ער אויסגעשטריכען מענדעלססאָהן'ס נאָמען, דיינקענדיג, אַז זיא וועט זיך פיהלען בעליידיגט צו פיגורירען צוזאַמען מיט אַ אידען.

עס איז אָבער מעגליך, אַז דער פרייסישער קעניג האָט אַי־בערהויפט ניט געוועלט ארויסלאָזען „זיינע" אידען פון דיא גהעטאָ־קלאַמערן. מענדעלססאָהן האָט יעדענפאַלס זיך גאַנץ ווייניג אָב־געגעסען דיא הארץ, וואָס דער קעניג האָט איהם ניט געוועלט האָ־

בען אין זיין אקאדעמיע. ער האט זיך נאר געוואונדערט, וואס דיעזע אקאדעמיע איז געגאנגען אזוי וויים איהם אויסצו־וועהלען פאר א מיטגליעד.

דיא נעכסטע פאאר יאהר האט ער זיך אזוי שלעכט געפיהלט, אז ער האט וועגען קיין זאך ניט געקענט דיינקען און האט געמוזט זיך פיהרען נאך דיא שטרענגע פארשריפטען פון דאקטוירים. מאנאטען לאנג האט ער זיך געמוזט שפייזען מיט ברויט און פרוכטען. נאר דאס ערגסטע פאר איהם איז געווען, וואס מען האט איהם ניט געלאזען אפילו זיך צוריהרען צו א בוך. אין איין בריעף האט ער שפעטער געשריעבען: „מען איז עלענד גענוג, ווען מען מוז איינריכטען דאס לעבען נאך דעם גלויבען פון דיעזע הערען (דאקטוירים).“

מען האט איהם געראטהען צו ערהאלען זיך אין דעם קוראָרט פירמאנט, אבער טראץ זיין גאנצער פילאזאפיע און בעריהמטהייט, האט ער נעבעך אלץ ניט געהאט גענוג מיטעל דערצו. ער האט געהאפט, אז א רייכער איד, וועלכער האט זיך אויך געקליבען צו פאהרען נאך פירמאנט, וועט איהם מיטנעהמען, אום צו ערשפארען איהם דיא קאסטען; אבער דיעזער האט זיין רייזע אבגעלייגט, און דער ארימער בוכהאלטער איז אויך געבליבען אין בערלין, וואו ער האט געמוזט יעדען טאג געהן צו דער ארבייט אין קאנטאר, זא לאנג ער האט זיך געקענט האלטען אויף זיינע שוואכע פיס.

אין פריהלינג פון 1773 איז איהם אזוי שלעכט געווארען, אז ער האט געמוזט אוועקפאהרען נאך פירמאנט נעהמען דארטען בעדער, אום איינפאך צו ערהאלטען דיא נשמה אין גוף. דיעזעס מאל האט עס איהם געגליקט, דען דער רייכער איד, א געוויסער פייטעל אפרים, איז אויך אוועק אהין און האט איהם א ביסעל אויסגעהאלפען.

אבער מעהר וויא א פאאר וואכען האט דער ארימער פילאזאף ניט געקענט פערבלייבען אין דיזען קוראָרט, וויל דער רייכער איד האט געמוזט אפפאהרען פון דארטען. דיא איינציגע טרויסט פאר מענדעלסאהנען איז געווען, וואס אויפ'ן וועג האט ער זיך אפ־

געשטעלט אין וואָלפענביטעל און זיך געזעהען מיט זיין אלטען פריינד לעססינג.

ערשט אין זומער פון 1774 האָט ער געקענט פערברייננען א לענגערע צייט אין פירמאָנט און זיך ערהאָלען אזוי ווייט, אז ער זאָל קענען ווייטער לעזען און שרייבען.

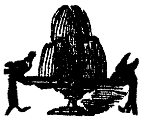

צעהנטער קאפיטעל.

מענדעלססאָהן און דיא עמאַנציפּאַציאָן. דאָהם און מיראַבאָ.

מענדעלססאָהן'ס נאָמען האָט אַזוי אַלץ מעהר געקלונגען אין דער וועלט, דאס אידען האָבען גענומען קוקען אויף איהם וויא אויף א מליץ יושר. יעדענפאַלס האָבען זיי אָנגעפאַנגען צו ווענדען זיך צו איהם אין פֿאַל פון א גרויסע נויט, אום זיי צו בעשיצען געגען פערפאָלגונגען.

עס איז איבריג צו זאָגען, אז ער האָט קיין מאָל ניט געזוכט צו שפּיעלען דיא ראָלע פון א בעשיצער פון יודענטהום. עס איז זיכער, אז ער וואָלט געוועזען צופריעדען, ווען זיינע ברידער וואָלטען איהם געלאָזט צו רוה, אז ער זאָל קענען זיין גאַנצע פּרייע צייט אָבגעבען צו פילאָזאָפיע. אָבער וויא באַלד מען האָט זיך צו איהם געווענדעט, האָט ער זיך געפיהלט פערפפליכטעט צו העלפען נאָך זיין מעגליכקייט.

מיר ווייסען שוין אין וואָס פאַר א טרויעריגער, אונטערדריקטער און שענדליכער לאַגע דיא אידען האָבען זיך דאמאלס געפונען אפילו אין דיא צענטערס פון בילדונג און אויפקלערונג. „דיא לאַגע פון מיינע ברידער, האָט מענדעלססאָהן געשריעבען, איז וויא א שווערע לאַסט געהאַנגען אויף דיא פליגלען פון מיין גייסט און האָט מיך געמאַכט אונפעהיג דעם הויכען פליהען פון א פרייגעבאָרענעם ווען עס איז צו פערזוכען.“ און וויא האָט ער זיך דען געקענט פיהלען אַלס „פרייגעבאָרענער מאַן“, ווען ניט איין מאָל איז ער אין דער הויפּטשטאָדט פון דעם פילאָזאָפישען קעניג בעליידיגט געוואָרען פון גראָבע יונגען?

„אין דיזען זאָ־גענאַנטען טאָלעראַנטען לאַנד, האָט ער מיט א וועהטאָג אין הארצען געשריעבען, לעב איך אזוי געענגט, אזוי בעשרענקט פון אַלע זייטען דורך אינטאָלעראַנץ, דאָס איך מוז מיך איינשפּאַרען דעם גאַנצען טאָג אין א זיידענפאַבריק, אום צו־ליעב צו טאָן מיינע קינדער. אָבענדס געה איך אַמאָל ארוים

מיט מיין פרוי און קינדער. „פאפא ! פרעגט דיא אונשולד, וואס רופט אונז דארט נאך זיינער יונג ? ווארום ווארפען זיי שטיינער אויף אונז ? וואס האבען מיר זיי געטאן ?“ „יא, ליעבער פאפא, זאגט דער אנדערער, זיי פערפאלגען אונז אימער אויף דיא גאסען און שרייען : יודע ! יודע ! איז עס דען ביי זיי אזא שאנדע צו זיין א איד ?“ — אך, איך מאך צו מיינע אויגען און זיפץ : „מענשען ! מענשען ! וואס טהוט איהר ? אבער וועג פון דיעזע בעטראכטונגען — זיי מאכען מיך צו אונמוטהיג . . .“

מיר האבען שוין געזעהען, דאס ער האט געטאן וואס ער האט געקענט פיר דיא בערלינער געמיינדע נאך אין זיינע יונגע יאהרען. דאן האט ער אויך געשטרעבט צו בעוועגען זיינע ברידער צו אייראפעאישע בילדונג. מיט דיעזען צוועק האט ער נאך אין 1750, מיט דער הילפע פון א געוויסען ב א ק, אנגעפאנגען ארויס־צוגעבען אין לשון קודש א וואכענשריפט אונטער דעם נאמען „קהלת מוסר“, אבער דיא רבנים און אנדערע ארטהאדאקסען האבען באלד דערשטיקט דיעזע אונטערנעהמונג, און מענדעלסאהן האט נאך דיזער מיסגעלונגענער פראבע אין גאנצען פערלארען דעם מוטה צו שרייבען דירעקט פאר אידען. ער האט זיך דאן אנגעשטרענגט צו ווערן א דייטשער שרייבער, וואס עס איז איהם גליקליכערווייזע געלענצענד געלונגען.

האט ער דאן געטרוימט, אז דורך דעם, וואס ער וועט זיך ערווערבען אין דער קריסטליכער וועלט א נאמען אלס א פילאזאף, וואס ער וועט זיך אויסצייכענען אויף דעם בריימען פעלד פון דער דייטשער ליטעראטור, וועט ער קענען בעסער ווירקען אויף זיינע ברידער, אז זיי זאלען נאכפאלגען זיין ביישפיעל ? פיעלייכט, יעדענפאלס איז דער רעזולטאט אזוי געווען, און נאך פיעל שנע־לער און ווייטער, וויא ער האט עס ווען געקענט טרוימען.

דורך זיין שטרייט מיט לאפאטער׳ן איז זיין שם צווישען אידען זעהר הויך און ווייט געשטיגען. און פון לאפאטער׳ס פאטערלאנד האבען זיך אויך דיא אידען צוערשט געווענדעט צו מענדעלסאהן׳ס הילפע. דאן האבען אידען נאר געמעגט וואהנען אין צוויי ערטער פון דער שווייץ, נעמליך, אין לענגנאו און ענדיגען ; אבער אויך

דאַרטען האָט מען זיי גערריקט וויא אין אַלע גהעטאָס פון מיטעל־אַלטער. ארום 1775 האָט מען דאַרטען געוועלט איינפאַך אויס־ראָטען דיא אידען דורך אַ פערבאָט צו הייראַטהען. דער דאַרטיגער רב, וועלכער האָט געהערט פון מענדעלססאָהן׳ס דיספוט מיט לאַ־פאַטער׳ן, האָט זיך געווענדעט צו איהם מיט אַ ביטע, ער זאָל זיין אַ מליץ יושר פאַר זיינע ברידער ביי דעם גייסטליכען לאַפאַטער, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויסען איינפלוס אין יענעם טהייל פון דער שווייץ.

מענדעלססאָהן האָט גלייך ערפילט זייער ביטע, אָבוואָהל עס איז איהם גאָר ניט אַנגענעהם געוועזן עפּעס צו בעטען ביי דיעזען מיסיאָנערסקען גייסטליכען. צו לאַפאַטער׳ס עהרע מוז מען זאָגען, אז ער האָט זיך באַלד אָפּגערופען און אויסגעפיהרט מען זאָל דיא אידען מעהר ניט פערפאָלגען.

מיט צוויי יאָהר נאָכהער איז צו איהם געקומען אַ הילפסגע־שריי פון זיינע ברידער אין דרעזדען. מען האָט געוועלט פער־יאָגען פון דער הויפּט־שטאָדט פון זאַקסען עטליכע הונדערט אידען, וועלכע זיינען מיט דער צייט אָרים געוואָרען און האָבען ניט גע־קענט בעצאָהלען דיא טאַקסעס. מענדעלססאָהן האָט זיך דאַן דער־מאָנט, דאָס ווען ער איז אין 1766 געוועזן אין דרעזדען, האָט ער זיך בעקענט מיט דעם זאַקסישען מיניסטער פערבער, און צו איהם האָט ער זיך געווענדעט מיט אַ ריהרענדען בריעף פאַר זיינע אָרימע ברידער. אין נאָמען פון איינפאַכע מענשענפריינדליכקייט האָט ער איהם געבעטען צו זעהען, אז מען זאָל ניט רואינירען אָרימע אידישע פאַמיליען.

„גיטיגער, אַלוואָהלטהעטיגער פאטער! האָט ער מיט אַ געבראָכענע הארץ געשריעבען, וואו זאָלען דיעזע עלענדע מענשען מיט זייערע אונשולדיגע פרויען און קינדער זיך אהין טאָן? וואו זאָלען זיי זוכען שוץ און אַ רוהע־אָרט, ווען דאָס לאַנד, וואו זיי האָבען פערלאָרען זייער פערמעגען, וועט זיי ארויסשליידערן? דיא פעריאָגונג איז פאַר אידען דיא האַרטעסטע שטראַף — דאָס איז איינפאַך אַ פערטיליגונג פון גאָט׳ס ערד, וואו דער פאַראור־טהייל יאָגט איהם מיט אַ בעוואָפענטער האַנד פון יעדען גרענעץ.“

דיעזער צהרוף האט אויך שנעל געווירקט, און דיא אָרימע דרעזדענער אידען האבען געדאנקט דעם אָרימען אידישען פילאָזאָף אלס זייער רעטער.

דיא אידען פון מעקלענבורג־שווערין האבען זיך אויך געווענ־דעט צו זיין הילפע, נאָר זיי האבען פון איהם געקראגען א גאנץ אונערוואַרטעטע אנטוואָרט. דאָרט האט זיך עס געהאנדעלט וועגען א וואהלגעמיינטען בעפעהל, אז דיא אידען זאָלען האלטען זייערע טויטע מינדעסטענס דריי טעג פאר דער קבורה. אלע אידען האבען עס דאן בעטראַכטעט ניט נאָר אלס א גרויסע גזרה, זאָנ־דערן איינפאך אלס א מיטעל צו אונטערגראבען דיא אידישע רע־ליגיאָן. עס האט זיך אָנגעפאנגען א גוואלד אין גאנצען הערצאָג־טהום געגען דיעזען „גאָטלאָזען“ בעפעהל צווישען דיא פערזונקענע אידען. זיי האבען גלייך אויסגעזאָכט זייער ביטער הארץ אין א שריפט צו מענדעלסזאָהנען, און איהם געבעטען רחמים, ער זאָל זיין זייער מליץ יושר ביי דער רעגיערונג, אום צו פערהיטען זיינע ברידער פון אזא „אונגליק“ און רעטען דיא אידישע רעליגיאָן פון אזא „שרעקליכע געפאהר“.

אָבער וויא גרויס איז געוועזען זייער ערשטוינען, ווען זיי האָ־בען באלד געקראָגען פון איהם אן אנטוואָרט, אז ער בעטראכט דיעזען בעפעהל ניט פאר אן אטאקע אויף דער אידישער רעליגיאָן און גראדע פאר א זעהר גערעכטע און ניצליכע איינפיהרונג. אום צו פערשטארקען זיין מיינונג, האט ער ערקלערט, אז אמאָליגע צייטען פלעגט מען האלטען געשטאָרבענע ביי אידען 3 טעג אין העהלען, אום צו זיין זיכער, אז זיי זיינען ווירקליך טויט.

„איך וויים, האט ער צום שלוס געשריעבען, דאס איהר וועט מיר ניט פאָלגען, דען דיא מאכט פון געוואָהנהייט איז צו שטארק; פיליכט וועט איהר מיר אָננעהמען פאר א פאלשען לעהרער און אפיקורוס, נאָר איך בין צופריעדען, וואס איך האב געשפראָכען וויא מיין געוויסען האט מיר געהייסען.“

דורך דיעזע ערקלערונג איז ער געקומען אין א שטרייט מיט דעם בעוואוסטען פאנאטישען רב יעקב הערשעל פון אלטאָנא, וועל־כער האט אויך פערטהיידיגט דעם שלעכטען און אברגלויבישען

מנהג וואָס שנעלער צו בעערדיגען טויטע און וועלכער האָט גע־לאָזט וויסען, אז ער האָט ווייניג צוטרויען צו מענדעלססאָהן'ס פרומקייט. אויף דיזע אטאקע האָט מענדעלססאָהן ניט געענט־פערט, אום אויסצומיידען צאנקערייען. אנדערע האָבען שפּעטער, וויא בעוואוסט, געפיהרט אַן ענערגישען קאַמפּף וועגען דיא זאָ־גענאַנטע בעגרעבנים־פראגע, וועלכע בלייבט נאָך אָפט ביז היינט צו טאָג ביי אָרטהאָדאָקסישע אידען.

וויא ווייט דיא פּרייסישע אידען האָבען איהם געהאַלטען פאַר זייער פערטרעטער, צייגען גענוג פאָלגענדע פאַקטען :

דער פּרייסישע יוסטיץ־מיניסטער האָט זיך אין 1777 געווענ־דעט צום בערלינער אָבער־ראַבינער איבערצוגעבען דיא אידישע גע־זעצע וועגען ירושה, צוואות, אַפּעקונסטע, חתונות, גט'ן און ז. וו. דער אָבער־ראַבינער, וועלכער האָט ניט געקענט שרייבען דייטש, האָט זיך געווענדעט צו מענדעלססאָהן'ס הילפע. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען דיא בעוואוסטע שריפט „ריטואַל־געזעצע פון אידען“, וועלכע איז ערשיענען אין 1778 און האָט אין אַ קורצע צייט געהאַט עטליכע אויפלאַגען.

אין 1782 האָט אַ פּרייסישער בעאַמטער געקראָגען אַ בעפעהל אויסצואַרבייטען אַ שבועה פאַר אידען אין געריכטען. ער האָט זיך געווענדעט צו מענדעלססאָהנען, און, וויא ער האָט נאכהער אי־בערגעגעבען אין זיין אָפיציעלען בעריכט צום קעניג, האָט ער צו־זאַמען מיט מענדעלססאָהנען פערפאַסט דיא פאָרמע פון דער אידי־שער שבועה, וועלכע איז בעשטימט געוואָרען אין דיא געריכטען אויף דעם פּלאַץ פון דער מיטעלאַלטערליכער.

דירעקט פאַר דיא עמאַנציפּאַציאָן פון אידען האָט מענדעלס־סאָהן ניט געקעמפפט און אפילו ניט געשריעבען. דאָס איז געקו־מען ניט בלויז דורך דעם, וואָס ער איז ניט געשאַפען געווען פיר אַ קאַמפּף און וואָס ער האָט זיך ניט געוועלט מישען אין פּאָליטישע אנגעלעגענהייטען, זאָנדערן ווייל ער האָט געהאַלטען, אַז עס איז פיעל בעסער, דאָס וואָהלמיינענדע און גוטהערציגע קריסטען זאָלען זיך אָננעהמען פאַר אידען און ארויסטרעטען אלס פערטהיי־דיגער פון זייערע פּאָליטישע רעכטע.

דארום האט ער זיך אויך געווענדעט צו א קריסט, ווען דיא אידען פון עלזאס האבען איהם געבעטען צו פערפאסען א שריפט פאר דעם פראנצויזישען שטאאטס־ראטה, אז מען זאל ערלייכטערן זייער ביטערע לאגע. דיעזער קריסט איז געווען ד א ה ם, וועלכער האט שפעטער געשפיעלט א זעהר וויכטיגע ראלע אין דער עמאנציפאציאן פון דיא פראנצויזישע אידען נאך דעם שטורם פון דער באסטיליע אין 1789.

דיעזער יונגער קעמפפער, וועלכער האט, קען מען זאגען, דער ערשטער ערהויבען זיין שטימע פיר דיא פאליטישע גלייכהייט פון אידען, איז געווען מענדעלססאהן'ס א פריינד און א פערעהרער. זייענדיג אין בערלין, האט ער אפט בעזוכט מענדעלססאהן'ס הויז, און אזוי וויא כמעט יעדער קריסט, וואס איז געווען בעפריינדעט מיט דעם פערפאסער פון „פעדאן", איז געווען מעהר אדער ווייניגער פריינדליך צו אידען אין אלגעמיינען, זא איז עס נאך מעהר דער פאל געווען מיט דאהם'ען. ער האט זיך זאגאר געקליעבען צו שרייבען א געשיכטע פון אידען זייט דעם צווייטען חורבן אלס אונפארטייאישער היסטאריקער און פריי־דיינקענדער מענש.

דארום האט ער זעהר גערן אנגענומען מענדעלססאהן'ס פארשלאג אנצושרייבען א ביטע פון דיא עלזאסער אידען צום פראנצויזישען שטאאטס־ראטה, וויא ס ע ר ף ב ע ע ר, דער בעוואוסטער פארקעמפפער פון דיא פארנצויזישע אידען, האט עס געוועלט. אין קיין פראנצויזישער פראווינץ זיינען ניט געווען אזוי פיעל אידען און אין קיינער האט מען ניט אין 18טען יאהרהונדערט אזוי שלעכט בעהאנדעלט דיא אידען, וויא אין עלזאס, בעזאנדערס אין שטראסבורג. דיא הויפט־אורזאכע דערפון איז געווען, וואס דיא בעפעלקערונג פון דיעזער פראווינץ איז געווען א דייטשע.

נאר אין דער צייט, ווען דאהם האט געשריעבען דיא פעטיציאן פאר דיא עלזאסער אידען, איז איהם ארויף דער גליקליכער געדאנקען צו פערפאסען א שריפט צו גונסטען פון אלע דייטשע אידען און צו פערלאנגען פאר זיי אלעמען בעסערע בעהאנדלונג און געזעצגעבונג. דער רעזולטאט איז געווען זיין בעריהמטע און עפאכען־

מאכענדע שריפט „איבער דיא בירגערליכע פערבעסערונג פון דער לאגע פון אידען.״ „מיט דיזען ביכעל, בעמערקט גרעץ אין זיין „געשיכטע פון אידען״, האט דאהם, אזוי וויא לעססינג מיט זיין „נאטהאן דער ווייזע,״ טהיילווייז אויסגעקויפט דיא זינד פון דער דייטשער נאציאן פאר דיא פערשקלאפונג און ערניעדערונג פון דיא אידען.״

אלס היסטאריקער און געזעץ-קענער האט דאהם אין גאנצען געלאזען אן א זייט דיא רעליגיעזע זייט פון דער פראגע און האט נאר געזוכט צו ברייגגען פאליטישע גרינדע, ווארום עס איז ניצליך פאר יעדע רעגיערונג צו געבען בירגער-רעכטע צו אידען. ער האט זיך אויך געשטיצט אין זיין פערטהיידיגונג פון דיא אידען אויף איינפאכע געפיהלען פון מענשליכקייט.

ער האט זיך ניט בעגנוגענט מיט א געשיכטליכען איבערבליק אויף דער לאנגער געשיכטע און אויף דיא וויכטיגע לייסטונגען און ציוויליזאציאנס-ראלע פון אידישען פאלק אין אייראפא זייט דעם פאל פון דער רוימישער אימפעריע, זאנדערן האט אויך פארגעשלאגען א פראגראם, וויא צו פערבעסערן דיא לאגע פון אידען. זיין ערשטע און וויכטיגסטע פאדערונג איז געווען, דאס מען זאל אידען בעוויליגען ג ל י י כ ע ר ע כ ט ע מיט אלע אנדערע בירגער.

אין אלגעמיין קען מען זאגען, אז דער עדעלמוטהיגער און פראקטישער דאהם האט אנגעצייגט דעם עמאנציפאציאנס-וועג, וועלכער איז צוערשט דורכגעשניטען געווארען אין פראנקרייך אין דער צייט פון דער גרויסער רעוואלוציאן און וועלכער האט זיך נאכהער אויסגעצויגען איבער גאנץ וועסט-אייראפא.

וויא נאר דאהם'ס מערקווירדיגע שריפט איז אפגעדרוקט געווארן אין 1781, זיינען דיא גייסטליכע און אלע, וואס זיינען געווען דורכגענומען מיט דיא פאראורטהיילע פון מיטעלאלטער געגען דיא אידען, ניט נאר ארויס געגען זיינע ארגומענטען און פאדערונגען, זאנדערן האבען איהם אויך פערלוימדעט, אז ער האט זיך איינפאך פערקויפט צו דיא אידען פאר א גרויסע סומע. נאר אין דיא אויפגעקלערטע קרייזען האט דאהם'ס ביכעל ארויסגערופען סימפאטהיע צו אידען און אלץ א שטארקערע נייגונג זיי צו עמאנציפירען. מען

האָט זיך אָנגעפאַנגען צו אינטערעסירען מיט דער אידישער פראַגע פון דער פּאָליטישער זייט, און אַלץ עפּטער האָבען זיך גענו־מען הערען שטימען, אַז מען דאַרף פערבעסערן די פּאָליטישע לאַגע פון אידישען פאָלק.

גראַדע אין דעם זעלבען יאָהר, ווען דאָהם'ס שריפט איז פער־עפענטליכט געוואָרען, האָט דער עסטרייכער קייזער יאָזעף דער צווייטער ארויסגעלאָזען זיינע בעריהמטע בעפעהלע צו גונסטען פון זיינע אידישע אונטערטהאַנען. מען האָט דאַרום בעטראַכטעט דאָהם'ס פּאָרשלעגע, וויא ראַדיקאַל זיי האָבען זיך פון ערשטען בליק ניט אויסגעדרוקט פיעלע וואָהלמיינענדע קריסטען, אַלס פּראַקטישע, וועלכע עס איז מעגליך מעהר אָדער וויניגער דורכצופיהרען אין יעדען ציוויליזירטען שטאַאט. אכט יאָהר שפּעטער האָט די גרויסע פראַנצויזישע רעוואָלוציאָן מיט איין קלאַפּ אָפּגעהאַקט אַלע דיספּוטען וועגען בירגערליכע רעכטע פאַר אידען און געצייגט אַלע אַנדערע פעלקער, וויא מען דאַרף עמאַנציפּירען די אידען.

מענדעלסאָהן האָט שוין ניט דערלעבט צו זעהען דיזע גליקליכערע צייט פאַר זיינע ברידער, ווען אידען אין פראַנקרייך זיינען אַנערקענט געוואָרען פאַר בירגער נאָך דער וועלט־איבערקעהרענדער „ערקלערונג פון מענשענרעכטע“; אָבער ער האָט דערצו פיעל מיט־געהאָלפען אינדירעקט, ניט נאָר דורך דאָה'ס פעדער, זאָנדערן אויך דורך דעם פיעל מעכטיגערען מויל פון איינעם פון די גרעסטע פיהרער פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן, פון אזא ריזיגע פיגור אין דער וועלט־געשיכטע, וויא מיראַבאָ איז געווען *) דיזער גלענצענדער שרייבער און נאָך גלענצענדערער רעדנער, וועלכער איז זיין גאַנצען לעבען געשטאַנען אויף דער זייט פון די אונטערדריקטע געגען די אונטערדריקער, האָט קענען געלערנט מענדעלסאָהן'ען אין בערלין און האָט איהם זעהר הויך געשעצט אַלס אַ פילאָזאָף און קלוגען מאַן, וויא עס צייגט זיין וויכטיגע

*) זעה מיין „געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן“. ארויסגעגעבען פון דער אינטערנאַציאָנאַלער לייברערי פּובלישינג קאָמפּאַניע.

שריפט „איבער מאָזעס מענדעלססאָהן און איבער דיא פּאָליטישע רעפאָרם פון אידען,“ וועלכע איז ערשיענען אין 1787 און האט געהאט אַ זעהר גרויסע בעדייטונג פיר דיא פּאָליטישע עמאַנציפּאַ־ציאָן פון אידען אין איירָאפּאַ.

מיראַבאָ איז נאָך אין זיין פערטהיידיגונג געגאַנגען ענערגישער און וייטער פאַר דאָהם'ען, וועמעס געדאַנקען ער האט ענטוויקעלט. „אויב איהר ווילט דיא אידען זאָלען ווערען בעסערע מענשען און ניצליכע בירגער, האט ער געשריעבען, דאַן שאַפט אַפּ יעדען ערנידעריגענדען אונטערשיעד, עפענט פאַר זיי יעדען וועג צו מאַכען אַ לעבען. אנשטאַט צו פערביטען זיי אַקערבוי, האנד־ווערק און מעכאַנישע קונסטען, מונטערט זיי אויף צו דיזע בעשעפ־טיגונגען.“

אין אַן אַנדער אָרט שרייבט מיראַבאָ: „נור איין זאַך דאַרף מען בעקלאָגען, און דאָס איז, אַז אַזאַ הויך־בעגאַבטע נאַציאָן זאָל אַזוי לאַנג געהאַלטען ווערען אין אַ לאַגע, אין וועלכער עס איז אונמעג־ליך געוועזען צו ענטוויקלען איהרע קרעפטע. יעדער וייט־זעהענ־דער מענש דאַרף זיך פרעהען מיט דער פערמעהרונג פון ניצליכע אידישע מיט־בירגער.“

ביי יעדער געלעגענהייט פלעגט מיראַבאָ פערטהיידיגען דיא אידען און אַנצייגען אויף זייערע פעהיגקייטען און ניצליכקייט. ער איז אויך ארויסגעטראָטען געגען פּראָפעסאָר מיכאַעליס און אַנדערע דייטשע אַנטיסעמיטען, וועלכע זיינען ארויס מיט אַלע געוועהר פון מיטעלאַלטערליכען ארסענאַל גלייך וויא דאָהם האט פערעפענט־ליכט זיין בוך.

דיא ביטערע און שענדליכע אטאַקעס פון פּראָפעסאָר מיכאַ־עליס אויף אידען, פון דעם זעלבען געלעהרטען גייסטליכען, וועל־כער האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין יודענהאַס, ווען לעססינג'ס קאָמעדיע „דיא יודען“ איז ערשיענען, האָבען אויך געצוואונגען מענדעלססאָהן'ען זיך צו נעהמען צו זיין גלענצענדער פעדער, אום צו פערטהיידיגען זיינע ברידער. דאָס האט ער געטאָן אין דער „פאָררעדע“ צו רבי מנשה בן ישראל'ס בוך „דיא רעטונג“, וואָס דאָקטאָר הערץ, איינער פון דיא וויכטיגסטע בערלינער משכילים,

האט איבערזעצט אין דייטש אויף זיין פארשלאג. אין דיזער „פאררעדע" האט ער צוגלייך געענטפערט דיא געגנער פון אידען און אנגעצייגט, וויא אזוי מען קען אויספיהרען דיא עמאנציפאציאן פון אידען.

דיא געדאנקען, וועלכע מענדעלסזאהן האט אין קורצען אויסגעדריקט אין דיזער „פאררעדע" האבען איהם געפיהרט אנצושרייבען א בוך, אין וועלכען ער האט ענדליך ערקלערט זיינע מיינונגען איבער רעליגיאן און יודענטהום, וויא אויך איבער דיא בעציהונגען פון רעליגיאן צום שטאאט. דיזער בוך איז ערשיענען אין 1783 אונטער דעם נאמען: „ירושלים, אדער איבער דיא רעליגיעזע מאכט און יודענטהום".

עלפטער קאפיטעל.

דיא איבערזעצונג פון חומש און דיא פערפאסערס פון „ביאור“.

מענדעלסאהן ווערט גערעכענט פאר דעם פאטער פון חשכלה צווישען דייטשע אידען, פאר דעם אויפוועקער פון א „דראנג נאך בילדונג,“ און עס קען איבערהויפט קיין צווייפעל ניט זיין, דאס ער האט געהאט א טיעפע ווירקונג אויף משכילים אין אנפאנג פון 19-טען יאהרהונדערט; אבער פון דער אנדער זייט קען מען אויך ניט לייקענען, דאס זיין אנטהייל אין דעם אינערליכען קאמפף, דאס הייסט אין דעם קאמפף צווישען דיא ארטהאדאקסען און רעפאר־מירטע, צווישען דיא פאנאטיקער און משכילים, צווישען „פאטערס און קינדער,“ איז געווען אייגענטליך אזוי אינדירעקט, וויא אין דעם אויסערליכען קאמפף, דאס הייסט אין דעם קאמפף פיר פאליטישע עמאנציפאציאן.

זיינע דייטשע שריפטען, אפילו זיין „ירושלים“, האבען נאר געקענט ווירקען אויף א גאנץ קליינע צאהל אידען, וואס האבען פערשטאנען דייטש און זיך אינטערעסירט מיט פילאזאפישע פראַ־גען. צו דער אידישער מאסע איז ער ניט צוגעקומען און האט ניט געזוכט צוצוקומען. מיר האבען שוין געזעהען, דאס אין דער „בעג־רעבענים־פראגע,“ ווען רבי יעקב הערשעל האט איהם שארף אנגע־גריפען, האט ער זיך צוריקגעהאלטען פון אן אנטווארט, אום אויס־צומיידען א שטרייט מיט דיא אלט־מאדישע ארטהאדאקסען. אזוי האט ער זיך שטענדיג געהאלטען: ער איז זיך שטילערהייד גע־גאנגען זיין וועג און האט געווארט אויף דיא אונפערמיידליכע וויר־קונג פון דער צייט אויך אויף דיא פערפינסטערטע אידען פון דיא גהעטאס. דירעקט איז ער יעדענפאלס ניט ארויס מיט צורופען צו אידען בכלל, אז זיי זאלען זיך נעהמען צו אייראפעאישע בילדונג און האט ניט פראפאגאנדירט זיינע אידעען אין העברעאיש, וויא זיינע שילער און איבערהויפט דיא זאגענאנטע „מאספים“, און אפילו וויא

דער אמת פרומער און אמת בראַווער נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל) האָבען עס געטאָן.

זאָגאר דיא איבערזעצונג פון דער ביבעל, זיין איינציגע ליטע־ראַרישע ארבייט, מיט וועלכער ער האָט דערגרייכט ביז צו דער אידישער מאַסע, האָט ער אָנגעפאַנגען ניט מיט דעם הויכען צוועק, צו וועלכען זיא האָט שליסליך געדינט, זאָנדערן איינפאַך, אום צו פערטייטשען דעם חומש פאַר זיינע אייגענע קינדער. אלס פיינד פון דעם זשאַרגאָן האָט ער געוועלט, אז זיין זוהן יוסף זאָל קענען איבערזעצען דיא ביבעל אין עכטע דייטש, און אום דאָס בעסער אויסצופיהרען, האָט ער פערשריעבען דיא איבערזעצטע קאַפּיטלעך.

האָט ער דערביי אויך געדיינקט אָפּצודרוקען זיין איבערזעצונג, אום אנדערע אידישע קינדער זאָלען זיך קענען דערמיט בענוצען? פיליכט, נאָר יעדענפאַלס האָט ער גאָר ניט געטאָן, אום זיין אי־בערזעצונג צו פערעפענטליכען ביז שלמה דובנאָ האָט איהם ניט אויפגעמונטערט דערצו. דיזער דובנאָ איז געווען אַן אָרימער פוילישער איד מיט אַ יאָהר צעהן אינגער פאַר מענדעלס־סאָהן׳ען. אַ לעבען האָט ער געמאַכט פון געבען שטונדען אין העב־רעאיש. ער איז געווען בעקאַנט אַלס גוטער בעל דקדוק און האָט אויך געלערנט העברעאישע גראַמאַטיק מיט מענדעלססאָהן׳ס זוהן.

איינמאָל האָט איהם מענדעלססאָהן געצייגט דיא איבערזעצונג פון חומש, אום צו הערען זיין מיינונג. דיא איבערזעצונג איז דובנאָ׳ן אַזוי געפעהלען געוואָרן, אז ער איז צוגעשטאַנען צו מענ־דעלססאָהן׳ען, צו לאָזען איהר אָבצודרוקען צום נוצען פון דער אי־דישער יוגענד. מענדעלססאָהן האָט אָנגענומען דעם פאָרשלאַג, נאָר מיט דער בעדינגונג, אז דובנאָ זאָל גרינדליך דורכזעהען, אויב דיא איבערזעצונג שטימט ריכטיג מיט דעם אָריגינאַל און מיט דיא ערקלערונגען פון דיא בעסטע קאָמענטאַטאָרס, און זאָל אויך געבען וועגען דעם ערקלערענדע בעמערקונגען. דובנאָ האָט עס גערן גע־נומען אויף זיך. צוזאַמען מיט מענדעלססאָהן׳ס ברודער, וועלכער איז אויך געווען אַן אָרים־מאַן, האָט ער געזאָלט מאַכען דיא קאָרעק־טור און אויפפאַסען אויף דעם דרוק.

מענדעלססאָהן האָט זיך אָבגעזאָגט פון יעדער בעלוינונג פאַר

זיין ארבייט. דיא פערדינסטען פון דער אונטערנעהמונג האָבען געזאָלט צוטהיילט ווערן צווישען דובנאָ און מענדעלסזאָהן׳ס ברודער. מענדעלסזאָהן האָט זאָגאר ניט געוועלט, אז דיא איבער־זעצונג זאָל טראָגען זיין נאָמען, אָבער דובנאָ האָט עס פון איהם פערלאַנגט, אום צו קענען בעסער פערקויפען דאָס ווערק.

אזוי איז ענטשטאַנדען דיא בעריהמטע איבערזעצונג פון חומש מיט דעם „באור“, וועלכע האָבען געהאַט אזא אונגעהייערע בעדיי־טונג פאַר דיא השכלה, פאַר דיא אויפקלערונג פון דייטשע און פוילישע אידען.

מענדעלסזאָהן האָט אָנפאַנגס אַליין ניט פערשטאַנען, וואָס פאַר אַן אונגעהייער וויכטיגע אונטערנעהמונג דאס איז געווען צו דרוקען מיט פערנינפטיגע בעמערקונגען דיא דייטשע איבערזעצונג פון חומש, וועלכע ער האָט געמאַכט פאַר זיינע קינדער. נאָר דיא אַלע גרעסערע פיינדליכע געשרייען פון דיא פערביסענע אָרטהאָדאָקסען האָבען איהם און זיינע מיטארבייטער באַלד געוויזען, אז דיא אי־בערזעצונג איז ניט בלויז ניצליך פיר דעם אונטערריכט פון דער אידישער יוגענד אין העברעאיש און דייטש, זאָנדערן אויך נויט־ווענדיג פיר דיא אויפקלערונג און בעלעהרונג פון דערוואקסענע אידען. „מיין מיינונג איז ביז יעצט געווען“, האָט ער געשריעבען, „דאָס ווען דיא איבערזעצונג וועט אָנגענומען ווערן פון אַלע אידען אָהן ווידערשטאַנד, איז זיא איבערפליסיג. וואָס מעהר אָבער דיא זאָגענאַנטע חכמים טרעטען ארויס געגען, אַלץ נויטוועגדיגער ווערט זיא. איך האָב איהר אָנפאַנגס געמאַכט נור פאַר דעם פראָסטען איד, יעצט געפין איך, אז זיא איז נאָך פיעל נויטוועגדיגער פאַר דיא ראַבינער . . .“

איינינע פון דיא געגנער, בעזאָנדערס דעם שוין דערמאָנטען רבי יעקב הערשעל, וועלכער האָט געדונערט געגען דיא „אפיקורסי־שע“ איבערזעצונג און געגען דיא גאַנצע „גאָטלאָזע“ אונטערנעה־מונג, האָט מענדעלסזאָהן געקענט לייכט איינשטילען דורך דיא וועלטליכע מאַכט פון זיינע קריסטליכע פריינד און פערעהרער. אין פראַג, פירטה און אַלטאָנאַ האָבען דיא רבנים גלייך ארויסגעלייגט א חרם אויף דיא איבערזעצונג, און מענדעלסזאָהן׳ס פריינד האָבען

געוועלט ענטפערן מיט געוואלט אויף דיזע אטאקעס און זיך ווענדען צו דער הילפע פון אויפגעקלערטע רעגיערונגס-בעאמטע; אבער ער האט זיי שטענדיג אויפגעפאָרדערט צו האלטען זיך רוהיג און אויף קיין פאל ניט צו געברויכען מסירות און רדיפות. וועגען זיך זעלבסט האט ער געשריעבען, אז „קיין פאנאטיקער זאל עס ניט לייכט אנקומען צו ברייגנען מיין קאלטע בלוט אין בעוועגונג; איך בעטראכט דאס שפיעל פון מענשליכע ליידענשאפטען וויא א נאַ־טור-ערשיינונג.“ אין אן אנדער בריעף בעמערקט ער: „מען מוז זיין אזא פערהארטעוועטער קעמפפער וויא לעססינג, אום פון זיי (דיא גייסטליכע) אויסצוהאלטען. איך וואלט אבער גיכער געווען גערולדיג און פעסט גענוג צו יאגען פון מיין הויט א גאנצען שטאק פון צורייצטע בינען, וויא דיעזע שטרייטזיכטיגע פריעדענס-פער־קינדער.“

עס וואלט גענוג געווען איין ווארט צו זאגען א מיניסטער פון קייזער יאזעף, וועלכער האט דאן פערעפענטליכט זיין טא־לעראנץ-געזעץ, אום דער פערביסענער פראגער רב זאל אביסעל איינהאלטען זיין גרימצארן; אבער מענדעלססאהן האט אויף קיין פאל ניט געוועלט געברויכען אזעלכע מיטעל. זיין פריינד הענ־נינגס, א שטאאטס-ראטה פון דענעמארק, האט ער זאגאר געבע־טען ניט אנצונעהמען זיך פאר איהם געגען דעם רבי יעקב הערשעל פון אלטאנא, זיין ביטערסטען געגנער. נאר ענדליך, אום איינצושטי־לען דיעזען פאנאטיקער, איז מענדעלססאהן געפאלען אויף דעם קלוגען פלאן אויסצופיהרען דורך דעם שטאאטס-ראטה הענינגס, אז דער קעניג פון דענעמארק זעלבסט זאל זיך אבאנירען אויף דיא גאנצע איבערזעצונג. דאס האט ער לייכט גע׳פועל׳ט. דיא פרינ־צען און איינינע גרויסע אריסטאקראטען פון דענעמארק האבען גע־פאלגט דעם ביישפיעל פון זייער קעניג, און ווען דער רב פון אל־טאנא האט דאס דערהערט, האט ער ווירקליך איינגעהאלטען דעם צונג צווישען דיא צייהנער.

עס האבען זיך אויך געפונען רבנים, וועלכע האבען געהאלטען דיא אונטערנעהמונג פאר א זעהר ניצליכע, וויינינגסטענס אלס א גוטען מיטעל צו פערשפרייטען דיא דייטשע שפראך צווישען אי־

דען. פון פיעלע לענדער, אפילו פון פוילען, וואו דער חסידיזמוס האט זיך פאנאנדערגעפלאקערט, זיינען אנגעקומען בעגריסונגען און בעשטעלונגען, וואס עס האט פערשאפט פיעל פרייד מענדעלס־סאהנען און זיינע מיטארבייטער און אונטערשטיצער.

דיא ארבייט איז אבער צוגעגאנגען גאנץ לאנגזאם. דאס איז געקומען דערפון, וואס דובנא האט זיך ליידער אבגעזאגט פארטצו־זעצען זיין פירוש. צווישען איהם און מענדעלססאהנען איז עפעס פארגעקומען, דען זאנסט וואלט דובנא, וועלכער האט אזוי פיעל געלייסטעט פאר דיא גרויסע און שווערע אונטערנעהמונג גאנצע 4 יאהר, זיך ניט צוריקגעצויגען. מענדעלססאהן האט עפענטליך ערקלערט, אז ער וויים ניט, ווארום דער געלעהרטער פוילישער איד האט איהם פערלאזען. מען רעכענט, אז ער איז אין כעס געווארען, וויל מענדעלססאהן האט זיך ענטזאגט צוליעב מאנגעל אין געלט צו דרוקען זיין צו לאנגע הקדמה צום צווייטען בוך פון חומש.

יעדענפאלס האט דאן מענדעלססאהן געמוזט שרייבען אויך דעם „ביאור“, אבער ער איז געווען צו שוואך אלעס אליין צו טאן. ער האט קוים אנגעשריעבען דעם ביאור אויף שמות, בע־נוצענדיג זיך טהיילוויז מיט דובנא׳ס איבערגעבליבענע בעמערקונ־גען. אבער גליקליכערוויזע האט ער געפונען א מיטהעלפער אין אזא וויכטיגען, ערדלען און הויך־געבילדעטען מאן וויא נפתלי הארטוויג וועססעלי (וויזעל). ער איז געווען עלטער פאר מענדעלס־סאהנען, אבער האט נאך בעזעסען דעם מוטה און פייער פון א יונגען מאן. אין זיינע יונגע יאהרען איז ער געווען זעהר רייך. א געוויסע צייט איז ער געווען א באנקיר אין קאפענהאגען; אבער ער האט פערלארען זיין גאנצען פערמעגען דורך דעם באנקראט פון איינינע קויפלייטע און ער איז געווארען אזוי ארים, אז אין בער־לין, וואו ער האט זיך בעזעצט אין 1774, האט ער איינפאך גע־הונגערט מיט זיין פאמיליע. ער איז געוואהנט געווען צו שטיצען אנדערע און האט געליטען, פערבארגענדיג זיין ביטערע ארמוטה וויא וויים ער האט עס געקענט.

דיעזער וועססעלי איז בעוואוסט געווען ניט נאר אלס שפראך־

קענער און אויסגעצייכענטער העברעאישער שרייבער, זאנדערן אויך אלס אן עכט ארטהאדאקסישער און אויפריכטיג פרומער מאן. מענדעלסזאהן האט געהאפט, אז ווען עס וועט ערקלערט ווערן, דאס וועסעלי שרייבט דעם „ביאור", וועלען דיא געגנער אויפהערען זייערע אטאקעס ; נאר ער האט א טעות געהאט. וועסעלי האט גראדע ארויפגעצויגען אויף זיך דעם צארן פון אלע פערבלענדעטע ארטהאדאקסען מיט זיין עדעלמוטהיגע שריפט : „ווערטער פון פריעדען און וואהרהייט" אין 1782 צו אלע אידישע קהילות אין עסטרייך, אז זיי זאלען זיך ניט שרעקען פאר דיא רעפארמען פון קייזער יאזעף און זאלען לאזען ערציהען זייערע קינדער אין שולען אויף אן אייראפעאישען שטייגער. ער אליין איז געווען עכט אייראפעאיש געבילדעט און איז געבליבען א גאנץ פרומער איד — וואָרום זאל עס ניט זיין מיט אנדערע אידען ? ווארום זאלען זיי דוקא ווערן אפיקורסים ? נאר דיא עסטרייכער אידען, בעזאנדערס דיא גאליציאנער, צווישען וועלכע דער חסידיזמוס האט זיך אזוי טיעף איינגעווארצעלט, זיינען געווען אין פערצווייפלונג דורך דעם קייזער'ס רעפארמען, בעזאנדערס דורך זיין בעפעהל צו ערציהען זייערע קינדער אין פאלקסשולען. אין זייער פערבלענדעטעם האבען זיי געמיינט, אז מען וויל זיי איינפאך אויף דיעזען וועג פיהרען צום שמד. וועסעלי אבער, אבוואהל ער איז געווען ניט ווייניגער פרום וויא דיעזע פערפינסטערטע אידען, איז געווען בעגייסטערט פאר דעם קייזער'ס רעפארמען און האט היים געוואונשען, דאס אידען זאלען געניסען אן אייראפעאישע בילדונג.

אין זיינע „ווערטער פון פריעדען און וואהרהייט" האט ער גע־זוכט צו צייגען דיא נוצען פון בילדונג און האט זאגאר ערקלערט, אז מען מוז שטודירען וואס מעהר וויסענשאפטען, אום צו קענען ריכטיג פערשטיין דיא אידישע תורה. אבער דאס איז געווען וויא א קול אין דער מדבר. דיא עסטרייכער אידען האבען איהם איינ־פאך פערשאלטען, ווייל ער האט אונטערשטיצט דעם קייזער'ס רעפארמען. אפילו אין טאלעראנטען בערלין האט דיעזער מוטהיגער אלטער מאן געליטען פאר זיינע מיינונגען. מען וואלט איהם זא־גאר אויסגעוויזען פון דער בערלינער קהלה, ווען מענדעלסזאהן

און בעזאנדערס דער פרייסישער מיניסטער פאן צעדליץ וואלטען זיך פאר איהם ניט אנגענומען.

דערפאר האט ער געהאט דעם טרויסט, דאס זיין צורוף האט געפונען א סימפאטישען אפקלאנג ביי דיא איטאליענישע אידען, וועלכע זיינען קיין מאל ניט אזוי ניעדריג געזונקען וויא דיא דייטשע און פוילישע.

נאר ער האט אויך ניט געקענט ענדיגען דעם קאמענטאר, און מענדעלססאהן האט זיך געמוזט ווענדען צו דער הילפע פון א ה ר ן י א ר א ס ל א ו, וועלכער האט אנגעשריעבען דעם „ביאור" צום פערטען בוך, און צו ה ע ר ץ ה א מ ב ע ר ג, וועלכער האט אנגעשריעבען דעם „ביאור" צום פינפטען בוך. דיא מיטווירקונג פון הערץ האמבערג האט ניט ווייניג אויפגערייצט דיא ארטהאדאק־סען געגען דיא גאנצע איבערזעצונג, ווייל מען האט איהם געהאל־טען פאר אן אפיקורוס צוליעב זיין טהעטיגקייט אין דער דורכ־פיהרונג פון קייזער יאזעף'ס רעפארמען.

דאס גאנצע ווערק איז געענדיגט געווארען אין 1783, מיט דריי יאהר פאר מענדעלססאהן'ס טויט, און האט מעכטיג געווירקט פיר דיא אויפקלערונג און בילדונג פון דער אידישער יוגענד, וועל־כע האט געשלונגען יעדען ווארט פון „ביאור" טראץ אלע פערפאל־גונגען פון דיא פערביסענע ארטהאדאקסען.

„פערבאטענע פרוכטען זיינען זיס", שרייבט גרעטץ וועגען דיא ווירקונג פון דער איבערזעצונג. ישיבה בחורים האבען זשעדנע שטודירט דיא דייטשע איבערזעצונג הינטער דיא פלייצעס פון זייע־רע תלמודישע לעהרערס, וועלכע האבען עס בעטראכט פאר אן אפיקורסות, און האבען אזוי אין געהיים געלערנט צוגלייך דיא דייטשע שפראך און דיא פילאזאפיע פון רעליגיאן, העברעאישע גראמאטיק און פאעזיע. א נייע וועלט האט זיך געעפענט פאר זיי. דער העברעאישער פירוש האט געדיענט אלס וועגווייזער ריכטיג צו פערשטיין דיא איבערזעצונג. אזוי וויא דורך א צויבער זיינען דיא לערנערס פון תלמוד, דיא ישיבה־בחורים, אומגעוואנדעלט געווארען, און אויף דיא פליגלען פון פערנונפט האבען זיי גע־שוועבט איבער דיא צרות ארום און האבען דערלאנגט א פליה אין

דער הויך צו דיא הימלען. אן אונערזעטליבער וואונש נאך קענטניס האט זיי אנגעכאפט. טויזענדער פון דיא גרויסע ישיבות אין פראג, פראנקפורט, פירטה, האמבורג און אפילו פון פוילען זיינען געווארען קליינע מענדעלססאהנס, פיעלע פון זיי טיעפע דענקערס. דורך זיי איז דער יודאאיזמוס אפגעפרישט און אינגער געווארען. אלע דיא יעניגע, וועלכע האבען צו ענדע פון אכטצענטען יאהרהונדערט אנטהייל גענומען אויף פערשיעדענע וועגען אין עפענטליכען לעבען, זיינען ביז א געוויסע צייט פון זייער לעבען געוועזן אייפריגע תלמודיסטען. זיי האבען נאר געדארפט האבען דעם אויפמונטערנדען ביישפיעל פון מענדעלססאהן, אום צו ווערן דיא פערשפרייטערס פון השכלה און קולטור צווישען זייערע ברידער. אין א גאנץ קורצער צייט זיינען אויפגעקומען א סך אידישע פערפאסער, וועלכע האבען געשריעבען אין א פיינע דייטשער אדער העברעאישער שפראך איבער זאכען, פון וועלכע זיי האבען פריהער גאר ניט געוואוסט. מענדעלססאהן׳ס איבערזעצונג האט שנעל געפיהרט צו א וואהרע רענעסאנס (וויעדערגעבורט, אויפלעבונג) פון אידען.“

צוועלפטער קאפיטעל.

„ירושלים".

זיינע רעליגיעזע און פאליטישע מיינונגען האט מענדעלסאהן אויסגעדריקט אין דעם אויבען־דערמאנטען בוך „ירושלים, אדער איבער רעליגיעזע מאכט און יודענטהום". דאס איז א טעאלאגיש־פאליטישער טראקטאט, אבער וואס פאר א הימעלוויטער אונ־טערשיעד פון ספינאזא'ס וועלט־בעריהמטען „טעאלאגיש־פאליטי־שען טראקטאט"! ניט צו קריטיקירען אפילו א בוכשטאב פון דער ביבעל, ניט אויסצודריקען אירגענד וועלכען צווייפעל איז געווען מענדעלסאהן'ס צוועק, זאנדערן צו ערקלערען דעם כא־ראקטער פון דער אידישער רעליגיאן און צו בעשטימען דיא בע־ציהונגען פון שטאאט צו רעליגיאן אין אלגעמיין.

עס איז שוין דאמאלס ניט געווען א נייעס צו פערלאנגען דיא פרייהייט פון געוויסען, טאלעראנץ און אן אבטהיילונג פון שטאאט און קירכע — פארדערונגען וועלכע זיינען יעצט מעהר אדער וויי־ניגער אויסגעפיהרט געווארען אין אלע ציוויליזירטע לענדער. נאר מענדעלסאהן האט אזוי אפען און קלאר געשטעלט דיזע פארדע־רונגען אין פערבינדונג מיט דער עמאנציפאציאן פון אידען, אז דאס האט אנגעמאכט א רושם אין דער וועלט.

„שטאאט און קירכע — בירגערליכע און גייסטליכע פער־פאסונג — דיעזע שטיצען פון געזעלשאפטליכען לעבען, האט ער געשריעבען, דארף מען אזוי שטעלען, אז זיי זאלען דיא וואג האל־טען און זאלען ניט ווערן לאסטען פון געזעלשאפטליכען לעבען און ניט דריקען דעם גרונד שטארקער, וויא זיי קענען עס טראגען". אום אויסצוגעפינען דיעזען לאנג געזוכטען גלייכגעוויכט צווישען שטאאט און קירכע, האט ער פרובירט געבען זייערע פילאזאפישע גרינדען.

נאך זיין מיינונג, האבען ביידע דעם צוועק אנצוהאלטען דיא

מענשליכע גליקזעליגקייט אין דיעזער און יענער וועלט.ביידע ווירקען אויף דעם לעבען, מיינונגען און האנדלונגען פון מענשען, נאר דער שטאאט האט צו טאן מיט דיא פערהעלטניסע צווישען מענש און מענש, און דיא רעליגיאן מיט דיא פערהעלטניסע צווישען מענש און גאט. נאכהער פיהרט ער אויס, דאס וועהרענד דער שטאאט קען זיך ניט בעגיין אהן צוואנגס־מיטעל, דארף דיא רעליגיאן דאס ניט טאן.

„ווען מענשען בעזיצען ניט דעם אינערן ווערטה פון געדעכטיגקייט, ערקלערט ער, דאן ווערט דיא אונגערעכטיגקייט בעשרענקט, דער בעטרוג בעשטראפט; אבער נאך אלעם בעגנוגענט זיך דער שטאאט מיט טויטע האנדלונגען, מיט ווערק אהן גייסט, מיט איבעראיינשטימונג אין טהאן אהן איבעראיינשטימונג אין געדאנקען . . . דיא רעליגיאן, דאגעגען, ווייס ניט פון קיין צוואנג, זיא ווירקט נאר אויף גייסט און הערץ. זיא טרייבט ניט מיט אן אייזערנעם שטעקען, זיא לייטעט מיט ליעבע. . . איהרע וואפען זיינען גרינדע, איהר מאכט — דיא געטליכע קראפט פון וואהרהייט . . .“ ער קומט דארום צום שלום, אז דער שטאאט דארף בלייבען אבגעזונדערט פון דער קירכע, אז דער שטאאט האט יעדענפאלס קיין רעכט ניט אוועקצונעהמען ביי אירגענד וועלכען מענש זיינע בירגערליכע רעכטע צוליעב זיינע רעליגיעזע איבערציינגונגען.

ריידענדיג ווייטער וועגען דיא מאכט פון דער קירכע אדער איבערהויפט פון דער פארמעלער רעליגיאן פארדערט ער פאלשטענדיגע טאלעראנץ. ער טרעט ארויס אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן, אלס ראציאנאליסט. „דיא וואהרע געטליכע רעליגיאן, זאגט ער, פארדערט ניט געוואלט איבער מיינונגען און אורטהיילע, גיבט ניט און פערלאנגט ניט קיינע ערדישע גיטער, קיין רעכט אויף גענוס, בעזיץ און אייגענטהום; זיא קען ניט קיין אנדערע מאכט אויסער דיא מאכט צו געווינען דורך גרינדע, צו איבערציינגען און דורך איבערציינגונגען גליקליך צו מאכען. דיא וואהרע געטליכע רעליגיאן דארף ניט קיין יד חזקה, זיא איז לויטער גייסט און הערץ.“

מיט היץ און מוטה פראטעסטירט ער געגען רעליגיעזע פער־

פאלגונגען, געגען אויסשליסונגען און חרם׳ס. צו דיא אידען ווענ־דעט ער זיך מיט פאלגענדע ריהרענדע ווערטער: „אך, מיינע ברידער! איהר האט צו שמערצליך געפיהלט דעם דריקענדען יאך פון אינטאלעראנץ, און פיליכט האט איהר גערעכענט צו געפי־נען א געוויסע בעפרידיגונג אין געברויכען אייער מאכט ארויפצו־דריקען א שווערען יאך אויף אייערע ברידער. דיא ראכע זוכט איהר געגענשטאנד, און ווען זיא קען ניט אנדערע איינבייסען, זא צופט זיא איהר אייגענע פלייש. פיליכט האט איהר זיך אויך געלאזען פערפיהרען פון דעם אלגעמיינען ביישפיעל. אלע פעל־קער אויף דער ערד זיינען ביז יעצט געווען פערנארט און פערפידרט פון דעם אונזין, אז רעליגיאן קען מען נאר אויפהאלטען דורך אן אייזערנע מאכט, אז דיא לעהרען פון זעליגקייט קען מען נאר פער־שפרייטען דורך אונזעליגע פערפאלגונגען, אז וואהרע בעגריפע פון גאט, וועלכער איז, נאך אונזער געשטענדנים, דיא ליעבע, קען מען נאר איבערגעבען דורך דיא ווירקונג פון האס. איהר האט זיך פיעליכט געלאזען פערפיהרען דאס זעלבע צו גלויבען, און דיא מאכט צו פערפאלגען איז ביי אייך געווען דאס וויכטיגע פאררעכט, וואס אייערע פערפאלגער האבען אייך איבערגעלאזען. דאנקט דעם גאט פון אייערע אבות, דאנקט דעם גאט, וועלכער איז דיא ליעבע און בארמהערציגקייט, וואס דיעזער אונזין שיינט אלץ קלענער צו ווערן. דיא נאציאנען דולדען און פערטראגען זיך און לאזען אויך ארויסצייגען ליעבע און שוינונג צו אייך.... אה, מיינע ברידער, פאלגט יעצט דעם ביישפיעל פון ליעבע אזוי וויא איהר האט ביז יעצט געפאלגט דעם ביישפיעל פון האס! אטהעמט איין דיא טוגענד פון נאציאנען, וואס זייער אונטוגענד האט איהר ביז יעצט נאכגעאהמט. ווילט איהר גערולעט ווערן פון אנדערע, זא דולדעט אייך צווישען זיך! ליעבט, וועט איהר גע־ליעבט ווערן!"

ערהאבענע ווערטער, וועלכע האבען לײדער גאנץ ווייניג וויר־קונג געהאט אויף דיא אידען שוין איינפאך צוליעב דעם, ווייל זיי האבען דעם בוך ניט געלעזען און אפילו ניט געקענט פערשטיין. דיא צייטען פון אבסאלוטע טאלעראנץ, פון וועלכער מענדעלסזאהן

האט געטרוימט, זיינען נאך ביז יעצט ניט געקומען. עס וועלען נאך פערגעהן יאהרען און יאהרען ביז מענשען וועלען אין רעליגיעזע זאכען זיין טאלעראנט ניט מיט'ן מויל, זאנדערן מיט'ן גאנצען הארצען.

נאר אין זיין אבהאנדלונג איבער דיא אידישע רעליגיאן איז ער געקומען צו שליסע, וועלכע מען האט גאר ניט געקענט ערווארטען פון איהם אלס אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן. גראדע וויא לעססינג און פיעלע אנדערע פון זיין צייט האט ער געגלויבט אין דער זאגענאנטער „פערנונפט־רעליגיאן", וועלכע זאל זיין איינגעבארען ביי אלע מענשען און וועלכע דארף דיענען אלעמען, קריסטען, מאהאמעדאנער, אידען און זאגאר געצענדיענערס, אלס וועגווייזערין אין לעבען. דיא אנהענגער פון דער נאטירליכער רעליגיאן אדער, וויא מען האט זיי אויך גערופען, ראציאנאליסטען האבען בעהויפטעט, אז דער גלויבען אין א גאט און אין א צוקינפטיגע וועלט איז ניט בלויז דער גרונד פון רעליגיאן און איין איינגעבארענער געפיהל ביי מענשען, זאנדערן אויך א נויטהווענדיגקייט פיר דעם מענשליכען לעבען אויף דעם גרונד פון פערנונפט.

דאס האט נאטירליך גאר ניט געשטימט מיט דער אידישקריסטליכער לעהרע וועגען א ספעציעלע געטליכע ענטפלעקונג, וועגען דיא היילינקייט פון דער ביבעל. ווען רעליגיאן זאל זיין בעגרינדעט אויף פערנונפט, ווען, וויא מענדעלססאהן ערקלעהרט, אז „ער קען ניט קיין אנדערע וואהרהייט, וועלכע איז ניט בעגרייפליך פאר די מענשליכע פערנונפט, און אין בעצוג אויף לעהרע און מיינונג קען ער קיין אנדערע איבערצייגונג וויא נאר דורך פערנונפט־גרינדע"—טא וויא שטימט עס מיט אירגענד וועלכע פארמעלע רעליגיאן, מיט דיא היילינע ביכער, מיט דער געטליכער אפענבארונג דורך נביאים און איבערהויפט מיט דעם יודענטהום?

דיא אידען, וויא געזאגט, האבען זיין „ירושלים" דאן ניט געלעזען, זא דאס דיא אידישע רבנים האבען איהם צוליעב דעם צו רוהע געלאזען, נאר דערפאר האבען דיא קריסטליכע טעאלאגען איהם זעהר העפטיג אנגעגריפען. זיי האבען געפונען, אז ער טרעט איינפאך ארויס געגען דיא ביבעל זעלבסט, געגען דיא ענטפלעקטע

רעליגיאָן, וויא זיא איז בעגרינדעט אויף דיא היילִיגע ביכער, און מען מוז צוגעבען, אַז אין דיזען פאַל האָבען זיי רעכט געהאַט, דען דיא נאַטירליכע רעליגיאָן איז איינפאַך אַן איינבילדונג, דען גלויבען שטימט ניט מיט פערנונפט און יעדענפאַלס קען רעליגיאָן ניט בעגרינדעט ווערן אויף פילאָזאָפיע, נאָר אויף אמונה.

וויא אזוי אָבער, פרעגט זיך, האָט מענדעלססאָהן דער ראַציאָנאַליסט געקענט שטימען מיט מענדעלססאָהן דעם אידישען אָרטהאָדאָקס? וויא אזוי האָט ער איבערהויפּט געקענט בלייבען צוגלייך אויף דעם באָדען פון דער נאַטירליכער און פון דער אידישער רעליגיאָן אָהן אַ ווידערשפּרוך מיט זיך זעלבסט? ער האָט זיך ארויסגעדרעהט פון דיזען ווידערשפּרוך מיט אַ געקינצעלטער חקירה, מיט דער אונבעגרינדעטער בעהויפּטונג, אַז „אין יודענטהום גיבט עס קיין קאַמפּף צווישען רעליגיאָן און פערנונפט“. ער איז אזוי וויט פערקראָכען אין זיין ברייטען פילאָזאָפישען בליק אויף דער אידישער רעליגיאָן, אַז ער האָט גאָר געלייקענט, דאס זיא איז אַ געאָפענבאַרטע (ענטפּלעקטע) רעליגיאָן. ווען משה האָט נאָך דיא נסים אויף דעם באַרג סיני געגעבען דיא אידען דיא געזעצע, וועלכע זיינען פערצייכענט אין דער ביבעל, האָבען זיי, דיא אידען, שוין אייגענטליך, נאָך זיין מיינונג, געהאַט דיא נאַטירליכע רעליגיאָן !...

„דאס יודענטהום וויים פון קיין געאָפענבאַרטע רעליגיאָן אין דעם זינען, וויא דיא קריסטען פערשטעהען עס, בעהויפּטעט ער; דאס יודענטהום האָט קיינע לעהרמיינונגען, קיינע רעטונגס-וואהרהייטען, קיינע אַלגעמיינע פערנונפט-זעצע. דאס האָט דער אייביגער געאָפענבאַרט דיא אידען וויא אַלע איבעריגע מענשען דורך נאַטור און זאַכע, אָבער נימאַלס דורך וואָרט און שריפט.... דיא שטימע, וועלכע האָט זיך געלאָזט הערען אין יענעם גרויסען טאָג אויף דעם באַרג סיני, האָט ניט אויסגערופען: „איך בין דער אייביגער, דיין גאָט! דאס נויטווענדיגע, זעלבסטפערשטענדיגע וועזען, וואס איז אַלמעכטיג און אַלוויסענד, וואס בעלוינט דיא מענשען אין אַ צוקינפטיגען לעבען נאָך זייערע מעשים“. דאס איז אַלגעמיינע מענשענרעליגיאָן, ניט יודענטהום, און אַלגעמיינע מענשענרעליגיאָן, אָהן וועלכע מענשען קענען ניט זיין טור-

גענדהאפט און גליקזעליג, האט דארט ניט בעדארפט געא־פענבארט ווערן".

אום צו פערשטיין, וויא מענדעלסזאהן איז געקומען צו אזעלכע בעהויפטונגען, וועלכע זיינען פאלשטענדיג אין ווידערשפרוך מיט דער געשיכטע פון רעליגיאנען און איבערהויפט מיט דער קולטור־געשיכטע און מיט דער עוואלוציאנס (ענטוויקלונגס)־לעהרע — דיא אמת'ע פילאזאפיע פון אונזער מאטעריאליסטישער צייט — אום דאס צו פערשטיין, דארף מען וויסען, אז ער איז געווען אן אנהענגער פון לייבניץ'ס מעטאפיזישער פילאזאפיע מיט איהרע מאנאדען, איי־ביגע וואהרהייטען און „פאראויסבעשטימטע הארמאניע". דיא בע־גריפע פון א גאט, פון זיין הערשאפט איבער דיעזע און יענע וועלט זיינען גערעכענט געווען אלס פונדאמענטאלע אייביגע וואהר־הייטען. מען האט עס געהאלטען פאר דיא גייסטיגע נאטור פון מענשען, פאר איינגעבארענע געפיהלען און געדאנקען. ארום דעם האט זיך געדרעהט דיא גאנצע לעהרע פון לייבניץ'ס הארמאניע, אן וועלכער מענדעלסזאהן האט זיך פעסט געהאלטען ביז זיין טויט.

אלס אייביגע וואהרהייטען האבען זיי נאטירליך ניט געקענט זיין עטוואס אנדערס גראדע פיר אידען, דארום איז מענדעלסזאהנען קיין אנדער ברירה ניט געבליבען, וויא צו ערקלערן, אז דיא אידישע רעליגיאן איז קיין אפענבארונג, וויא וויט זיא דריקט אוים דאס, וואס ער האט פערשטאנען אונטער נאטירליכע רעליגיאן. נאר אויב ער וואלט דערביי געבליבען, וואלט עס דאך געהייסען, אז ער ענטזאגט זיך פון דער אידישער רעליגיאן און אז זיא איז אי־בערהויפט אן איינגערעטע זאך. ער איז אבער דאך געווען אן ארטהאדאקסישער איד און האט יעדענפאלס אבגעהיט אלע פאר־שריפטען פון דער אידישער רעליגיאן, וויא זיא ווערט פראקטיצירט אין דער ווירקליכקייט אהן שום פילאזאפיע, איינפאך אלס אמונה אין פערבינדונג מיט טראדיציאנען (קבלה, מסורה). וויא האט ער עס געקענט זיין? איינפאך דורך א בעהויפטונג, אז גאט האט ענטפלעקט ספעציעלע געזעצע דורך משה'ן פאר זיין ערוועהלטעס פאלק, אז יודענטהום איז גאר אן „ענטפלעקטע געזעצגעבונג"!....

וואס דיא מענשען ברויכען אלס מענשען, האט ער געזאגט, האט

גאָט אַלעמען געגעבען, אָבער וואָס זיי געברויכען אַלס געוויסע מענשען, האָט ער נור געוויסע מענשען געגעבען". די אידען האָט גאָט אויסגעקליבען אַלס „געוויסע מענשען" און זיי געגעבען אַ גאַנצען פּעקעל מיט ספּעציעלע געזעצע. ווארום? דאס ערקלעהרט אונז ניט מענדעלסאָהן דער ראַציאָנאַליסט, דאָ בלייבט ער אַ בלינדער גלויבענדער. אַזוי איז עס, אַזוי האָט גאָט געוואָלט, און פרעג קיין קשיות ניט און גלויב.

און מענדעלסאָהן האָט טאַקע דארום געהאַלטען, אַז דאס יודענטהום בעשטעהט נאָר אין אַ שטרענגער אבהיטונג פון אַלע געבאָטען, וויא ווייט זיי זאָלען ניט שטימען מיט דער פערנונפט. פון דער אידישער רעליגיאָן אַלס, זאָ צו זאָגען, אַ סיסטעם פון גלויבען, האָט ער געמאַכט אַ סיסטעם פון גאָטעס־דיענסט, פון געבאָטען און צערעמאָניעס. „קיינע ספּעציעלע דאָגמען, אפילו ניט „אני מאמין'ס" האָט די אידישע רעליגיאָן, זאָנדערן נאָר געזעצע, געברויכע, לעבענסרעגעלן און האַנדלונגען"...

טרוקענע פאָרשריפטען, וויא תלמודיסטען און רבנים האָבען זיי בעשטימט, דער שולחן ערוך—דאָס איז אַלזאָ, נאָך מענדעלסאָהנען, די קווינטעסענץ פון דער גאַנצער אידישער רעליגיאָן, וועלכע ווערט גערעכענט אַלס די ערשטע מאָנאָטעאיסטישע און אַלס די מוטער פון קריסטענטהום און מאָהאַמעדאַניזמוס! וואָס פאַר אַן ערניעדעריגונג פיר דיזע רעליגיאָן! וואָס פאַר אַ מייזעלע פון דעם גאַנצען באַרג סיני! און ווער האָט עס געטאָהן? אַ דענקער, וואָס האָט געוואָלט פערהערליכען און שטעלען דעם יודענטהום אויף אַ פילאָזאָפישען באָדען!

דאס צייגט נאָך אַמאָל, אַז מען מוז קומען צו פאַלשע און איינזייטיגע שליסע, ווען מען וויל פערבינדען גלויבען מיט פערנונפט, רעליגיאָן מיט פילאָזאָפיע.

אייגענטליך, נעהמענדיג נאָר אין אַנבעטראַכט די פּראַקטישע זייט פון יעדער רעליגיאָן, איז עס גאַנץ גלייך, אויב גאָט האָט ענטפּלעקט צוזאַמען מיט געבאָטען אַזעלכע „אייביגע וואַהרהייטען" פון דער „נאַטירליכער רעליגיאָן", וויא די „אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע", אָדער ניט. די הויפּט זאַך איז דאָך צו פאָלגען

ד י ע ז ע   ג ע ב א ט ע ן , אנדערס איז מען דאך גאר ניט א רעלי־גיעזער מענש. א גלויבען אין א גאט און אין דיא זאגענאנטע „איי־ביגע וואהרהייטען“ דריקט ניט אויס אנגעהעריגקייט צו א   ב ע־ש ט י מ מ ט ע ר רעליגיאן. מען איז דאן א דעאיסט, אבער ניט א מאזאאיסט, א קריסט, מאהאמעדאנער, בודדיסט א. ז. וו. וואס, צום ביישפיעל, אידען זאלען ניט גלויבען וועגען דעם, ווען און וויא אזוי גאט האט איינגעאטהעמט אין דעם מענשען אן אונשטערב־ליכע נשמה, נאר וויא באלד דיזער גלויבען איז פערבונדען מיט דער לעהרע וועגען צוקונפטיגע בעלוינונגען אדער שטראפען פאר געוויסע מצוות און עבירות, איז דאך דאס דער עיקר פון יעדער רעליגיאן אין דער ווירקליכקייט, וואס פאר א פילאזאפישע בעגרינדונגען מיר זאלען ניט געבען דיא צערעמאניעס פון גאטעס־דיענסט אדער, וויא מענדעלססאהן האט עס גערופען, „צערעמאניאל־געזעץ“.

קורץ, דער אונטערשיעד צווישען „געאפענבארטע רעליגיאן“ און „געאפענבארטע געזעצגעבונג“ איז נאר א האאר־שפאלטענדע חקירה, א שפינגעוועבס פון מעטאפיזיק, און האט יעדענפאלס קיין שום פראקטישע בעדייטונג. נאר מענדעלססאהן האט אנדערס ניט געקענט צוזאמענפאארען לייבניץ׳ס פילאזאפיע מיט דעם שולחן ערוך, דיא נאטירליכע רעליגיאן מיט, צום ביישפיעל, כפרות שלא־גען. דיא אידען זיינען אזוי געווארן ביי איהם אתה בחרתנוניקעס וויא ביי זיינע ביטערסטע געגנער, דיא בלינדעסטע פאנאטיקער. ער האט ערקלערט, אז דיא אידען מוזען אבהיטען אלע געבאטען נאך דיא הייליגע שריפטען. אלע פעלקער קענען זיך האלטען אן דיא נאטירליכע געזעצע און זיין גליקזעליג, אבער ניט דיא אידען. זיי קענען נאר גליקזעליג ווערן, ווען זיי האלטען זיך אן דיא „געא־פענבארטע געזעצגעבונג“....

„דאס אידישע פאלק, שרייבט ער, מוז פערטראגען מיט גע־דולד און ערגעבענהייט אלע שמאך, אונטערדריקונג, פערשפאטונג און פערפאלגונג, וואס עס טרעפט איהם אויף׳ן וועג, און דארף אפילו איין שריט ניט אבווייכען פון דיא געבאטען.... אלע אנדערע פעלקער קענען ענדערן זייערע געזעצע נאך דער צייט, אומשטענדען,

בעדירפניסען און בעקוועמליכקייטען; מיר אָבער האָט דער שעפּפער זעלבסט פאָרגעשריבען; קען איך דען, שוואַכעס געשעפּף, האָבען דיא חוצפה צו ענדערן דיזע געטליכע געזעצע נאָך מיין שכל?.... מיר ווייסען אָבער, שרייבט ער ווייטער, צומאָל ניט דעם נוצען פון א טהייל פון דיעזע געבאָטען? גאַנץ ריכטיג. וואו האָט אָבער דער געזעצגעבער ערקלערט, אַז זיי זאָלען ניט בלייבען גילטיג לענגער וויא ביז זייער נוצען ווערט אונז זיין בעקאַנט? און אָהן דיזע ערקלערונג, וועלכער שטערבליכער ווערט עס וואַגען צו בעגרענעצען זייער גילטיגקייט? מענשליכע געזעצע קענען גע־ענדערט ווערן נאָך דער צייט און אומשטנדען, אָבער דיא געטליכע געזעצע בלייבען אונפערענדערט ביז עס איז דאָ א פאָלע איבערצייגונג, אַז גאָט האָט בעקאַנט געמאַכט זייער ענדערונג.... איך זעה ניט, וויא דיא וואס זיינען געבאָרן געוואָרן אין יעקב׳ס הויז, קענען אָפּטרעטען פון געבאָט אויף אירגענד וועלכע געוויסענהאַפטע אַרט“... דארום שליסט ער, ווענדענדיג זיך צו דיא אידען: „פיהרט אייך נאָך דיא זיטען און פערפאַסונג פון דעם לאַנד, וואו איהר געפינט זיך; אָבער בלייבט שטענדיג פעסט ביי דער רעליגיאָן פון אייערע עלטערן. טראָגט ביידע לאַסטען אַזוי גוט, וויא איהר קענט.... שוואַך און קורצזיכטיג איז דעם מענשען׳ס אויג! ווער קען זאָגען: איך בין געקומען אין גאָט׳ס הייליגטהום, האָב אַריינגעבליקט אין דער סיסטעם פון זיינע אַבזיכטען און ווייס צו בעשטימען זייער מאָס, ציעל און גרענעץ? איך קען פער־מוטהען, אָבער ניט ענטשיידען, ניט האַנדלען נאָך מיין פערמוטהונג“....

וויא פרעמד, זאָנדערבאַר און זאָגאַר ווילד דאס קלינגט פון מענדעלסזאָהן׳ס מויל! דער פאַטער פון השכלה רעדט וויא אַ מגיד, דער פילאָזאָף טענה׳ט וויא אַ חסיד, דער קריטיקער ווערט פלוצלונג בלינד אין זיין אמונה וויא אַן אָרטהאָדאָקסישער רב. אַלע פעלקער מעגען זיך ענדערן נאָך דער צייט און אומשטענדען, דאס הייסט פּראָגרעסירען, נאָר דיא אידען טאָרען עס ניט און מוזען טראָגען דיא לאַסט פון אַ תרי״ג מצות, אַבוואָהל זיי פערשטעהען ניט דעם נוצען דערפון, דען גאָט האָט זיי אויסגעקליבען און זיי

געגעבען א „געאָפּענבאַרטע געזעצגעבונג" — וויא אַזוי האָט זיך עס גאָר געקענט לייגען אויף מענדעלסזאָהן'ס שכל? ווירקליך א וואונדער.

עס איז אָבער גאָר קיין וואונדער ניט, וואָס פיעלע פון זיינע אנהענגער און אפילו זיינע אייגענע קינדער האָבען פון זיך אזוי שנעל אראָפּגעוואָרפען דיעזע לאַסט און האָבען זיך געטויפט, דען זיין ערקלערונג וועגען יודענטהום האָט גאָר ניט געגעבען דיא הער־צער, האָט אפילו ניט אַפּעלירט צום געפיהל, נאָר האָט אונטער־וואָרפען אלעס צו א בלינדער געהאָרכזאַמקייט, צו אַן אָרטהאָדאָק־סיע, קען מען זאָגען, אָהן א גלויבען.

אוועק רויבען ביי דעם אידען דעם מאָנאָטעאיזמוס, דעם עיקר פון זיין אמונה, אלעס וואָס אלע לעהרעס פון דער אידישער רע־ליגיאָן האָבען מיט איהר פערבונדען, אויסער דיא צערעמאָניעלע זייט, און נאָר איהם איבערגעלאָזען אלס זיין ספּעציעלע פּפליכט צו ליידען אונטער דער לאַסט פון צערעמאָניעס, פון א טרוקענעם און פאָרמעלען גאָטעסדיענסט, — דאָס הייסט, איינפאך איהם אָפּ־שרעקען, אָפּטרייסלען פון יודענטהום, איהם טרייבען אין שמד אריין. צו וואָס זיך מאטערן און זיין פערשטויסען און פערהאַסט פון אַלעמען צוליעב א רעליגיאָן, וועלכע דריקט זיך נאָר אויס אין פאָרמאַליטעטען, אין א ספּעציעלען גאָטעסדיענסט, ווען מען קען לעבען גליקזעליג נאך דער „נאטירליכער רעליגיאָן", ווען מען קען פון דיעזען אתה בחרתנו'ניזמוס, וועלכער איז אין דער פּראַק־טיקע נאָר א מערטירעריי, פּטור ווערן דורך אַזאַ קליינינקייט, וויא א ביסעלע טויף־וואַסער? און באַלד נאך מענדעלסזאָהן'ס טויט האָט זיך טאַקע צוגאָסען א טייך מיט טויף־וואַסער אין בערלין....

וויא אַזוי מענדעלסזאָהן האָט, נאך אַזאַ אויפפאַסונג פון יו־דענטהום אלס שטרענגע אבהיטונג פון אלע געבאָטען, געקענט פערלאַנגען פאָלשטענדיגע טאָלעראַנץ און אָבשאַפונג פון יעדער אַרט חרם צווישען אידען, איז אויך אונפערשטענדליך; אָבער ער האָט עס פערלאַנגט און אין דעם, אַזוי וויא אין זיין פאָרדערונג אָבצו־טהיילען קירכע פון שטאַאַט, בעשטעהט דער הויפּט־ווערטה פון זיין „ירושלים". וואהרשיינליך צוליעב דעם האָט עס אַזאַ פריי־

הייטס־קעמפפער וויא מיראבא ערקלערט, אז „מענדעלססאהן׳ס „ירושלים" פערדיענט איבערזעצט צו ווערן אין אלע אייראפעאי־ שע שפראכען;" וואהרשיינליך צוליעב דעם האט עס אזא טיע־ פער פילאזאף וויא קאנט, וועלכער האט מיט זיין „קריטיק פון ריינעם פערנונפט" געמאכט א תל פון לייבניץ׳ס פילאזאפיע, אזוי שטארק געליובט „ירושלים", זאגאר געפונען פאר אן „אונווידער־ לעגבארעם בוך!"

דרייצעהנטער קאַפּיטעל.

„דיא מאָרגענשטונדען“.

ניט איין מאָל איז דאָ אויסגעקומען צו בעמערקען, אז מענדעלסאָהן איז געוועזן א פעסטער אנהענגער פון דער לייבניץ־וואָלפישער פילאָזאָפיע; אָבער אין קיין אנדערע פון זיינע ווערק האָט ער עס ניט ארויסגעוויזען אזוי קלאָר און דייטליך וויא אין זיינע „מאָרגענשטונדען“. דאָס איז איבערהויפּט געוועזן זיין לעצטע ווערק, מען קען זאָגען זיין מאָראַל־פילאָזאָפישע צוואה. עס איז איהם שוין געוועזן זעהר שווער צו שרייבען, ווייל דיא אויגען זיינע האָבען זיך אלץ מעהר ענטזאָגט צו דיענען.

דער נאָמען „מאָרגענשטונדען“ קומט פון דעם, וואָס מענדעלסאָהן האָט נאָר געקענט שרייבען אין דער פריה. אָנגעפאַנגען האָט ער זיינע „מאָרגענגעדאַנקען איבער גאָט און שעפּפונג“ מיט יאָהרען צוריק, נאָר צום דרוקען האָט ער זיי פערטיג געמאַכט אין 1785. זיין צוועק איז צוערשט געוועזן צו פערפאַסען פאַר זיינע קינדער א לערבוך פון דער פילאָזאָפישער שולע, צו וועלכער ער האָט געהערט, גראדע וויא ער האָט זיך גענומען צו דער איבערזעצונג פון דער ביבעל צוליעב דיא אויסבילדונג פון זיינע קינדער. ער האָט זעהר געזאָרגט וועגען דיא ערציהונג פון זיינע פעהיגע און ליעבליכע קינדער און האָט קיינע אָפּפער געשפּאָרט צו אונטערריכטען זיי אין אלעס, וואָס ער האָט געהאַלטען פיר ניצליך. ער האָט בעזאָנדערס געשטרעבט, אז זיין עלטערער זוהן יוסף זאָל זיך קענען אָבגעבען אין גאַנצען צו וויסנשאַפטען אין פילאָזאָפיע, און ער האָט זעהר בעדויערט, ווען דיא אומשטענדען האָבען געצוואונגען זיין זוהן צו ווערן א געשעפטסמאַן.

נאָך נאָך לעססינג'ס טויט, ווען ער האָט זיך דערוואוסט, צו זיין טיעפסטען בעדויערן, אז זיין אינטימסטער פריינד איז צו לעצט געוואָרן א ספּינאָזיסט, האָט ער בעזאָנדערס אין אויג געהאַט טיעפער צו בעגרינדען זיין פילאָזאָפיע געגען ספּינאָזא'ס. אין לעססינג'ס ביאָגראַפיע איז שוין איבערגעגעבען געוועזן, וויא דיעזער פרייער גייסט האָט אין א געשפּרעך מיט יאַקאָבי זיך ערקלערט פאַר ספּינאָזא'ס פילאָזאָפיע,

וויא יאקאָבי האָט עס בעקאַנט געמאַכט, וויא דאָס האָט געפיהרט צו אַ דיספוט צווישען יאקאָבי און מענדעלססאָהן און וויא דורך דעם איז ספינאָזאַ'ס פילאָזאָפיע מעהר בעקאַנט און ערקלערט געוואָרען פאַר דעם לעזענדען עולם. דאָ וועלען מיר זיך ניט אָפּשטעלען אויף דעם. מיר וועלען נאָר בעמערקען, אַז דיא גאַנצע אַנגעלעגענהייט האָט אַזוי שלעכט געווירקט אויף מענדעלססאָהן'ס געזונדהייט און געמיטה און האָט איהם אַזוי געערגערט, דאָס מען רעכענט, אַז זיינע יאָהרען זיינען דורך דעם פערקירצט געוואָרען.

עס איז יעדענפאַלס זיכער, דאָס ער האָט ניט געקענט אריבערטראַגען דעם פאַקט, וואָס זיין בעסטער יוגענדפריינד האָט איהם ניט אַנפערטרויט זיין בעקעהרונג צו ספינאָזאַ'ס פילאָזאָפיע. וויא לעססינג איז געשטאָרבען, האָט זייער גוטע פריינדין עליזע ריימאַרוס, דיא בראָווע און זעהר געבילדעטע טאָכטער פון דעם בעריהמטען האַמבורגער פראָפעסאָר, וואָס זיין קריטישע ווערק איבער קריסטענטהום האָט לעססינג פערעפענטליכט אונטער דעם נאָמען „פראַגמענטען" — זיך געווענדעט צו מענדעלססאָהנען ער זאָל אָנשרייבען עפּעס איבער זיין פריינד'ס כאַראַקטער. מענדעלססאָהן האָט זיך אַליין געקליבען עס צו טאָן, און ווירקליך קיינער האָט בעססער פאַר איהם ניט געקענט בעשרייבען לעססינג'ן, דען מיט קיינעם איז לעססינג געוועזען אַזוי ענג און אינטים פערבונדען זייט זייערע יוגענד־יאָהרען.

אָבער ווען מענדעלססאָהן האָט ערפאהרען פון דיעזער פריינדין, דאָס ניט נאָר האָט זיך לעססינג בעקעהרט צום ספינאָזיזמוס, זאָנדערן ער האָט עס אָפען ניט געוואלט ארויסזאָגען פאַר איהם, זיין יוגענד־פריינד, איז ער איינפאַך צוטומעלט געוואָרען. אָנפאַנגס האָט ער עס ניט געוואָלט גלויבען, און ווען ער האָט זיך שליסליך איבערצייגט, אַז יאקאָבי'ס בעהויפּטונג איז אַ ריכטיגע, האָט ער ניט געוואוסט וויא צו שרייבען זיין הספד איבער לעססינג'ן. ער האָט געוואָלט דערגיין פון יאקאָבי'ן געוויסע איינצעלהייטען וועגען דיעזע אַנגעלעגענהייט, און דאָס האָט איהם פערפיהרט געגען זיין ווילען אין אַ פּאָלעמיקע מיט יאקאָבי'ן וועגען ספינאָזאַ'ס פילאָזאָפיע.

עס איז שווער צו פערשטיין, ווארום לעססינג האט ניט גע־וועלט זיין אויפריכטיג מיט זיין יוגענד־פריינד אין דיעזען פאל. פיליכט האט ער איהם ניט געוועלט אפעסען דיא הארץ דערמיט, דען ער האט געוואוסט, וויא שטארק מענדעלסאהן איז געגען ספינאזא'ס פילאזאפיע. מענדעלסאהן איז יעדענפאלס געווען זעהר עמפפינדליך צו פילאזאפישע מיינונגען. ער איז געווען צו־געבונדען צו זיין פילאזאפיע אזוי וויא צו א געליעבטע. ער האט געזעהען, דאס אן אנדערע איז איהם שוין שווער געוועזן צו פער־שטיין. „איך וויים, האט ער זיך מודה געווען, אז מיין פילאזא־פיע איז ניט מעהר דיא פילאזאפיע פון דיעזער צייט. זיא שמעקט נאך צו פיעל מיט יענער שולע, אין וועלכער איך האב זיך אויס־געבילדעט.“

אין דיא „מארגענשטונדען“ האט ער טיעפער ענטוויקעלט דיא געדאנקען וועגען זעלבסטערקענטניס(הכרת עצמו), וועגען גאטט און דיא נאטור, וועלכע ער האט אויסגעדריקט אין זיינע פריהערע פילאזאפישע שריפטען. אריגינעלעס האט ער דא ווידער ניט גע־זאגט. ער האט אייגענטליך נאר פאפולאריזירט פרעמדע פילאזא־פישע סיסטעמען, איבערגעגעבען דיא געדאנקען פון זיינע לעה־רערם; אבער ער איז דאך ניט געווען שקלאוויש צו זיי. אין אייניגע פונקטען האט ער זיי קריטיקירט זעהר גרינדליך.

אין דער געשיכטע פון פילאזאפיע פערנעהמט ער יעדענפאלס קיין בעזונדערן פלאץ. מען רעכענט איהם צו געוועהנליך צו דיא זא־גענאנטע „פאפולאר־פילאזאפען“. דיא גאנצע פילאזאפיע פון אכטצעהנטען יאהרהונדערט טראגט אויף זיך דעם שטעמפעל פון רענעסאנס, ספעציעל פון אן אויפלעבונג פון דעם מענשליכען פער־שטאנד אין אלע פראגען איבער גאט, נאטור, דעם מענשען זעלבסט און זיין געזעלשאפטליכען לעבען. זיא ווערט בעצייכענט אין אל־געמיינען אונטער דעם נאמען „אויפקלערונגס־פילאזאפיע“, ווייל איהר הויפט גרונד איז געווען אויפקלערונג דורך דעם, וואס מען האט גערופען „געזונדער מענשענפערשטאנד“ אדער אויף ענגליש: Sound Common-Sense

דיא מוטערלאנד פון דיעזער פילאזאפיע איז געווען ענג־

לאַנד, וואו דזשאָהן לאָק איז נאָך צו ענדע פון 17טען יאָהרהונדערט אַרויסגעטראָטען מיט זיין עפּאָכע־מאַכענדער שריפט: „איבער מענשליכען פערשטאַנד“; נאָכהער האָט זיא אַריבערגעוואַנדערט נאָך פראַנקרייך, וואו זיא האָט זיך אומגעוואַנדעלט אונטער דעם איינפלוס פון דיא „ענציקלאָפּעדיסטען“ און ספּעציעל פון דידעראָ, וואָלטער און זשאַן־זשאַק רוסאָ אין אַ פּאָליטישען קאַמפּף געגען דיא קאַטאָלישע קירכע און דיא אַלטע מאָנאַרכיע; און פון פראַנקרייך איז זיא אַריבער דעם גרענעץ נאָך דייטשלאַנד, וואו איהרע וויכטיגסטע ערשטע פערטרעטער זיינען געווען לייבניץ, טהאָמאַסיוס און וואָלף.

מיר קענען זיך דאָ ניט אַריינלאָזען אין ערקלערונגען איבער דיעזער פילאָזאָפיע, וועלכע האָט געשפּיעלט אַזאַ אונגעהייער וויכטיגע ראָלע אין דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון אייראָפּאַ, דען מיר שרייבען דאָך ניט אַ געשיכטע פון פילאָזאָפיע.

וואָס אַנבעלאַנגט צו מענדעלסזאָהנען, זאָ איז ער אַזוי ווייט אַוועק אויף דעם וועג פון זיין לעהרער וואָלף, וועלכער האָט בעגרינדעט זיין סיסטעם אויך אויף ניצליכקייט, דאָס אין זיינע פילאָזאָפישע בעטראַכטונגען האָט ער ספּעציעל אין אויג געהאַט דיא גליקזעליגקייט פון מענשען. זיין ערשטע שטרעבונג איז געווען צו זוכען אויף דעם גרונד פון פּראָסטען מענשענפערשטאַנד, אָהן טיעפע חקירות, וויא מענשען קענען לעבען צופריעדען און גליקזעליג.

אויב זיינע אויספיהרונגען זיינען געווען אָבערפלעכליך, אויב זיין גאַנצע פילאָזאָפיע איז געווען שוואַך און פעראַלטעט, אָבער דערפאַר האָט ער איבערשטיגען דיא טיעפסטע דייטשע פילאָזאָפען מיט זיין גלענצענדען און אַנציהענדסטען סטיל, מיט זיין שריפטשטעלערישען טאַלענט. ניט פאַר פילאָזאָפען האָט ער געשריעבען — זיי האָט ער קיין נייעס וואָרט ניט געהאַט צו זאָגען — נאָר פאַר דעם געוועהנליכען לעזער, פאַר דעם גרויסען פּובליקום, און דאָס האָט ער דערגרייכט אַזוי, אַז ער איז געוואָרען איינער פון דיא בעליעבטעסטע שרייבערס אין דייטשלאַנד.

פערצעהנטער קאפיטעל.

מענדעלסזאָהן'ס טויט און לויה.

כמעט אין דער זעלבער צייט, ווען מענדעלסזאָהן האָט פערעפענטליכט זיינע „מאָרגענשטונדען", האָט יאַקאָבי געלאָזט דרוקען זיין אבהאנדלונג „איבער ספינאָזא'ס לעהרע" און אויך זיין בריעפליכען שטרייט מיט מענדעלסזאָהנען וועגען לעססינג'ס ספּינאָזיזמוס. דיא בריעף האָט יאַקאָבי פערעפענטליכט גאָר ניט פרעגענדיג מענדעלסזאָהן'ס ערלויבנים. מענדעלסזאָהן האָט זיך זעהר שטאַרק געערגערט וועגען דעם, און וויא שוואך ער האָט זיך ניט געפיהלט, האָט ער אָנגעשריעבען „אן לעססינג'ס פריינדע."

עטליכע טעג נאָך דיעזער אָנשטרענגונג איז ער קראַנק געוואָרען. צו דאָקטאָר הערץ, זיין שילער, האָט ער געזאָגט: „לעצטען שבת, ווען איך האָב אוועקגעטראָגען מיין שריפט וועגען יאַקאָבי'ס בעהויפּטונגען צו פאָסס'ן (זיין פערלעגער), האָב איך מיך ערקעלטעט. נאָר עס פרעהט מיך וואָס איך האָב אָבגע'פּטר'ט דיזע פערדריסליכע זאך ... ליעבער הערץ, זייט איינינגע צייט איז מיין געדרעכענים זעהר שוואך געוואָרען. מיין קאָסט־בוך איז גענצליך אין אונאָרדנונג."

זיינע קרעפטע זיינען שנעל אויסגעגאנגען. צוויי טעג נאָכדעם, דעם 4 יאַנואַר 1786, איז יוסף מענדעלסזאָהן גאַנץ פריה געקומען צו דר. הערץ אָנזאָגען, אז זיין פאַטער'ס צושטאַנד איז פּיעל ערגער געוואָרען. דר. הערץ האָט געפונען דעם „סאָקראַטעס פון 18טען יאָהרהונדערט" ליגענדיג מיט איינגעזונקענע אויגען אויף א סאָפאַ נעגענאיבער לעססינג'ס ביוסט. מענדעלסזאָהן האָט זיך בעקלאָגט, דאָס ער האָט דיא גאַנצע נאַכט שטאַרק געליטען פון שמערצען אין ברוסט. ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו זעצען זיך אויף דער סאָפאַ, נאָר עטליכע מינוטען נאָכדעם איז ער אַנידערגעפאַלען, אום שוין ניט מעהר אויפצושטיין. ער איז אויסגעגאַנגען איינפאַך פון שוואַכקייט אין אַלטער פון 57 יאָהר.

אזוי וויא ער איז אימער געוועזן א קרענקליכער, דארום האט קיינער ניט ערווארטעט, דאס ער זאל אזוי פלוצלונג אויסגיין. שנעל וויא א בליץ האט זיך דיא טרויעריגע נאכריכט וועגען זיין אונערווארטעטען טויט פערשפרייטעט אין גאנץ בערלין. גרויס איז געוועזן דער טרויער פון אלע אידען אין דייטשלאנד. מיט טרעהרען אין דיא אויגען האבען זיי איינער דעם אנדערן געזאגט: „ברוך דיין אמת, מאזעס דעסאו איז געשטארבען."

זיין לויה איז געוועזן אזוי איינפאך וויא ריהרענד. דיא גע־בילדעטסטע מענער פון בערלין האבען געטראגען זיין קערפער, און דיא גאנצע בערלינער געמיינדע, מיט אויסנאהמע פון עטליכע פער־ביסענע פאנאטיקער, האבען נאכגעפאלגט. אין דער טרויער־פראַ־צעסיאן האבען אויך אנטהייל גענומען פיעלע קריסטען. ניט נאר אין בערלין, זאנדערן אויך אין עטליכע אנדערע שטעדט אין דייטשלאנד האבען דיא אידען אויסגעדריקט זייער טרויער וועגען זיין טויט דורך צושליסען דיא קראמען און געשעפטען אין דער צייט פון זיין בעערדיגונג.

דיא אידען, וועלכע האבען וועניג געלעזען זיינע דייטשע ווער־קע, האבען זיך ערשט נאך זיין טויט גענומען זיי צו לעזען און האבען זיך ארומגעזעהען, וואס זיי האבען אין איהם פערלארען. אלץ גרעסער איז געווארען דיא צאהל פון זיינע שילער און פערעה־רער, וועלכע האבען געוועלט נאכפאלגען זיין ביישפיעל און האַ־בען זיך אנגעשטרענגט דירעקט צו פערשפרייטען אייראפעאישע בילדונג צווישען זייערע פערפינסטערטע ברידער; אבער קיינער האט ניט געקענט פערנעהמען זיין הויכען פלאץ. דיא מאספים, זיינע דירעקטע נאכפאלגער, זיינען געוועזן זעהר געבילדעטע און וואהלמיינענדע מענשען; אבער זיי האבען איבערטריבען דיא מאס און איניגע זיינען פערקראכען ביז צו דער טויפע.

אין מענדעלססאהנען זיינען גליקליכערווייזע פערבונדען גע־וועזן פיעל גרויסע מעלות: תורה מיט חכמה, פילאזאפיע מיט קונסט, קענטניסע מיט טאלענט, גרינדליכקייט מיט לעבהאפטיג־קייט, ערנסטקייט מיט וויץ, פעסטקייט אין זיינע איבערצייגונגען מיט א ברייטע און פריינדליכע טאלעראנץ, א ליידענשאפטליכע

זעעלע מיט א זעלטענע בעהערשונג און געדולד, צוגעבונדענקייט צו זיין פאלק מיט א ליעבע צו דער גאנצער מענשהייט, א בעשיידענהייט מיט אן אינערליכען שטאלץ. נאך זיין כאראקטער האט ער ווירקליך פערדיענט דעם נאמען „סאקראטעס פון 18טען יאהרהונדערט“.

דיא פריינדשאפט, וועלכע פיעלע פון דיא גרעסטע דייטשען האבען איהם ארויסגעצייגט אפען און אויפריכטיג אין א צייט, ווען אלע פון זיי, נור לעססינג אויסגענומען, האבען יעדענפאלס קיין סימפאטיע געהאט צו אידען — דיעזע פריינדשאפט צייגט, אז ער האט בעזעסען א געוויסע אנציהונגסקראפט, אז ער איז געוועזן אזוי ליעבענסווירדיג, אזוי גוטמוטהיג און גוטהערציג, דאס ניט ווילענדיג האט מען איהם געמוזט ליעבען. קיין איד פאר איהם און אפילו נאך איהם האט ניט געצעהלט אזוי פיעל קריסטליכע פריינד וויא ער.

נאר זיין גרעסטע מעלה, א מעלה, וועלכער ער האט בעזאנדערס צו פערדאנקען זיין גרויסען איינפלוס, איז געוועזן זיין זעלטענער טאקט ביי פערשיעדענע אנגעלעגענהייטען אין וועלטליכע זאכען. דיעזען טאקט האט ער בעזאנדערס ארויסגעוויזען ביי רעליגיעזע און פאליטישע שטרייטיגקייטען, וויא אין דעם פאל מיט לאפאטער'ן און ביי דער פערעפענטליכונג פון זיין איבערזעצונג פון דער ביבעל. ער איז ווירקליך געווען א וועלט-ווייזע, דאס וואס דיא אידען רופען: לאנד-חכם.

נאך זיין טויט האבען פיעלע פאעטען איהם בעזונגען און געלויבט, נאר בעזאנדערס טרעפליך און קורץ האט איהם כאראקטעריזירט א דייטשער פאעט אזוי:

„מאזעס מענדעלסזאהן,
איין ווייזער וויא סאקראטעס,
דען געזעצען דער פעטער געטריי,
אונשטערבליכקייט לעהרענד.
אונשטערבליך וויא ער“.

ע נ ד ע.

יצחק בער
לעווינזאהן

זיין ביאָגראַפיע, זיינע ספרים,
לעבען, שטרעבען און ווירקונג
אויף זיין דור און זיינע נאכפאָלגער.

פון ד. מ. הערמאַלין.

יצחק בער לעווינזאהן

פאָרוואָרט.

ווען דיא „אינטערנאציאָנאלע ביבליאָטהעק פערלאג קאָמפּאַ־ניע“ האָט אויפגעפאָדערט דעם פּערפאסער פון דיזען בוך צו שרייבען דיא ביאָגראפיע פון יצחק בער לעווינזאָהן, האָט דער פערפאסער זיך פאָרגעשטעלט, אז דאָס איז זעהר א לייכטע ארבייט, און אלעס וואָס ער וועט האָבען צו טהאָן, איז איבערצוגעבען אין אידיש וואָס אנדערע האָבען געזאָגט אין אנדערע שפּראכען.

דען, וויא קען עס אנדערש זיין? איז ניט יצחק בער לעווינ־זאָהן געוועזן דער גרעסטער אידישער רעפאָרמאטאָר פון 19טען יאהרהונדערט? האָט ער ניט געבראכט דערצו וואָס דאָס רוסישע יודענטהום האָט געשאַפען דיא מאָדערנע השכלה? האָט ער ניט פערטהיידיגט דאָס יודענטהום און בעזיעגט זיינע אינערליכע און אויסערליכע שונאים?

דאכט זיך דאָס לעבען פון אזא מענש, וועלכער איז אויך דאָ ניט לאנג געשטאָרבען, איז גענוג וויכטיג פאר יעדען אידען, אז אונזערע ליטעראטען פון רוסלאנד זאָלען בעשרייבען אלע איינצעל־הייטען. דיא ביאָגראפיע פון אזא מענשען האָט בעדארפט זיין עהנליך צו „באזוועל׳ס לאיף אָוו דזשאָהנסאָן“ און עס האָט בע־דארפט בילדען איינע פון דיא הויפּט־ווערקע אין דער העברעאישער ליטעראטור. וויא איבעראשט ווערט מען אָבער ווען מען ערבליקט פאר זיך ברובשטיקע, אונדייטליך, אונקלאר, אָהן א רעגעל און

אהן א'ן אָרדנונג און פון דאָרט דארף מען לערנען ווער און וואָס יצחק בער לעווינזאָהן איז געווען.

דער פערפאסער האָט פאר זיך בלויז געהאט דעם „ספר הזכרונות" פון דוד בער נאטאנזאָהן, דער ארויסגעבער פון לעווינ־זאָהן'ס ווערקע. דערצו דעם ערשטען טהייל פון דער „הפקר וועלט", וועלכעס בילדעט לעווינזאָהן'ס ביאָגראפיע אין אידיש. אויסער דעם האָבען מיר געמוזט זוכען אין דיא פערשיעדענע אלטע העברעאישע צייטונגען און שריפטען, און אויך עפּעס פון דיא נייע, וועלכע דערמאָהנען לעוועזאָהן'ען. אבער אלעס צוזאמען בילדעט נאָך אימער ניט דעם וויכטיגען מאטעריאל פיר דער לעבענס־בעשרייבונג פון אזא גרויסען מאן. עס איז געווען אונמעגליך צוזאמענצושטעלען מאנכע טהיילען פון זיין לעבען, וויסען גענוי, וואָס לעווינזאָהן האָט דאמאלס געטהאָן און בעגרייפען וואָס עס האָט איהם געטריעבען צו געוויסע האנדלונגען. עס זיינען אלזאָ גע־בליעבען ליקען און ווינקלען ניט אויסגעפילט.

זיין פאמיליען־לעבען, וואָס איז געווען זעהר קורץ, איז אייב־געהיעלט אין דונקלען. אונז בלייבט גאנץ אונבעוואוסט ווארום לעווינזאָהן האָט אזוי ווייניג געלעבט מיט זיין פרוי, אַיב ער האָט זיא געג'גט, און ווען יא, ווארום ער האָט ניט נאָך אמאָל חתונה געהאט.

אלעס וואָס איז אונז געשטאנען פריי, זיינען זיינע געדרוקטע ספרים, פון וועלכע מיר האָבען גענומען זיין לעהרע, זיינע שטרע־בונגען און זיינע ציעלען. דאָס אלעס האָבען מיר פערקערפּערט אין דיעזער אבהאנדלונג, און מיר ווילען האָפען, אז דער לעזער וואָס וויל בעקאנט ווערען מיט לעווינזאָהנען אויף אזוי ווייט וויא מיר קענען איבער איהם וויסען, וועט אין דיזען בוך צופריעדען שטעלען זיין נייגיעריגקייט.

דער פערפאסער.

קאפיטעל 1.

עמיל זאלא'ס טהעאריע איז געווען, אז דיא ליידען און פריי־דען פון עלטערן, האבען א גרויסען איינפלוס אויף'ן לעבען פון זייערע קינדער. אויב דאס איז וואהר, דאן וועט אינטערעסאנט זיין צו שילדערן געוויסע בעגעבענהייטען אין לעבען פון דיא על־טערן פון יצחק בער לעווינזאהן, אדער, וויא אנדערע האבען איהם גערופען, דער קרעמנעצער.

עס איז געווען אין דער ערשטער העלפט פון דעם 17טען יאהר־הונדערט ווען א איד מיט דעם נאמען ר' יקותיאל זלמן האט גע־וואהנט אין אוסטרא, וואהלין. ר' יקותיאל איז געווען א זעלטען עהרליכער מאן, הויכגעבילדעט לויט זיין צייט און אומגעבונג, און רייך. ער האט געהאט א גרויסע פאמיליע, זיהן און טעכטער, און דיזע האט ער פערהייראטעט מיט דער דאמאליגער אידישער אריסטאקראטיע. דורך דיזע הייראטהען האט ער צוליעב דיא קינדער פערלאזען אוסטרא און איז אוועק וואהנען אין קרעמניץ.

זיין אינגסטער זוהן, יצחק, האט גע'ירשה'ענט דעם טאטען מיט אלעמען: עהרליכקייט, רייכקייט און א שעהנעם נאמען. נאך אלס יונגער מאן האט ער זיך אויסגעצייכענט אין מסחר, און, אויך ער האט געהייראטעט אין דער דאמאליגער העכסטער אידישער אריסטאקראטיע. זיין שווער איז געווען דער גביר ר' זלמן הכהן, אדער, וויא דאס פאלק פלעגט איהם רופען: „ר' זלמן דער רייכער", וועלכער האט אבער פון דעסטוועגען פערטהיילט דעם גרעסטען טהייל פון זיין פערמעגען צו ארימע לייט.

יצחק האט געהאט מעהרערע קינדער און צווישען זיי איז געווען זיין זוהן יהודה, דער פאטער פון יצחק בער לעווינזאהן. אבער ווען יהודה איז אלט געווען בלויז 9 יאהר איז זיין פאטער געשטארבען.

ביז צו דיזער צייט בעמערקען מיר א גליקליכע, געעהרטע און נעאכטעטע אידישע פאמיליע; ערצויגען אין רייכטהום, בילדונג,

און פיעל אָדער ווייניג זאָרגלאָז, שפּאָטענדיג פון דיא גלות־צרות אויף אזוי ווייט וואָס איז געווען נוגע צו זייערע פאמיליען־מיטגליעדער.

אין יאָהר 1775, מיט א קורצער צייט נאָך דעם טויט פון יהודה'ס פאָטער, איז יהודה'ס ברודער, חיים, א רייכער און גע־אכטעטער קויפמאן, ארעסטירט געוואָרען מיט זיין פאמיליע פאר עלילת דם. דיא געשיכטע איז געווען גאנץ איינפאך: דער פּאָלני־שער עדעלמאן, וואָס האָט בעהערשט יענע געגענד, פלעגט ביי חיים'ן אָפט באָרגען געלד. ער האָט שוין אָבער אזוי פיעל ביי איהם גענומען, אז ער האָט איהם מעהר ניט געוואָלט אָדער ניט געקענט געבען. דער פּאָלאק, אום זיך נוקם צו זיין, האָט איהם אונטער־געוואָרפען א קינד, דאָס הייסט, א'ן ערמאָרדעטע קריסטליכען נפש, און זיין ארעסט האָט געפאָלגט.

יהודה איז געווען זעהר א געפיהלפאָלעס קינד און שטארק געליעבט זיין ברודער. אין דער גאנצער צייט פון זיין געפאנגענ־שאפט, וואָס האָט געדויערט 12 יאָהר האָט יהודה זעהר פיעל געליטען. ער האָט אלעס מקריב געווען צוליעב דעם ברודער מיט דיא קינדער, און, ענדליך, ווען זיי זיינען ארוים פריי, האָט ער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל און געזאגט: „איך דאנק דיר, גאָט, פאר דעם חסד; און אויב איך וועל קענען, וועל איך אָפּפערן מיין גאנצעס לעבען צו בעווייזען פאר דער וועלט, אז דער עלילת דם איז א שקר".

אויף וויא ווייט זיינע גייסטיגע פעהיגקייטען זיינען געגאנגען אום צו קענען דורכפיהרען אזא ריעזיגע ארבייט, וועט אונז פיעל־לייכט פערבלייבען אויף אימער אונבעקאנט, דען נאָך איידער ער האָט זיך גוט ענטוויקעלט האָט מיט איהם עפּעס פּאסירט וואָס האָט געקענט טייטען דעם גרעסטען זשעניע.

באלד וויא זיין ברודער איז בעפרייט געוואָרען, האָט יהודה געהייראטעט מיט זעהר א שעהנעם מערכען, רחל, דיא קלוגע טאָכ־טער פון א דאמאליגען בעקאנטען גביר, ר' שמואל. און איידער זיין גרויסער זוהן, ר' יצחק בער לעווינזאָהן, איז געקומען אויף

דער וועלט, האָט יהודה געמאכט א צווייטע טרויריגע ערפאהרונג מיט א פּאָלנישען עדעלמאַן.

יהודה איז אין א טאָג פאַרבייגעפאָהרען אין א'ן ענגער גאס אויף זיינער א דראָשקע און בעגעגענט דיא קארעטע פון א פּאָלנישען גראף. יהודה'ס דראָשקע איז געטריעבען געוואָרען פון א קריסטליכען דיענער, און, ניט ווילענדיג, האָבען זיך ביידע וועגען צוזאמענגעשטויסען. יהודה'ס דיענער האָט גוט געקענט דעם גראף'ס כאראקטער, און אום ניט צו ווארטען אויף קלעפּ, איז ער ארונטערגעשפּרונגען פון דער דראָשקע און איז אנטלאָפען. יהודה איז געבליעבען. דער גראף, ווילד פאר צאָרן, וואָס א אידען'ס דראָשקע האָט זיך אָנגעשלאָגען אָן זיין קארעטע, איז ארונטערגעשפּרונגען, און כאפּענדיג זיין שטעקען, האָט ער אָנגעהויבען אזוי צו שלאָגען דעם אונגליקליכען אידען, דאָס יהודה איז שפּעטער אבגעפיהרט געוואָרען אהיים אין א בעזינונגסלאָזען צושטאנד און ער האָט געהאלטען ביים שטארבען. גאנצע צוויי יאָהר האָט ער געקרענקט און צייטענווייז איז ער געוועזען אזוי צומישט, אז מען האָט געמיינט, דאָס ער וועט פערליערען זיין פערשטאנד אויף אייביג.

ענדליך האָט איהם אָנגעהויבען בעסער צו געהען, אָבער דיא דאָקטוירים האָבען איהם פערבאָטען ארייבצוקוקען אין ספרים, וואָס איז אמאָל געוועזען זיין גרעסטעס פערגניגען. עס האָט אויך געדויערט א פּאָאר יאָהר ביז ער האָט געמעגט דאווענען פון א סידור. דאן איז ער געוואָרען מרה־שחורה־דיג און אזוי איז ער פערבליעבען אויף א היבשע צייט פון זיין לעבען. פון דעסטוועגען פלעגט ער צייטענווייז נעהמען דיא פעדער אין האנד און שרייבען געדיכטע אין דיין העברעאיש, בעקלאָגענדיג דעם צושטאנד פון זיינע אידישע ברידער.

וועהרענד דיזער צייט האָט יצחק בער לעווינזאָהן, זיין זשעניאַלער זוהן ערבליקט דיא וועלט.

יצחק בער איז געבאָרען געוואָרען אין מאָנאט סעפּטעמבער 1788, אָדער אום ערב ראש השנה פון יאָהר תקמ"ח. יצחק בער איז

געבאָרען געוואָרען אין קרעמניץ, וואָהלין, אין דערזעלבער שטאדט וואו זיין עלטער־זיידע האָט זיך בעזעצט צום אָנפאנג פון 17טען יאהרהונדערט.

טראָטץ דעם וואָס יהודה האָט אזוי פיעל געליטען אין זיין לעבען איז ער דאָך ניט געוואָרען אָרעם. אין געגענטהייל, ער איז געוועזען א גאנץ שעהנער בעל הבית, ווייל זיין פרוי רחל, איז געוועזען א זעלטענע טהעטיגע פרוי, און זיא האָט געפיהרט מיט ערפאָלג איהר מאַן'ס געשעפטען וועהרענד זיין קראנקהייט.

אָט דאָס איז דער סדר היחוס פון יצחק בער לעווינזאָהן: דריי דורות פאר איהם, האָבען געלעבט אין עשירות און געגאָסען ביל־דונג. זיין פאָטער האָט פריהער געליטען אַ'ן אנדערן'ס צרות, און דאן האָט איהם א פּאָלנישער גראף דער'הרג'עט זיין מח און גע־טייטעט זיין גייסט. יצחק בער לעווינזאָהן איז געוועזען א קינד פון דיזער נאכפאָלגערשאפט. פון זיין מוטער'ס זייט קענען מיר בעמערקען דאָס שטיללע ליידען, קיינמאָל זיך ניט בעקלאָגען און ארבייטען מיט דער גרעסטער ענערגיע זיך ניט בעקימערנדיג אום דעם ים צרות, מיט וועלכען זיא איז ארומגערינגעלט.

קאפיטעל 2.

צו דריי יאָהר, וויא דער מנהג איז דאמאלס געווען, האָט **יצחק בער** אָנגעהויבען צו בעזוכען דאָס חדר.

דאס קינד איז געווען א מערקווירדיגעס, און דערפאר ווערען איבערגעגעבען פיעלע אינטערעסאנטע אייגצעלהייטען פון זיין פריהער יוגענד. איצי, וויא מען פלעגט איהם רופען, איז מאנכעס מאָל געווען זעהר לעבהאפט: געלאכט, געשטיפט און ליעב געהאט צו לויפען און שפיעלען זיך פיעל מעהר וויא אנדערע קינדער. צייטענווייז — און דאָס האָט געדויערט מעהרערע טעג — איז ער געווען אונגעוועהנליך שטיל און פערטראכט. עס האָט אויס־געזעהען, גלייך וויא ער וואָלט גע'ירשה'ענט זיין פאָטער'ס מרה־שחורה אין אזעלכע צייטען.

פון 5 יאָהר און ווייטער האָט ער ארויסגעוויזען זיינע זעלטענע פעהיגקייטען אין לערנען אלעס וואָס מען האָט איהם געוויעזען.

לויט וויא ער אליין האָט שפעטער דערצעהלט, איז זיין פאָטער געווען זעהר א גוטער מענש מיט א ווייכען כאראקטער. ער איז געווען א גרויסער בעל־צדקה; זיך קיינמאָל ניט געמישט אין קהל'שע זאכען; אויסגעמיעדען מחלוקת; געזוכט רוה און פאר יעדען איינעם האָט ער געהאט א שמייכעלע אויף דיא ליפען. ער איז ניט געווען קיינעם'ס געגנער; ער האָט זיך ניט געצעהלט צו דיא חסידים, מתנגדים אָדער משכילים. ווען יצחק בער האָט אָנגעהויבען ארויסצוצייגען פעהיגקייטען אין לערנען, האָט ער איהם גענומען אונטער זיין אייגענער השגחה און מיט איהם גע־לערענט תנ"ך און גמרא. ער האָט איהם אויך געלאָזען לערנען רוסיש וואָס איז דאמאלס געווען א גרויסע זעלטענהייט צווישען אידען.

פון יענער צייט איז אונז בעקאנט, דאָס ווען יצחק בער איז אלט געוואָרען צעהן יאָהר, איז ער שוין געווען בקי אין גאנץ תנ"ך,

געוואוסט זעהר פיעל פון תלמוד און אויך פון אנדערע ספרים. און נאָך זייענדיג אזוי יונג האָט ער זיך שוין גענומען שרייבען פאר דער וועלט. פון זיין 9טען ביז זיין 10טען יאָהר, הייסט עס, האָט ער אויפגעשריעבען א ספר אויף קבלה. דער פאטער, וועלכער איז ניט געווען קיין פאנאטיקער, האָט עס בלויז בעטראכט פאר א גרויסע חריפות אין זיין קינד און ער האָט זיך דערמיט בערימט פאר'ן רב פון דער שטאדט. דער רב איז געוואָרען נייגיעריג און זיך געהייסען ווייזען דאָס ספר אויף קבלה וואָס דאָס קינד האָט געקענט אויפשרייבען.

ווען דער רב האָט אָבגעלעזען עטליכע בלעטלאך אין ספר, איז ער בלאַס געוואָרען און אָנגעהויבען צו ציטערען. ער האָט מיט־געטהיילט דעם פאָטער, אז דאָס קינד איז א יחיד בדורו, א'ן אויס־נאהמע, און ער זאָל פאר קיינעם ניט דערצעהלען וואָס ער האָט געשריעבען. אין דערזעלבער צייט האָט דער רב מזהיר געווען יהודה'ן, ער זאָל אכטונג געבען ביי־נאכט אויב זיין קינד רעדט זיך ניט צוזאמען מיט דיא מלאכים, וועלכע ברייגנען איהם סודות פון דעם הימעל.

יהודה איז געווען שטארק פעראינטערעסירט אין דיזער ווארנונג, אָבער ער האָט גאָר ניט ענטדעקט. שפּעטער, ווען יצחק בער איז עלטער געוואָרען, האָט ער זיך אויסגעלאכט פון זיין קינדישע ארבייט און בעהויפּטעט, אז עס איז בלויז געווען א נאררישע פלוידעריי וואָס ניט ער און ניט דער רב האָבען געגוי געוואוסט וואָס דאָרט שטעהט. ער האָט עס בעטראכט בלויז פאר א פּראָבע פון א קינד צו שרייבען, וועלכעס האָט אָבער קיין ליטערארישען אָדער אנדערן ווערטה.

און, וויא עס שיינט, האָט לעווינזאָהן, זייענדיג נאָך גאנץ יונג, פערלוירען דעם חשק צו קבלה, און אנשטאט דעם, האָט ער זיך גענומען פלייסיג שטודירען דיא העברעאישע און רוסישע שפּראכען. ער האָט פערשטאנען דעם ווערטה פון גראמאטיק און ער האָט מיט גרויס פלייס געלערנט דיא בעסטע דקדוק ספרים פון העברעאיש און דיא בעסטע לעהרמעטהאָדען פון רוסיש. ער

האָט אויך געזוכט זיך צו ערווערבען א שעהנעם העברעאישען סטיל, לויט דעם גייסט פון דער ביבעל. און שפּעטער האָט ער זיך אויך דערפאר אויסגעצייכענט מיט זיין העברעאיש שרייבען אין זיינע ספרים, וועלכע טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון שעהנהייט און פליססיגקייט. רוסיש וויעדער האָט געהאט פאר איהם א'ן אנדערע אָנציהונג: ער האָט אין דיזער שפּראַך געפונען ביכער וואָס האָבען שטארק בעפריעדיגט זיין פאָרשענדען גייסט. און ער האָט געשלונגען אלעס וואָס איז געקומען אין זיינע הענד.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט דורכגעלעבט דיא גאנצע שטירמישע צייט פון דעם איינדרינגען פון דיא פראנצויזען אין רוסלאנד, און אין יאָהר 1812, ווען דיא פראנצויזען האָבען געמוזט אנטלויפען, האָט ער פערפאסט א מין פּאָעזיע צוליעב דיזער געלעגענהייט מיט'ן נאָמען „קול ענות גבורה". דאָס איז געוועזען זיין ערשטע ליטעראַרישע שעפּפונג פון עפּעס א ווערטה. אָבוואָהל דאָס איז ניט געוועזען שטארק פּאָעטיש, האָט דאָס אָבער ענטהאלטען אין זיך א מערקווירדיגע גוטע און שטארקע שפּראַך, אין ביבלישען זינן, און מבינים האָבען דאָס געלויבט. עס האָט זאָגאר צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם גענעראל גירס, דער קאָמאנדאנט פון ראדוויל, וועלכער האָט אוועקגעשיקט דערפון א קאָפּיע צום רוסישען מיניסטער פון אינלענדישע אנגעלעגנהייטען, צו צייגען דעם אידישען פּאטריאָטיזמוס צו רוסלאנד אויסגעדריקט אין דער נביאים־שפּראַך.

דיזע אויפמערקזאמקייט, קען מען זאָגען, איז געוועזען דיא ערשטע ריכטיגע ערמוטהיגונג פאר יצחק בער לעווינזאָהן, צו לערנען ווייטער אום זיך צו פערפאָלקאָמענען.

קאפיטעל 3.

מיט א קורצער צייט פאר דיא לעצטע עראייגניס, האט נאך לעווינזאהן געוואהנט מיט זיינע עלטערן. מיר ערפאהרען פון יענער צייט, אז ער האט חתונה געהאט, און, וויא מאנכע פון זיינע ביאגראפען בעמערקען : „ער האט גענומען א ווייב, ווייל זיינע עלטערן האבען אזוי פערלאנגט". זעהר ווייניג ווערט אונז ווייטער דערצעהלט פון דיזער הייראטה, וועלכע איז ניט געווען קיין גליקליכע און אויך ניט געבראכט קיין פרוכט. לעווענזאהן איז געשטארבען ניט איבערלאזענדיג קיין קינדער.

לויט וויא מיר קענען זיך אבער מערקען, שיינט עס, אז דא איז צוזאמענגעפארט געווארען דער שטירמישער אקעאן מיט א שטילעס טייכעלע. לעווינזאהן'ס פרוי איז וואהרשיינליך געווען א פראסטע אידישע טאכטער, זעהר פרום און גענייגט צו א פריעד־ליכען און אונגעשטערטען פאמיליען־לעבען. לעווינזאהן, אבער האט ניט געקענט רוהען, זיין גייסט האט געשטורמט, און קרעמניץ האט איהם דאמאלס ניט געקענט צופריעדען שטעלען. דאס האט פעראורזאכט עס זאל ניט זיין קיין שלום בית.

וויא אלע יונגע פרויען פון איהר גראד, האט זיא געוויס אויך פערלאנגט דיא בעשטענדיגע געזעלשאפט פון איהר מאן. אבער לעווינזאהן האט דאס ניט געהאט אין זינן. זיין פרוי האט איהם, וויא עס שיינט, ניט פיעל אינטערעסירט, דען זיין קאפ איז געלעגען אין לערנען און שטודירען.

מיר זעהען אלזא דיא פרוי פערשווינדען פון זיין לעבען און זיא האט מעהר קיין שייכות ניט מיט זיין עקזיסטענץ.

אז לעווינזאהן האט זיך אויסגעצייכענט אין דער רוסישער שפראך, קענען מיר מערקען פון דעם פאקט וואס ער האט צוגעצוי־גען דיא גרויסע אויפמערקזאמקייט פון גענעראל גירס, וועלכער איז אויך געווען פאליצמייסטער. גירס האט איהם צוגענומען אלס

זיין פריוואט־סעקרעטער און ער איז ביי איהם געווען אזוי לאנג ביז ער איז קראנק געוואָרען.

לעווינזאָהן האָט זיך שטארק אָנגעשטרענגט מיט זיין לערנען און מיט זיין ארבייט פאר דעם פּאָליצמייסטער, און ער האָט דער־פון בעקומען אזא נערוועז־שוואכקייט, דאָס דיא ערצטע האָבען איהם געראָטהען ער זאָל פערלאָזען רוסלאנד און רייזען.

צארט אין קערפּער, שוואך און רואינירט אין גייסט, האָט דאמאלס לעווינזאָהן, קוים 25 יאָהר אלט, אָנגעפאנגען צו קלערען וואָס ער זאָל טהאָן.

וואוהין זאָל ער פאָהרען? צו וועמען? ענדליך האָט ער זיך דערמאָהנט אז אין גאליציען געפינט זיך דער צענטר פון אידישער וויסענשאפט, און אהין האָט ער בעשלאָסען אבצורייזען. מיט דער הילף פון זיינע עלטערן האָט ער פערלאָזען רוסלאנד און דיא רייזע האָט איהם גוט געטהאָן. אין גאליציען האָט ער באלד געשלאָסען בעקאנטשאפט מיט דיא פאָרשטעהער פון אידישען דענקען: ר' נחמן קראָכמאל, ישראל ראפּאפּאָרט, אליעזר לאנדוי, ליב מיזים, יוסף פערל, יצחק ערטער, מיכל מאנים, לעטערים, בלאָך און בעריש בלומענפעלד.

אין דיזע מענער האָט ער ערבליקט דיא נאכפאָלגערשאפט פון דער מענדעלזאָהנישע שולע און זייער בעקאנטשאפט מיט דעם אויסטויש פון געדאנקען, האָט פאר איהם געעפענט א נייע וועלט.

איבערהויפּט האָט איהם צוגעצויגען דער גייסט פון דעם דאמאליגען גרויסען אידישען פאָרשער ה' יוסף פערל אין טארנאָ־פּאָל, וואו דער לעצטער איז געווען דער פערוואלטער פון דער דאָרטיגער אידישער שולע. ביידע זיינען נאָך געווען יונגע מענער און זיי זיינען צוגעבונדען געוואָרען איינער צום צווייטען אין פריינדשאפט.

אָבער לעווינזאָהן האָט פערבראכט אין גאליציען בלויז עטוואס איבער א יאָהר ווען עס האָט איהם ערגרייכט דיא טרויעריגע נאכ־ריכט, אז זיין מוטער איז געשטאָרבען. זיין מוטער רחל, דיא גוט־מוטהיגע, עדעלע און פיעלגעליעבטע מאמע, איז געשטאָרבען,

און ער האָט אפילו ניט געקענט זיין געבען איהר ביי איהרע לעצטע אויגענבליקען. דאָס האָט יצחק בער'ן זעהר געערגערט און ער האָט געאיילט צוריק אהיים, און זיין ערשטער גאַנג איז געווען אויף'ן בית עולם. ער איז געפאלען אויף איהר קבר און האָט נאָס געמאכט דיא פרישע ערד מיט זיינע טרערען.

ווען דיא געוועהנליכע טרויער־צייט איז פאַראיבער, האָט לעווינזאָהן צוריק אָבגערייזט נאָך גאַליציען און זיך בעזעצט אין בראָדי, וואו עס האָבען געלעבט מעהרערע אידישע געלעהרטע. איבערהויפט האָבען איהם שטארק פּעראינטערעסירט דיא ברידער טראכטענבערג. אין דער געזעלשאַפט פון דיזע מענער, קען מען זאָגען, האָט לעווענזאָהן צום ערסטען מאָל ערפאהרען וויא מען דארף ריכטיג לערנען דעם תלמוד און אלע אלטע און נייע אידישע ספרים. ער האָט איינגעזעהען, אז דיא הויפטזאך אין אזא לימוד בעשטעהט אין דער קריטישער אויפפאַסונג און צוגליעדרונג פון היסטאָרישע פאקטען.

לעווינזאָהן איז נאַטירליך אין אָנפאַנג געווען בלויז א שיללער, אָבער עס האָט ניט פיעל געדויערט, ביז דיא אנדערע געלעהרטע האָבען איהם אָנגעהויבען צו בעטראַכטען אלס א קאַמעראַד און דאַן אויך אלס א מייסטער.

אזוי וויא בראָדי איז געווען דער מיטעלפּונקט פון אידישער געלעהרזאַמקייט, האָבען אָדעסער אידישע סוחרים און אויפ־געקלעהרטע מענער, בעזוכענדיג בראָדי, צייטענווייז מיטגענומען פון דיזע מענער נאָך רוסלאַנד, וועלכע האָבען אין אָדעסאַ געלעגט דעם ווינקעלשטיין פאַר אידישער וויסענשאַפט אין רוסלאַנד.

ווען לעווינזאָהן איז אלט געווען 29 יאָהר און נאָך זייענדיג אין בראָדי איז ער איין מאָל געזעסען אין דער געזעל־שאַפט פון זיין יונגען פריינד אלעזר לאַנדאָ, דער זוהן פון דעם רייכען ר' יודעל סג"ל לאַנדאָ. אלעזר איז געווען א קראַנקער זייט ער איז געבאָרען געוואָרען, זעהר מאָגער אין קערפּער און אימער בלאַס. לעווינזאָהן, נאָך אימער נערוועז און אויך זעהר אָב געמאַגערט, האָט געשפּראָכען מיט זיין פריינד איבער זייער

טרויעריגעס אויסזעהען.

אלעזר האָט איהם „געטרייסט“ דערמיט, וואָס פעטע און דיקע מענשען זיינען אונטערוואָרפען צו שטאַרבען פּלוצלינג און דיא ווערים זאָלען האָבען א גוטען מיטאג. ווערהענד פון דיא מאָגערע, קענען אפילו דיא ווערים גאָר ניט האָבען. לעווינזאָהן האָט דאן אויפגעשריעבען דיזען געדאנק אין פאָלגענדע שלאַגענדע העברעאישע פערזען :

אל התולעים.

הוי תולעים, שכנינו הרעים,
שוא תקוו, חנם תאוו
יום בואנו, לבור קברנו,
הלא בעודנו, תם גוגו,
ומשמנו ירזת.
מדשני פגרים, ממלחים כבקרים
מאלה הגברים, בעלי בשרים
ימותו רגע, באין פגע,
בני רמה, תקחו תרומה
השוק והחזה.

דיזע פערזען צייגען אפילו ניט קיין גרויסען פּאָעטישען גייסט, אבער דער סטיל איז א זעלטענהייט און דער געדאנק איז אויסגעדריקט קורץ און צו דער זאך, וועלכעס האָט בעוויזען, אז דער שרייבער איז א מייסטער.

לעווינזאָהן'ס נאָמען האָט אָנגעהויבען מעהר בעקאנט צו ווערען אין דער ברייטער וועלט, און איהם אליין האָט זיך שוין אָנגעהויבען וועלען צוריקקעהרען אהיים, נאָך רוסלאנד, וואו ער זאָל פערווענדען אלעס וואָס ער האָט געלערנט אום אויפצוקלערען זיינע ברידער און ארונטערררייסען דעם שווארצען שלייער פון אונוויסענהייט וואָס האָט זיי בעדעקט.

קאפיטעל 4.

נאָך אין דעמזועלבען יאָהר האָט לעווינזאָהן צוריק געקעהרט נאָך רוסלאנד. ניט האָבענדיג גענוי בעשלאָסען וואָס ער זאָל טהאָן, איז ער פריהער געקומען אין זיין געבורטס־שטאדט קרעמניץ, וואו דיא פאמיליע לאנדסבערג האָט איהם אויפגענומען אלס לעהרער.

אזוי שנעל וויא לעווינזאָהן האָט זיך געזעהען בעזאָרגט מיט ברויט, קליידער און א דירה, האָט ער אָבגעגעבען זיין גאנצע צייט ארויסצוברענגען זיינע געדאנקען אין דער עפענטליכקייט. ער האָט געארבייט טאָג און נאכט ביז ער האָט פערטיג געמאכט זיין ערשטעס בעדייטענדעס ווערק „תעודה בישראל“, וועלכעס איז ערשט ערשיענען אין דרוק מיט 10 יאָהר שפעטער.

דערוויל זיינען טהיילען פון זיינע כתבים בעקאנט געוואָרען, און אזוי גיך וויא מען האָט ערפאהרען אום וואָס דאָרט האנדעלט זיך, האָבען לעווינזאָהן׳ס צרות שוין אָנגעפאנגען.

זיין ספר „תעודה בישראל“ קען ערקלערט ווערען אין קורצען מיט דיעזע ווערטער : עס האָט אויפמערקזאם געמאכט אידען, אז אום עפּעס צו לערנען און פערשטעהן, מוז מען פריהער שטודירען דעם תנ״ך על פי חוקי הדקדוק ; לערנען דיא היסטאָריע פון אידישען פאָלק ; שרייבען אויב מעגליך העברעאיש אין גייסט פון דער נביאים־שפּראך. ווען א מענש וויל ווייטער לערנען און בעגרייפען, דאן מעג ער שטודירען פרעמדע שפּראכען, ווייל דיא שפּראך אליין איז איבערהויפּט ניט הייליג און ניט אונהייליג ; מען קען שרייבען אין העברעאיש אפיקורסות און אין גריכיש ריינעם יודענטהום. דאן האָט ער געוועקט זיינע ברידער זיך אָבצוטרייסלען פון נארישען אבערגלויבען, וועלכעס איז גאָר געגען אידישקייט, און זיי דערצעהלט, אז מען דארף זיך אויסמענשלען,

קומען אין בעריהרונג מיט דער גרויסער וועלט, זיך נעהמען צו ערד־ארבייט, א. ז. וו.

דאס אלעס, געשריעבען שעהן, איבערצייגענד, מילד און אנגענעהם איז בעטראכטעט געווארען אלס שרעקליכע אפיקורסות און דער פערפאסער פון ספר איז גערודף'ט געווארען.

לעווינזאהן איז אנפאנגס געווען זעהר ערביטערט געגען אזא האנדלונג, סטייטש, פאר וואס קומט עס איהם? זוכט ער ניט מיט זיינע אויפקלעהרונגען און עצות דיא טובה פון זיינע ברידער? וויא איז דאס מעגליך מען זאל איהם פאר אזא זאך פערפאלגען? דאס האט איהם זעהר געערגערט, אבער ער האט זיך אנגעהויבען מיט דער צייט צוצוגעוואהנען, אז געוויסענהאפטע אויפקלערער און דיא צושטערער פון געטצען, האט מען תמיד גע'רודף'ט, און ער איז ניט דער ערשטער און וועט אויך ניט זיין דער לעצטער צו ליידען פיר אזעלכע זאכען.

פון דעסטוועגען איז איהם קרעמניץ נמאס געווארען. ער האט זיך איבערהויפט דארט געשפירט אין צו א גרויסער ענגשאפט. אליין איינקויפען א ביבליאטהעק האט ער ניט געהאט פון וואנען, און דיא קרעמניצער ביבליאטהעק איז געווען צו קליין און צו ארעם איהם צו בעזארגען מיט אלעס וואס ער האט בעדארפט צו זיין שטודיום. ער האט אלזא בעשלאסען צו פערלאזען קרעמניץ און פאר זיך אויסזוכען א פלאטץ וואו עס איז גראמער און וואוהין עס קען צוקומען מעהר ליכט.

ער איז אוועק נאך בערדיטשעוו און דארט האט איהם א בעקאנטער סוחר אויפגענומען און איהם אונטערשטיצט. דערפאר נאטירליך, האט לעווינזאהן פארבערייטעט זיינע צוויי זיהן זיי זאלען קענען אריין אין ליצעאום.

עס ווייזט זיך ארויס, אז לעווענזאן האט געהאט זיין „תעודת בישראל" בלויז אויפגעשריעבען פון דער ערשטער האנד און ער האט שפעטער נאך פיעל געארבייט איבער איהם אום צו פערפאלקאמענען יעדען קאפיטעל.

אין דערזעלבער צייט וואס זיינע פאנאטישע שונאים זיינען

געוואקסען האָבען זיך אָבער פערמעהרט זיינע פריינד, און, מיט זייער הילף, איז איהם געלונגען ענדליך צו פובליצירען דעם „תעודה בישראל" פאר דער גאנצער וועלט.

דער „תעודה בישראל" האָט צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמקייט פון דעם בילדונגס־מיניסטער בלודאָף און דיעזער האָט דאריבער מיטגעטהיילט צאר ניקאָלאי דעם 1טען.

ווען ניקאָלאי האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א איד וואָס שרייבט ספרים אויף העברעאיש מיט דעם צוועק אויפצוקלערען זיינע ברידער, און, איבערהויפט זיי צו בעוועגען צו ווערען ערד־ארבייטער, וואָס איז געווען ניקאָלאי'ס א הייסער וואונש, האָט דער צאר באלד געאיילט און אריינגעשיקט דעם פערפאסער פון „תעודה בישראל" דיא סומע פון טויזענד רובעל מיט א'ן ערמונ־טערונג ווייטער צו ארבייטען לויט דעמזעלבען פראָגראם.

לעווינזאָהן איז געווען זעהר געריהרט פון דיזער קייזערליכער אנערקענונג און האָט זיך אוועקגעזעצט און אָבגעשריעבען דעם צאר א דאנק־בריעף אין דייטש, אין דערזעלבער צייט איהם אויך ערקלערענדיג דעם טרויעריגען צושטאנד פון זיינע ברידער.

דער בריעף איז געווען זעהר גוט געשריעבען און צאר ניקאָלאי דער 1טער איז פון איהם געווען העכסט צופריעדען. ער האָט איהם אויך באלד אייגענהענדיג געענטפערט אויף דיעזען בריעף.

קאפיטעל 5

עס איז נויטהווענדיג זיך פארצושטעלען אי דיא צייט אי דיא אומגעבונג אין וועלכער יצחק בער לעווינזאהן האט געלעבט.

ווער עס האט שטודירט לעווינזאהן'ס ספרים און אויך דעם איינפלוס וואס דיעזע האבען געמאכט, מוז באלד מודה זיין, אז ער איז געווען דער גרויסער רעפארמאטאר פון גאנצען רוסישען יודענטהום. מען מעג פאזיטיוו זאגען, אז ער האט פיעל מעהר געווירקט וויא מענדעלסזאהן (רמבמ"ן) אין זיין צייט און זיינע אומגעבונגען.

מענדעלסזאהן האט געלעבט ניט נאר אין א לאנד פון בילדונג און צווישען אידען וואס האבען געצעהלט צווישען זיך מענער פון דענקען און געלעהרזאמקייט, זאנדערן בילדונג און אויפקלערונג איז דאמאלס געווען אין דייטשלאנד, צווישען אלע קלאסען, קריסטען און אידען, א געגענשטאנד וואס איז געאכטעט געווארען. מענדעלסזאהן, קענען מיר זאגען, האט אלזא געהאט דיא השפעה פון זיין צייט און פון זיין דור צו וועקען זיין זשעניאלען גייסט. דאן האט מענדעלסזאהן, וויא ווייט מיר ווייסען, געהאנדעלט מייסטענטהיילס אלס דער פערטהיידיגער פון יודענטהום אין דער קריסטליכער וועלט, וויא זיין ווערק „יערוזאלעם" בעווייזט. וועהרענד זיין ארבייט צווישען זיינע ברידער איז ניט מעהר געווען וויא פעדאגאגיש, בתור מלמד, אדער געשולטער לעהרער, לויט וויא זיין איינלייטונג צו דער ביבעל, איבערזעטצונגען אין דייטש און ביאור אויף דער ביבעל, בעווייזען. זיין העכסטעס ווערק אין דיעזען פעלד איז געווען זיין איבערזעטצונג און פירוש צום „מלת ההגיון" פון רמב"ם, וואו ער האט געוואלט לערנען זיינע ברידער לאגיק.

מיט לעווינזאהן איז געווען גאנץ אנדערש. ארום איהם איז געווען פינסטער. אונוויסענהייט האט געהערשט אין אלע קרייזען. געלעהרזאמקייט איז פערעהרט געווארען בלויז פון יחידי

סגולה. ער האָט אלזאָ ניט געקענט ערוואַרטען צו האָבען דיא השפעה פון זיין צייט און פון זיין דור, זאָנדערן, ער האָט געמוזט אונטערנעהמען דיא ריעזיגע ארבייט משפיע צו זיין אויף זיין צייט און אויף זיין דור.

און וואָס איז געוועזן זיין צייט און זיין דור?

אום זיך צו מאַכען דאַריבער א געגויען בעגריף וואָלט פאַר אונז נעגוג געוועזן צו שטודירען בלויז איין אבטהיילונג פון זיין ווערק „דיא הפקר וועלט", געשריעבען אין מאַמע־לשון, אידיש. דיעזע אבטהיילונג האָט אפילו ניט קיין רייטליכען נאָמען, נאָר דער טיטעל דאַפיר פּאַסט צו זיין „מעסמעריזמוס אָדער מאַגנע־טיזמוס". עס איז געוועזן צו יענער צייט ווען אין איירָאָפּא איז ארוים א קלאַנג, דאָס מען קען „מאַגנעטיזירען", אָדער, וויא מען רופט עס יעצט „היפּנאָטיזירען" א מענשען, און אונטער דיעזען איינפלוס, קען מען ערפאהרען סודות פון „יענער וועלט".

לעווינזאָהן, וועלכער, וויא עס שיינט, איז ניט געוועזן קיין שטאַרקער מאמין אין אלעס וואָס מען האָט געזאָגט (אפילו אין דיא וויסענשאַפטליכע קרייזען,) האָט ער אויסגעקליבען דיעזע גע־לעגענהייט און דערצעהלט, אז איינער איז „מאַגנעטיזירט" געוואָ־רען און אין דיעזען צושטאַנד האָט ער דערצעהלט וואָס מיט א „גוטען אידען" האָט פּאַסירט אָדער א „רבי בעל מופת", האָט מיט־צוטהיילען פון „יענער וועלט".

דיא אָבהאַנדלונג איז זעהר גוט געשריעבען, פול מיט וויטץ און געזונדען הומאָר, אָבער, וויא זיא איז, איז אלעס דער ריינער און טרויעריגער אמת. מיר זעהען דאָרט א גראָבען יונג, פערדאָר־בען, פון דער ניעדריגסטער קלאַסע מענשען, א נחות דרגא, וועל־כער ווערט א „רבי" און נאַרט דיא אידעלעך. זיינע געמיינהייטען איבערשטייגען אלעס וואָס מיר קענען זיך פאָרשטעלען; אין זיי געפינט זיך שווינדעל, בעטרוג, רויב און זאָגאַר מאָרד אבי דורכצופיהרען זיינע שמוציגע פּלענער. דאָך גלויבט מען אין איהם און מען ברענגט איהם געלד פון אלע זייטען אום ער זאָל זיין א פערמיטלער צווישען גאָט און זיינע אידעלעך. וועה דעם

וואָס האָט געוואגט געגען דעם „רבי'ן" אויפצוטרעטען. ער איז שוין ניט זיכער געוועזן מיט זיין לעבען.

און דיעזע שילדערונג איז געוועזן א קאָפּיע פון טהאטזאכען, פון לעבעדיגע פאקטען.

אָט, אין אזא צייט און אין אזא דור האָט לעווינזאָהן געלעבט, און זיי, דיעזע אָרימע פערפיהרטע און בעטראָגענע, האָט זיך לע־ווינזאָהן אונטערגענומען אויפצוקלערען דורך וויסענשאפט און קריטיק.

אום זיך צו מאכען נאָך א בעסערען בעגריף פון דיא אידען צווישען וועלכע לעווינזאָהן האָט געלעבט, מוזען מיר דערצעהלען און אָבשילדערן דיא מאכט געגען וועלכער ער האָט גענאט צו קעמפפען.

נאָך וואָהלין האָט זיך דאמאָלס אריבערגעקליבען דער גאנצער חסידיזמוס. דעם אורשפּרונג פון דעם חסידיזמוס ערבליקען מיר אויף דער גרענעץ צווישען רומעניען און בוקאווינא, וואו דער בעל־שם, אָדער בעש"ט איז ערשיענען. געגנוי ווער און וואָס דער בעל־שם איז געוועזן, וועט דיא היסטאָריקער פיעללייכט קיינמאָל ניט געלינגען צו דערגעהען. מאנכע זאָגען, אז ער איז געוועזן א רעפאָר־מאטאָר און א פּראָטעסטירער געגען דיא לומדים וואָס האָבען גע־לערענט טאָג אזוי נאכט אין דיא בתי מדרשים און בעטראכט דעם ניט־געלערענטען אָדער עם־הארץ אזוי וויא א בהמה, און דערפאר האָט דער בעל־שם, הייסט עס, אויפגעטרעטען געגען דער זאָ־גע־נאנטער געבילדעטער קלאסע און געזאָגט, אז מען דארף ניט לער־נען און אן עם־הארץ מיט א גוט הארץ איז פיעל חשוב'ער ביי גאָט. אנדערע וויעדער זאָגען, אז ער האָט זיך פערליעבט אין א למדן'ס א טאָכטער און ווייל ער אליין, דער בעל־שם, האָט ניט גע־קענט לערנען, האָט מען איהם פערדאמט. וויא דיא זאך איז, פון דעם גאנצען תוהו־ובוהו נעהמען מיר ארויס, אז דער בעל־שם האָט געפּרעדיגט געגען לערנען און געזאָגט, אז ביי גאָט איז ליעבער ווען מען דאווענט מיט כונה און מען וויים ניט וואָס מען זאָגט, וויא צו וויסען וואָס מען זאָגט און עס איז קיין כונה ניטאָ.

עס איז מעגליך, אז דער בעל־שם האָט געהאט גוטע אבזיכטען. עס שיינט אויך, אז ער איז געווען אן עהרליכער מאן, דען עס איז ניטאָ קיין איינציגער בעווייז, אז ער האָט גענומען פדיונות און דערפון געלעבט גליקליך. מען ווייס, אז ער איז געווען אן אָרימאן און איז געשטאָרבען אן אָרימאן.

אָבער אזוי איז שוין דאָס מזל מיט פיעלע רעפאָרמאטאָרס: מען פערוועגדעט זייערע לעהרען צו אנדערע צוועקען, און שלעכטע פערדאָרבענע מענשען נוטצען אויס דיא העכסטע געדאנקען פיר פערזענליכען פערדיענסט.

דעם בעל־שם'ס עקזיסטענץ האָט געשאפען דעם חסידיזמוס, און דער חסידיזמוס האָט פּראָדוצירט געטצען, וועלכע זיינען געווען רביים. דיעזע רביים, מיט גאנץ קליינע אויסנאהמען, האָבען זיך בעדיענט מיט דער אונוויסענהייט פון פאָלק און איהם אויסגעזויגען. דיא אונוויסענהייט, ניט לערנען, איז אויך געווען דער עיקר, דער פונדאמענט פון דעם חסידיזמוס. און מיט אזא מעכטיגע וואפען האָבען שארלאטאנעס און פאָלקס־פערפיהרער געקענט אלעס טהאָן מיט דער מאסע.

וואָהלין, וואו יצחק בער לעווינזאָהן איז געבוירען געוואָרען און געלעבט, איז געווען דער הויפּט נעסט פון דעם חסידיזמוס, און ער האָט דאָרט געהערשט און געוועלטיגט איבעראל. דיא מאכט פון דיא „גוטע אידען" איז געווען אזוי גרויס און אזוי געוואלטיג, דאָס ווען איינער, אן אויפגעקלערטער, האָט בלויז געוואגט צו צווייפלען און אויסשפּרעכען זיין מיינונג, איז ער געווען אונגליקליך: מען האָט מיט אזעלכע געמאכט א קורצען פּראָצעס: גע'מסר'ט, געשלאָגען מכת רצח, אונטערגעצונדען זייערע הייזער און ניט זעלטען אויך דער'הרג'עט. אחת לאחת, האָט מען דערשטיקט יעדעס פרייע וואָרט, יעדען אויפגעקלערטען אויפטריט. און אלעס איז געפאלען צו דיעזער מאכט.

דאָרט און דאמאלס האָט לעווינזאָהן אָנגעפאנגען זיין ארבייט, זיין קאמפּף פון ליכט געגען פינסטערניש, פון בילדונג געגען אונוויסענהייט.

דערצו איז ער געווען א קראנקער מענש, אָרים, עלענד, איינער אליין און אויך אונערפאהרען.

דיא לעצטע בעהויפּטונג נעהמען מיר פון זיין „תעודה בישראל", א ווערק געשריעבען אין א פאָלשטענדיגען מאָדערנעם גייסט, נאָך אלע רעגעלן פון וויסענשאַפט, פאָרשונג און קריטיק.

בלויז איין מעלה האָט געהאט זיין ערשטעס ווערק, וואָס דאָס האָט פיעללייכט געווירקט דער פערפאסער זאָל ניט פערפעהלען זיין ערהאבענעם ציעל. דער „תעודה בישראל" איז געשריעבען געוואָרען אין דעם מילדען טאָן פון דעם וואהרען דענקער; ער האָט ניט אָנגעגריפען מיט כעס און געוואלט; ער האָט ניט געשני־טען מיט זיין קריטיק פונקט דאָרט, וואו עס טהוט וועה צום שטארקסטען; אמת, ער האָט געריסען דעם פונדאמענט, אָבער, וויא דיא אלטע אידישע געלעהרטע האָבען איהם געהייסען: „דברי חכמים בנחת נשמעים".

האָט לעווינזאָהן אבזיכטליך אזוי געשריעבען? האָט ער גע־וואוסט, אז דערמיט קען מען בעסער געווינען? ניין! לעווענזאָהן איז דאמאָלס געווען אין זיין בליהענדער יוגענד, ווען דער גייסט שטורמט און עס איז איהם שווער איינצוהאלטען. אָבער טיעפער אריינקוקענדיג, זעהען מיר אין דעם לעווינזאָהן'ס עדעלע נשמה, דעם מילדען גייסט און דאָס גוטע הארץ. עס איז געווען זיין נא־טור צו זיין עדעל און ער האָט אנדערש ניט געקענט האנדלען. אפילו אין זיינע סאטירישע און בייסענדע ווערק, האָט ער אויך מעהר געזוכט צו זיין איבערצייגענד וויא אנגרייפענד.

קאפיטעל 6.

לעווינזאָהן האָט געליטען הונגער, מאנגעל, נויט און רדיפות זייט דער צייט וואָס דער „תעודה בישראל״ איז ערשיענען.

וויא מיר האָבען שוין איינמאָל בעמערקט, איז ער אין אנפאנג געווען זעהר געקרענקט דאריבער, אָבער שפּעטער, ווען דיא אידישע גרויסע געלעהרטע פון זיין צייט האָבען איהם אנערקענט און איהם אָבגעגעבען זיין גוט־פערדיענטען שבח, האָט ער זיך געטרייסט און מקבל באהבה געווען זיינע ליידען. ער האָט באלד פערגעסען אן זיינע צרות און אָנגעהויבען צו קלערען וועגען ווייטערע מיטלען וויא צו ערהייכען דיעזע וואָס ער האָט געזוכט צו ראטעווען.

לעווינזאָהן האָט איינגעזעהען, אז זיין „תעודה בישראל״ איז איינע פון יענע מעדיצינען, וועלכע ווירקען ערשט נאָך לאנגע יאָהרען. דיא וויסענשאפטליכע קריטיק, האָט ער איינגעזעהען, איז א צו הארטער ביסען און ער קען דערמיט ניט גרייכען אלעמען. ער האָט אלזאָ בעשלאָסען אָנצו־ווענדען אנדערע מיטלען, און ער האָט אויסגעפונען, אז דיא סאטירע איז דער בעסטער רעצעפּט.

אין יאָהר 1832 זיינען פון איהם ערשיענען צוויי פּאמפלעטען, „דברי צדיקים״ און „עמק רפאים״.

מיט א קורצע צייט צוריק איז ערשיענען א ספר מיט דעם נאָמען „מגלה טמירין״. דאָס איז א קאָרעספּאָנדענץ צווישען חסידים אין א מערקווירדיגע העברעאישע שפּראך, וועלכע איז א חוזק מאכען פון דעם פערדאָרבענעם אידיש־העברעאיש וואָס דיא חסידים האָבען געשריעבען. דאָרט ווערען דערצעהלט פון דיא ווילדע און נאררישע נסים ונפלאות פון דיא „גוטע אידען״ אין א בעהאלטענעם הומאָר. עס ווערט בעהויפּטעט, אז ענטוועדער לע־ווינזאָהן האָט אליין געשריעבען דעם „מגלה טמירין,״ אָדער ער איז געווען א הויפּט מיטארבייטער אין דעם.

דער „דברי צדיקים“ און דער „עמק רפאים“ איז א מין נאָכ־פאָלגענדע סעריע צום „מגלה טמירין“. דער „דברי צדיקים“ איז צום ערשטען געדרוקט געוואָרען אין וויען, און שפּעטער צוזאמען מיט דעם „עמק רפאים“ איז ער געדרוקט געוואָרען אין אָדעס.

דער „דברי צדיקים“ ענטהאלט דריי בריעף און דיאלאָגען (געשפּרעכען) צווישען צוויי חסידים אין „חסידים שטיבעל“, אָדער קלייזעל „בק“ק אָליק“. דיא קאָרעספּאָנדענץ און דיא דיאלאָגען זיי־נען איבער דעם „מגלה טמירין“ וואו מען האָט געדרוקט פאָלגענדען נאָמען פון פערפאסער: „החסיד ר׳ עובדיה בן פתחיה“. דיא סאטירע אין דיעזען ווערק, איז איינע פון דיא בעסטע אין דיעזער ארט ליטעראטור. צום שלום קומט א פראכטפאָלע סאטירישע ריימען־אבהאנדלונג מיט דעם נאָמען „בי־כסא“, וועלכעס איז א „מזמור לבן־יהודה להשכיר“, צייגענדיג דערמיט דיא צולאָזענהייט פון דיא חסידים. דער „עמק רפאים“ איז עהנליך צו זיין אידי־שעם ווערק דיא „הפקר וועלט“, שילדערנדיג דיא מעשים תעתועים פון דיא צדיקים, אויך דורך „מעסמעריזמוס“, אָבער פיעל ברייטער, דייטליכער און איבערצייגענדער.

דאָס אלעס איז געשריעבען אין דער קונסטפאָלער חסידים־שפּראַך, און עס האָט געגרייכט זיין קרייז לעזער. דיא פערשטעלט־קייט אין סטיל און געדאנקען איז געווען אזוי גוט און געלונגען, דאָס פיעלע חסידים האָבען עס גערעכענט אלס א ספר פון איינעם פון זיי, וואו עס ליעגט „קדושה“, און זיי האָבען עס געלעזען ניט בעגרייפענדיג אנפאנגס וואוהין עס ציעלט. ערשט ווען זיי זיינען פערטיג געוואָרען דערמיט, האָבען זיי איינגעזעהען, אז זיי האָבען געהאט א טעות, אָבער דיא ארגומענטען און בעווייזע האָבען שוין געמאכט זייער איינדרוק.

מיר ערבליקען דאמאָלס דעם קעמפּפער וויעדער וואָהנענדיג אין קרעמעניץ. אָבער ער האָט ניט געוואָהנט אין שטאָדט, זאָנ־דערן ווייט אוועק, אָבגעזונדערט פון זיינע בני־עיר, ערגעץ־וואו אין א פערוואָרפענע שטיבעלע, וואו אונמוטה האָט איהם בעגריסט אין דער פריה, פערצווייפלונג אבענד און אונזיכערהייט מיט הונגער

אין דער טיעפער שטילקייט פון דער נאכט, ווען ער איז געזעסען און געלערענט.

צו יענער צייט האָט לעווינזאָהן ערהאלטען א בריעף פון זיין אלטען פריינד פון גאליציען, ה׳ בעריש בלומענפעלד, וועלכער דערצעהלט איהם, אז ער האָט געלעזען זיינע לעצטע צוויי סאטי־רישע ווערק און פיעל הנאה געהאט. „אָבער צו וועלכען צוועק, מיין פריינד״, שרייבט ווייטער ה׳ בלומענפעלד, „זאָלסטו מקריב זיין דיין געזונד און דיין לעבען פיר אזעלכע זאכען? כלעבען אז אלע חסידים פון דער וועלט פערדיענען ניט, אז דו זאָלסט אָבגע־בען דיין קאָסטבארע צייט פיר זיי. עס איז איבערהויפט אן אומ־זיסטע ארבייט, דוא קענסט זיי גאָר ניט טהאָן. זייער דומהייט און פערברייטעטע נארישקייט, איבערשטייגט אלעס און מיר וועלען ניט אימשטאנדע זיין ליכטיג צו מאכען אין זייערע פינסטערע מוחות. אדרבא, זיי ווערען נאָך פאנאטישער דורך אזעלכע אנ־גריפע. איבעריגענס, איז עס געוועזען מיין פליכט דיר צו זאָגען, און וויא דוא ווילסט, אזוי זאָלסטו האנדלען״.

אָבער זיין פריינד האָט איהם ניט פערשטאנען און אויך ניט געזעהען וואָס פאר א פריכטע לעווינזאָהן׳ס ארבייט טראָגט.

קאפיטעל 7.

דאָס מערקווירדיגסטע אין יצחק בער לעווינזאָהן׳ס לעבען פון יענער צייט איז געווען, וואָס בשעת דיא פאנאטיקער האָבען איהם גענזידעלט, בעליידיגט און געמאכט צו שאנד, האָבען זיי זיך אויך געווענדעט צו איהם נאָך הילף. ווען מען האָט איינעם געפרעגט, ווארום, ווען ער האסט אזוי לעווינזאָהנען, וויא קומט עס ער זאָל פון איהם פערלאנגען טובות? האָט ער געענטפערט: „דער גוי איז טרפה, נאָר זיין מטבע איז כשר".

אָבער באָטש ביים אָרימען לעווינזאָהן האָט מען קיין מטבעות ניט געקענט קריעגען, האָט מען פון איהם געהאט טובות, וועלכע האָבען ווערטה געהאט מעהר וויא געלד: ווען א קהלה אָדער א יחיד איז געווען אין נויט, טאקי דורך דיא מסירות פון איין הסידישער פארטיי אויף דער צווייטער, אָדער גלאט דורך א בלבול־דם וואָס איז דאמאָלס פארגעקומען זעהר אָפט, האָט מען זיך באלד געווענדעט צו לעווינזאָהן׳ען, אז ער זאָל ממליץ זיין, דאָס הייסט, שרייבען צום קיסר, וואו ער איז געווען א חשוב, און בעטען רחמים, גנאדע.

לעווינזאָהן׳ס בריעף האָבען אימער געווירקט און דערפאר איז זיין פאפולאריטעט געוואקסען. אָבער מען דארף ניט פערגעסען, אז דיא אונגליקליכע פאנאטיקער האָבען אויף איהם אלץ געקוקט ניט מעהר וויא אויף א גוטען גוי.

פון דעסטוועגען זיינען אויך אויפגעשטאנען אייניגע קהילות וואָס האָבען אָנגעהויבען אנדערש צו דענקען וויא דיא גרויסע און אונוויסענדע מאסע און זיי האָבען געוואָלט איינפיהרען אזעלכע רעפאָרמען אין זייער לעבען לויט וויא דער „תעודה בישראל" האָט זיי געלערנט. זיי האָבען זיך באלד געזעצט אין פערבינדונג מיט לעווינזאָהנען דורך בריעף און ער האָט זיי פיעל געהאָלפען דורך זיין איינפלוס ביי דער רעגיערונג.

וועהרענד דעם, האט לעווינזאהן געליטען פון קראנקהייט, ארימקייט און איז געווען שטארק בעשעפטיגט אין זאמלען דעם גרויסען און וויכטיגען מאטעריאל פיר זיין ווערק „אפס דמים“.

אויב דיא ארבייט פון דיעזעס ווערק האט געהאט עפעס צו טהאן מיט דער טרויריגער ערפאהרונג וואס זיין פעטער חיים האט דורכגעמאכט, מיט דער שבועה וואס זיין טאטע יהודה האט גע־שווארען צו בעווייזען דעם ליגען פון עלילת דעם, אדער מיט דיא בלבולים וואס האבען געהערשט אין זיין צייט, איז ניט דייטליך געננג, אבער א פאקט איז עס, אז לעווענזאהן האט זיך גענומען צו אן ארבייט וואס וועט פערבלייבען אלס דער וויכטיגסטער דאקו־מענט פון אידישער אפאלאגעטישער ליטעראטור פון יענער צייט.

לעווינזאהן האט פערשטאנען פרעמדע שפראכען. אז ער איז ניט געווען פרעמד פון גריכיש און לאטייניש, זעהען מיר פון זיין ווערק „תעודה בישראל“, און אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוסיש, מערקען מיר זיך פון זיין ווערק „יסודי השפה הרוסית“ וואס ער דערמאהנט אין „תעודה בישראל“, וועלכעס ער האט אליין פערפאסט, און פון דעם פאקט, אז ער איז געווען א סעקרעטער נאך אין זיין פריהער יוגענד ביי א רוסישען גענעראל. זיין קארעס־פאנדענץ אין דער דייטשער שפראכע, ווייזט אויך, אז ער האט גוט פערשטאנען דיא בעריהמטע דייטשע קלאסיקער און ער האט געקענט שרייבען א בוך אין איינער פון דיעזע צווי שפרא־כען. דאך, שיינט עס, אז זיין בעשיידענהייט איז געווען צו גרויס און ער האט ניט געוואגט צו שרייבען ווערק אין א שפראך, וואו ער איז ניט געווען קיין פאלשטענדיגער מייסטער.

דער „אפס דמים“ איז ספּעציעל פערפאסט געווארען פאר דער קריסטליכער וועלט, צו בעווייזען, אז עלילת דעם איז אן אויסגע־טראכטע זאך, און עס שטאמט גאר דערפון וואס דיא אידען האבען דיעזע בעשולדיגונג צום ערשטען אויפגעהויבען געגען דיא קריס־טען, ווען דיא לעצטע זיינען נאך געווען צו שוואך, און דאן, ווען דיא קריסטען זיינען געווארען מעכטיגער, האבען זיי דיעזע בע־שולדיגונג אויפגעהויבען געגען דיא אידען.

דער „אפס דמים“ איז א מייסטער־ווערק פון היסטאָרישע דאָקומענטען צו בעווייזען, אז אידען האָבען אימער געליטען פאר א בלבול וואָס איז ניט געשטויגען און ניט געפלויגען. דאָס ווערק איז צום ערשטען מאָל געדרוקט געוואָרען אין ווילנא אין יאָהר 1883 און איז ערשיענען אין דער פאָרמע פון א ויכוח, אָדער דיאלאָג צווישען א אידען און א קריסט.

דער סטיל איז זעהר לייכט און דייטליך, ווייל דיא אבזיכט פון דעם פערפאסער איז געווען, אז דאָס זאָל באלד איבערזעצט ווערען אין פרעמדע שפראכען און גרייכען דעם קרייז לעזער, פאר וועמען עס איז געשריעבען געוואָרען. אז לעווענזאָהן האָט זיין ציעל ניט פערפעהלט, בעווייזט דיא נאָהענטע צוקונפט, ווען דער „אפס דמים“ איז ווירקליך איבערזעטצט געוואָרען אין אנדערע שפראכען און געמאכט זיין געווינשטען איינדרוק.

לעווינזאָהן איז אלט געווען בלויז 45 יאָהר, ווען ער האָט גע־ענדיגט זיין „אפס דמים“, און אזוי שנעל וויא דאָס בוך איז ארויס אין דער עפענטליכקייט, האָט עס צוגעצויגען דיא אויפמערקזאמ־קייט פון דער געלעהרטער וועלט. מיט א קורצער צייט שפעטער איז געשעהען דער עלילת־דם אין מאראָקאָ, וואָס האָט דאמאָלס אויפגעציטערט דיא גאנצע אידישע וועלט און ניט ווייניג אונרוהען ארויסגערופען אויך צווישען אייראָפּעאישע נאציאָנען.

סיר מאָזעס מאנטעפיאָר האָט זיך בעגעגענט מיט אדאָלף קרעמיע און אלבערט קאהן און זיי האָבען בעשפראָכען וואָס עס איז צו טהאָן אום דיא קריסטליכע וועלט זאָל אויפגעקלעהרט ווערען איבער דעם בלבול דם און מען זאָל וויסען, אז דאָס איז ניט מעהר וויא אויסגעטראכט. דער רעזולטאט פון דיעזען געשפרעך איז געווען, וואָס דר. אליעזר לעווע, סיר מאָזעס מאָנטעפיאָר׳ס סעקרעטער, האָט איבערזעטצט דעם „אפס דמים“ אין ענגליש. דיא איבערזעטצונגען פון דעם „אפס דמים“ אין דייטש און רוסיש, האָבען נאָכגעפאָלגט שפעטער.

קאפיטעל 8.

ווערענד לעווינזאָהן האָט אזוי פיעל געארבייט און אזוי פיעל געווירקט פאר זיין פאָלק, האָט ער דערוויל געליטען הונגער. ער האָט אפילו ערהאלטען זעהר פיעלע לויב־בריעף מיט קאָמפּלי־מענטען פון דיא רייכע און מעכטיגע אידען פון זיין צייט אין אויסלאנד און רוסלאנד, אָבער זעלטען ווען איינער האָט זיך אינ־טערעסירט מיט דער פראגע: וויא לעבט דער גרויסער אידישער געלעהרטער? פון וואנען נעהמט ער אויף דער הוצאה?

מיר מוזען זיך יעצט צוריק קעהרען צום יאָהר 1837 אום דורכצולעבען מיט לעווינזאָהנען איינע פון דיא טרויעריגסטע בע־געבענהייטען אין זיין קאריערע. ער האָט געוואָהנט, וויא מיר האָ־בען שוין דערמאָהנט, אין א שטיבעלע, העט ווייט פערוואָרפען פון דער שטאָדט. זיין איינציגער בעשטענדיגער קאָמפּאניאָן איז גע־ווען זיין פאָטער, דער אלטער יהודה. זוהן און פאָטער האָבען זיך גוט פערשטאנען איינער דעם צווייטען און זיי האָבען זיך געלערענט צוזאמען ליידען און ערטראגען דיא יסורים פון זייער שיקזאל.

צו יענער צייט, איז יהודה געשטאָרבען. דאָס איז געווען א שטארקער קלאפּ פאר יצחק בער'ן. מיר וועלען דאָ איבערגעבען זיינע אייגענע ווערטער פון דיא שריפטען, וואָס ער האָט איבער־געלאָזען וועגען זיין פאָטער:

„מיין טאטע איז געווען ביי אלע זיינע חושים ביז זיין טויט", שרייבט יצחק בער. „בלויז זיין חוש־השמע (הערען) איז קאליע געוואָרען מיט א קורצע צייט פריהער. זיין געזיכט איז געווען קלאָר, זיינע אויגען ריין, און אין דעם טאָג וואָס ער איז געשטאָר־בען, האָט ער עפּעס איבערזעטצט פון של"ה. אזוי האָט ער זיך אימער נוהג געווען ווען איהם איז געפעלען געוואָרען אן אָבהאנד־לונג אין א ספר. ער האָט תמיד געשפּאָטעט פון דער וועלט'ס נאַ־רישקייט אין יאָגען זיך נאָך פערגניגען, תאוות און פערמעגען.....

מיט א טיעפעס געפיהל פון מיטלייד האָט ער אימער בעטראכט אלע מענשען, און ניט זעלטען האָט ער אויך בעדויערט דיא בהמות און עפות, וואָס זיינען געבאָרען געוואָרען נאָר צום ליידען. דער־פאר פלעגט ער אימער זאָגען: „נח לו לאדם שלא נברא„ — בעסער אז מען ווערט גאָרניט געבוירען. אויף א יונגען מאן, וואָס האָט געטהאָן א פעהלער, האָט ער תמיד געפונען א זכות. איבערהויפט האָט ער קיינעם ניט פערדאמט און האָט בעמערקט: „בשגם הוא בשר“ — ער איז דאָך בלויז א מענש פון בלוט און פלייש. וואָס איז נוגע מצוות, האָט ער זיך שטרענג געהאלטען אן „שולחן ערוך“; וואָס עס אנבעלאנגט אָבער פון דיא אנדערע מצוות און מנהגים וואָס מען האָט איינגעפיהרט, האָט ער פון זיי ניט גע־וואָלט וויסען. ער האָט אויך בעמערקט: „צו אלעמען דארף מען האָבען מזל; דער שלחן ערוך אורח חיים האָט מעהר מזל פון דעם שולחן ערוך חושן משפט, וואָס רעדט פון דעם רעכט וועגען מיינע און דיינע; דער ערשטער טהייל פון דעם יורה דעה האָט מעהר מזל פון דעם צווייטען וואָס רעדט איבער פראָצענט, תלמוד תורה, צדקה, כבוד אב; מיט דעם ערשטען טהייל גיט מען זיך זעהר שטארק אָב און אָן דעם צווייטען פערגעסט מען“ — מיין טאטע האָט זיך געהיט קיינמאָל ניט צו רעדען א שלעכטעס וואָרט איבער א צווייטען.

צו זעטען זיין הונגער איז פאר איהם געגוג געווען ווייניג. ער איז געווען א מערקווירדיג שעהנער מענש און הויך געוואקסען. ער האָט זיך אימער געבעטען ביי גאָט ער זאָל ניט זיין קראנק פאר זיין טויט כדי ער זאָל ניט דארפען אנדערע פּלאָגען און זיך אליין מאטערן. און זיין וואונש איז מקוים געוואָרען. ער האָט אָבגעדאַ־ווענט מנחה, וויא זיין מנהג איז געווען, צוויי שטונדען פאר נאכט, עפּעס געלערענט; דערנאָך האָט ער פעררוויכערט זיין לולקע, זיך געלעגט אויף׳ן בעט זיך אויסרוהען. דאן האָט ער צוגערופען מיין שוועסטער פייגע, איהר געגעבען דיא לולקע אוועקצולייגען און גע־בעטען זיא זאָל איהם צודעקען, ווייל ער שפּירט קאלט. אזוי וויא זיא האָט זיך נאָר אומגעווענדעט, איז זיין נשמה אויסגעגאנגען“.

ר׳ יהודה איז אלט געווען 80 יאָהר, ווען ער איז געשטאָרבען. זיין זוהן, ר׳ יצחק בער לעווינזאָהן זאָגט ווייטער דיזע ווערטער: „מען האָט מיין טאטען בעהאלטען מיט זיינע עלטערן אויף׳ן בית עלמין פון קרעמעניץ, און פיר זיין מצבה האָב איך אויפגעשריעבען עטליכע פערזען, וועהרענד מיינע הענד האָבען געציטערט, מיינע אויגען זיינען געווען פול מיט טרערען, און זייענדיג אזוי בע־טריעבט, האָב איך ניט געאכטעט אויף׳ן ליטעראַרישען סטיל, און דאָס איז ארוים פון מיין פעדער:

מכתם לציון.

פה יישן איש אמונים
זקן נכבד נשוא פנים,
ירא אלהים הולך בתומתו,
חכם וסופר, יקר לאומתו,
מו״ה לעווין יכונה יהודה
בר׳ יצחק ז״ל ממשפחה כבודה.
הגיע לגבורות ומת בנשיקה,
עצם עיניו בשינה מתוקה
בירח בול בעשרים וארבעת
פה בשפל שמשו באה
ותזרח בעולם, מות בו אין
בשנת זו ה׳ תקצז״ן.

דער שוואכער און קראנקער לעווינזאָהן איז געווען אזוי גע־ריהרט פון זיין פאָטער׳ס טויט, אז עס האָט געדויערט היבשע עט־ליכע וואָכען ביז ער איז ווידער אימשטאנדע געווען פאָרטצו־זעטצען זיין ליטעראַרישע ארבייט.

מיר ערפאהרען, אין דער זעלבער צייט, אז ער האָט געוואָהנט צוזאמען מיט זיין שוועסטער, פייגע. זיא האָט געהאט קינדער, אָבער מיר בעגעגענען ניט, אז זיי האָבען געשפיעלט אירגענד

וועלכע וויכטיגע ראָלע אין זיין לעבען ביז צום ענדע פון זיינע יאָהרען. מיר מערקען זיך, אז זיין שוועסטער איז אויך געווען אָרעם, אָבער זיא האָט דעננאָך געזעהען וויא ווייט מעגליך איהר געלעהרטער ברודער זאָל ניט צו פיעל ליידען, און, מיר מעגען מיט רעכט זאָגען, אז דיזער עדעלער פרוי איז פיעל צו פערדאנקען וואָס לעווינזאָהן'ס זשעניאלע ווערקע האָבען געקענט פאָרטגעזעצט ווערען און ער זאָל ניט אונטערגעהען אין זיין פערצווייפלונג.

עס שיינט, אז דער פונדאמענט פיר זיין ווערק „בית יהודה", איז געלעגט געוואָרען נאָך מיט יאָהרען צוריק. ער האָט שוין גע־האט אויסגעארבייט דעם גאנצען סיסטעם וויא דאָס ווערק זאָל אויסזעהען און וואָס עס זאָל בעהאנדלען. אָבער אזוי וויא ער איז געוועז איינער פון דיא פינקטליכסטע ליטעראַרישע ארבייטער, האָט עס איהם זעהר פיעל געשטערט וואָס ער האָט ניט געהאט דיא נעטהיגע רעפערענץ־ביכער צו זיין ארבייט.

לעווינזאָהנען האָבען ניט נאָר געפהלט ווערקע אין אנדערע שפּראכען, זאָנדערן, ער האָט אויך ניט געהאט דיא נעטהיגע העברעאישע ספרים. ער האָט זיך דערפאר געזעטצט אין פער־בינדונג מיט זיינע בעקאנטע, דיא געלעהרטע פון אנדערע שטעדט, און ביי זיי געליהען ספרים.

ניט נאָר איינמאָל האָט עס פאסירט וואָס ער האָט געוואָרט אויף א ספר מען זאָל עס איהם באָרגען, און דאָס האָט געדויערט א חודש און אמאָל צוויי. א'ן אנדער מאָל האָט געטראָפען, אז מען האָט איהם ערשט געענטפערט מיט א מאָנאט שפּעטער, אז דאָס ספר וואָס ער זוכט, געפינט זיך ניט דאָרט. דערוויייל איז זיין ארבייט אונטערבראָכען געוואָרען און ער פלעגט זיין אין דער גרעסטער פערצווייפלונג.

אזוי זיינען פאַראיבער יאָהרען, און ערשט אין 1828 איז פערטיג געוואָרען דער „בית יהודה". ער האָט דאָס גלייך אוועק געשיקט קיין ווילנא צום צענזאָר און ער האָט באלד ערהאלטען א'ן ערלויבניס דאָס צו דרוקען. אום זיך צו מאכען א געוויען

בעגריף פון זיין צושטאנד, וועלען מיר דאָ איבערגעבען וואָס ער האָט אליין געשריבען וועגען יענער צייט:

„צרות האָבען מיר ניט געפעהלט. איך בין קראַנק געוואָרען און האָב אָבגעקרענקט גאנצע צוויי יאָהר צייט. איך בין געבליעבען אזוי עלענד, אז איך האָב בוכשטעבליך ניט געהאט א שטיקעל ברויט און אביסעל פרישע וואסער צום טרינקען. פערלאָזען פון אלעמען, אָהן א שטראהל פון האָפנונג, האָב איך געמוזט קעמפפען מיט מיין ביטערען מזל. פלוצלונג איז מיר אָנגעקומען א בריעף פון דעם געלעהרטען ר' משה לאנדוי פון פראג, וועלכער האָט מיר געשריעבען, אז ער האָט געהערט פון מיין ספר „בית יהודה" אין כתב יד און ער וויל דאָס דרוקען"...

אָט אין דעם זעהען מיר לעווינזאָהנען אין זיין גרויסער ערליכ־קייט. ער האָט געליטען אָהן א שיעור, אבער ער האָט באלד אָן אלעמען פערגעסען ווען ער האָט געהערט, אז עס געפינט זיך א מענש וואָס וויל פערעפענטליכען זיינע אידעען פאר דער וועלט.

קאפיטעל 9

אום זיך צו מאכען דעם בעסטען בעגריף איבער לעווינזאהן'ס „בית יהודה", מוזען מיר שטודירען דיא אורזאכע וואס עס האט איהם בעוואגען צו שרייבען דיזעס ווערק.

עס איז געוועזן אין יאהר 1821, ווען דער רוסישער בילדונגס־מיניסטער, עמנואל ליווען, איז אויפמערקזאם געווארען איבער לעווינזאהן'ס טהעטיגקייט. ליווען איז געווען א געבילדעטער קריסט פון דער קלאס וואס האט זיך ניט געקענט פארשטעלען וויא אזוי אידען קענען בלייבען הארטנעקיג און ניט אננעהמען יעזוס קריסטוס אלס זייער משיח. ער האט געלעזען מאנכע ווערק וואס האבען געווארפען א דונקלען שאטען אויף דעם יודענטהום. און רעכנענדיג לעווינזאהן'ען פאר א'ן ערנסטען מענשען, עהרליכער דענקער און א'ן עקספערט אין יודענטהום, האט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט א בריעף וואס האט ענטהאלטען פאלגענדע פראגען :

„וואס איז דער פונדאמענט פון תורת משה לויט דער אויפפאסונג פון דעם תלמוד און דיא רבנים?

„געפינען זיך אידישע פערפאסערס פאר תורת משה, און ווען יא ווארום ווערען זיי ניט דערמאהנט אין תורת משה און דיא ווערקע פון דיא נביאים.

„אין וואס פאר א כתב איז געשריעבען געווארען דיא תורה?

„זיינען, וועהרענד דער צייט וואס דיא ביבעל איז געשריעבען געווארען, ערשיענען נאך אנדערע אידישע ספרים?

„איז דאס אמת, אז דער תלמוד זאגט, דאס אין דיא מצות פון תורת משה געפינט זיך גאר קיין שכל ניט אדער אורזאכע. און ווען דאס איז אזוי, ווארום זאלען דיא פעלקער מודה זיין, אז מען דארף דאנקען דיא אידען פאר זייער חכמה און פערשטאנד ווען עס איז אין דעם קיין שכל ניטא?

„איז דאָס א פאַקט, אַז דער תלמוד און דיא רבנים ערקלערען, דאס דיא מצוות פון תורת משה צווישען מענש און מענש, זייגען נאָר געזאָגט געוואָרען צווישען אידען און אידען און ניט אויף קיין אַנדערע?

„איז עס ערלויבט אַ אידען צו בעגעהען אַלע פערברעכענס געגען דעם ניט־אידען, איבערהויפט געגען קריסטען וואָס דער איד רעכענט פאַר זיינע שונאים?

„אויף וואָס איבערהויפט איז געגרינדעט געוואָרען דער תלמוד, וואָס איז זיין אינהאַלט, ווער האָט איהם פערפאַסט, אויף וואָס פיר אַ פלאַטץ און אין וועלכער שפראַך?

„וועלכע זיינען דיא ווערק וואָס בעלאַנגען צום תלמוד, און אויב עס געפינען זיך נאָך ספרים וואָס אידען פערהייליגען וויא דעם תלמוד, ווער האָט זיי פערפאַסט, וואָס איז זייער אינהאַלט?

„געפינען זיך אין תלמוד אויך שכל'דיגע זאַכען, ווייל, לויט וויא מען בעהויפטעט, איז ער בלויז פול מיט נאַררישקייטען און לעגענדען געגען דעם געזונדען מענשענפערשטאַנד?

„וויא האָבען זיך ערלויבט דיא תלמודיסטען צוצולעגען און אראָב־צונעהמען פון דיא מצוות פון דער תורה, ביז דיא תורה זעהט היינט גאַנץ אַנדערש אויס, ווערענד דיא תורה זאָגט בפירוש: „לא תוסיפו ולא תגרעו"?

„געפינען זיך נאָך פון דיא סעקטען פון בית שני אויך היינט?

„ווער זיינען דיא קראים (קאַראַאימען) און ווען האָבען זיי אַנגעפאַנגען צו עקזיסטירען?

„איז דאָס אמת, אַז דיא היינטיגע אידען בעלאַנגען צו דיא פרושים פון בית שני וואָס אונזער געזעצגעבער (יעזוס) האָט זיי פערדאַמט פאַר זייערע בעטריגערייען און שלעכטע אויפפיהרונגען?

„וואָס טויגען אייך דיא טויזענדער דינים און סייגים וואָס דורך זיי פערברייגגט איהר אייער גאַנצע צייט, אייער לעבען און שטערט אייער אַרבייט, ווען זיינען זיי געמאַכט געוואָרען? ווער האָט פאַר אייך פערפאַסט דיא אונצעהליגע נאַררישע צערעמאָניען, וועלכע זעהען אויס וויא געמצענדיענסט?

„וואס בעדייטעט דיא סעודה אין דער נאכט פון פסח, איהרע ווילדע צערעמאניען, וואס האט געפיהרט אז מען זאל אייך דערפאר בעשולדיגען אין עסען קריסטען־בלוט?

„געפינען זיך ערגיץ אין אייערע ספרים אזעלכע ווערטער וואס זאלען ארויסרופען האסס און פעראכטונג געגען קריסטענטהום, געגען קריסטוס'ן און געגען זיינע אפאסטאלען?

„איז דאס וואהר, אז לויט דעם תלמוד איז עס פערבאטען פאר א אידען צו לערנען פרעמדע שפראכען, וויסענשאפט, קונסט אדער זיך בעשעפטיגען מיט ערד־ארבייט?

„ווער האט פערפאסט דיא אידישע תפילות, זייערע ניגונים, וואס איז זייער אינהאלט, אויב זיי ענטהאלטען שימפפערייען געגען אנדערע אמונות, ווארום זיינען זיי אזוי לאנג, ווארום אהן א סיסטעם, און ווארום איז ביי אייך ניטא קיין ארדנונג אין דיא שוהלען וועהרענד אייערע געבעטע?

„וואס איז דאס פאר א ספר זוהר, ווער האט איהם פערפאסט, געפינען זיך דארט זאכען געגען תלמוד, איז ער ווירקליך געניייגט צו דיא פונדאמענטאלע פרינציפען פון אנדערע גלויבענס. געפינט זיך דארט און אין אנדערע קבלה־ספרים עפעס וועגען דער קריסטליכער דריי־איינציגקייט?

„וואס איז דיא טהעאלאגישע און פראקטישע קבלה, ווער האט זיא אויסגעפונען און צו וועלכער צייט?

„וואס איז דיא שכינה, קליפות, שטן'ס, סודות, כוונות, שמות און בעשווערונגען?

„איז עס וואהר, אז דער זוהר און דיא קבליסטען צייגען, אז תורת משה איז פול מיט אנדייטונגען און רמזים?

„איז דאס אמת, אז דער גלויבען אין שבתי צבי הערשט נאך היינט אויך און ער איז געגרינדעט אויף דעם זוהר און דיא קבלה?

„זיינען געוועזען אדער זיינען אויך דא ביי אידען ריכטיגע בילדונגס־אנשטאלטען, האבען זיי א וויסענשאפטליכע ליטעראטור, ווען יא, וואס דענקען דיא מאססען דאריבער?

„האבען דיא אידען פראקטישע און גוטע איינריכטונגען צו העלפען

זייערע אָרימע לייט, זייערע קראַנקע און זייערע אָרימע סטודענטען;

„ווער זיינען דיא חסידים אין רוסלאַנד, וואָס ווילען זיי, ווער האָט זיי געגרינדעט, צו וועלכער צייט און אין וועלכע פּלעצער האַלטען זיי זיך אויף, אויב זיי האָבען בעזונדערע שוהלען, וויפיעלע סעקטען געפינען זיך צווישען זיי, און אויב עס זיינען קירצליך נאָך געוואָרען נייע סעקטען?

„איז דאָ נאָך עפּעס א האָפנונג צו רעפאָרמירען דאָס יודענטהום, ווען יא, וויא אַזוי?

„וואָס איז דער משיח אויף וועלכען אידען האָפען, איז דאָס אמת, אַז אידען דענקען צו בעהעררשען דיא גאַנצע וועלט ווען משיח וועט קומען און אַנדערע וועלען ניט האָבען קיין חלק אין עולם הזה און עולם הבא?

„וויא קען מען אויפנעהמען אַ אידען אין אַ קריסטליכען פעראיין, וויא קען ער זיך פערשאַפען קריסטליכע פריינד, וויא קען מען איהם אַנפערטרויען אַ'ן אַמט, ווען ער דערוויטערט זיך פון דעם קריסט, ער בעקימערט זיך ניט אום דער טובה פון לאַנד און דערפאַר ווילען פיעלע לענדער איהם ניט געבען דאָס בירגער־רעכט?“

קאפיטעל 10.

ווער עס האָט שטודירט די׳א פראגען וואָס דער בילדונגס־מיניסטער האָט איהם געשטעלט, דער בעמערקט אין דעם צוויי וויכטיגע פונקטען : 1) אז ליווען איז געווען בעקאנט מיט דעם רוס־סישען יודענטהום וויא עס איז דאמאלס אויפגעפאסט געוואָרען, און, 2) אז ער האָט געטהיילט דיא מיינונג פון דיא שונאים פון יודענטהום, און ער איז געווען זעהר נייגיעריג צו הערען וואָס יצחק בער לעווינזאָהן האָט דארויף צו ענטפערן.

מערקווירדיג איז אָבער, וואָס לעווינזאָהן אליין האָט אויך געהאט דיא זעלבע פראגען פאר זיינע אויגען און ער האָט אויף זיך גענומען דיא עובדא זיי צו פערענטפערן. זיין ערשטער שריט איז געווען אין זיין „תעודה בישראל“, וועלכער איז געשריעבען געוואָרען נאָך איידער ליווען האָט געפרעגט דיא הארבע קשיות און לעווינזאָהן האָט פיעלע פון זיי פערענטפערט קודם דיא פראגען זיינען צו איהם געקומען אָפיציעל.

דאָס זעהען מיר אויך פון זיין ענטפער צום מיניסטער, וואו ער צייגט איהם אָן פיעלע תשובות אין „תעודה בישראל“. דאן צייגט ער איהם אויך אויף אנדערע ספרים, פון אידישע און קריסט־ליכע פערפאסערס, און אויף דעם רעסט, זאָגט ער, וועט ער פער־פאסען ספּעציעלע ווערקע. דער „בית יהודה“ איז הויפּטזעכליך געווען דיא בעהאנדלונג פון אלע פראגען וואָס ליווען האָט געשטעלט.

לעווינזאָהן האָט געוויזען אין זיין „בית יהודה“ א גרויסע געניטקייט אין דער אידישער געשיכטע בפרט און אין דער קריסט־ליכער ליטעראטור בכלל. ער איז אויך געווען טריי, וואהר און אויפריכטיג און צוגעגעבען פעהלערן, וועלכע זיינען ווירקליכע חסרונות וואָס ער אליין האָט געקעמפּפט זיי אויסצו־וואָרצלען; אָבער ער האָט קיין מאָל ניט פערגעסען מלמד זכות צו זיין אויף זיינע אונגליקליכע ברידער און בעוויעזען, אז דיא חסרונות וואָס

זיי בעזיטצען זיינען ניט דערפאר ווייל אידען זיינען בטבע שלעכטע אָדער פערדאָרבענע מענשען, זאָנדערן, ווייל דאס טרויעריגע שיקזאל צווישען דיא נאציאָנען האָט זיי געטריעבען צו דיעזער שטופע. אין דערזעלבער צייט וויעדער, האָט לעווינזאָהן בעהויפּטעט, דאָס אין פאל אידען זאָלען בעסער בעהאנדעלט ווערען וואָלטען דיעזע חסרונות געמוזט אוועקפאלען.

דאס תלמודישע יודענטהום, אין זיין ריינקייט און איינפאכקייט, איז ביי איהם געשטאנען זעהר הויך און ערהאבען. אום דאָס צו פערטהיידיגען, און בעווייזען אז עס איז פערליימדעט געוואָרען ענטוועדער פון אונוויסענדע אָדער פון שלעכטע מענשען, איז געוועזען זיין הייליגסטער און העכסטער וואונש.

ער האָט פּרובירט דאָס צו טהאָן אין זיין „בית יהודה“, אבער ער האָט דאָרט קיין פּלאטץ ניט געהאט. דער פּראָגראם איז איהם געלעגען אין קאָפּ, נאָר אנשטאט עס זאָל בילדען א „תלמודישע אפּאָלאָגיע“, איז דאָס ארויסגעקומען א „יודענטהום אפּאָלאָגיע“, וואו ער האָט געצייגט דעם געשיכטליכען פאָרטשריט פון דעם יודענטהום, זיינע ענטוויקלונגען אונטער דיא פערשיעדענע פּעריאָדען, דעם פאל און וואקסען לויט אומשטענדען, און דיא פאָרמע וואָס עס האָט אָנגענומען אונטער דיא אונצעהליגע צוטרעפונגען מיט דיא אידען.

דאָס גאנצע ווערק „בית יהודה“ אָטהעמט מיט א ריינעם אידישען גייסט און ווארפט צום ערשטען מאָל, א מילדען און ווארימען ליכט־שטראהל אויף דער יודענטהום׳ס געשיכטע פון א וויסענשאפטליכען שטאנדפּונקט.

ביז דאמאלס, דאָס הייסט, ביז דער „בית יהודה“ איז ערשינען, איז נאָך יצחק בער לעווינזאָהן געשטאנען אין א צווייפעלהאפטער לאגע ביי דיא פרומע אידישע געלעהרטע. זיי האָבען איהם נערעכענט פאר א ווילדען רעפאָרמאטאָר, פאר א צושטערער און פאר איינעם וואָס קימערט זיך ניט פיעל וועגען דיא הייליגע קבלות פון א פאָלק. אין „בית יהודה“ האָבען זיי איהם אָבער שוין בעסער פערשטאנען: ער האָט זיי פאָרגעשטעלט דאָס יודענ־

טהום אלס א פרעכטיגען גארטען מיט געטטליכע בלומען, אבער ער האט זיי אויך אנגעצייגט דיא דערנער וואס זיינען דארט אויסגעוואקסען און איהם פערוואנדעלט אין א ווילדערניס.

דער ערשטער פון דער פרומער געלעהרטער אידישער קלאסע וואס האט זיך אבגערופען אויף דיעזער ערשיינונג, איז געוועזען ר' מתתיהו שטראשון פון ווילנא, וועלכער האט געשריעבען צום פערפאסער א בריעף אין יאהר 1838 און איהם געלויבט און געדאנקט פאר זיין גראסארטיגער ארבייט.

נאך איהם האבען געפאלגט אנדערע פרומע געלעהרטע און רבנים און אויסגעדריקט זייער טיעפסטע דאנקבארקייט צו לעווינזאהנען פאר זיין יודענטהום אפאלאגיע אין „בית יהודה“.

דיעזע אנערקענונג האט איהם געגעבען מעהר מוטה ווייטער צו ארבייטען און ער האט אנגעהויבען איינצוזעהען, אז זיין הויפט־פפליכט איז נאך ניט ערפילט. אמת, אין „תעודה בישראל“ האט ער געלאזען הערען דעם טראמפעט צו דער געטטין פון אויפ־קלערונג און ליכט; אין „אפס דמים“ האט ער פערטהיידיגט זיין פאלק געגען א'ן אונגערעכטער בעשולדיגונג, און אין „בית יהודה“ האט ער געוויעזען דיא שעהנהייט פון רייגעם יודענטהום. אבער וואס האט ער געטהאן צו דיא פראגען וועגען דעם תלמוד וואס ליוועז האט איהם געשטעלט? וואס האט ער געענטפערט אויף דיא אונצעהליגע בעשולדיגונגען געגען דיא תלמודיסטען? וואו איז זיין תשובה צו דיעזע, וועלכע האבען אויסגעטראכט אלערליי בלבולים געגען א ווערק וואס זיי האבען ניט פערשטאנען און בעגריפען?

לעווינזאהן האט געזעהען, אז דיזען ענטפער איז ער שולדיג געבליעבען.

דער תלמוד. לויט לעווינזאהן'ס אויפפאסונג, איז א ווערק וואס מוז טיכטיג שטודירט ווערען, און עס דויערט יאהרען, פיעלע יאהרען, ביז מען ערגרינדעט זיין ציעל, זיין גייסט און זיינע שטרעבונגען. דאס אלעם ערפאדערט א וויסענשאפטליכע און לאגישע אבהאנדלונג אין א בעזאנדערעס ווערק.

לעווינזאָהן האָט געפּאסט דעם בעשלוס אָנצופאנגען דיעזע ריעזינע ארבייט, אָבער עס איז נאָך ביי איהם ניט געווען קלאָר אין קאָפּ אויף וועלכער ארט ער זאָל דאָס שאַפען. שפּעטער, האָט ער געקריעגען א זעלטענע געלעגנהייט וואָס האָט ארויסגערופען זיין מאָנומענטאלעס ווערק „זרובבל“, וואו לעווינזאָהן האָט איינמאָל פאר אלע מאָל געוויעזען ווער און וואס דער תלמוד איז.

אין זיינע לעהרע שטונדען, ווען לעווענזאָהן איז ניט געווען שטארק בעשעפטיגט מיט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, פלעגט ער צייטענווייז שרייבען פערזען. עס איז וואהר, קיין שטארקע פּאָעזיע געפינט זיך ניט אין זיי, דערפאר אָבער זיינען זיי שארף און זעהר געדאנקענרייך. אויף דער אידעע, דאָס אביסעלע פילאָזאָפיע פער'שיכור'ט און שאדעט דעם מענשען, און פיעל דענקען און שטודירען פילאָזאָפיע ניכטערט אויס, האָט ער אָנגעשריעבען פאָלגענדע מייסטערהאפטע פערזען:

אוהב דעת פנה אלי ואורך,
עין החכמה אם מצאת, שתה דיך,
או על תטעם מאומה, שטה מהמבוע,
מעט כי תשתה תחוג כשכור ותנוע,
כל ימיך התנהג בשגעון ובעורון,
אך אם תרבה שתות, וסר ממך תשכרון.

אין אזעלכע צייטען איז ער אויך געווען זעהר פּרוכטבאר אין זיין פּריוואט קאָררעספּאָנדענץ, געשריעבען קורצע אבהאנדלונגען אין אידיש און געארבייט אין פילאָלאָגישע ווערקע פיר דער העברעאישער ליטעראטור. זיין הויפּט־ארבייט איז ביי איהם געווען דיא פּאָלעמישע ליטעראטור, וואו ער האָט געזוכט אימער צו טרעפען צוויי ציעלען: 1) פּערטהיידיגען דאָס יודענטהום נעגען זיינע פערלוימדער, און, 2) אויפקלערען און בעלעהרען אידען איבער דיא וואהרע פּרינציפּען פון זייער רעליגיאָן.

קאפיטעל 11.

וואס מעהר מיר קוקען אריין אין לעבען פון יצחק בער לעווינ־זאהן, אלץ מעהר געפינען מיר אוים זיין ערעלען און אויפריכטיגען כאראקטער, זוכענדיג אימער צו בויען זיינע טהעאָריען און לעהרען אויף שכל מעהר וויא אויף גלויבען.

עס וועט אינטערעסאנט זיין דאָ איבערצוגעבען א בריעף געשריעבען צו איינעם פון זיינע פריינד רי״ש אין יאהר 1840. דער בריעף האט צוויי וויכטיגע פונקטען: דער ערשטער איז וועגען אָבלעגען שבת אויף זונטאג, און דער צווייטער איז וועגען ליטערא־רישע ארבייטען. מיר קענען פון ביידע צוזאמען פיעל לערנען, און מיר געבען דאָ א געטרייע איבערזעצונג:

„און וועגען דעם רב וואָס דו דערצעהלסט מיר, אז ער איז אויך מסכים אָבצולעגען שבת אויף זונטאג, זאָג איך דיר, אז וועה איז צו דיא מענשען וואס יאָגען זיך נאָך פריעדען, פריינדשאפט און ברידערשאפט מיט זייערע שכנים, דיא איינוואָהנער פון לאנד, און ווילען דערפאר צושטערען גאָט'ס בונד, און וועה צו דעם רב, דעם אלטען און גרויען זינדער, וועלכער האלט נאָך אימער אויסגעשטרעקט דיא האנד צו צושטערען, צוברעכען און אומווארפען דיא פונדאמענטען פון דער תורה. דאָס וואס זיי טראכטען וועט קיינמאָל ניט זיין. איך האָב עס שוין געזאָגט דיעזער סעקטע וועלכע איז ער־שיענען פאר מיר און גע'טענה'ט אז מען דארף איבערבייטען דעם שבת אויף זונטאג: מה דאָך, האָב איך זיי דערצעהלט, איהר ווילט צושטערען דעם שבת וואָס איז געגעבען געוואָרען פון גאָט, וויא וועט איהר נאָך בעהאנדלען דעם זונטאג וואס איהר נעהמט זיך אליין? אויף אזא אופן וועט אי שבת אי זונטאג ביי אייך גאָר קיין ווערטה האָבען; שבת וועט איהר זיך פיהרען וויא דיא גוים און זונטאג וויא דיא אידען.

„און וואס דו פרעגסט מיך וועגען דיין ספר וואס דוא האסט מיר געשיקט, ראטה איך דיך, דו זאלסט איהם ניט דרוקען אזוי גיך. קוק איהם איבער נאך אמאל און נאך אמאל, און וואס מעהר ער וועט בלייבען ביי דיר אין מאנו־סקריפט וועט ער אליין מעהר גערייניגט ווערען פון פעהלערן. געלויבט איז גאט וואס ער האט מיך געמאכט פאר א'ן עני ואביון, דערפאר קען איך ניט באלד דרוקען מיינע ספרים וויא זיי ווערען פערטיג. עס מוז דויערן א היבשע צייט ביז זיי ערשיינען, דערווייל האלט איך זיי אין איין פערבעסערן. ווען איך וואלט חלילה געווען א'ן עושר און געקענט באלד דרוקען אלעס וואס איך שרייב, וואלטען מיינע ספרים ארויסגעקומען פול מיט פעהלערן, פונקט וויא עס איז מיט דעם געלעהרטען יש"ר וועלכער איז רייך און דרוקט באלד וויא ער שרייבט. דערפאר קומען ארויס זיינע ווערקע זעהר שלעכט. און אויף מיינע ספרים און נאך אנדערע אזעלכע איז געזאגט געווארען: הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה."

דער ערשטער טהייל פון דעם בריעף טראגט מיט זיך א גרויסע וויכטיגקייט. ער פערצייכענט פאר אונז יענע פעריאדע אין רוס־לאנד ווען דער רעפארמאטארישער גייסט פון דייטשלאנד האט זיך אריינגעכאפט אויף צווישען דיא רוסישע אידען און דיא זאָ־גענאנטע רעפארמאטארס האבען גערעכענט, אז זיי וועלען קענען זעהר לייכט צוציהען לעווינזאהן'ען אויף זייער זייט.

אבער זיי האבען געהאט אין איהם א טעות. לעווינזאהן, מעהר וויא יעדער איינער, האט געוואוסט, אז רעפארמירען דאס יודענ־טהום הייסט ניט צו בעריהרען און צושטערען דיא גרונד־פרינציפען פון דיעזער רעליגיאן. אין גענענטהייל, דיא גרונדפרינציפען האט מען נאך בעדארפט מעהר בעפעסטיגען, נאר דיא רעפארמאציאן האט געמוזט אנפאנגען אין דיא אונערטרעגליכע לאסטען וואס דיא קבליסטען און גלאט רבנים האבען ארויפגעלעגט אויף דעם ארימען פאלק און דאס האט אין עצם גאר ניט צו טהאן נעהאט מיט דעם יודענטהום.

לעווינזאָהן האָט געוואָלט ליכט און אויפקלערונג; ער האָט געוואָלט מען זאָל אויסרייסען דיא פרעמדע דערנער, נאָר דיא וואָרצלען פון יודענטהום האָט מען ניט געטאָרט טשעפּען.

עס איז אויך געווען צו יענער צייט, ווען זיין ערשטע אידעע פון „תעודה בישראל" וועגען קינדער־ערציהונג און קינדער־אונטערריכט, האָט איהם וויעדער אָנגעהויבען צו בעשעפטיגען. ער האָט געארבייט מיט אלע מעגליכקייטען אריינצובריינגען א סיסטעמאטישען לימוד אין דיא אידישע שולען. ווען דיא רוסישע רעגיערונג האָט זיך ערקלערט בערייט צו העלפען גרינדען אזעלכע שולען, איז לעווינזאָהן שטארק בעגייסטערט געוואָרען און געארבייט מיט אלע מעגליכקייטען דאפיר. ער האָט אויך געהאט א'ן אויג אויף ראבינער־שולען, וואו א אידישער רב זאָל לערנען תורה און חכמה צוזאמען און זאָל דאן ווערען א אידישער פערטרעטער וואָס זאָל ווערטה האָבען צו רעפּרעזענטירען דאָס יודענטהום.

אָבער דיא פינסטערנים אין אידישען לאגער איז געווען פיעל געדיכטער וויא לעווינזאָהן האָט זיך פאָרגעשטעלט, און זיינע ליכטשטראהלען האָבען דאָס ניט געקענט דורכדרינגען.

דיא מאכט פון דעם פאנאטיזמוס האָט אלעס געשטערט, און דערזועלבער לעווינזאָהן וואָס האָט געקעמפּפט פאר'ן שבת און פאר אלע גרונד־פרינציפּען פון יודענטהום, איז בעשולדיגט געוואָרען אין אפּיקורסות און אפילו אין אטהעאיזמוס.

אין דעמזעלבען יאָהר 1840, ווען לעווינזאָהן האָט זיך אָנגעהויבען פאָרצובערייטען פיר נייע ארבייטען, האָט ער ערהאלטען דיא נאכריכט, אז זיין בעסטער פריינד, דער גרויסער אידישער געלעהרטער, ר' נחמן קראָכמאל, דער מחבר פון „מורה נבוכי הזמן", איז געשטאָרבען אין זיין 56טען לעבענס־יאָהר. דאָס האָט אזוי בעטריעבט דעם פערעהרער פון קראָכמאל'ן, אז ביז צום ענדע פון יאָהר זעהען מיר לעווענזאָהן'ען כמעט אָהנמעכטיג אין אלעם וואָס איז פאָרגעקומען ארום איהם.

לעווינזאָהן האָט זיך ניט געשראָקען פאר'ן טויט, אָבער ער

האַט זיך גאַר ניט געקענט צוגעוועהנען צו דער אידעע, אז רנ"ס איז אזוי יונג אַבגעשטאַרבען און מיט איהם האַט דאָס יודענטהום, די ליטעראטור און די פילאָזאָפיע אזוי פיעל פערלוירען.

אלעס וואָס מיר בעמערקען פון איהם אין דיעזען יאָהר, איז געווען די אונגעוועהנליכע אויפרעגונג און ערביטערונג געגען זיינע קריטיקער. אנשטאט פון זיי אָבצולאכען, וויא זיין טבע איז געוועזן, האָט ער געזוכט זיי צו טרעפען און בעליידיגען. לעווינזאָהן האָט אפילו געהאט פאָלקאָם רעכט, אָבער פאר איהם האָט ניט געפאסט צו פערליערען זיין געדולד. אבער מיר קענען דאָס צושרייבען צו זיין טרויער איבער דעם טויט פון רנ"ק.

קאפיטעל 12.

אין „תעודה בישראל" בעקלאגט זיך לעווינזאהן זעהר פיעל אויף דיא אידישע מחברים און זייער סטיל אין שרייבען. ער האט פאר זיך געזעהען צוויי קלאסען: דיא ערסטע, וועלכע האט גע־שריעבען אין גמרא שפראך און נאך אונטערגעמישט מיט ווערטער פון דיא תרגומים און פיוטים; און דיא צווייטען, דיא פוריסטען, וועלכע האבען געשריעבען ריינע ביבלישע העברעאיש. לויט לעווינזאהן'ס מיינונג האבען ביידע ניט געטויגט: דיא ערשטע זיינען גלאט אונפערשטענדליך און היטען קיינע רעגעלן פון סטיליסטיק, און דיא צווייטע זיינען נאר פאר ביבעל־שטודענטען; דערצו נאך אפפערן דיא לעצטע פיעלע מאל דעם געדאנק צוליעב דער שפראך. סיי־ווי־סיי שטעהען ביידערליי שרייבער ווייט פון וועלטליכער ליטעראטור, און עס איז אונמעגליך זיי צו איבערזעטצען אין אנדערע לשונות וויא מען טהוט אין אנדערע ליטעראטורען.

לעווינזאהן האט דערפאר געוועהלט א לייכטען סטיל אין זיין שרייבען — אזוי לייכט, אז מען קען איהם איבערגעבען אין איר־גענד א שפראך. זיין „אפס דמים" בעווייזט איבערהויפט, אז לעווינזאהן האט געשריעבען גוטע העברעאיש אין א פאלשטענדיגען מאדערנעם גייסט, ווייל דיא איבערזעצונג איז ארויס אין ענגליש, דייטש און רוסיש זעהר איינפאך און קלינגט איבעראל וויא א'ן אריגינאל.

לעווינזאהנען איז אלזא זעהר פיעל געלעגען דאראן אויף אום דער שפראך און סטיל פון דער העברעאישער ליטעראטור, און, ווען ער האט צייט געהאט, האט ער געארבייט אין דעם.

ווען דער „תעודה בישראל" איז פערטיג געווארען, האט ער אויפגעשריבען א קליינעם חיבור מיט דעם נאמען „ימין צדקי", אלס א'ן ענטפער צו ליוווען'ס פראגען איבער דעם תלמוד. אבער דאס איז געוועזן זעהר ווייט פון פאלקאמענהייט, און עס האט שפעטער

בלויז גערינגט אלס א ווינקעלשטיין צו זיין גרויסען חבור „זרובבל“. דערוויל האט ער אנגעהויבען צו פערפערטיגען זיין „שרשי לבנון“.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאהן האט דערפון געוואלט מאכען א גרויסע פילאלאגישע ביבלישע ענציקלאפעדיע און דאס פערמישען פיעל אדער ווייניג אויך מיט דעם תלמוד און מדרשים. אבער ער האט איינגעזעהען, אז ערשטענס האט ער קיין צייט ניט פיר אזא ריעזיגע אונטערנעהמונג און צווייטענס — זיין אלטעס אונגליק — פעהלען איהם ביכער צו שאפען דעם מאטעריאל פאר אזא ווערק. ער האט אלזא מקצר געווען און געשאפען א קורצע אבער זעהר וויכטיגע אבהאנדלונג.

דער „שרשי לבנון“ איז א קליינעס ענציקלאפעדיש־פילאלאגי־שעס ווערטער־בוך אויסגעשטעלט נאך'ן אלף־בית, אבער לעווינזאהן האט דא געוויעזען, אז ער איז אויך א גרויסער בקי אין די אריענטאלישע שפראכען וועלכע זיינען פערוואנדט מיט העברעאיש. ער האט ערקלערט יעדעס ווארט מיט זיין אבשטאמונג און פער־וואנדשאפט און אימער געזוכט דאס צו פערגלייכען מיט דער שפראך פון די תרגומים, תלמוד און מדרשים.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאהן וואלט געשאפען א פיעל בעסערעס ווערק אויף דיעזען פעלד, ווען ער וואלט דאפיר אב־געגעבען מעהר צייט און געהאט גענוג ביכער צו הילף. וויא די זאך איז, האט ער יעדענפאלס דערמיט א גרויסע טובה געטהאן דער מאדערנער העברעאישער שרייב־קונסט.

צו דיזעס ווערק, אלס א צווייטער טהייל (אבוואהל דאס האט קיין שייכות ניט,) געפינט זיך דער „בית האוצר“. דא זעהען מיר לעווענזאהן'ס שטרעבונג בעקאנט צו מאכען אידען מיט אלעם מעגליכע פון די אומות העולם כדי זיי זאלען בעסער קענען זייער אייגענע אמונה און ליטעראטור. אין „בית האוצר“ געפינען זיך פערשידענע אבהאנדלונגען, וויא, צום ביישפיעל: „די וועלט־שעפפונג לויט די פערזער“; „הויפט־פונקטען פון דער פערזישער געשיכטע“; „די וועלט־שעפפונג לויט די באניאנען“; געשיכטע פון דער מיטהאלאגיע וואס איז נוגע בעבער צו פערשטעהן תנ"ך;

דיא איבערזעצונג פון יאָזעפוס „געגען אפּיאָן" מיט א פאָררעדע און בעמערקונגען; „אבהאנדלונג איבער דעם זוהר"; א בריעף וועגען קינדער־ערציהונג און זייער לערנען; א. ז. וו.

צום שלום האָט ער נאָך מאנכע תוספות צו זיין „בית יהודה".

עס איז מערקווירדיג, דאָס לעווינזאָהן מיט אלע זיינע שריפטען וואָס ער האָט געשאפען, האָט ער געהאט נאָר איין ציעל: אויפצוקלערען און צו בעלעהרען.

לעווינזאָהן האָט ניט גערוהט; קראנק, שוואך און עלענד וויא ער איז געוועז, האָט ער ניט אויפגעהערט צו ארבייטען. דיא אינטעלליגענטע וועלט האָט פון איהם הנאה געהאט, פון איבעראל האָבען קהילות זיך געווענדעט צו איהם נאָך עצות און מיט בקשות און ער האָט ערפיללט יעדענס וואונש.

אבער וואו נעהמט דער אונגליקליכער צום לעבען? וויא לעבט ער? דיעזע פראגע האָט זיך דאָס אידישע פאָלק נאָך אלץ ניט געשטעלט.

עס איז געוועזען אין יאָהר 1846, ווען מיר הערען דעם הערצרייסענדסדען קרעכץ זיך ארויסרייסענדיג פון דעם געלעהרטען'ס ברוסט. עס איז קיין ספק אז ער האָט וואהרשיינליך אלעם מעגליכע אנגעווענדעט זיינע אייגענע ברידער זאָלען איהם העלפען. און וואָס האָט ער בעדארפט? א קלייניגקייט, נאָר אויך דאָס האָט איהם קיינער ניט געוואָלט געבען.

לויבען זיין ארבייט, האָבען זיינע פערעהרער — דארונטער עשירים און גבירים — ניט געזשאלעוועט, נאָר ווען עס איז געקומען וועגעןביישטייערן צו זיינע הצטרכות, האָט זיך יעדער צוריקגעצויגען.

אין זיין גרעסטער פערצווייפלונג האָט דאמאלס לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו מיניסטער דעם איננערן און איהם אויפמערקזאם געמאכט, אז ער האָט אָבגעשריעבען 17 ספרים, מיט דעם צוועק צו בילדען אידען, לויט וויא עס איז דאמאלס געוועזען דער וואונש פון דער רוסישער רעגיערונג. ער האָט אויך פערפאסט א שיר צו דער חתונה פון צאר אלעקסאנדער דעם צווייטען מיט

צארינא מאריא אלעקסאנדראָוונא; דיזער שיך איז געזונגען געוואָרען אין דער שוהל פון ברעסט ליטוואסק (בריסק דליטא) אין אבענד פון דער התונה. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויפמערק־זאם געמאכט דעם מיניסטער, אז ער איז זעהר אָרעם, אז ער איז קראנק און ליידענד, און דערפאר בעט ער דיא רעגיערונג זיא זאָל איהם אונטערשטיצען אום ער זאָל קענען ווייטער ארבייטען און פערעפענטליכען זיינע ספרים.

פון א בריעף אין לעווינזאָהן׳ס כתבים ערפאהרען מיר, אז דיזע ווענדונג צום מיניסטער האָט שטארק פערדראָסען זיינע פריינדע און זיי האָבען איהם געמאכט פאָרווירפע. עס שיינט אבער אויך, אז קיינער האָט זיך פון דעסטוועגען ניט אָבגערופען איהם צו העלפען.

אָט דאָס איז לעווינזאָהן׳ס בריעף צו זיינעם א פריינד פון פאָרווירפע:

„וואָס דען ווילסטו זאָל איך טהאָן ווען קיינער העלפט מיר ניט? עס איז מיר אונמעגליך אליין צו דרוקען מיינע ספרים, און איך האָב שוין אפילו קיין כח ניט צו מאכען פלענער איך זאָל ווען־עס־איז דערגרייכען מיין ציעל. איך בין קראנק, שוואך, און אָפטמאָל קען איך מעהר גאָר ניט דענקען. אָט זיץ איך וויא געלעהמט אין גוף און נשמה. איך האָב געזעהן מיין צושטאנד, אז איך בין אלט, אָהן כוחות און ווייס ניט ווען איך וועל שטארבען, און דאָ בין איך איינער אליין אין קרעמניץ וויא א בוים אין מדבר. מיין גאנצע נאָהענטע און קליינע משפחה געפינט זיך אין אָדעס. דערפאר האָב איך געשריעבען צו מיין ברודער׳ס זוהן, ר׳ יעקב ישראל לעווינ־זאָהן, אין אָדעס און איך האָב איהם געשיקט א צוואה. איך בין בערייט איהם צו שיקען א קעסטעל מיט מיינע געשריע־בענע ספרים, טאָמער וועט זיי דאָרט אימיצער זעהן און דרוקען. ווען זיי זאָלען דאָ פערבלייבען אין קרעמניץ נאָך מיין טויט, וועלען זיי נאָך מיין טויט חלילה פערלוירען געהען. און איך האָב געארבייט אזוי שווער און ביטער טאָג און נאכט.

ניט הנאה געהאט פון קיין שום תענוג אויף דער וועלט. געזעסען טאָג אזוי נאכט פערשפארט איינער אליין און נאָר געארבייט און געארבייט".

וויא עס שיינט, האָט דער אינלענדישער מיניסטער אויפמערקזאם געמאכט דעם וואָהלינער גובערנאטאָר איבער לעווינזאָהנען און דיעזער האָט געמאכט א'ן אונטערזוכונג. עס איז ניט בעקאנט גענוי אויב דער גובערנאטאָר האָט עפּעס געטהאָן פאר איהם, עס ווייזט אָבער אויס אז לעווינזאָהן האָט ווייטער וועניגער געליטען. דער גובערנאטאָר האָט אויך אויפמערקזאם געמאכט מעהרערע מענשען איבער לעווינזאָהנען, זיי דערצעהלט, אז ער איז א גרויסער געלעהרטער, אבער ער איז זעהר קראנק און אָרעם און ער פערדיענט מען זאָל איהם העלפען.

אויף וויא ווייט ער איז דאמאלס געהאָלפען געוואָרען, שיינט עס, אז דיא הילף איז ניט געקומען דירעקט פון זיינע ברידער, פאר וועלכע ער האָט זיך מפקיר געוועו.

קאפיטעל 13.

יצחק בער לעווינזאָהן דערצעהלט אין איינער פון זיינע שריפ־טען, דאָס אין א נאכט, ליגענדיג אויף זיין בעט, עלענד און קראנק וויא געוועהנליך, בעדיענט בלויז פון זיין אָרימע שוועסטער פייגע, האָט זיך געעפענט דיא טהיר און עס איז אריינגעקומען א הויכער מיליטערישער בעאמטער, שטארק בעזויפען, וועלכער האָט פער־לאנגט מיט א פלוך, מען זאָל איהם געבען שנאַפּס.

לעווינזאָהן האָט איהם ערקלעהרט, אז ער האָט געמוזט מאכען א טעות, מיינענדיג, אז דאָרט איז א קרעטשמע, וועהרענד אין דער קליינער הייזקע וואָהנען בלויז אָרימע מענשען. דער בעזוכער האָט נאָך מעהר געפלוכט און, וויא עס שיינט, האָט ער געוואָלט שלאָגען לעווינזאָהנען מיט אלע אין הויז. דער קראנקער געלעהר־טער האָט אויבגעשטרעקט זיין האנד און ארויסגענומען פון א קעסטעל א בריעף. דאָס איז געווען צאר ניקאָלאי׳ס בריעף אייגענ־הענדיג געשריעבען צו לעווינזאָהנען. דאָס האָט ער געוויזען דעם הויכען אָפּיציער.

וויא א כישוף האָט דער בריעף געווירקט און דער אָפּיציער האָט זיך באלד אויסגעניכטערט. ער האָט אָנגעהויבען צו ציטערען און בעטען אום פערצייהונג. דאן, ניט רעדענדיג מעהר א וואָרט, האָט ער שנעל פערלאָזען לעווענזאָהן׳ס וואָהנונג. אויף׳ן אנדער׳ן טאָג, האָט לעווינזאָהן ערהאלטען פון דעם אָפּיציער א בריעף מיט א׳ן ענטשולדיגונג.

עס שיינט, אז דער אָפּיציער האָט ניט נאָר געטראָגען א הויכען ראנג, זאָנדערן ער האָט אויך בעלאנגט צו א יחוס׳דיגער משפחה. לעווינזאָהן האָט קיינעם ניט דערצעהלט ווער ער איז געווען. מיט א קורצע צייט שפּעטער, האָבען גנבים איינגעבראָכען אין לעווינ־זאָהן׳ס הויז, און ניט האָבענדיג וואָס צו נעהמען, האָבען זיי

צוגענומען דאס קעסטעל מיט דיא בריעף וואו עס האט זיך געפונען דעם צאר'ס שרייבען.

לעווינזאהן'ס בריעף, וויא מיר האבען בעמערקט אין לעצטען קאפיטעל, צום מיניסטער דעם אינערן, האט ארויסגערופען א פרישע אינטערעסע ביי דער רוסישער רעגיערונג, און דערפאר, ווען מען האט בעשטימט צו מאכען א'ן אסיפה אין סט. פעטערסבורג וועגען אידישע אנגעלעגענהייטען, איז לעווינזאהן געווען איינער פון דיא הויפט געלאדענע.

אבער, דיא אלטע געשיכטע, ניט האבענדיג קיין געלד אויף דער הוצאה, האט עס אויסגעזעהען, אז ער וועט ניט פאהרען. ער האט דאריבער, וויא עס שיינט, געשריעבען צו דר. ראובן קאלישער פון זשיטאמיר, און דיעזער האט איהם באלד געענטפערט, אז דיא רעגיערונג האט בעשלאסען איהם ניט נאר צו געבען געלד אויף דער הוצאה, זאנדערן אויך א היבשע סומע געלד צו בעצאהלען זיינע חובות און פיללייכט אויך אויף צו דרוקען זיינע ווערקע פון כתב־יד. דר. קאלישער האט איהם דאס מיטגעטהיילט אין נאמען פון דעם דירעקטאר פון דער אסיפה, וועלכער האט איהם געהייסען אזוי שרייבען צו לעווינזאהנען. אין דער זעלבער צייט שרייבט איהם דר. קאלישער, אז ער וואלט שוין געמעגט פערלאזען קרעמניץ און קומען זיך בעזעצען אין זשיטאמיר, א שטאדט וואו מען וואלט בעסער געוואוסט אנצוערקענען זיין ווערטה.

וואס לעווינזאהן האט געענטפערט אויף'ן לעצטען פארשלאג, איז אונז אונבעקאנט, נאר אין דערזעלבער צייט געפינען מיר נאך א בריעף, דאטירט: סט. פעטערסבורג, תר"ז, (1847) פון ה' אריה ליב מאנדעלשטאם, וועלכער שרייבט צו איהם פאלגענדעס:

„נאכדעם וויא איך האב דיר אזוי לאנג ניט געענפערט, קום איך דיך ערפרייען מיט צוויי בשורות, ערשטענס, אז דער מיניסטער האט דיך ערנאנט צו זיין דער פערהערער און אויס־פראבירער פון דיא לעהרערס וואס ווילען אויפגענומען ווערען אין דיא אידישע שולען, און דאס איז, וויא דו ווייסט, א ריינע און לייכטע ארבייט, וואס וועט דיר ניט פיעל אנשטרענגען,

און דערפאר וועט דיר דיא רעגיערונג בעצאָהלען. צוזייטענס, האָט מיך דער מיניסטער בעאויפטראגט, דיך דאָ אויפצוהאַל־טען צוויי אָדער דריי חדשים, אויב דיין געזונדהייט וועט עס ערלויבען, און אזוי שנעל וויא דו וועסט מיר ענטפערן, וועט דער מיניסטער שרייבען נאָך קיעוו מען זאָל דיר פון דאָרט געבען 150 רובעל אויף דער הוצאה, און דאָס איבריגע וועלען מיר שוין דאָ בעזאָרגען. איך בעט דיך, פריינד, קום און ווארט ניט. און ווען דיין שוואכע געזונדהייט ערלויבט דיר עס ניט, דאן זאָלסטו ניט פערגעסען, אז דיא גרעסטע מענער שטעלען איין זייער לעבען אין מלחמה פאר זייער פאטערלאנד און פאר זייער פאָלק. נאָר אויב דו שרעקסט זיך צו ערשיינען פאר גרויסע הערען, ווייל דיין מויל רעדט ניט אזוי שעהן וויא דיין פעדער שרייבט, זאָלסטו ניט פערגעסען אז משה רבינו איז אויך געווען א כבד פה און ער האָט געפונען א ברודער וואָס האָט פאר איהם גערעדט. וואָס עס איז נוגע דיין קראנקהייט, זאָלסטו וויסען ,אז איך און אלע אנדערע מיט מיר, ווייסען גאנץ גוט וויא גרויס עס איז משמש צו זיין תלמידי חכמים. פערגעס ניט וויפיעל טובות עס קען ארויס־קומען פאר אונז אידען, ווען דו וועסט מיטטהיילען זאכען מיט׳ן מויל וואָס מען קען מיט דער פעדער ניט שרייבען. דיין ערשיינען, איבערהויפט, אין בילדונגס־מיניסטעריום, וועט געוויס מאכען א גרויסע ווירקונג. קיין זאך זאָל דיך ניט אָבהאלטען. שרייב אז דו קומסט״.

לעווינזאָהן איז געפאָהרען. ליידער טהיילען אונז ניט מיט דיא ביאָגראפען גאנץ גענוי דעם רעזולטאט מיט דיא וויכטיגע איינצעלהייטען פון דעם בעזוך. אלעס וואָס מיר ווייסען איז, אז דער בילדונגס־מיניסטער, אוואראָוו, האָט אויף איהם געמאכט זעהר א גוטען איינדרוק און ער האָט צו איהם געשריעבען פאָל־גענדע פערזען :

על שמש החכמה סך עב גורא,
ויצו אל, ויקם מושיע ורב;

כמעט נשבה רוחו, והיתה אורה,
ויקרא העם : „עבר־עב ! עבר־עב !“

מיר בעמערקען, אז פון יענער צייט אָן, איז לעווינזאָהן׳ם לאַנגע עטוואָס פערבעסערט געוואָרען. קוקענדיג דארויף וואָס דיא רעגיערונג האָט איהם גענומען אונטער איהר שוטץ, האָבען זיך שוין דיא אידישע גבירים געשעהמט צו שטעהען פון ווייטען און ניט העלפען זייער גרויסען געלעהרטען מאן.

קאפיטעל 14.

מיר געהען יעצט איבער צום וויכטיגסטען טהייל אין לעווינ־זאהן'ס ליטעראַרישעם לעבען, דאס הייסט, צו דער צייט, ווען ער האט זיך גענומען צו דער ארבייט צו פערפאסען דעם „זרובבל".

אין ענגלאנד האט געלעבט א גרויסער קריסטליכער געלעהר־טער מיט'ן נאמען דר. מעקאל. דיעזער געלעהרטער איז געווען א קינד פון יענע קריסטען וואס האבען געגלויבט, אז זייער גאנצעס גליק הייננט אב פון דעם, אז זיי זאלען איינמאל פאר אלעמאל איבערצייגען דיא אידען, אז זיי האבען געמאכט א טעות דערמיט וואס זיי האבען ניט אנערקענט יעזוס'ן אלס זייער משיח.

וואס איז אבער צו טהאן אום צו דערגרייכען צום ציעל? דער איינציגער אבן־נגף, אדער שטערונג, דערצו, האבען זיי געזעהען אין דעם תלמוד אדער אין דעם רבינישען יודענטהום. אום דורכ־צופיהרען וואס זיי ווילען האט מען אלזא בעדארפט איבערצייגען דיא אידען אליין, אז דער תלמוד און דאס רבנישע יודענטהום זיינען געגען תורת משה און דיא נביאים.

מעקאל'ס גאנצע פאמיליע זיינען געוועזן מיטגליעדער פון דער געזעלשאפט „מיסיאן צו דער פערברייטונג פון קריסטענטהום צווישען אידען". ביי דיא רעליגיעזע עפענטליכע און פריוואט פערזאמלונגען האט מעקאל אימער געהערט פון דעם גרויסען פלאן פיר דער צושטערונג פון תלמוד און רבנישען יודענטהום, און מעקאל האט בעשלאסען מקריב צו זיין זיין לעבען צו דער גרויסער אייפגאבע.

מעקאל איז געווען א זעלטען פעהיגער מענש און, לויט וויא דיא צוקונפט האט בעוויעזען, האט ער געקענט תלמוד, ספרא, ספרי, תוספות, מכילתא און אנדערע אידישע ספרים, מעהר וויא אלע קריסטליכע געלעהרטע פאר איהם וואס האבען זיך אינטערעסירט מיט אזא שטודיום. מעקאל האט אויך בעשלאסען צו לערנען דיזען לימוד דארט וואו אלע אידען לערנען, נים ביי קיין פריוואט־

לעהרער אָדער אין א סעמינאר. עס ווערט בעהויפּטעט, אז מעקאָל האָט געלעבט היבשע עטליכע יאָהר אין גאליציען, און שפּיעלענדיג דיא ראָלע פון א פרומען אידען, האָט ער געלערנט אין דיא בתי מדרשים און ישיבות ביי דיא בעסטע תלמודיסטען פון זיין צייט.

ווען מעקאָל האָט צוריקגעקעהרט צו זיין פאמיליע, איז ער שוין געוועזן פאַלשטענדיג פאַרבערייטעט צו זיין ארבייט.

מען דערצעהלט, אז מעקאָל האָט געוואָלט שרייבען זיין ווערק אויף העברעאיש, אָבער, וויא עס שיינט, איז ער נאָך ניט פעהיג געוועזן צו שרייבען א ווערק אין דיזער שפּראַך, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָבגעשריעבען זיין פיעל־בעריהמטעס בוך „נתיבות עולם" אין ענגליש, און געבראכט אלע ציטאטען פון תלמוד און אנדערע ספרים אין אָריגינאל מיט א'ן ענגלישער איבער־זעצונג.

ביי דיא קריסטען אין ענגלאנד איז דאמאלס געוועזן א גרויסער־יום טוב. מעקאָל אין זיין „נתיבות עולם" האָט אוועקגעוואַנדערט פון אלע שונאים פון תלמוד פאר איהם: ער האָט ניט געזוכט צו בעלשען ציטאטען אום זיי זאָלען איהם דיענען צו זיין צוועק; ער האָט ניט געזידעלט, ניט געשימפּפט, נאָר זיך גערעדט רוהיג און געלאסען. ער האָט אויך ניט פערגעסען צו דערצעהלען, אז דיא גאנצע קריסטליכע וועלט מוז דאנקבאר זיין דיא אידען פאר זייער תורה און פאר יעזוס'ן, און נאָך עד היום זיינען דיא אידען אימער דער עם בחיר ה', נאָר זיי זיינען נעביך פערפיהרט.

אום צו בעשטעטיגען זיינע לעצטע בעהויפּטונגען, האָט ער גענומען פון תלמוד שטעלען, וועלכע דריקען אויס איינציגע מיינונ־גען, און מאנכע מאָל, דעם שמערצענס־געשריי פון דעם אידען אין גלות, ווען מען האָט איהם גאָר ניט געהאט צו פערדענקען ווען ער האָט געשאָלטען זיינע מאטערער. ער האָט אויך געבראכט דיא שטעלען וואו דיא פרוי ווערט בעטראכט וויא אין אלע אָריענטאלי־שע געגענדען, און אזוי פון פונקט צו פונקט איז ער געגאנגען און אין א גוטער און שעהנע ענגלישע ויכוח־שפּראַך, האָט ער שטארק ארונטערגעריסען דעם תלמוד און דאָס רבנישע יודענטהום.

מעקאָל איז געווען א געלעהרטער און א קינסטלער אין זיין פאַך, אבער ניט קיין עהרליכער מאַן. ער האָט ניט בעטראכט דעם תלמוד אלס א'ן אונרעגעלמעסיגע ענציקלאָפּעדיע פון פערשיעדענע געדאנקען און מיינונגען; פון היסטאָריע, לעגענדע, געזעצע און רעליגיאָן, זאָנדערן, וואָס איהם האָט געפאסט האָט ער גענומען פאר זיין מאַטעריאַל און דאָס אוועקגעשטעלט אלס גרונד־לאגע פון רבנישען יודענטהום, וועלכעס יעדער פערנינפטיגער איד מוז בעקעמפפען. אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך ניט פערגעסען זיין ציעל אימער אריינצוברייננגען אויסציגע פון „נייעם טעסטאַ־מענט" צו בעווייזען דיא גוטסקייט פון קריסטענטהום. אָבער פונקט וויא ער האָט געוועהלט פון תלמוד וואָס איהם האָט געלוינט, אזוי האָט ער אויך געוועהלט פון „נייעם טעסטאמענט" וואָס איהם האָט אם בעסטען געפאסט.

אין אלגעמיינעם, איז דאָס ארויס זעהר א וויכטיגעס ווערק. דיא ענגלישע פרעסע פון יענער צייט האָט דערמיט נעקלונגען, און דיא ענגלישע אידען האָבען זיך געפיהלט זעהר שטארק געטראָפען. דיא ענגלישע אידען האָבען געשפירט, אז מען קען מעקאָל'ס ארגו־מענטען אומוואַרפען און צושטערען, אָבער זיי האָבען צווישען זיך ניט געזעהען קיין איינציגען וואָס איז אימשטאנדע אונטערצונעה־מען אזא גרויסע ארבייט.

אין לאָנדאָן האבען דיא פּאָרנעהמע אידען אָבגעהאלטען אסיפות, זיי האָבען געמיינט, אז עס נעהמט שוין א סוף פון יודענ־טהום, און מען האָט געקלערט עצות און תחבולות וויא אזוי צו ווידערלעגען דר. מעקאָל'ס טענות.

דער ערשטער שריט איז געווען וואָס סיר מאָזעס מאָנטע־פיאָר האָט געלאָזען שרייבען זיין סעקרעטער דר. לעווע א בריעף צו יצחק בער לעווינזאָהן און איהם אויך געשיקט דעם „נתיבות עולם", ער זאָל ענטפערן דארויף.

אבער סיר מאָזעס מאָנטעפיאָר האָט געמאכט א גרויסען טעות. ערשטענס איז דאָס ניט געווען קיין זשורנאַליסטישע פּאָלעמיק וואָס מען קען דארויף ענטפערן אין אויגענבליק, און צווייטענס איז

דער „נתיבות עולם“ געווען אין ענגליש וואס לעווינזאהן האט ניט פערשטאנען.

אין דיזען יאהר אבער, איז דר. מעקאל'ס ווערק איבערזעצט געווארען אין נאך עטליכע אייראפעאישע שפראכען און אויך אין העברעאיש.

דיא העברעאישע איבערזעצונג איז געווען א מייסטער־שטיק: א ריינע, קלארע און דייטליכע שפראך; שעהן געדרוקט און דיא אלגעמיינע פארם האט אויסגעזעהען, אז דאס איז א געוועהנליכער אידישער ספר וואס יעדער איד מעג לערנען.

דיא „מיסיאן“ האט אויך געזעהען, אז דער „נתיבות עולם“ זאל שטארק פערברייטעט ווערען צווישען אידען. אנפאנגס האט מען עס פערקויפט פאר שפאט־ביליגע פרייזען און דאן האט מען עס אנגעהויבען צו פערשענקען אומזיסט, אבי אידען זאלען עס לעזען.

דער איינדרוק איז געווען א געוואלטיגער. מעקאל האט עררייכט א טהייל פון זיין ציעל; דאס הייסט, ער האט אבגעשאסען א גיפטיגע פייל אין תלמוד און פיעל געווירקט. ער וואלט פיללייכט נאך מעהר געווירקט, ווען דיא לעזער פון „נתיבות עולם“ וואלטען ניט געזעהען דייטליך וואוהין ער ציעלט, דאס הייסט, אז אידען זאלען ווערען קריסטען.

ווען לעווינזאהן האט איבערגעלעזען דעם „נתיבות עולם“ איז ער געווען עמפעהרט. ער האט דאמאלס אזוי געזאגט: „מיך ארט ניט ווען איינער וויל רעדען גוטעס אויף זיין אייגענע רעליגיאן און זוכען דיעזע צו פערברייטען צווישען אנדערע מענשען. מיך קרייגקט בלויז ווען איך זעה, אז דאס ווערט ניט געטהאן עהרליך. דער פערפאסער פון „נתיבות עולם“ איז ניט קיין מענש וועמען מען קען אוועקמאכען מיט דער האנד; ער האט זיכער געוואוסט, אז דיא בעשולדיגונגען וואס ער ברענגט געגען רבינישען יודענטהום זיינען ניט קיין עהרליכע. איך וועל איהם דארויף ענטפערן“.

קאפיטעל 15.

אין דיא פערגאנגענע קאפיטלען האבען מיר שוין בעמערקט, אז לעווינזאהן האט פערפאכט א קליין ספר'ל „ימין צדקי", אום דאס זאל זיין אן ענטפער אויף ליוועו'ס פראגען וועגען תלמוד, אבער דער „נתיבות עולם" האט איהם געציינט דיא צו קליינע ארבייט דערפון.

עס איז קיין צווייפעל, אז לעווינזאהן, איבערלעזענדיג דעם „נתיבות עולם" האט ער שוין געהאט אין קאפ יעדען ענטפער, אבער ער איז געוועזן דער פינקטליכער און אויפריכטיגער געלעהר־טער, וועלכער האט ניט געקענט אב'פטר'ן אזעלכע ארבייטען בלויז מיט ווערטער. ער האט געוואלט ענטפערן סיסטעמאטיש און אויף יעדער פראגע ליעפערן א'ן אונבעשטרייטבארע תשובה. און אום דיעזע ארבייט פערטיג צו מאכען, האט עס ביי איהם געדויערט 12 יאהר צייט. אבער אין זיין ענטפער, אין ספר „זרובבל" האט ער אויך איין מאל פאר אלע מאל ערקלערט אויף אימער וואס דער תלמוד איז און וואס רבנישעם יודענטהום בעדייטעט.

לעווינזאהן האט געוואוסט גאנץ גוט, אז צווישען אידען הערשען מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע נאררישקייטען. ער האט זיך אבער קיינמאל ניט געשעהמט זיי צו דערצעהלען פאר דער וועלט און זיי בעקעמפפען מיט אלע זיינע מעגליכקייטען. ער האט אויך געוואוסט, אז דיעזע מיאוס'ע מנהגים און פינסטערע אבערגלויבענס, זיינען ניט קיין רעזולטאט פון דעם ריינעם רבנישען יודענטהום. ביי איהם איז קיין צווייפעל געוועזן, אז צו דיעזע אלע זאכען זיינען אידען געקומען דורך זייער גלות, און ווען מען זאל זיי בעהאנדלען וויא מענשען און העלפען זיך אויסמענש־לען, קען זייער רעליגיאן ניט זיין קיין שטערונג צום מסחר און צו דעם אלגעמיינעם פערקעהר מיט זייערע מיט־בירגער, קריסטען אדער מאהאמעדאנער.

יצחק בער לעווינזאָהן האָט ליעב געהאט דעם אמת, און ווען ער האָט בעדארפט פערדאמען א פעהלער, האָט איהם ניט פיעל געקימערט אויב ער וועט זיך דערמיט מאכען דיא גאנצע וועלט פאר שונאים. ער האָט אבער בשום אופן ניט געזעהען קיין פעהלער אין אלגעמיינעם תלמוד און רבנישען יודענטהום, און דערפאר, ווען ער האָט דורכגעשטודירט מעקאָל'ס גרויסען אנגריף, האָט ער בעשלאָסען צו ענטפערן וויא עס פאסט פאר אן אמת'ן געלעהרטען.

און אויב מעקאָל האָט זיך דערמיט אויסגעצייכענט וואס ער האָט גערעדט מילד און געלאסען, האָט זיך אָבער לעווינזאָהן נאָך מעהר אויסגעצייכענט מיט זיין טאָלעראנץ וואס ער האָט דאָס קריסטענטהום ניט אָנגעגריפען וויא מעקאָל האָט געטהאָן געגען יודענטהום. לעווינזאָהן'ס ארבייט איז נאָר בעשטאנען אין דעם צו בעווייזען, אז אָבוואָהל מעקאָל האָט פערשטאנען דעם תלמוד, האָט ער אָבער ניט געהאנדעלט עהרליך.

מיר וועלען דאָ ברענגען א פאָר אויסציגע פון לעווינזאָהן'ס בריעף איבער זיין לעצטע ריעזיגע ארבייט. אין איין בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך, שרייבט ער אזוי:

„וויא איך זעה וייסטו גאָר ניט, אז איך האָב אויפגעגעבען מיין ארבייט אין דעם ספר „ימין צדקי", און איבערגעטראָגען מיין גאנצע טהעטיגקייט אין מיין גרויסעס ווערק „זרובבל". דאָרט רעכען איך, האָב איך ווירקליך געצייגט וואונדער. ביי מיין וואָרט, זאָג איך דיר, אז אזא ווערק איז נאָך ביי אידען ניט געוועזען ביז יעצט. דו האָסט שוין אודאי געהערט אז דיא גרעסטע רבנים פון דער ליטאָ און איבערהויפט דער בעקאנטער רב ר' דוד בוכוועה, האָט מיך דאריבער אויפגעהויבען ביז צום הימעל. זיי האָבען מיר אויך געשיקט א גרויסען דאנק דערפאר. קענסט דיר פאָרשטעלען אויף וויא וויים דיא אינטערעסע געהט, אז זיי האָבען מיך פער־זיכערט מען זאָל דעם „זרובבל" איבערזעטצען אין רוסיש. דיא הערערען מאנדעלשטאם און קאלישער וויסען אויך דאריבער. — איך האָב איבער דיעזען ספר געארבייט טאָג און נאכט מעהר וויא 12 יאָהר. איך האָב איבער איהם פערלאָרען מיינע לעצטע כוחות;

איך האָב פערלוירען יעדע קוועלע פון פרנסה, איך האָב פערלוירען כמעט אלע מיינע חושים און עס האָט שוין מיט מיר געהאלטען, אז אָט זאָל איך לאָזען דיא נשמה ווען איך האָב געוואָלט עפעס שרייבען אָדער נאכפאָרשען. היינט בין איך א שברי כלי".

אין א צווייטען בריעף, דאטירט 1853, צו זיין פריינד הרב דוד לוריא, ענטשולדיגט ער זיך פריהער ווארום ער קען איהם ניט שיקען דעם צווייטען טהייל „זרובבל", ווייל ער האָט ניט געהאט ווער עס זאָל איהם אָבשרייבען אפילו א קאָפּיע דערפון; ער בעקלאָגט זיך אויך דארויף וואָס דיא ערצטע האָבען איהם פער־באָטען קיין בוך צו לעזען, און דאן זאָגט ער אזוי:

„און איך ליעג דאָ איינער אליין, אויסער דער שטאדט, עלענד און פערלאָזען. מיין גאנצע משפחה איז אוועק אין אָדעס און מיט מיר איז בלויז איבערגעבליעבען איין פרוי, וועלכע איך האָב ערנעהרט מיט איהרע קינדער, ווייל אלע האָבען אויף מיר אכטונג געגעבען און מיך זעהר אָבגעהיט. לעצטען ווינטער איז אָבער משוגע געוואָרען איינער פון איהרע זיהן און ער איז נאָך ניט געהיילט געוואָרען. ער איז געוועזען זעהר א קלוגער און אינטעל־ליגענטער מענש, מיך זעהר ליעב געהאט, און איך האָב איהם אויך שטארק געליעבט, ווייל ער איז מיט מיר געוועזען 12 יאָהר צוזאמען און איך האָב איהם געהאלטען וויא א קינד. נו, האָט ער געביך פלוצלינג פערלאָרען זיין פערשטאנד. דאָס טרויריגסטע דערביי איז, וואָס זיין מאמע, וועלכע איז מיט איהם געפאָהרען אין שטאָדט אריין, האָט איהם געוואָלט אָבהאלטען פון ארונטער־צושפרינגען פון וואָגען, האָט דער משוגענער געכאפּט א שטיק האָלץ און זיא דערמיט דער'הרג'עט. איך האָב איהם שפּעטער געמוזט אריינגעבען אין משוגעים־הויז פון קיעוו. דיא איבריגע קינדער, זעהענדיג, אז זייער מוטער איז טויט, זיינען זיי אוועק אין דער וועלט אריין. און איצט בין איך איינער אליין".

אין דעמזעלבען בריעף זאָגט לעווינזאָהן ווייטער דיעזע ווערטער:

„איך דענק מקדיש (דעדיקירען) צו זיין מיין ספר „זרובבל"

צו איינעם פון דיא הויבע בעאמטע. איך דענק, אז גראף טאָלסטאָי, וואָלט געווען פאסענד דערפאר. איך וועל איהם פרעגען דורך א בריעף. עס איז אמת, אז מיניסטער ביביקאָוו קען מיך זעהר גוט און ווען ער איז דאָ געקומען אין קרעמניץ מיט עטליכע יאָהר צוריק, האָט ער מיך בעזוכט און אויסגעדריקט זיין גרעסטע פריינדליכ־קייט. שפּעטער, ווען ה׳ מאנדעלשטאם איז אהער געקומען פון מיניסטער אָווראָוו, האָט ער מיר געזאָגט: „זייענדיג אין קיעוו ביי מיניסטער ביביקאָוו, האָב איך איהם געוויזען דעם בריעף פון מיניסטער אָווראָוו, אז ער שיקט מיר צו דיר, האָט צו מיר ביביקאָוו געזאָגט: „איך קען לעווינזאָהנען זעהר גוט; איך האָב איהם זעהר ליעב, און דערפאר זאָלסטו איהם לאָזען גריסען פון מיינעטוועגען“. איך וויים עס אויך פון אנדערע העררען, אז ביביקאָוו איז צו מיר זעהר פריינדליך, ער האָט אויך פאר מיר תמיד אלעס געטהאָן וואָס איך האָב פערלאנגט אין מיינע בריעף. ער האָט מיר אויך געזאָגט זייענדיג אין קרעמניץ: „עס שטעהט דיר פריי מיר צו שרייבען ווען דו ווילסט, איך וועל תמיד ערפילען דיין יעדען וואונש, ווייל איך וויים, אז אלעס וואָס דו ווענסט פערלאנגען וועט זיין גערעכטיגקייט“. ווען ער איז געקומען קיין קרעמניץ, האָט ער צו מיר געשיקט זיין דראָשקע מיך בריינגען צו איהם. דאן האָט ער געזאָגט: „איך האָב מיט דיר עפּעס צו ריידען, ווייל איך האָב זעהר פיעל גוטעס פון דיר געהערט, איך ביז ספּעציעל געקומען נאָך קרעמניץ דיך צו זעהען“.

זיין בעקאנטשאפט מיט גראף טאָלסטאָי, דער פאטער לעוו טאָלסטאָי, שטאמט דערפון וואָס דער גראף האָט איבער איהם געהערט און איז ספּעציעל געקומען נאָך קרעמניץ איהם צו זעהען. דער גראף האָט דאמאלס געצייכענט זיין בילד און ערסט מיט פיעלע יאָהרען שפּעטער האָט מען עס געפונען צווישען דעם גראף׳ס נאכלאס. (א קאָפּיע דערפון געפינט זיך יעצט צום אָנפאנג פון דיעזער ביאָגראפיע). לעווינזאָהן, וויא עס שיינט, האָט זיך קיינ־מאָל ניט פאָטאָגראפירט ביי זיין לעבען.

קאפיטעל 16.

מען מוז לערנען און שטודירען דעם „זרובבל“ אום צו בע־גרייפען זיין גרויסען ווערטה. אָבער אום זיך עפּעס פּאָרצושטע־לען פון דיעזען ווערק, וועלען מיר מאכען איינינע קורצע אויס־ציגע :

דיא תלמודיסטען זאָגען, אז דיא פפליכט פון א שיללער איז צו פערעהרען זיין לעהרער מעהר וויא א פאטער. דר. מעקאָל אין זיין „נתיבות עולם“, מאכט דערמיט א העפטיגען אנגריף אויף'ן תלמוד, בעווייזענדיג, פון זיין שטאנדפּונקט, אז דיא תלמוד יסטען זיינען געגען דיא עשרת הדברות וואו עס שטעהט בפירוש „כבד את אביך ואת אמיך“. דר. מעקאָל ציטירט וויטער פון דעם תלמוד וואו עס שטעהט, אז „עם הארץ מותר לקרעו כדג“, דאָס הייסט, א גראָבען יונג מעג מען צורייסען וויא א פיש. דערביי צולאָזט זיך מעקאָל אויף דער סימפּאטהיע־סטרונע צו דיא אָרימע און ניט־געלערנטע און בעווייזט וואָס פיר רוצחים דיא תלמודיס־טען זיינען געוועז.

לעווינזאָהן'ס ענטפער איז ערהאבען. ערשטענס בעווייזט ער, אז דיעזע אלע אויסדריקע ציינען, אז בילדונג און אויפקלערונג ביי דיא תלמודיסטען, איז געשטאנען העכער וויא אלעס אין דער וועלט, און דאן שילדערט ער, דאָס אָבוואָהל על פּי תורה האָט מען געמעגט געוויסע פערברעכער הרג'ענען, האָט אָבער א בית־דין, וואָס האָט פעראורטהיילט א מענשען צום טויט איין מאָל אין 70 יאָהר, זיך גערופען „בית דין קטלנית“, א מערדערישער טריבונאל. דאָס בעווייזט, אז דיא תלמודיסטען זיינען אלזאָ גאָר קיין מערדער ניט געוועז. דער אויסדרוק „עם הארץ מותר לקרעו“, איז ניט מעהר וויא סימבאָליש און ער דארף צו ערנסט ניט גענומען ווערן. ווייטער וואָס דער תלמוד זאָגט וועגען דער עהרע וואָס א שילער איז שולדיג זיין טאטען און זיין לעהרער, איז עס ניט מעהר וויא רעכט, דאָס

דער פאטער, וועלכער גיט זיין קינד דעם קערפער און דער לעהרער וואס גיט איהם דיא נשמה, שטעהען ניט ביידע אויף איין שטופע. דיעזע פערהערליכונג פון בילדונג ביי דיא תלמודיסטען, לויט לעווינזאהן'ס אויפפאסונג, פערדיענט דיא גרעסטע אכטונג.

מעקאל האט זיך געוואלט צושמייכלען צו דיא פרויען און דערצעהלט זיי אז דער תלמוד האט זיי ערניעדריגט מיט דער בע־הויפטונג : „כל המלמד את בתו תורה כאלו מלמדה תיפלות", דאס הייסט, ווער עס לאזט זיין טאכטער בילדען, איז גלייך וויא ער לערענט זיא דיא גרעסטע נאררישקייט, ווייל ווייבער פער־שטעהען גאר ניט. לעווינזאהן זאגט, אז דאס איז געווען א מיינונג פון איינעם, וועהרענד דיא פיהרונג פון דיא תלמודיסטען צו לאזען זייערע טעכטער שטודירען און בילדען, בעווייזט, אז דיא מאיארי־טעט האט געהאט א'ן אנדערע דעה.

דער בעל „נתיבות עולם" האט בעהויפטעט, אז דער תלמוד אטהעמט מיט האס און שנאה צו אלעמען וואס איז ניט קיין איד. לעווינזאהן האט צוגעגעבען אז עס געפינען זיך אזעלכע שטעלען אין תלמוד, אבער זיי זיינען ניט ערגער וויא דיא שטעלען אין דיא היסטאריעס פון אלע פעלקער, אויסדריקענדיג זייער האס צו זייערע שונאים. אין דערזעלבער צייט אבער, האט לעווענזאהן בעוויעזען, אז ווען דער תלמוד רעדט אין אלגעמיינעם וועגען מענשען, מאכט ער קיין אונטערשיעד פון איד און ניט־איד. דער תלמוד זאגט אויסדריקליך „בלשון ציווי", בעפעהלענדיג, אז א איד מוז העלפען זיין מיט־מענשען, וועלכער איז ניט קיין איד, איהם אונטערשטיצען אין זיין פרנסה, זעטען זיין הונגער, קליידען אין זיין נויט, מבקר חולה זיין, בעוויינען אין זיין עלענד און בעערדיגען זיינע טויטע צוזאמען מיט אידען.

לעווינזאהן בעווייזט דיא גרעסטע גאונות ווען ער געהט איבער צו דער תלמודישער יוריספרודענץ, צייגענדיג מיט גוטע ארגו־מענטען, אז ער איז געווען גוט בעוואנדערט אין רוימישען קאדעקס און אויך אין דיא געזעצע ביז זיין צייט. לעווינזאהן שילדערט דיא תלמודישע אלגעמיינע געזעטצע אלס דיא לאגישעסטע און מענש־

ליכםטע און צייגט דערמיט, אז דאָס וואָס דיא תלמודיסטען האָבען מוסיף געווען אויף דער תורה, איז געווען איינע פון דיא נויט־ווענדיגסטע פאָרדערונגען. ער ערקלערט דערמיט אויך דעם תמצית פון רבנישען יודענטהום, אז דאָס איז ניט קיין שטעהענדע רעליגיאָן וואָס לאָזט זיך ניט בעאיינפלוסען פון צייט און אומ־שטענדען; אין געגענטהייל, דיא תלמודיסטען האָבען פערוואנ־דעלט דאָס יודענטהום אין איין אייביג־בליהענדער פפלאנצונג פיר אלע געגענדען און קלימאטען, און לויט נאָך דער ערפאהרונג פון דעם תלמוד, קענען אידען עקזיסטירען צווישען אלע פעלקער און נאציאָנען און דאָס יודענטהום זאָל זיי גאָר ניט שטערען.

מעקאָל האָט געמאכט א שווערען אנגריף אויף דעם מנהג פון כפרות־שלאָגען ביי אידען. לעווינזאָהן האָט מודה געווען, אז דיזער מנהג איז ניט אידיש; דאָס הייסט, ניט דיא משנה, גמרא, ספרא, ספרי און מכילתות דערמאָהנען א וואָרט דעריבער. אפילו מיט עטליכע הונדערט יאָהר שפעטער, אויך נאָך'ן רמב"ם טויט, האָט מען דערפון ניט געוואוסט. ערשט אין דער צייט פון רשב"א, א תלמיד פון רמב"ן, בערך 500 יאָהר צוריק איז ענטשטאנען דער מנהג אין א שטאָדט פון דער בארבאריי, און דער רשב"א אליין האָט פראָטעסטירט דאגעגען דאָס ערקלערענדיג פאר א געטצענ־דיענסט.

איבריגענס, זאָגט לעווינזאָהן, וועמען שאדעט עס? דער מנהג איז א גאנץ גוטער: מען שלאכטעט א סך עופות און מען פערשענקט א היבשען טהייל צו אָרימע לייט.

אין דיזע עטליכע אויסציגע, גלויבען מיר, האָבען מיר גענוי גיוויזען לעווינזאָהן'ס ציעל און אבזיכט. ער האָט ניט בעהויפ־טעט, אז דאָס יודענטהום איז פריי פון פעהלער, אבער ער איז געווען זיכער, אז דיא פעהלער זיינען אזוי אונבעדייטענד, דאָס ענטוועדער זיי שאדען קיינעם ניט, אָדער דיא צייטען און דיא אומ־שטענדען קענען זיי פערבעסערען. אין דערזעלבער צייט האָט ער אָבער געמאכט דיא גרעסטע ווירקונג אויף אידען אליין, דערמיט וואָס ער האָט זיי דערצעהלט וואָס עס איז יודענטהום און וואָס

עס איז פרעמד פון יודענטהום און איז ארייגעשמוגעלט געוואָרען דורך פערשיעדענע סיבות.

אין אמת גערעדט, האָט זיך לעווינזאָהן ניט שטארק געקימערט אום דעם וואָס דיא ענגלישע פרעססע האָט געזאָגט וועגען דר. מעקאָל'ס אנגריף. ער האָט זיך אויך ניט דערשראָקען וויא דיא ענגלישע אידען, אז דערפאר וואָס דער „נתיבות עולם" איז ערשיענען, געהט שוין אונטער דאָס יודענטהום. איהם איז מעהר געלעגען אין דעם וואָס ער האָט געהאט א געלעגענהייט צו אנאלי־זירען פאר זיינע אייגענע ברידער דאָס יודענטהום. ער האָט געזעהען אין דיא תלמודיסטען און אין תלמוד גוטעס און פערנינפ־טיגעס, און ער האָט געזאָגט וואָס ער מיינט. ער האָט ערבליקט אין זייערע ווערטער לעגענדעס, אין זייערע נאָכפאָלגער געוויסע נארישקייטען און אויך אָנגעצייגט וואָס עס איז ניט אידיש, און ער האָט דאָס אלעס ערקלערט פריי און אָפען.

און זיין אבזיכט האָט געטראָגען פריכטע. דיא שטודירער פון תלמוד און יודענטהום אין רוסלאנד און איבער דער גאנצער וועלט, וועלכע האָבען געלערנט לעווינזאָהן'ס ספרים, האָבען אָנגעהויבען דארויף צו קוקען מיט אָפענע אויגען און פאר זיך ערבליקט דיא ערהאבענע זייט און אויך דאָס וואָס זאָל פערוואָרפען און ניט אנערקענט ווערען.

קאפיטעל 17.

אין יאָהר 1856 זעהען מיר, אז לעווינזאָהן האָט ענדליך עררייכט דעם העכסטען טריאומף פון זיין לעבען. זיין ספר „בית יהודה“ איז איינגעפיהרט געוואָרען אלס א טעקסט־בוך אין ראבינער סעמינאר פון ווילנא, און צו יענער צייט איז זיין קאָררעס־פּאָנדענץ אונגעהויער פיעל געוואקסען. מיר זעהען פּראָמינענטע מענער צו איהם שרייבען, פרעגען עצות און זיך מיט איהם בעראטהען אין אידישע אנגעלעגענהייטען.

אם 2טען טאָג חולהמ“פּ, 1856, האָט לעווינזאָהן געשריעבען א בריעף צו זיין פריינד אהרן רייך. אין דיזען בריעף דערצעהלט לעווינזאָהן, אז דער גובערנאטאָר פון זשיטאָמיר האָט צו איהם געשיקט א בריעף דורך דעם פּאָליצמייסטער. דער גובערנאטאָר האָט איהם אָנגעפרעגט אין נאָמען פון אינלענדישען מיניסטעריום, איהם צו שרייבען וואָס ער פערלאנגט פאר 2000 עקזעמפּלאָרען פון זיין ספר „בית יהודה“. דארויף האָט איהם לעווענזאָהן געענטפערט, אז דער פּרייז איז אנדערטהאלבען רובעל פּער עקזעמפּלאר, נאָר, אום צו אונטערשטיצען דיא השכלה, וועט ער נעהמען ביי דער רעגיערונג בלויז 1000 רובעל פאר 2000 עקזעמפּלארען.

מיט א קורצע צייט שפּעטער האָט ה' אהרן רייך געשריעבען צו לעווינזאָהנען א בריעף פון סט. פּעטערסבורג. ער דערצעהלט איהם דאָרט, אז דער אינלענדישער מיניסטער האָט געשריעבען צום גובערנאטאָר, רעקאָמענדירענדיג לעווינזאָהנען אלס דער פּאָרשטעהער פיר אידישער בילדונג אין רוסלאנד, און פיר דיזען אמט זאָל איהם דיא רעגיערונג בעצאָהלען. מיט דעמזעלבען בריעף האָט איהם רייך געשיקט 150 רובעל וואָס ער האָט גע־זאמעלט פיר לעווינזאָהנען אין סט. פּעטערבורג.

שפעטער האָט איהם ה׳ רייך געשיקט איין בריעף מיט 160 רובעל און איינעם מיט 750 רובעל.

אויף דעם לעצטען בריעף האָט לעווינזאָהן געענטפערט מיט טויזענדער דאנקען, און ער דערצעהלט איך פאָלגענדעס:

„ווערענד איך האָב ערהאַלטען דעם בריעף מיט דעם געלד, בין איך געלעגען אויף מיין בעט וויא געלעהמט און קראנק פון א גרויסער שרעק: מיט עטליכע טעג צוריק, אום האלבע נאכט, ווען א ליכט האָט געברענט און איך בין געלעגען וואכענדיג, זיינען אריין רויבער אין מיין הויז און צוגענומען אלעס וואָס זיי האָבען גע־וואָלט. קיין געלד האָבען זיי אָבער ניט געפונען“.

יא, ווען לעווינזאָהן האָט שוין ניט געקענט עסען, ווען ער האָט שוין ניט געקענט געניסען און הנאה האָבען פון דער וועלט, האָט מען אָנגעהויבען אויף איהם רחמנות צו האָבען און מען האָט איהם געשיקט געלד.

כל־זמן ער האָט נאָך געהאַט כוחות און געוואָלט לעבען, האָט ער זיך ערנעהרט מיט א שטיקעל ברויט, א ציבעלע, א־מאָל א שטי־קעל הערינג און זעלטען א ביסעל זופּ. זיין איינציגע ליידענ־שאַפט איז געווען רויכען א לולקע, און אָפטמאָל האָט עס געטראָ־פען, ווען איהם האָט אויסגעפעהלט א ביסעל טאבאק.

אָבער לעווינזאָהן האָט זיך ניט בעקלאָגט. זיינע איינציגע געדאנקען זיינען געווען דערביי, אז זיינע ספרים זאָלען געדרוקט ווערען, ער איז געווען צופריעדען מיט אלעמען און ווען ער איז אַלט געוואָרען 71 יאָהר, האָט ער ערקלערט, דאָס לויט וויא ער דענקט, האָט ער שוין פערטיג געמאכט זיין טאָג ארבייט און עס איז צייט צו געהן שלאָפען.

ער האָט פערשטאנען, אז זיינע טעג זיינען געצעהלט, און ער האָט זיך אוועקגעזעצט און אָנגעשריעבען פאָלגענדע צוואה:

קרעמניץ, כ״ט כסליו, שנת תר״כ, 13טען דעצעמבער, 1859.

איך, דער אונטערגעשריעבענער, יצחק בער בן יהודה לעווין לע־ווינזאָהן פון קרעמניץ, מיט א ריינעם און קלאָרען געדאנק, און איך וויים נאָך מיט מיין געזונדען און קלאָרען פערשטאנד צו אורטהיילען

איבער יעדע זאך, אזוי וויא איך, דער אונטערגעשריעבענער, בין אלט 71 יאהר און ליג אויף'ן קראנקען בעט, און יעדען טאג רעכען איך, אז דער סוף פון אלע מענשען איז שוין אויך צו מיר געקומען, האב איך בעשלאסען מיט א קלארען און ריינעם געדאנק צו אורטהיילען מיט פערשטאנד, און איך זאג אן וואס מען זאל טהאן נאך מיין טויט. הרב ר' אלעקסאנדער בערענשטיין און מיין קרוב הרב ר' מענדיל לאנ־דעסבערג, זאלען דורכפיהרען אלעס וואס איך זאג ווייטער אן.

1) אזוי וויא איך האב ניט זוכה געווען איבערצולאזען קיין קינדער, קיין ברידער האב איך אויך ניט אויסער צוויי שוועסטער, איינע בלומע און דיא צווייטע פייגע. מיין שוועסטער בלומע איז שוין לאנג געשטארבען און האט ניט געלאזט קיין קינדער, ווייל אפילו איהר טאכטער רחל איז געשטארבען אהן קינדער, און מיין צוויי־טע שוועסטער פייגע איז שוין אלט 80 יאהר. זיא האט איין זוהן, וועמען איך האב ערצויגען אלס מיין קינד. זיין נאמען איז יעקב ישראל בן יצחק מאנולי וואס וואהנט אין אדעס און רופט זיך לע־ווינזאהן.

2) מיין פערמעגען בעטרעפט יעצט טויזענד און צוויי הונדערט רובעל. מזומן געלד האב איך ניט, בלויז א ביסעל, וואס פון דעם וועל איך נעהמען אויף מיינע הוצאות כל־זמן איך לעב, און אויב עס וועט נאך פערבלייבען א ביסעל, זאל מען דאס פערברויבען אויף מיין קבורה.

3) ספרים האב איך פון מיינע אייגענע פערפאסונגען וואס גע־פינען זיך ביי ה' בערנשטיין 700 אין צאהל און זיי האבען ווערטה 700 רובעל, אויך אנדערע ספרים וואס האבען ווערטה 70 רובעל.

4) מיין שוועסטער פייגע ירשה'נט מיך, אי דורך דין תורה אי לויט זאקאן, ווייל איך האב ניט קיין אנדערן יורש אויסער איהר, און אזוי וויא זיא האט ניט קיין זיהן און טעכטער אויסער יעקב ישראל, און דיעזער בן יחיד איז איהר מפרנס ביי זיך אין הויז זייט מעהרערע יאהרען, דערפאר גיב איך איבער אלעס וואס בלייבט נאך מיין טויט צו יעקב ישראל'ן.

5) פון דער גענאנטער סומע וואס איך גיב איבער מיין

שוועסטער׳ס זוהן, זאָל מען צוטהיילען געלד צו אָרימע לייט און א מנין זאָל דאווענען אין מיין הויז 7 טעג. מען זאָל אויך אָנצינדען ליכט נאָך מיין טויט א גאנץ יאָהר אין שוהל וויא דער מנהג איז. אויסער דעם זאָל מען געבען 8 רובעל צו פעררינכטען דעם בית עלמין. אויף דיא הוצאות פון שפּיטאָל אין קרעמניץ זאָל מען געבען 50 רובעל. אלע מיינע זאכען, וויא בעט-געוואַנט און אנדערע כלים, וואָס געפינען זיך ביי מיר אין הויז, זאָל מען אוועקגעבען דער דיענסט בלומע בעקערמאן, דערפאר וואָס זיא האָט מיך בעדיענט זייט עטליכע יאָהר. פון דער רעגיערונג פערלאנג איך צו בעשטעטיגען אלע מיינע ווערטער. און אזוי וויא איך מוז דאָס טהאָן אין איילעניש און איך קען דאָס ניט שרייבען אויף רוסישע פאָרמאלנע פאפּיער, האָב איך דאָס געהייסען שרייבען אויף העברעאיש, וויל לויט דיא געזעצע פון קייזער איז עס ערלויבט פאר א שטערבענדען. נאָר אויב עס וועט נעט־חיג זיין דאָס אנדערש צו מאכען, זאָל דאָס געטהאָן ווערען דורך דיא הערען בערנשטיין און לאנדעסבערג און דיא הוצאות דערפון זאָלען בעצאָהלט ווערען.

6) איך פערלאנג פון מיין שוועסטער׳ס זוהן ער זאָל זיך בעמיהען און לאָזען דרוקען מיינע מאנוסקריפּטען, און ער זאָל איבערנעהמען פון ה׳ יעקב האלפּערין פון בערדיטשעוו דריי פּאפּיערען פון דיא אקטען, וואָס איך האָב איהם איבערגעגעבען, וויל זיי בעלאנגען אויך צו מיינע פערפאסונגען.

אלעם געגאנטע פערפליכטעט מיין שוועסטער און איהר זוהן צו בעשטעטיגען יעדע זאך פון מיין צוואה, וואָס איך אונטערגעשריעבענער זאָג אָן, וועהרענד מיין פערשטאנד איז לויטער און קלאָר און איך ווייס וואָס איך זאָג. — יצחק בער לעווינזאָהן.

אין דערזעלבער צייט האָט ער אויך געבעטען מען זאָל אויפשרייבען אויף זיין מצבה פאָלגענדע ווערטער, וואָס ער האָט אליין פערפאסט:

אומר לה׳ מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו !
מאפס, יה העירני לנפש חיה.

הה! חלדי עף כמו לא היה
ואישן שנית בחיק הורתי
תחת גל זה עדה מצבתי.
עם אויבי ה' נלחמתי שערים
לא בנשק ברזל אך באמרים.
תמת ישרון גלותי לעמים,
עדי זרבבל, שהדי אפס דמים.

דיא צוואה האט ער געשריעבען אויף העברעאיש. מיר וועלען יעצט פרובירען איבערגעבען דעם אינהאלט פון זיין מצבה אויפ־שריפט אין אידיש:

פון גאר ניט האט מיך גאט געמאכט פאר א לעבעדיגע בעשעפעניס.
אך! מיין וועלט איז פערפלויגען גלייך וויא גאר ניט געווען,
און איך שלאף וויעדער איין אין שויס פון מיין ערציייגערין
אונטער דיעזען הויפען, וויא מיין מצבה צייגט אן,
מיט גאט'ס פיינדע האב איך שווער געקעמפפט,
ניט מיט קיין אייזערנע וואפען, נור מיט ווערטער.
דעם אידען'ס אונשולד האב איך פאר דיא פעלקער געוויזען,
אן עדות איז „זרבבל", א בעווייז „אפס דמים".

דיא צוואה און דער אויפשריפט אויף זיין מצבה שפיעגלען אין זיך אפ לעווינזאהן'ס לעבען און כאראקטער; ער איז געווען א איד, ווייל ער האט ליעב געהאט דאס ריינע, שעהנע און זויבערע יודענטהום מיט זיינע מנהגים. אזוי וויא ער האט געלעבט, האט ער געוואלט שטארבען. אין זיך זעלבסט האט ער געזעהען דאס ערשיינען פון א גארניט אין אן עפעס, אדער בעסער געזאגט, צו ווערען נאך'ן טויט דאס, וואס ער איז געווען איידער ער איז גע־בוירען געווארען. ער איז געווען שטאלץ אויף זיין קאמפף פיר אידען און יודענטהום. און „זרבבל" און „אפס דמים" זיינען ביי איהם געווען דיא וויכטיגסטע ארבייטען פיר זיין פאלק.

לעווינזאהן איז שוין מעהר ניט אויפגעשטאנען פון זיין קראנקען־בעט. דיא כוחות האבען זיך איהם לאנגזאם אויסגע־

לאָזט, און מיטוואָך, 24 טעג אין שבט, דאָס הייסט אויפ'ן דריטען חודש נאָך זיין צוואה שרייבען, האָט ער אויסגעהויכט זיין לעצ־טען אָטהעם אין דעמזעלבען ענגען שטיבעלע, וואו זיין נשמה האָט געלעבט אזוי פיעלע יאָהרען.

אויפ'ן צווייטען טאָג איז ער בעערדיגט געוואָרען מיט גרויס כבוד און כמעט דיא גאנצע שטאָדט איז נאָכגעגאנגען צו זיין לויה.

ר' יצחק בער לעווינזאָהן איז אלט געווען 71 יאָהר מיט קארגע 8 חדשים ווען ער איז געשטאָרבען.

קאפיטעל 18.

ווען מיר זאָלען וועלען גענוי אָבשאצען דיא ווירקונגען פון יצחק בער לעווינזאָהן, דאן מוזען מיר דאָס זאָגען בלויז אין עט־ליכע ווערטער:

דיא ערוואכונג צו בילדונג און פאָרשונג צווישען אידען אין רוסלאנד, דיא גאנצע ענטשטעהונג פון דער מאָדערנער העברעאי־שער ליטעראטור, דיא שטרעבונג פיר א העכערעס און פערנינפ־טיגערעס יודענטהום — דאָס אלעס האָט יצחק בער לעווינזאָהן גורם געווען! אמת, אנדערע האָבען אויך מיטגעהאָלפען, אָבער ער איז געווען דער הויפט ריזיגער רעפאָרמער, און איהם און זיינע ספרים איז אלעס צו פערדאנקען.

פאָלגענדעס איז א ליסטע פון לעווינזאָהן׳ס ווערקע:

1) זרבבל, 4 טהייל; 2) ספר הזכרונות, וואָס ענטהאלט מעהרערע פון זיינע בריעף, געדרוקט מיט דעם זרבבל דאָס ערשטע מאָל אין יאָהר תרל״ו (1875); 3) תולדות שם, צווייטער טהייל פון שרשי לבנון, תרל״ז; 4) בית יהודה; 5) ילקטי ריב״ל, בריעף, געדיכטע, חידות און קורצע אָבהאנדלונגען, געדרוקט אין תרל״ה; 6) תעודה בישראל; 7) אפס דמים; 8) ימין צדקי, געדרוקט אין יאָהר תרמ״א; 9) בקורי ריב״ל, קריטיק און פער־שיעדענעס, געדרוקט אין תרמ״ה; 10) אשכול הסופר, געדיכטע און פערשיעדענעס, געדרוקט אין תר״ן; 11) באר יצחק, ליטע־ראַרישע בריעף; 12) פתוחי חותם, קאבאליסטישע אָבהאנדלונ־גען; 13) יזרעאל, ליטעראַרישע אויפזעטצע; 14) חקר מלין, קריטיק געגען אוצר השרשים פון בן זאב; 15) אהלי שם, דריי־טער טהייל צום שרשי לבנון.

מען מעג מיט רעכט זאָגען, אז לעווינזאָהן האָט ניט אויסגעלאָ־זען קיין ווינקעל אין דער אידישער ליטעראטור, וואָס ער האָט ניט, פיעל אָדער ווייניג, בעריהרט מיט זיין פעדער. איבעראל שוועבט

דיא הויכע און ערהאבענע שטרעבונג צו אויפקלעהרונג און בילדונג, צום בעגרייפען און פערשטעהען אלעס.

לעווינזאָהן האָט געגלויבט, אז דאָס יודענטהום איז א רעליגיאָן וואָס שרעקט זיך ניט פאר אויפקלערונג; אין געגענטהייל, וואָס מעהר מען לערענט, אלץ בעסער בעגרייפט מען דיא שעהנהייטען פון יודענטהום. דיעזע הייליגע בעגייסטערונג האָט אויך בע־הערשט אלע זיינע ספרים, זיין גאנצעס לעבען און זיין שטרעבען ביז ער האָט געזאָגט אדיע צו דיעזער וועלט און איז אוועק שלאָ־פען אונטער א שטיין אויף'ן קרעמעניצער בית עלמין.

ע נ ד ע.

לעבענסבעשרייבונגען פון בעריהמטע מענער

יהודה הלוי

דער גרעסטער העברעאישער דיכטער

זיין לעבען און זיינע שריפטען.

פריי בעארבייטעט נאָך פערשיעדענע
קוועלען, פון

מאררים ראזענפעלד.

Copyright, 1907,
By the International Library Publishing Co.

יהודה הלוי

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני.
(תהלים קל"ז.)

פאָרוואָרט.

פאָרצוטרעטען פאר רבי יהודה הלוי איז פונקט וויא פאָרצוטרעטען פאר א'ן ארון קודש; פאר דעם ארון פון בית המקדש אין וועלכען עס זיינען געלעגען דיא לוחות, און איבער וועלכען עס האָבען זיך געשפרייט דיא גאָלדענע פליגעל פון דיא כרובים. נאָר אזעלכע כהנים גדולים אין איכל פון דער וועלט ליטעראַטור וויא געטהע און היינע האָבען געהאַט דאָס פולע רעכט מקריב צו זיין מיינונגען און געפיהלען פיר זייער אונשטערבליכען חבר, וואָס האָט דערגרייכט דעם זיעבעטען הימעל פון דער פּאָעזיע. דאָך וויל דיא ארבייט — צו שרייבען איבער יהודה הלוי — איז אזוי הייליג, ערהאַבען און ריזיקאַליש, דערפאר לאָקט זיא אָן און בערערשט אזוי וויא א כשוף.

ארומנעהמען דעם גייסט פון יהודה הלוי איז — פונקט וויא ארומנעהמען דעם ים הגדול — א זאַך, וואָס איז אונמעגליך, גאָט האָט זיך שוין מיט איהם גע'עצה'ט אין בעשאַפען דיא וועלט און דיא ליעבע, און שפעטער האָט ער איהם פערטרויט דיא סודות הבריאה און ער האָט פאר זיך אליין געשאַפען אייביגע וועלטען פון געזאַנגען. העכסטענס וואָס מען קען — איז שרייבען וועגען יהודה הלוי דעם מענש, דעם נאַציאָנאַליסט, דעם געטרייען זוהן פון זיין אָרעם, עלענד פאָלק. אָבער אויך דיעזע ארבייט איז אין דעם פאַל פערבונדען מיט גרויסע שוועריגקייטען, וויל דיא וויכטיגסטע

שטריכען פון יהודה הלוי'ס לעבען זיינען פון אונז בעהאלטען, און מיר קענען זיך נאָר בענוצען מיט דעם מאָגערען, קארגען שטאָף, וואָס מיר געפינען וועגען איהם אין דער אידישער געשיכטע און אין האלב דונקעלע שטעלען פון פערשיעדענע שרייבער אין דיא אראבישע און העברעאישע שפראכען. עס איז דערפאר לייכט צו פערשטעהען, וויא וועניג מען קען גערעכט בלייבען בעשרייבענדיג יהודה הלוי אלס פאָעט און פילאָזאָף.

יהודה הלוי — דיא זונן פון אמונה און האָפנונג פון דעם אידישען פאָלק — שטעהט הויך און גלענצענד אין הימעל פון זיין אומה; ער האָט צו זיך קיין גלייכען. ער איז דער איינציגער, וואָס האָט גע'ירש'עט דיא הייליגע אוצרות פון דיא נביאים און האָט זיי מיט דיעזעלבע בעגייסטערונג פערטהיילט צו זיינע ברידער און צו זיין הערצענסגעליעבטע ציון — זיין ערשטע און לעצטע ליעבע; דיא געלוסטיגקייט פון זיין נאָבעלער נשמה.

יהודה הלוי האָט בעזונגען זיין אונשטערבליכע „ציון,“ אין דער גאָלדענער צייט פון דער אידישער פאָעזיע, ווען עס האָבען העל און גרוים געשיינט אזעלכע ליכטיגע שטערען וויא ר' משה אבן עזרה, יהודא אבן־גיאת, יהודא אבן־עבבאס, שלמה אבן־צאקבעל און אנדערע בעריהמטע דיכטער פון יענעם דור. זיי האָבען אלע דאָן געזונגען זייערע ליעדער און געשריעבען גרויסע ווערק, דאָך דער גרעסטער און אייביגסטער פון זיי איז דער זינגער פון „ציון הלא תשאלי.“ — יהודה הלוי. זיין נאָמען איז געבליעבען ניט נאָר אויף דיא קאלטע בלעטער פון דער געשיכטע, זאָנדערן מיט פייער־דיגע אותיות איז ער איינגעקריצט אין דיא הערצער פון זיינע גלות ברידער. זיינע מאָנומענטען שטעהען אין דיא מחזורים, סדורים און קינות, זיין נאָמען איז איינגעשלאָסען אין דיא תפילות, וואָס בעקרוינען דיא אידישע ימים טובים און גיסען אַן דיא אידישע הער־צער מיט ליעבע און בטחון.

לעבענדיג אין שפאניען אין 11טען און 12טען יאָהר הונדערט, אונטער דעם איינפלוס פון אראבישער קולטור, האָט יהודה הלוי, פונקט וויא זיינע צייט גענאָסען און חברים, אויך געדיכטעט און גע־

שריעבען אין אראביש. דאך אין דער צייט, וואס דיא איבעריגע אי־
דישע דיכטער האבען געזוכט נאכצוטהאן די אראבישע פאעטען, און
האבען פערוועגדעט כמעט זייער גאנצען גייסט אויף דיעזער פרעכ־
טיגער, פרעמדער שפראכע, פאר א פרעמד פאלק אין א פרעמדע
קולטור, האט יהודה הלוי געזונגען זיינע רייכע שמעקעדיגע ליעדער
אין דעם הייליגען לשון פון דיא פראפעטען. מיט דעם פייער פון
זיין גליהענדער זעעלע האט ער אנגעצונדען דיא מנורה אין דעם
טעמפעל פון זיין פאלקס אונשטערבליכקייט און זיא וועט אייביג
ברענען.

אזוי וויא מען קען זיך ניט פארשטעלען א מאי אהן בלומען,
און א זעלטענע שעהנהייט — אהן א זיסע מינע, אזוי קען מען זיך
ניט פארשטעלען יהודה הלוי אהן ציון. ביידענס אייביגע נעמען
קומען גלייך אויפ'ן זכרון, אזוי ענג און איניג זיינען זיי צוזאמענ־
געוועבט מיט זיידענע ליעבעס פעדים און גאלדענע שטראהלען,
אין יהודה הלוי'ס אייביגע מעלאדיען. זיין גייסט און זיין נשמה
זיינען צוזאמען געגאסען מיט אלע הייליגע, היסטארישע פלעצער
פון ארץ ישראל, אז מען קען ניט דענקען וועגען דעם קלענסטען
שטייבעלע פון אונזער אלטער, אמאליגער היים מען זאל פאראיינס
ניט דענקען וועגען יהודה הלוי'ס טיעף דורכגעלעבטע און דורכגע־
פיהלטע ציון געזאנגען, אין וועלכע עס וועהט דערזעלבער לאוער
זאנפטער ווינטעלע, וואס גלעט דיא בלומען פון כרמל און מאכט
שעפטשען דיא גרינע עהלבירט בלעטלעך פון דעם הר הזיתים. און כל
זמן אידען וועלען קומען וויינען ביי דער איינגעפאלענער וואנד,
וועלען זיך זייערע טרעהרען צונויפמישען מיט דיא טרעהרען פון
יהודה הלוי —דיא אידישע קלאג מוטער, און ווען ישראל וועט
אמאל „אויפגעריכט און אויסגעלייזט" ווערען פון דעם פינסטערען
גלות, וועט יהודה הלוי זיין דיא זיסע הארפע צו זייערע פרייהייטס
ליעדער, זייער נייעם „אז ישיר."

דיא ביאגראפיע פון דיעזען דיכטער פרינץ איז דערפאר
אזוי וויכטיג פאר דעם אידישען לעזער, וועלכער בעקענט זיך מיט
דעם גרעסטען זוהן פון זיין פאלק. דען אויסער א דיכטער איז

יהודה הלוי אויך געווען א גרויסער פילאזאף, וואס האט געזוכט דורך טיעפע חקירה און זעלטענעם שארפזינן אויפצוצייגען די ערהאבענהייט פון דער אידישער אמונה און דעם אונבעשטרייטבא־רען אמת פון אחדות הבורא.

גרויסע מענשען לעבען אין גרויסע צייטען און אויך די צייט פון ר׳ יהודה הלוי איז איינע פון די וויכטיגסטע אין דער אידישער געשיכטע און זאגאר אין דער אלגעמיינער וועלט געשיכ־טע, וויא מיר וועלען דאס שפעטער זעהען. און פונקט וויא עס איז אונז נויטיג צו קענען דעם דיכטער אזוי איז אונז אויך וויכטיג זיין צייט, זיינע חברים, זיינע צייט מענשען און די גאנצע צורה פון יענער מענשהייט. דען נאר וויסענדיג און פערשטעהענדיג דאס אלץ וועלען מיר בעסער בעגרייפען די פערזאן, וואס מיר זוכען צו קענען.

1 — דיא שפאנישע דיכטער.

בעגייסטערטע משוררים אין יהודה הלוי׳ס צייט — יהודה חריזי׳ס שעהנע פערזען וועגען דער אידישער געזאנג־פעריאָדע אין שפאניען — שלמה אבן־גבירול און זיינע גרויסע ווערק — דיא פערשיעדענהייטען צווישען אבן גבירול און הלוי.

ווען מען זאָל צונעהמען פון דער העברעאישער ליטעראטור דיא פּאָעזיע פון דיא שפּאנישע פּאָעטען דאן בלייבט איהר כמעט ניט מעהר וויא דיא ביבעל. עס האָבען זיך געפונען אידישע דיכטער אין יעדען דור אין יעדען לאנד, דאָך שפּאניען שטעהט מיט איהרע משוררים צום העכסטען. ניט קיין קליינע דיכטער האָבען אידען געהאט אין איטאליען. מען דארף נאָר אָנרופען דיא נעמען קלונימוס בן קלונימוס (1287) עמנואל הרומי (1272) דיא שפּעטערע דיכטער וויא יוסף אלמנצי,ביידע לוצטו׳ס און אנדערע, דאָך האָט דיעזע מדינה פון זונשיין און בלומען ניט אריינגעגעבען איהר ליכט און פּארפומע אין איהרע העברעאישע פּאָעזיע. דיא אידישע משוררים פון דער איטאליענישער שולע פעלט דיא ארגינאליטעט, דיא ריינקייט, דיא טיעפקייט, דיא עלאסטישע, ווייכע, גלענצענדע בייגזאמקייט פון זייערע שפּאנישע פאָרגענגער, וועלכע האָבען גע־מייסטערט העברעאיש מיט וואונדערבארע געניטקייט און זעלטענער קינסטלער קראפט.

גרויסע מייסטערס זיינען זיי אלע געווען, אפילו דיא, וואָס האָבען זיך נאָר געשפּיעלט מיט דער שפּראכע און האָבען בלויז נאָכגעמאכט דיא אראבישע דיכטער פון יענער צייט. יהודה הלוי שטעהט ניט אליין, ער איז ארומגערינגעלט פון א סך בעגייסטערטע מוזען־קינדער. נאָך מיט 65 יאָהר פאר איהם איז אויפגעגאנגען א זונן אויף דעם הימעל פון דער אידישער פּאָעזיע אין שפּאניען, וואָס האָט ליידער ניט לאנג געשיינט און איז באלד פערלאָשען געוואָרען :

דאָס איז געווען דער גייסטרייכער, טיעפזיניגער פּאָעט און דענקער רב שלמה בן יהודה אבן־גבירול, אָדער וויא ער איז בּעקאַנט אין אראבּיש מיט דעם נאָמען אבו־איוב סולימאַן אבן־יחייא. דיעזער וואונדערבּארער מענש האָט סך הכל געלעבּט 49 יאָהר און דאָס, וואָס ער האָט געשאַפען וועט לעבּען אייביג. כל זמן מענשען וועלען פיהלען און דענקען וועלען לעבּען אבן־גבירול׳ס קרעפטיגע שירים, איבּערהויפּט זיין פילאָזאָפיש־פּאָעטיש ווערק „כתר מלכות,״ וואָס האָט כמעט קיין גלייכען אין קיין ליטעראַטור.

שלמה אבן־גבירול איז געבּאָרען געוואָרען אין מאַלאַגאַ שפּאַניען אין דעם יאָהר 1021 און איז געשטאָרבּען אין דעם יאָהר 1070 פּונקט אין 16 יאָהר שפּעטער אין 1086 האָט יהודה הלוי דער־זעהען דיא וועלט, מען קען זאָגען, אז מיט אבן־גבירול איז דיא העברעאישע פּאָעזיע אין שפּאַניען געבּאָרען געוואָרען און נאָך ר׳ יהודה הלוי איז זיא אָבּגעשטאָרבּען. עס האָבּען זיך נאָך אפילו געפונען דיכטער, וואָס האָבּען זיס און ליעבּליך געזונגען, אָבּער דער פייער פון דיא אמת׳ע פּאָעזיע האָט זיי געפעהלט. זיי זיינען געווען שעהן, אָבּער פלאַך. אבן־גבירול און יהודה הלוי האָבּען אויסגעשעפּט דעם גאַנצען קוואַל פון דיא פּאָעזיע און עס איז ניט מעהר געבּליעבּען קיין בּעגייסטערונג פאַר דיא שפּעטערע דיכטער.

יענע ערהאַבּענע געזאַנג־פּעריאָדע פון דיא שפּאַנישע אידען ווערט שפּעטער גרויסאַרטיג געשילדערט אין דעם ספר תחכמוני (שער י״ח) פון דעם גרויסען פּאָעט יהודה חריזי (1218).

אָט זיינען חריזי׳ס מייסטערהאַפטע ווערטער:

ויקם אחריהם דור המשוררים הנעמנים־ונקרא זמנם זמן הנצנים, כי היה הדור כמו קוצים והם כשושנים, והוא דור המשוררים הנפלאים, הקוראים חבל נביאים, אשר היה מהם הלוי רב יהודה, תור התורה ועדי התעודה, ושאר משוררי דורו ילוה אליהם השלום, ואף על פי שלא הגיע אחד מהם בשירו למעלות רבי שלמה, ולא השיג לתוקף נאמו, ימתק טעמו, אך היה להם מלים נפלאים, וחרוזים נוראים, ועל פיהם נראו נוראות השירים הערבים, כאלו לקוחים מפרי

כרובים, יתנח עליהם הרוח והמה בכתובים, ויתנבאו ולא יספו, ולשמוע נוראות שירם נדבי עמים נאספו.

אין אידיש קענען עטליכע פון דיעזע שורות איבערגעזעצט ווערען אומגעפעהר אזוי:

נאך זיי האט מען געזעהען א דור פון דיכטער בליהען — א זעלטענע צייט פון הימעל זיסע מעלאדיען — דאס איז געווען דער דור פון גייסטיגע ריעזען — וויא א נביאים כאר האבען זיי זיך בעוויעזען — דא איז יהודה הלוי אויך אויפגעהאבען — דער תורה׳ס שטאלץ און דיא ציערונג פון דיא טרעטען — און אנדערע זינגער, אויף זיי א אייביגער פריעדען, — דער חן און דער כבוד פון דיא שפאנישע אידען — דאך אבוואהל קיינער פון זיי האט געקענט דערלאנגען — וויא גבירול דעם העכסטען הימעל פון געזאנגען — דאך האבען זיי געפונען ווערטער שארף און מעכטיג — און זייערע ליעדער זיינען גרויס און רייך, און פרעכטיג.

וויא מען זעהט האט חריזי געשטעלט אבן־גבירול אלס דיכטער העכער אפילו וויא יהודה הלוי. ווען מען בעטראכט גבירול׳ס קורצען לעבענס לויף מוז מען ווירקליך שטוינען איבער דיא גרויסקייט פון זיינע ווערק איבער דעם הייליגען פראכט, וואס ליעגט אויסגעגאסען אויף אלע זיינע פערזען און איבערהויפט איבער זיין געטליכע הימנע „כתר מלכות,“ איבער זיינע בעריהמטע ווערק אין לשון קודש און אראביש, וואס ער האט געמייסטערט וויא קיין אנדערער. מעגליך אז ער האט אין דער פאעזיע אין מאנכע ערטער איבערגעפליגעלט דעם גרויסען ציון זינגער, דאך אלס פייערטער שטעהט יהודה הלוי הימעל הויך איבער איהם. עס איז איבערהויפט שווער צו זאגען וועלכע פון דיא צוויי מייסטערס עס איז גרעסער אין דער פאעזיע וויל דער שטאף, וואס זיי בעארבייטען, איז אזוי פערשיעדען. גבירול בעזינגט זיין אייגענעם אונגעלונגענעם לעבען, דיא אכזריות פון שיקזאל, וועלכער האט איהם אזוי ביטער אבגענארט, וועהרענד יהודה ווידמעט זיין הייליגע הארפע, מיט א גאנץ קליינע אויסנאהמע, אויסשליסליך צו זיין פאלק.

אפילו אין זיינע ליעבע־ליעדער זעהט מען אויך נאָר דיא אידישע טאָכטער דעם ערהאבענעם טיפּ פון דיא בנות ציון. גבירול און יהודה זיינען פערשיעדען אין דער ליריק פּונקט וויא געטהע און היינע. *) גבירול איז א היינע און יהודה—א היינע און א געטהע צו־זאמען.

מען דאַרף נאָר דורכלעזען יהודה הלוי'ס ליעבע־ליעדער צו דערזעהען דעם גרעסטען ראָמאַנטיקער אין דער העברעאישער ליטעראטור; צו דערזעהען היינע'ס א לייבליכען חבר, און מען דאַרף זיך ארייננלאָזען אין זיינע פילאָזאָפישע אנשויאונגען אום צו דערזעהען פאר זיך דעם גרויסען דענקער, וועלכער אלס פּאָעט־פילאָזאָף, אָדער פילאָזאָף־פּאָעט האָט צו זיך קיין בעסערען פער־גלייך וויא געטהע. אוןביידע בעריהמטע דייטשע דיכטער האבען מודה געווען, אז יהודה הלוי איז איינער פון דיא גרעסטע וועלט־זשעניען.

געטהע זאָגט, איבערלעזענדיג „ציון הלא תשאלי": — „עס ליעגט א פייער פון בענקשאפט אין דיעזער קינה וויא אין ווייניג געדיכטען" און היינע האָט זיין אידישען ברודער־פּאָעט געווידמעט א אונשטערבליכעס געדיכט פון פיעל הונדערט ציילען.

---

*) זעה „היינריך היינע — זיין לעבען אין זיינע שריפטען" ארויסגעגעבען פון דיא „אינטערנאציאָנאלע ביבליאָטהעק פערלאג קאָ."

2 — דיא אידיש־שפאנישע צייט

דיא תורה טראָגט זיך איבער פון בבל נאָך שפאניען — מחלקות צוליעב גאונים אין פומבדיתאָ — דער אונגליק מיט דיא שלוחים פון סורא׳ר ישיבה — דיא גרויסע בעדייטונג פון אבן שפרוט — שפאנישע אידען דערוויסען זיך צום ערשטען מאָל וועגען דיא אידישע מלוכה פון דיא חאזארען.

מיר האָבען פריהער בעמערקט, אז יהודה הלוי האָט געלעבט אין א גרויסע צייט פאר אידען. מיר וועלען דערפאר ווארפען א בליק אויף דעם אידישענשטאנד אין יענע דורות אום בעסער צו פערשטעהען אונזער דיכטער. ניט אומזיסט ווערט יענע צייט בעצייכענט אין דער אידישער געשיכטע אלס דיא „אידיש־שפאנישע צייט," דיא מדינה פון צלמים און אינקוויזיציעס, וועמעס נאָמען ווארפט ארויף א שרעק אויף יעדען דענקענדען מענשען, איז נאָך אין דעם 10טען און 11טען יאָהר הונדערט ניט געווען דיא שפאניען פון טארקוואמאדעס צייט. דיא קירכע האָט נאָך דאָרט דאן קיין פעסטען פונדאמענט ניט געהאט און דיא שפאנישע הערשער זיינען דאָס רוב מחמדאנער, וואָס האָבען גערעדט אראביש און געהאלטען דיא רעליגיאָן פון איסלאם.

נישט אלע פון דיא אראבישע כליף׳ן (הערשער) זיינען געווען פיינע מענשען, מאנכע פון זיי האָבען ארויסגעוויעזען געננוג אכזריות געגען אידען, דאָך דיא מעהרצאָהל פון זיי זיינען געווען גערעכט, גוט און בארעמהערציג. זיי האָבען געגעבען דיא אידען א סך רעכטע, און זיי ערהויבען צו דיא העכסטע שטאפלען פון כבוד און גדולה. אין דיא אראבישע הויפען האָבען זיך שטענדיג געפונען אידישע דאָקטוירים און אידישע געלעהרטע מיט וועלכע דיא הערשער האָבען שטאָלצירט און אין וועמעס זכות דיא שפאני־

שע אידען האָבען גענאָסען אַ סך פריוויליגיעטען און גרויסע פריווי־לעגיעס.

אין דער צייט פון 950 ביז 1020 נאָך קריסטוס געבורט איז בעזאָנדערס גוט געווען אין שפּאַניען. דער עדלער כליף עבדאל רחמן דער דריטער איז געווען אַ גרויסער ליעבהאָבער פון חכמה און האָט מקרב געווען אַלע מענשען, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט וויסענשאַפט; קיין אונטערשיעד צו וועלכע אומה אָדער אמונה דיעזע מענשען האָבען געהערט. עס איז דערפאַר גאַנץ גוט געווען קריסטען און אידען, דער אונטערשיעד איז נאָר געווען צווישען דיאביידע, וואָס דיא קריסטען, וועלכע האָבען זיך דעמאָלט גערופען מוזעראַבער, האָבען אָנגעהויבען פערלאָזען זייער אמונה און זייער שורש, וועהרענד דיא אידען האָבען געזוכט מחזק צו זיין זייער גלויבען, צו בעפעסטיגען דאָס אידישקייט און צו בעלעבען דיא העברעאישע שפּראַכע.

דיא אויפבליהונג פון תורה און חכמה אין שפּאַניען, איז געקומען אין יענער קריטישער צייט, ווען אין דער גרויסער אידישער ישיבה פון פומבדיתא, בבל, האָט דיא תורה אָנגעהויבען ביסלעכוויז שוואַך צו ווערען. דער הייליגער פייער פון דיא אידישע למודים האָט זיך אין בבל ניט אויסגעלאָשען, זאָנדערן ער האָט זיך איבערגעטראָגען נאָך אייראָפּאַ. בבל וואָלט נאָך אפשר פאַר אַ צייט געווען דער מיטעלפונקט פון אידישע לעהרונג ווען ניט דאָס אָפּטע מחלוקות פון דיא דאָרטיגע אידען וועגען דעם טיטעל „גאון“. דאָן האָט נאָך ניט געקענט יעדער רב׳ל זיך אַ נאָמען געבען „גאון“. דיעזען טיטעל האָט מען געמוזט קריעגען. צו ווערען אַ גאון האָט מען געדאַרפט האָבען סמיכה. מאַנכע איז דאָס אָבער דאָך גע־לונגען זיך ארויפצוכאַפּען אויף דער שטעלע פון „גאון“ אפילו געגען דעם ווילען פון עולם. דאָס האָט אַ סך געהאָלפען אונטערצוברייני־גען דיא ישיבה פון פומבדיתא און דאָס יודענטהום האָט דאָרט אויפגעהערט בליהען און וואַקסען.

קיין גרעסער גליק האָט אויך געהאַט דיא ישיבה פון סורא, וועלכע האָט ארויסגעשיקט פיער שלוחים צו זאַמלען נדבות. דריי

פון דיא שלוחים האט דער מחמדאנער אדמיראל אבן ראמחאיץ געפאנגען. איינעם פון זיי: שמריה בן אלחנן, האט דער אדמי־ראל פערקויפט אין אלכסנדריען, דארט האבען איהם דיא אידען אויסגעלייזט און ער האט זיך בעזעצט אין קאירא. דעם צווייטען: חושיאל האט מען פערקויפט אין אפריקא און ער איז געבליעבען אין קירואן; דער דריטער: נתן בר יצחק איז פערוואָרפען געוואָרען קיין נארבאן; דער פיערטער אבער — ר׳ משה בן חנוך — האט געליטען מעהר פון זיינע אומגליקליכע חברים. ער האט געהאט זעהר א שעהן, געראטהען ווייב און א קינד וואס ער האט שטארק ליעב געהאט און האט זיי מיטגענומען אויף זיין נסיעה. ווען מען האט זיי אלע געפאנגען האט דער אדמיראל געוואָרפען אן אויג אויף דאס אידישע ווייבעל און האט איהר אנגעפאנגען טשעפען. זעהענדיג, אז זיא וועט זיך פון זיינע הענד ניט ארויסדרייען, און אז דיא סכנה איז גרויס, האט זיא מיט דיא צושטימונג פון איהר מאן, וועלכער האט איהר פערזיכערט, אז זיא וועט אויפשטעהען תחית המתים, זיך אריינגעוואָרפען אין ים. נאך דעם אומגליק האט מען ר׳ משה בן חנוך מיט זיין קליינעם זוהן געבראכט אלס שקלאוו אין קורדובה, שפאניען, און דארט האט איהם דיא אידישע קהלה אויסגעלייזט, אבוואהל קיינעם איז גאר אויף דער מחשבה ניט געקומען, אז מיט דעם פדיון שבויים האבען זיי בעפרייט אזא מאן, וואס אויף איהם איז געפאלען דער גורל אריינצובריינגען א נייע ליכטיגקייט אין לאנד, וואס דארף בעשיינען דאס גאנצע יודענטהום פון שפאניען.

ר׳ משה בן חנוך האט באלד ניט מגלה געווען ווער ער איז, און ווען ער איז דאס ערשטע מאל געקומען אין בית המדרש האט ער זיך געזעצט ביי דער טהיר אין א ווינקעלע און האט געהערט תורה פון קורדבה׳ס רב ר׳ נתן, וועלכער איז ניט געווען קיין גרוי־סער למדן. ווען ר׳ נתן האט אבער א טעות געהאט, האט זיך ר׳ משה ניט געקענט בעהערשען, איז שטיל צוגעגאנגען און מיט גרויס עניוות אויפגעקלערט דעם פשט. דער עולם האט באלד דערזעהען, אז ער האט צו טהאן מיט א זעלטענעם חריף, דיא לומדים האבען

זיך פערוואונדערט אויף ר׳ משה׳ס גרויסע בקיאות און טאקע באלד אויף מארגען האט ר׳ נתן מיט׳ן ווילען און גרוים עהרליכקייט איבערגעגעבען דאס רבנות צו ר׳ משה׳ן, ערקלערענדיג איהם אלס גרעסערען למדן.

דער כליף עבדאל רחמן איז געווען צופריעדען פון ר׳ משה׳ם רבנות און זיין גרויסען איינפלוס, וואס ער האט באלד געקראגען אויף דיא שפאנישע אידען. דען מאכענדיג שפאניען פאר דעם צענטער פון אידישקייט און אידישע לעהרונג האבען דיא שפאנישע אידען אויפגעהערט שיקען געלד נאך בבל און האבען נאטירליך פערניצט זייער געלד ביי זיך אין לאנד. אזוי האט זיך געעפענט אין שפאניען דער פרישער שטראם פון תורה און חכמה, וואס האט בעלעבט אלע אידישע הערצער און מחות.

עס זיינען דאן געווען אין שפאניען, אויסער ר׳ משה בן חנוך, אנדערע אידישע געלעהרטע וויא דער מדקדק מנחם בן סרוק און דער שפראכענקענער דונש אבן לברט, אבער גרעסער א סך פון דיא דריי בעריהמטע גדולים איז געווען אבו יוסף חסדאי בן יצחק אבן שפרוט פון דער משפחה אבן עזרה. ער האט אויפגעשטעלט פאר דיא שפאנישע אידען א גייסטיגען בנין, וואס האט געדויערט גאנצע פינף הונדערט יאהר. ער איז געווען דער שטאלץ און דער כבוד אין הויף פון כליף עבדאל רחמן און וויא דיא זונן אין הימעל האט ער ארויסגעשיינט אויף זיינע ברידער אין שפאניען און אויף זיין גאנץ פאלק. חסדאי איז געווען א גרויסער למדן, א זעלטענער שפראכענקענער און א בעריהמטער דיפלאמאט און דיעזע אלע דריי מעלות האט ער אויסגענוצט אין אידישקייט. ער האט אזוי בע־פעסטיגט דאס שפאנישע יודענטהום און האט אין דעם אריינגע־געבען אזא קראפט, וואס האט זיך ניט אויסגעשעפט און איז ניט שוואך געווארען ביז דיא אינקוויזיציע האט ארויסגעטריעבען דיא אידען פון שפאניען.

אין דער צייט פון חסדאי האט מען זיך דאס דערוואוסט אין שפאניען פון דיא חאזארען, (כוזרים) א אידיש פאלק, מיט א׳ן אייגענע אידישע מלוכה, וואס האט זיך געצויגען פון דעם טייך

דאַן איבער קאַווקאַז ביז צום שוואַרצען ים און דעם דניעפּער. דיא הויפּט שטאַדט האָט זיך געפונען אויף איין אינזעל פון דער וואָל־גא. חסדאי איז אויך געוועזען דער ערשטער איד, וואָס האָט גע־שריעבען אַ בריעף אויף לשון הקודש צו דעם חאַזארישען מלך יוסף, וועלכער האָט איהם געענטפערט, אַז דיא חאַזארען שטאַמען ניט פון דיא עשרת השבטים זאָנדערן, אַז זייער מלך בולאַן האָט זיך מגייר געוועזען און אָנגענומען דעם אידישען גלויבען. דיעזען שטאָף האָט שפּעטער ר׳ יהודה הלוי בענוצט פיר זיין גרויס פילאָזאָפיש ווערק ספר הכוזרי, אין וועלכען ער ווייזט אויף, אַז פון אַלע גלויבענס איז דאָס אידיש גלויבען דאָס ריכטיגע.

אין פראַנקרייך האָט זיך צווישען דיא אידען אויך שטאַרק בעפעסטיגט דאָס לעהרנען תורה, אָבער וויא אין אַנדערע קריסט־ליכע לענדער, האָבען דאָרט אידען שטאַרק געליטען פון דיא גלחים און עפּיסקאָפּען, וואָס האָבען געהאַט דיא הויפּט דעה אין לאַנד. אַלע ווייַלע פלעגט דיא קירכע אונטערהעצען און מאַכען אינטריגעס וואָס פלעגען ברייגנען בלוטפערגיעסונג און טויט.

אין דייטשלאַנד איז דעמאָלט דיא אידישע לאַגע געוועזען אַ מיטעלמעסיגע, צו דערלייַדען. קיין לומדים האָבען זיך צווישען זיי ניט געפונען און ערשט אין יאָהר 960 איז געבאָרען געוואָרען דער בעריהמטער רבינו גרשום בן יהודה, וואָס מען האָט איהם ניט אומזיסט גערופען „מאור הגולה“ (דאָס ליכט פון גלות) רבינו גרשום און זיין ברודער רבינו מכיר האָבען בעפעסטיגט דאָס לעהרנען פון תורה. רבינו גרשום האָט געשריעבען אַ פירוש אויף עטליכע מסכתות און אַלע פראַנצויזישע, דייטשע און איטאַליענישע אידישע קהלות האָבען איהם בעטראַכט וויא אַ גאון און מען האָט זיך אויפ־געהערט ווענדען מיט שאלות קיין בבל. בעזאָנדערס האָט זיך רבינו גרשום בעריהמט געמאַכט מיט דעם חרם, אַז מען טאָר ניט נעהמען מעהר וויא איין ווייב.

אין מאַינץ האָבען אידען דעמאָלט געליטען גרויסע צרות. דער קייזער היינריך דער צווייטער האָט גענלויבט אויף אידען אַלע בלבולים, וואָס דיא גייסטליכע און סתם אידישע שונאים

האָבען איהם דערצעהלט. אידען זיינען געצוואונגען געוועז זיך צו שמד'ן און צווישען דיא גע'שמד'טע איז אויך געוועזן רבינו גרשום'ס א זוהן.

אין דעם 11־טען יאָהרהונדערט האָבען זיך אויך אָנגעהאָנ־גען רדיפות אין דיא לענדער פון מזרח־זייט און מצרים. דער כליף חכים איז געוועזן א זעלטענער פאַנאַטיקער און האָט זיך ענדליך אַליין איינגערעדט, אז ער איז א גאָטט און געוואָלט מען זאָל אין איהם גלויבען. ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע צרות ניט נאָר אידען אַלײן, נאָר אויך קריסטען און מחמדאנער, וואָס האָבען ניט אָנער־קענט זיין געטליכקייט. געוועהנליך האָבען אידען געליטען אַם מעהרסטען, ביז אין דעם יאָהר 1020 האָבען איהם דיא מחמדאנער אַליין דער'הרג'עט.

* * *

אָט אַזוי האָט אויסגעזעהן דיא אידישע וועלט 136 יאָהר פאַר יהודה הלוי'ס געבורט. אַזוי האָט זיך אין שפּאַניען גענומען ענטוויקלען א פּעטער, פעסטער באָדען פאַר דיא שפּעטערע אידישע נביאים פון דער נייער צייט. אַבוואָהל שפּאַניען איז שוין דעמאָלט געוועזן רייך אין אידישע גדולים, קענער אין פערשיעדענע צווייגען פון וויסענשאַפט, איז נאָך פון דעסטוועגען דער שטאָף פון יהודה הלוי'ס נשמה ניט אין גאַנצען פאַרטיג געוועזן. אידען האָבען נאָר געדאַרפט א סך לעהרנען, קעמפּפען שטייגען און פאַלען, זיעגען און פערלירען, אויפטהאָן און בעפעסטיגען ביז דיא צייט פון דעם גרעס־טען אידישען זינגער איז געקומען. יהודה הלוי, אַלס דער פאָל־שטענדיגסטער אידישער גייסט, האָט געמוזט געבאָרען ווערען אין אַן אָרט, וואו דיא תורה און דיא חכמה האָבען עררייכט זעהר א הויכע שטופע און האָבען זיך פעסט איינגעוואָרצעלט אין דיא אי־דישע הערצער און מוחות און האָבען גענאָסען כבוד, גלאַנץ און גדולה. ערשט דעמאָלט איז געקומען יהודה הלוי און האָט דאָס אַלץ איינגעזויגען אין זיך, איינגעזאַפּט אין זיין הייליגער, גרויסער זעעלע, און געגעבען אידען און אידישקייט דעם העכסטען, פאָל־שטענדיגסטען אויסדרוק אין זיינע אונפערגלייכליכע מייסטערווערק.

3 — פארטשריט פון שפאנישע אידען

דיא אינלענדישע מחלקות פון דיא מחמדאנישע הערשער אין שפאניען — עס קומען צו נייע אידישע גדולים אין תורה און דרך ארץ — דער שוידערהאפטער סוף פון אביל־הוסיאן יוסף אבן־נאגרעלא און דיא אויסשלאכטונג פון אידען אין גראנאדה — דיא ערשטע מחברים מפרשים פון תוספות.

נאך חסדאים טויט איז געווארען דער הויפט פיהרער פון די שפאנישע אידען, ר׳ שמואל הנגיד פון דער משפחה אבן־נאגרילה, וועלכער איז געוועז א מענש מיט א פעסטען ווילען, א שארפען מח און מיט א גוט, עדעל הארץ. ר׳ שמואל האט געלעהרנט תורה ביים לעטצטען רב חנוך — לשון הקודש און דקדוק — ביי ר׳ יהודה חיוג, און אנדערע לשונות — ביי דיא בעסטע שפאנישע געלעהרטע. ווען ער איז אלט געווארען צוואנציג יאהר איז אין שפאניען ארוים א אינעווניגסטע קריעג און עטליכע ערטער האבען זיך אבגעטהיילט און זיינען געווארען זעלבסטשטענדיגע קליינע מלוכות. דעמאלט זיינען פיעל אידישע פאמיליעס געצוואונגען געוועז זיך ארויסצוקלייבען פון קורדבה און זיך בעזעצען אין גראנאדא, טאלעדא און סרגוזה, און שמואל איז אריבער קיין מאלאגא, א שטאדט ביי׳ם ים, וואו ער האט זיך געצויגען זיין פרנסה פון א קלייטעל, וואס ער האט דארט געעפענט ניט ווייט פון א פאלאסט, וואס דעם גראנאדישען קעניג׳ס חאבוס הויפט־מיניסטער אבו־אלקאסאם אבן־אלעריף האט אויסגעבויט. שמואל האט זיך אויסגעקליעבען דעם ארט צו זוכען פרנסה רעכענענדיג, אז נעבען א גרויסען פלאטץ וועט ער מעהר פערדיענען. זיין גורל האט איהם אבער ניט בעשטימט פאר א קרעמער און ער האט דורך דאס שכנות דערגרייכט דעם גרעסטען גליק. שרייבענדיג בריעף פאר דעם הויפט מיניסטער׳ס א שקלאווין איז ער בעקאנט געווארען מיט דעם מיניסטער אבן־

אלעריף, וועלכער האט אים געמאכט פאר זיין סעקרעטאר. שמואל האט ערשט געהאט דיא געלעגענהייט ארויסצואווייזען זיין שארפ־זינן און גלייכען פערשטאנד אין געבען עצות און בעזארגען גרויסע זאכען. זיין נאמען איז שטארק געשטיגען און ווען אבן אלעריף איז קראנק געווארען צום שטארבען, האט ר׳ שמואל פערנומען זיין שטעל אלס הויפט מיניסטער. ער איז דאן געשטיגען אלץ העכער און העכער ביז דער קעניג האט איהם געשאנקען דעם טיטעל נגיד. (פירסט).

אז דער קעניג חאבוס איז אין יאהר 1037 געשטארבען, איז דיא מלוכה — מיט שמואל׳ס הילף און געגען דעם ווילען פון דיא דעמאלטיגע פיינסטע אידישע עשירים: יוסף אבן מיגאש, יצחק בן ליאון און נחמיה אשקפה — איבערגעגאנגען צו חאבוס׳ס עלטערען זוהן, באדים. שמואל האט אויסגעפיהרט א סך נצחונות פאר דעם הערשער און איז געווארען דער גרעסטער חשוב אין באדים הויף. אבוואהל שמואל איז געווען שטארק פערנומען מיט דער מלוכה, וועלכע איז כמעט אין גאנצען געלעגען אויף זיינע הענד, האט ער דאך געהאט צייט זיך צו בעשעפטיגען מיט רבנות און איז געווען ארומגערינגעלט מיט לומדים, וואס האבען איהם געהאלפען פיהרען א ישיבה און אכטונג געבען אויף דער אמונה, זיא זאל האבען איהר ריכטיגען גלאנץ. עס פלעגען געהן שאלות־תשובות צווישען איהם און דיא רבנים פון בבל, מצרים, סיריען און אפריקא און ער האט געשיקט גרויסע נדבות צו רב האי גאון און רב נסים פון קיירואן מען זאל אויסהאלטען ארעמע תלמידים. דערצו האט ער נאך אליין אנגעשריעבען צוויי און צוואנציג ספרים און האט דארט ארויסגעוויעזען גרויס בקיאות אין לשון הקודש, אבוואהל ער האט זיך ניט געקענט אויסגלייכען מיט דעם בעריהמטען מדקדק אבן גנא׳ח, וועלכער איז פונקט ווי ער געווען א ציערונג פאר אי־דען פון יענער צייט.

יונה, מרינוס אבן־גנא׳ח, אדער וויא ער האט געהייסען אין אראביש: אבול־וואליד־מערוואן, איז אויך ערצייגען געווארען אין קורדובה, וואו ער האט געשטודירט מעדיצין אין דער אוניווערזיטעט.

וואָס דער כליף אלחכים האָט געגרינדעט. שפּעטער, ווען אין שפּאַ־ניען איז געוואָרען אומרוהיג, האָט אבן־גנא׳ח פערלאָזען זיין גע־בורטס־שטאָדט און זיך בעזעצט אין סאַראַגוזה. עס ווערט זיין ניט מעהר וויא רעכט צו זאָגען אז ער האָט געשטעלט דיא העברעאישע שפּראַכע אויף א געזונדען פוס, וייל ער האָט זיין גאַנץ לעבען געאַרבייט נאָר אין דקדוק און געזוכט פעסטע כללים עס זאָל לייכ־טער זיין צו לעהרנען לשון קדוש. ער האָט דערפאַר אָנגעשריעבען אויף דער עלטער זיין בעריהמטען פּירוש אויף דער תורה, וואָס איז בעקאַנט מיט דעם נאמען „ספר הרקמה“. ער האָט געקוקט אויף יעדען פּסוק פון דער תורה וויא אַן אמת׳ער דענקער און זיין כלל איז געווען, אז דיא תורה רעדט מיט א מענשליכער שפּראַכע, וואָס דאַרף פערשטאַנען ווערען אָהן שום סודות און אָהן רמזים.

אויסער **אבן גנא׳ח** און דער ליכטיגער שטערען שלמה בן גבירול, וועלכע האָבען בעלויכטען דעם הימעל פון דער שפּאַניש־אידישער ליטעראַטור פון דיא ערשטע העלפט פון 11טען יאָהר־הונדערט, איז אויך אויפגעשטאַנען אַן אַנדער אידישער פילאָזאָף — רבנו בחיי הדיין בן יוסף אבן פּקודה (בקודה). דיעזער געלעהרטער האָט זיך גענומען אויף אַן אַנדער דרך. ער האָט געוואָלט בעקרעפטיגען דאָס אמת׳ע פרומקייט צווישען אידען. ער האָט געוואָלט מאַכען א נייעם קאָדעקס מיט דינים פאַר׳ן האַרצען. ער האָט דיא מצוות אָנגעקלייד אין א נייעם מאַנטעל פון קדושה און אויפגעוויעזען וויא געשמאַק און גוט דאָס איז פרום צו זיין. אויף זיין ספר „חובת הלבבות“ דיא „פפליכטען פון דיא הערצער“ שוועבט אזא זיס־קייט און חן, אז זיי געווינען מיט זייער צויבערקראַפט דיא אמת עהרליכע אידען. זיין הויפּט לעהרע איז געווען, אז דער מענש זאָל נאָר לעבען לשם שמים. ער האָט געוואָלט איינפיהרען אידישע נזירים, אָבגעזונדערטע פון דער וועלט. פונקט וויא ביי קריסטען און אינדער, און זיינע ספרים זיינען ביים פאָלק שטאַרק בעליעבט געווען.

אָט אזעלכע מענשען האָבען דאָס געלעבט אין שמואל הנגיד׳ס צייט. זיי האָבען געהאַט מיט איהם אין איינעם נאָר איין ציעל :—

צו דערהויבען און שטארקען דאָס אידישקייט. נאָך שמואל'ס טויט האָט דער קעניג באדיס איבערגעגעבען זיין שטעלע און געשענקט דאָס אייגענע צוטרויען ר' שמואל'ס זוהן אבול־הוסיאן יוסף אבן־נאגרילא. אָבוואָהל ער איז נאָך געווען זעהר יונג, האָט ער דאָך געקענט אין דער זעלבער צייט זיין דער הויפט פיהרער פון דער רעגיערונג און דער פאָרשטעהער פון דיא שפּאַנישע אידען. ער איז אין גרונט גענומען געווען א בעשיעדענער מענש, נאָר דאָרט, וואו ער האָט געוואָלט ארויסווייזען זיין גרויסקייט האָט ער זיך גראָד געשטעלט מיט גרויס עקשנות, וואָס מאנכע האָבען אָנגענומען פאַר גאוה. זיין עקשנות האָט איהם געבראכט זעהר פיעל שונאים. איבערהויפּט זיינען איהם דיא אראבער געוואָרען בלוטיגע פיינד דערפאַר, וואָס ער האָט זיך ארומגערינגעלט נאָר מיט אידען און האָט זיי געגעבען דיא גרעסטע און בעסטע שטעלען. יוסף האָט אָבער ענדליך געהאַט א שרעקליכען סוף. זיינע שונאים איז דאָס סוף כל סוף געלונגען צו מאכען א שנאה צווישען איהם און דעם קעניג באדיס. געפאלען איז יוסף אין אונגנאַדע דערפאַר, וואָס ער האָט זיך איינגעשפּאַרט און ניט געוואָלט נאכגעבען דעם קעניג'ס פערלאַנג, אָבוואָהל ער האָט מיט זיין עקשנות פערהיט דאָס לאַנד פון א גרויסע סכנה. אָבוואָהל דער קעניג האָט שפּעטער אויסגעפונען, אז יוסף האָט רעכט געהאַט און האָט איהם כלומר'שט פערגעבען מיט'ן מויל, איז ער איהם אָבער אין הארצען געבליבען א דם שונא און האָט זיך שוין צוגעהערט צו אַלע רכילות'ן פון יוסף'ס שונאים.

עס איז פּלוצלונג ארויס א קלאַנג, אז יוסף, דער אידישער מי־ניסטער, האָט געוואָלט פערקויפען גראנאדה צום שונא. באדיס האָט געוואוסט, אז דאָס איז א ליעגען, אָבער ער האָט זיך גאָר ניט וויסענדיג געמאַכט און האָט געלאָזט דאָס פייער זיך צוברענען. מיט גרויס אכזריות איז דאָס פאָלק בעפאלען יוסף'ס פּאַלאַסט; ער האָט זיך געוואָלט בעהאַלטען אין קאַמער פון קוילען און האָט זיך אויסגעשמירט דעם פּנים, נאָר מען האָט איהם דערקאָנט און באַלד גע'הרג'עט. ווען דאָס פאָלק האָט זיך פאַנאנדערגעלאָזט האָט עס ניט געוואוסט קיין אויפהער און עס זיינען באַלד נאָכהער געטוידט

געוואָרען פופצעהן הונדערט אידישע משפחות, זייערע הייזער האָט מען פערברענט. דיא איבריגע — צווישען זיי אויך יוסף'ס פרוי און זיין זוהן עזריה — זיינען אנטלאָפען קיין אליסאַנא (לוזענא) בארוועס און נאַקעט.

יוסף'ס שרעקליכער סוף האָט געמאַכט אַ שטאַרקען רעש ניט נאָר צווישען אידען, נאָר אויך ביי אַנדערע פעלקער, וואָס האָבען געהערט פון זיין גרויסקייט און איבערגעבענהייט צו דער רעגיערונג. איינער פון דיא בעריהמטע אַראַבישע דיכטער אבן אלפרי אין אלמי־ריד האָט אָנגעשריעבען אַ ריהרענדע קינה אויף יוסף'ס טויט און לאָזט אויס מיט דיא ווערטער: „מיין אמונה איז ביי מיר דאָס טהייערסטע, דען זיא הייסט מיר פאַר דעם אידען לאָזען אַ טרעהר.“ מען האָט דעם דיכטער באַלד פערקלאַגט פאַר'ן קעניג און געוויזען אַז עס איז ניט שעהן פאַר אַ מחמדאַנער צו בעוויינען אַ אידען. נאָר דער קעניג האָט דערויף געענטפערט: „איך זעה אַרויס, אַז דער דיכטער מוז האָבען אַ עדעל הארץ, דען ער בעוויינט אַ אידען אפילו נאָך'ן טויט און פיעל פון אונזערע מחמדאַנער קוקען זיך אפילו ביי'ם לעבען ניט אום אויף זייערע גלויבענס־ברידער.“

דער בלוטיגער אויפשטאַנד געגען יוסף אבן נאַגרילה האָט זיך פון דעסטוועגען ניט פערוואַנדעלט אין אַן אַלגעמיינעם יודענ־האַס אין שפּאַניען. ווען דיא טרויעריגע מהומה אין גראַנאַדה איז פאַרביי, איז ווידער געוואָרען שלום ושלוה. אידען האָבען ווייטער גענאָסען דיא זעלבע רעכטע און פרייהייטען וויא פריהער. אומע־טום האָבען זיי געהאַט דיא בעסטע שטעלען ביי דיא מחמדאַנישע הערשער. דאָס האָט געפיהרט דערצו, אַז אפילו דיא קריסטליכע קעניגע האָבען אויך אָנגעפאַנגען צו בעהאַנדלען אידען מיט מעהר איינזעהענים און האָבען זיך איינגעשאַפט אידישע יועצים און דאָקטוירים אין זייערע הויפען.

דיעזע גליקען האָבען אָבער צו קיין גוטס ניט געפיהרט. וואָס מעהר תקיף אידען זיינען געוואָרען אין דיא קריסטליכע מדינות און וואָס גרעסער זייער ראָלע איז געווען אין דיא הויפען פון דיא קריסטליכע קעניגע, אַלץ גרעסער איז געוואָרען דיא קנאה, שנאה,

פון דיא גייסטליכע, וואָס האָבען געזוכט אַלערהאַנד תחבולות זיך נוקם צו זיין. גרויס אכזריות האָט דאַן אַרויסגעוויעזען דער פּאַפּסט הילדיבראַנד, וועלכער האָט זיך גערופען גרעגאָר דער זיבעטער. ער איז געווען אַ בעוואוסטער צורר היהודים, אַ בלוטיגער אידען־פיינד און האָט צוגערעדט אַלע קעניגע זיי זאָלען זיך דערוויטערען פון אידען. אין דעם יאָהר 1078 האָט דער בלוטדורסטיגער גרעגאָר צוזאַמען גערופען אין רוים איין אסיפה פון גייסטליכע, וואו מען האָט בעשלאָסען פאַרצולייגען אַלע קעניגע זיי זאָלען ניט דערלאָזען אידען צו קיין אמט. טרעפען האָט מען דערמיט געוואָלט נאָר קאַסטילען, וואו דער קעניג אַלפאָנסא דער זעקסטער פון קאַסטי־לען האָט געהאַט אין הויף אַלס לייב־דאָקטאָר און יועץ דעם אידי־שען געלעהרטען עמרם בן יצחק אבן־שלביב. אויך אַ איד צידעלום איז ביי איהם געווען זעהר חשוב.

אין שפּאַניען איז דאַן געווען אַ אונרוהיגע צייט. דיא קליי־נע מחמדאַנישע מלוכות פון גראַנאַדה, קורדובה און טולידא האָ־בען געשאַרפט דיא צייהנער איינע אויף דיא אַנדערע און דער קריסטליכער קעניג אַלפאָנסא דער זעקסטער פון קאַסטילען האָט דערוייל געוואָלט כאַפּען פיש אין מוטנע וואַסער, העטצענדיג איין מלוכה'לע אויף דער צווייטער זיך אַריינכאַפּענדיג אַליין אין מיטען מיט אַ כיון עפּעס איינצושלינגען. דיא אידען איז דאַן געוואָרען ביטער פון אַלע זייטען. אָבער וויא שלעכט און אונזיכער זייער עקסיסטענץ איז געווען האָבען זיי זיך דאָך געהאַלטען אָן דער תורה. זיי האָבען געמאַכט ישיבות און געלעהרנט מיט מעהר פלייס און איבערגעבענהייט וויא פריהער. צווישען דיא אידען, וואָס האָבען זיך דאַן בעשעפטיגט מיט וויסענשאַפטען, זיינען בעזאָנדערס בע־קאַנט דיא נעמען פון משה בן שמואל אבן־גיקטאַליא און יהודה אבן־בלעם פון טולידה. פון דיא לומדים אָדער, וואָס האָבען אין יענער צייט שטאַרק בעפעסטיגט דעם תלמוד, האָט זיך בעריהמט געמאַכט רבינו יצחק בן יעקב אלפסי, אָדער אַלקאַלאַיי (אָדער רי"ף) אין זיין ישיבה האָט דאָס אונזער דיכטער יהודה הלוי געלעהרנט תורה און פערשיעדענע אידישע למודים.

רבינו יצחק בן יעקב אלפסי איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 1013 אין א דאָרף ניט ווייט פון פעץ אין אפריקא. ווען ער איז נאָך א יונגער מאַן געווען איז ער געקומען אין שיבילה און איז בעקאַנט געוואָרען פאַר א גרויסען מופלג. זיין ארט לעהרנען איז געווען ניי און האָט, וויא יעדער נייער אויפטהו, ארויסגערופען פיעל געגנער. דיאביידע רבנים פון שיבילה: ר׳ יצחק בן ברוך אלבאליה און ר׳ יצחק בן יהודה אבן־גיאת. זיי האָבען איהם שטאַרק גע׳רודף׳ט אפילו דאן, ווען זיין חיבור אויף תלמוד, וואָס מען האָט גערופען אויף זיין נאָמען „אלפס", האָט שוין געקלונגען אין דער וועלט. איבער דיא רדיפות, וואָס ער האָט געהאַט אויסצושטעהען, האָט רבינו יצחק אלפסי געמוזט אוועקפאָהרען פריהער קיין קורדובה און שפּעטער האָט ער זיך בעזעצט אין לוצענא, וואו ער איז געבליעבען רוהיג און איז געשטאָרבען אין הויכען עלטער פון נײַנציג יאָהר.

מיט דעם טויט פון אלפסי האָבען זיך נאָך ניט אויסגעלאָזט דיא גרויסע אידישע געלעהרטע פון יענעם דור און אין דעם יאָהר 1030 איז געבאָרען געוואָרען אין דער שטאָדט טריוס אין שאַמפּאַן, פראַנקרייך, ר׳ שלמה יצחק, וועלכער איז בעקאַנט מיט דעם נאָמען רש״י. דיעזער גרעסטער פון אלע אידישע מפרשים פון אלע צייטען, וועלכער האָט מעגליך געמאַכט פאַר דער וועלט צו לעהרנען און פערשטעהען תנ״ך און גמרא, האָט וויעדער איבערגעלאָזט זיינע בעריהמטע דריי אייניקלאך. איינער פון זיי ר׳ שמואל בן מאיר, וואָס מען האָט גערופען רשב״ם און ר׳ יעקב, וואָס איז בעקאַנט אלס רבנו תם. וועלכער איז אין גרונט גענומען געווען איינער פון דיא ערשטע בעלי תוספות.

* * *

פון דעם געזאָגטען קאפּיטעל קענען מיר האָבען א אויבערפלעכליכען בעגריף פון אידען און אידישקייט אין ערשטען העלפט פון 11טען יאָהרהונדערט. מיר האָבען אין דעם קאפּיטעל ניט געזעהען דעם לעטצטען אָטהעם צוג פון דיא גאונים אין בבל, און וויא רש״י איז געבאָרען געוואָרען דאן, ווען דער לעטצטער גאון ר׳

חזקיה איז גע'הרג'עט געוואָרען אין פּמבדיתא. דער קאַפּיטעל איז געשריעבען געוואָרען בקיצור, ווייל דאָס געזאָגטע איז ניט בע־שטימט צו זיין אידישע געשיכטע, זאָנדערען צו וואַרפען א שטראהל אויף דיא גרויסע אידישע לייט און דיא געשיכטליכע פּאַ־סירונגען, וואָס האָבען אויסגעפלאַסטערט דעם וועג פאַר יהודה הלוי. דיא אלע נעמען און געשעהעניסען פון דיא צוויי קאַפּיטלען, איבער דיא „שפּאַניש־אידישע צייט“, אינטערעסירען אונז נאָר אויף אזוי ווייט וויא זיי האָבען שפּעטער געהאַט א ווירקונג אויף יהודה הלוי'ס פּאָעטישע און פילאָזאָפישע שאַפונגען. און א שטאַר־קע ווירקונג האָבען זיי געהאַט. דען נאָר מיט אזא גרויסען, רייי־כען פּאָרראַטה פון פערשיעדענע גייסטיגע מלחמות און נצחונות מיט אזעלכע אונשאַצבארע, הייליגע אוצרות פון תורה און דרך ארץ און מיט אזוי פיעל זעלטענע, כמעט אונגלויבליכע, לעגענדארישע און דאָך אמת'ע פּאַסירונגען האָט יהודה הלוי געקענט שאַפען וואָס ער האָט געשאַפט. דאָך איידער מיר טרעטען צו צו זיינע פּאָעטי־שע און פילאָזאָפישע ווערק מוזען מיר וואַרפען נאָך איין בליק אויף דער געשיכטע פון יענער צייט און איבערהויפּט אויף דעם אידישען מצב צווישען דיא אומות.

4 — דער קאמפף וועגען אמונה.

דיא שטורמדיגע צייט אין וועלכע יהודה הלוי האט געלעבט און געווירקט — דער שטאנד פון דיא אידען אין משך פון דעם ערשטען קרייצצוג — קריסטען געהען מיט פייער און שווערד — בלוט בעדער, שמד און הימעל שרייענדע אכזריות — אידען אונטער דיא הערשאפט פון דיא אל־מורבידען אין שפאניען.

דער סוף פון עלפטען יאהרהונדערט האט זיך אנגעהויבען מיט איינעם פון דיא בלוטיגסטע קאפיטלען אין דער וועלט־געשיכטע און ממילה שוין אין דער געשיכטע פון אידען, דען קוים פאנגען אן דיא פעלקער משוגע צו ווערען איז שטענדיג דער ערשטער קרבן דער איד. דיא אנהענגער פון דיא צוויי גרעסטע אומות אין דער וועלט: קריסטען און מחמדאנער האבען אנגעפאנגען צווישען זיך א „הייליגע" מלחמה. מיט'ן שווערד אין האנד האבען זיי געוואלט אויסשטרייטען דעם אויבען־אן אין הימעל און אויף דר'ערד. דאס איז געוועזען דיא שרעקליכע צייט פון קרייצצוגען, וואס האבען שיער פארטרונקען גאנץ אייראפא אין בלוט. יהודה הלוי איז נאך דאן געוועזען א קינד, ווען דיא קריסטליכע מחנות מיט שווערד און צלם אין דיא הענד האבען אויסגעשלאכטעט, פערברענט, פערניכטעט און אויסגע'שמד'ט גאנצע אידישע קהלות.

דער בלוטיגער קריעג האט זיך אנגעהויבען צוליעב ירושלים. דיא הייליגע שטאדט מיט איהרע היסטארישע קברים, איז געווא־רען דיא סיבה פון א שוידערהאפטע מהומה, וואס האט געדויערט במעט צוויי הונדערט יאהר. דיא טערקען, וואס האבען דאמאלס געהערשט אויף פאלעסטינא האבען ניט נאר דיא אידען אליין ניט צוגעלאזט צו דער הייליגער שטאדט, נאר אפילו דיא קריסטען, וואס פלעגען קומען מתפלל זיין אויף דעם קבר פון זייער „גואל", פלעגען אויך מוזען אויסשטעהען גרוים אכזריות און שאנד, זעהר אפט נאר דערגרייכען זייער ציעל דורך גרויסע סומען געלד. דיא

סירישע קריסטען און אויך דיא וואָס פלעגען געהען קיין ירושלים האָבען זיך שטארק אָנגעליטען און איינער פון זיי, וואָס האָט מיט זיינע אייגענע אייגען געזעהען דאָס אכזריות פון דיא טערקען, פעטער פון אמיען, האָט דעריבער געמאכט א גרויס געשריי אין איירָאָפּאָ, עס איז געוואָרען אַן אסיפה פון גייסטליכע אין קלירמונט, פראנקרייך, און עס איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז ווער עס האָט נאָר גאָט אין הארצען זאָל זיך אוועקלאָזען נאָך פאלעסטינא זיך אָננעהמען פאַר דעם כבוד פון דער אמונה.

מעהר האָט מען ניט געדארפט. עס פעהלען קיין מאָל ניט אין דער וועלט קיין פאנאטיקער און קיין רשעים און עס האָבען זיך טאקע באלד גענומען קלייבען גאנצע מחנות קריסטען, אנדערע לשם שמים און אנדערע סתם אזוי פון הפקר וועגען, און דיא הפקר יונגען זיינען געווען דיא מעהרצאָהל, דען זיי האָבען געוואוסט אַז סאי וויא סאי וועלען זיי דערצו ניט דערלעגען.

מיט רויטע קרייצען אויף דיא קליידער, און פיעל אויך מיט אויסגעברענטע קרייצען אויפ'ן לייב, האָבען זיי אָנגעהויבען געהן קיין ארץ ישראל. געוועהנליך האָט מען זיך פאַר איין וועגס פאַנאנדער געלאָזען דיא פרומע הענד צו רויבען און מאָרדען אונשולדיגע אידען.

דיא לאַגע פון דיא אידען אין דייטשלאנד איז דאן געווען ניט שלעכט. א בעוויז דערצו קען דיענען, אַז ווען דער עפּיסקאָפּ רידיגער האָט געוואָלט מאכען „שפּייער“, פאַר א שטאָדט, האָט ער אַן עצה געגעבען דיא אידען, זיי זאָלען זיך דאָרט בעזעצען. דער קייזער היינריך דער פיערטער האָט זיי געגעבען אַלע רעכטע און פרייהייטען. אָבער גראד אין דער זעלבער צייט איז ארויס א קלאַנג, אַז ביז דעם יאָהר 1104 מוז משיח קומען, נאָר אין מיטען פון זייערע פאלשע האָפנונגען האָבען זיך אָנגערוקט אויף זיי דיא בלוטיגע קרייצפאָהרער און האָבען גענומען ווייזען וואָס זיי קענען.

דיא ערשטע כתה, וואָס פעטער פון אמיען אליין מיט זיינע אכט הויפטלייט און דער גייסטליכער גאָטשאלק האָבען געפיהרט, האָט זיך ניט בענוגענט מיט רויבען און פּלינדערען אידישעס פער־

מענען, נאר אפילו גוים האבען זיי אויך ניט געשוינט. עס האט אבער לאנג ניט געדויערט און עס האבען זיך פעראייניגט גרויסע מחנות שלעכטע מענשען, פון אלע זייטען האבען זיי זיך פאנאנדערגע־לאזט און גענומען רויבען און מארדען אידען. עס האט זיך פלוצ־לונג דערהערט, אז אויף קריסטוס קבר האט מען געפונען א פא־פיער, דאס דיא היילינע העלדען מוזען זעהען אבצו'שמד'ן אידען. דיא הויפט רציחות האבען זיך אנגעפאנגען אין פראנקרייך, באלד אבער האבען זיי זיך צושפרייט איבער איירא פא. אידען האבען גוזר תענית געווען אין דיא שולען, אבער מען האט זיי פון דיא שו־לען ארויסגעריסען און געבראכט מיט געוואלד אין דיא קירכען און געטויפט. דיא וואס האבען ניט געוואלט, זיינען אויף דער שטעל גע'הרג'עט געווארען. אידישע טעכטער, וואס האבען ניט געוואלט אריינפאלען אין דיא הענד פון דיא היילינע שענדער האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען. איינע פון דיא אידישע טעכטער, וואס האט אזוי מקדש ה' געווען איז מרת אסתר בת ר' יחזקיה הגבאי און איהר נאמען איז געבליעבען אויף אייביג.

דיא אידען פון שפאיער וואלטען פערניכטעט געווארען אין גאנצען, ווען ניט דער גוט־הערציגער עפיסקאפ יואנזין, וועלכער האט זיי בעהאלטען ביי זיך. ווען דיא שונאים זיינען זיי בעפאלען, האט דער עפיסקאפ בעגייסטערט דיא אידען זיי זאלען זיך ניט אונ־טערגעבען. ער האט זיי געהייסען ארויסגעהן מיט כח און זיך שטעלען געגען זייערע רוצחים. „זייט אידען" —האט ער געזאגט —„אן אויג פאר אן אויג"... און אויף אזא ארט זיינען טאקע ניצול געווארען פון דיא רוצחים.

דיא אידען פון ווארמס האבען זיך כמעט אלע אליין אויס־געשלאכטעט. אויף קדוש השם זיינען זיי געגאנגען און האבען זיך ניט געטויפט. דיא איבעריגע האט מען געקוילעט אין דיא גאסען. אכט הונדערט אידען זיינען דאן אומגעקומען אין ווארמס, און צווישען דיא קדושים האבען זיך אויך געפונען דיא קינדער פון רבינו יצחק הלוי, וועלכער איז געווען דער רבי פון רש"י, און א סך פון זיינע תלמידים. באלד האט זיך דיא בלוטיגע מהומה איבער־

געטראָגען נאָך קעלן און באלד נאָך בעהמען, וואו אידיש בלוט האָט זיך געגאָסען וויא וואסער. נאָך ערגער איז געוועזען דיא אידען פון ירושלים. ווען גאָטפריעד פון בוליאָן האָט איינגענומען דיא הייליגע שטאָדט, האָט ער אם 15טען יולי 1099 צונויפגעזאמעלט אַלע אידען, און מיט זיי אויך דיא קאראאימעס, אין איין שוהל, און האָט זיא אונטערגעצונדען פון אַלע זייטען.

דיא אידען פון שפאניען האָבען זיך אָבער ניט געהאט וואָס צו בעקלאָגען. דיא נייע הערשער פון'ם לאנד, די אל־מוראבידען, האָבען זיי בעטראכט אלס דיא בעסטע און נימצליכסטע בירגער פון לאנד. דער צווייטער אל־מוראבידישער כליף עלי האָט געגעבען די אידען שטעלען: זיין לייב־דאָקטאָר איז געוועזען א איד איינער פון די בעריהמטע דיכטער אבו־איוב שלמה אלמולאם פון שיבילה. אויסער איהם האָט ער געהאט א אידישען יועץ, אויך א דאָקטאָר אבול־חסאן אברהם בן מאיר אָבן־קמניאל פון סאראגוזה. אין דער צייט האָט אויך געדיענט ביי איינעם פון שפאניען'ס קריסטליכע קעניגע, א גרויסער מאן מיט'ן נאָמען שלמה אבן־פרוצל, וואָס איז געהרג'עט געוואָרען אין א מלחמה און וואָס זיין טויט האָט ר' יהודה הלוי בעוויינט אין א פייערדיגע קינה. פון אנדערע בעריהמטע אידען, וואָס האָבען דאן געלעבט, מוז מען דערמאָהנען ר' אברהם בר' חייא אלברג'לוני, וואָס איז געוועזען מיניסטער ביי איינעם פון דיא מחמדאנישע הערשער, און איז ביי איהם געוועזען דער גרעסטער חשוב צוליעב זיין חכמה, און ר' יוסף אבן־מיגאש, איינער פון אלפסי'ס תלמידים, וואָס האָט זיך גערעכענט פאר'ן גרעסטען רב און איז זיין גאנץ לעבען געוועזען פארשטעהער פון דער אידישער קהלה אין לוצענא (אליטאנה). ר' יוסף אבן־מיגאש האָט איבערגעלאָזט א פרומען זוהן ר' מאיר און זעהר פיעל תלמידים, צווישען וועלכע עס האָט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט מיימון, דעם רמב"ם'ס פאָטער.

5 — יהודה הלוי׳ס פּאָעזיע.

זיינע ערשטע ליעדער פון פריינדשאפט ליעבע — זיין ערשטע בעקאנטשאפט מיט משה אבן עזרה — זיינע שארפזיניגע עפּיגראמען — יהודה הלוי אלס דאָקטאָר און זיין עהרליכע מיינונג איבער דאָקטאָריע — יהודה איז א געגנער פון א פּאָעטישען שלחן־ערוך — דיא העכערקייט פון יהודה הלוי׳ס שירים איבער דיא פּאָעזיע פון בן־גבירול און אבן עזרה.

יהודה הלוי׳ס ביאָגראפיע איז ניט צו רייך אין זאָנדערבאַרע פּאַסירונגען. ער איז געבאָרען געוואָרען אין אַלט קאסטיליען, קריסטליכע שפּאַניען, אין יאָהר 1086 און האָט געלעהרענט אין אלפסי׳ס ישיבה אין לוצענא, וויל אין קאסטילען און מערב־שפּאַניען זיינען נאָך דאַן ניט געווען קיין גרויסע תלמודיסטען. וויא זיין בעריהמטען פאָרגענגער אבן־גבירול, אזוי האָט אויך איהם, דיא מוזע אויפגעוועקט אין זיין פריהסטע יוגענד און האָט איהם דערלאַנגט איהר גאָלדענע הארפע. און פערשטאַנען האָט ער דיא מתנה צו היטען, דען ער האָט פון איהר אַרויסגעצויבערט נאָר ריינע, הייליגע טענער. זיינע ערשטע געזאַנגען זיינען געוועזען גליק און פריינדשאַפט. ער האָט געפייערט אין פרייליכע קלאַנגען דיא גליקליכע מאָמענטען פון זיינע פריינד און חברים. ער האָט בעזונגען דיא חתונה פון אבן־מיגש, און דאָס ערשטע געבאָרענע קינד אין הויז פון ברוך אבן־אלבאליא (אומגעפעהר אין יאָהר 1100). פון זיינע ערשטע ליעדער איז צו זעהען, אז ער האָט געהאַט א גוטע יוגענד, דען פון זיין געטליכע הארפע האָט זיך קיין אונצופריעדענער טאָן ניט געהערט. זיין הארץ איז געווען וויא א זילבערנער גלעקעל, וואָס גיט אַרויס העלע קלאַנגען פול ליכט און שמייכעל.

אין דרום־שפּאַניען האָט ער זיך בעקענט מיט דער נאָבעלער, געבילדעטער משפחה אבן־עזרה. ווען ער האָט זיך דערוואוסט אז משה אבן עזרה איז געשטראָפט געוואָרען מיט אונגעלונגענע

ליעבע און איז אוועק וואַגלען אין דער פרעמד, האָט דער יונגער דיכטער אויסגעזוכט דעם אונגליקליכען, וואַגלענדען פּאָעט און האָט איהם געטרייסט מיט זיסע, הארציגע געזאַנגען. משה אבן עזרה איז איבערראשט געוואָרען פון דיא שעהנע, פרעכטיגע פערזען און דעם טיעפען געפיהל, וועלכער איז אין זיי געלעגען, און האָט זיין אינ־גערען דיכטער־קאָלעגע געענטפערט אין פּאָעזיע.

יהודה הלוי, איז וויא עס שיינט, געווען אין לוצענא ווען אלפסי איז געשטאָרבען און יוסף אבן־מיגש האָט פערנומען זיין אָרט פון ראש ישיבה. (1103). יהודה האָט דאַן פערפאַסט א קינה אויף אלפסי'ס טויט און האָט געפייערט דעם נייעם שטעל־פערטרע־טער אין א פרעכטיגען געזאַנג אין וועלכען ער דריקט אוים צום נייעם ראש ישיבה דיא גרעסטע אנערקענונג און טיעפסטען רעס־פּעקט. יהודה הלוי האָט אויך געגאָסען דיא פריידען און ליידען פון ליעבע. ער האָט בעזונגען זיין געליעבטע אין ווערטער, וואָס האָבען געפּאַסט פאַר היינע. און שעהן איז יהודה'ס געליעבטע געווען. זיא האָט געהאט „אויגען וויא א יונג הירשעלע, קארמען־ראָזע לי־פּעלעך און לאָקען שווארצע וויא א קראה". אנ'אַנדער מאָל איז דיא געליעבטע וויא א טויב ביי א זילבערנעם טייכעלע. איהרע בריסט האָבען מעהר בע'כשוף'ט וויא דיא חרטומים פון מצרים. איהרע באַקען זיינען בליהענדע רויזען און זיינע אייגענע בליקען געהען אַרום צווישען דיא רויזען און רייסען זיי. איהרע שווארצע האָאר פון קאָפּ שטעלט פאַר א פינסטערען געדיכטען וואלד אין אבענד, פון וועלכען עס כאַפּען זיך אַרוים פערצוקענדע וועלף און לאָזען קיינעם ניט פארבייגעהען. קיין מענש איז זיכער פאַר דיא סכנה פון דיעזען וואלד... ווען דיא געליעבטע ווערט רויט און בלייך איז זיא גלייך צו א טהייערען געשליפענעם עדעל־שטיין וואָס ווארפט פון זיך פערשיעדענע קאָלירען אָט איז עס א רויט פייער, און אָט — א ווייסער פלאַם, און אין גאַנצען איז זיא שעהן וויא ירושלים.... ער האָט זיך בעקלאָגט אויף איהר אונטרייהייט און אויף דיא טיעפע שווערע וואונדען, וואָס צורייסען זיין יונג הארץ. זיינע ליעבע ליע־דער אטהעמען מיט דעם אונפערלעשבארען, שטאַרקען פייער פון

יוגענד און דריקען אויס פלאמיגע אויפרעגונג. דיא מערב הימלען זיינען געשילדערט אין זיינע פאעזיען, דיא גרינע פעלדער, דיא בלומען און דיא רוישענדע בלויע שטראמען. אפילו דיא פאעזיע פון זיין פריהסטע יוגענד טראגט שוין אויף זיך דעם שטעמפעל פון א פאלשטענדיגען קינסטלער, פון א רייכער פאנטאזיע, א זעלטענעם געשמאק פון ליעבליכקייט און ווארעמקייט. אפילו גאר דיא ערשטע פערזען זיינע זיינען אויך ניט סתם גראמען, אדער א צוזאמענמי־שונג פון שעהנע ווערטער אהן א געדאנק — זאנדערן זיי זיינען דיא ארבייט פון א מייסטער־האנד, פולל מיט זינן און געפיהל. יהודה הלוי האט אבער, וויא עס שיינט, מנצח געוועזן דיא ליעבע מיט אלע איהרע גליקען און אונגליקען. דען אין זיינע שפעטערע ליעדער געפינט מען מעהר קיין שפור דערפון.

יהודה הלוי האט ניט נאר פאלשטענדיג געמייסטערט דיא העברעאישע שפראכע און דיא ארטיסטישע פארמען פון דיא נייערע לשון קודש פון יענער צייט, זאנדערן ער איז אויך געוועזן א פאלשטענדיגער תלמודיסט, האט שטודירט נאטור־וויסענשאפט, און איז געוועזן בעקאנט מיט אלע צווייגען פון לעהרנונג. ער האט געשריעבען אראביש וויא א קינסטלער און איז געוועזן גוט בעקאנט מיט דער נייע־געבארענער פאעזיע פון קאסטילען.

יהודה הלוי איז ניט געוועזן אנגעוויזען אויף דער פאעזיע זיא זאל איהם געבען פרנסה. ער האט פון זיין הייליגער גאבע ניט געצוויגען קיין חיונה. זיין מוזע איז דערפאר געבליעבען ריין, אונבעפלעקט און געטליך. דער דיכטער האט געמאכט זיין לעבען פון דאקטאריע. ער האט זיך אומגעקעהרט צו זיין געבורטס־ארט און האט דארט געפראקטיצירט מעדיצין. אבער ער איז ניט נאר געוועזן א גרויסער דיכטער, נאר אויך א בעריהמטער ארצט, דען ער האט איינמאל געשריעבען צו זיינעם א פריינד, אז וואהנענדיג אין א גרויסע שטאדט, איז ער שטענדיג בעשעפטיגט מיט פראקטיצירען זיין מעדיצינישע קונסט. אבער וויא ער איז געוועזן שטארק פערנומען צו היילען פרעמדע ליידען, און אויפצוהאלטען דיא נשמות פון אנדערע, האט ער פון דעסטוועגען זיין אייגענע נשמה אויך ניט פער־

לאָזען און האָט זיך אָבגעגעבען מיט זיין מוזע, זיין אייביגע לע־בענס־בעגלייטערין.

אינטערעסאַנט איז אַ בריעף, וואָס ער האָט געשריעבען אין דיא מיטעלע יאָהרען (אומגעפעהר 1130) צו זיינעם אַ פריינד:

"איך בעשעפטיג זיך אין דיא שטונדען, וואָס זיינען נישט טאָג און נישט נאַכט, מיט דיא נישטיגקייט פון מעדיצי־נישער וויסענשאַפט, אָבוואָהל איך בין ניט אימשטאַנד צו היילען. דיא שטאָדט אין וועלכע איך וואָהן איז גרויס. דיא בעפעלקערונג בעשטעהט פון ריעזען, אָבער זיי זיינען שלעכ־טע הערשער. מיט וואָס קען איך זיי בעסער איבערבעטען און זוכען צו געווינען וויא מיט פערברייננגען מיינע שטונדען צו היילען זייערע קראַנקהייטען. איך הייל בבל, אָבער עס העלפט ניט.... איך בעט ביי גאָט ער זאָל מיר אין גיכען שי־קען אַן ערלייזונג איך זאָל זיך קענען אויסרוהען און האָבען מנוחה, איך זאָל קענען ערגעץ קומען אין אַן אָרט פון אמת'ע חכמה, צו דעם פרישען ברונים פון לעבעדיגע וויסענשאַפט."

דיא שטאָדט, וועגען וועלכע יהודה הלוי רעדט דאָ איז טאָלידה, וואו ער האָט פערבראַכט זיינע מיטעלע יאָהרען. ער האָט אָבער געוואָלט אוועקגעהן פון דאָרט, וויל טאָלידה איז נאָך דאַן ניט געווען קיין מיטעלפונקט פון אידישע לעהרנונג.

תורה און חכמה זיינען געווען זיין הערצליכסטער פערלאַנג, זיין בעגעהר, און הויפּטציעל פון זיין לעבען איז געווען דיא פּאָ־עזיע — דער העכסטער גליק פון אַלע גליקען פאַר דעם געבאָרענעם דיכטער. פּאָעזיע און אידישע וויסענשאַפט האָבען פערנומען דעם אויבען־אָן פון זיין הארץ און זיין מח. זיין נשמה איז געווען אָנגע־גאָסען מיט געזאַנג און שכל וויא אַ וויינטרויב מיט זונענשיין און עס האָט זיך געוואָלט אויסגיסען אין שטאַרקען קרעפטיגען וויין פון פילאָזאָפיע און ליעדער. ער האָט געהאַט אַ העכערען בעגריעף פון פּאָעזיע וויא אַלע אידישע און אַראַבישע דיכטער פון זיין צייט. ער האָט אויסדריקליך ערקלעהרט, אַז פּאָעזיע מוז זיין געבאָרען און ניט געבאָרגט, ניט אויסגעלעהרענט, ניט נאָכגעמאַכט, נאָר טיעף און קלאָר עמפּפונדען אין אייגענעם הארצען, פון דיא אייגענע

כחות הנפש, אָהן אַ שאָטען פון פרעמדען איינפלוס. ער האָט געלאַכט און געשפּעט פון דיא, וואָס האָבען געמאַכט אַ „שולחן ערוך“ פאַר פּאָעטען וועגען מעטריק און קלאַנג, וועגען תנועות און יסודות, וועגען פערשיעדענע אַרטען און גאַטונגען פון פּאָעזיע, נאָך וועלכע דיכטער זאָלען זיך ריכטען. דער אמת'ער בעגאַבטער פּאָעט, האָט ער געזאָגט, טראָגט דיא געזעצען אין זיך, ער וועט קיינמאָל ניט זינדיגען געגען דיא פּאָעטישע קונסט, און ניט ארויסגעבען אַ זאַך, וואָס איז ניט ריכטיג און ניט פאַלשטענדיג אין אַלע פּרטים. כּל־זמן ער איז יונג געווען האָט ער אויסגעניטצט דיא גאָלד פון זיין רייכע פּאָעזיע אויף לייכטע טהעמאַס. נאָכפאָלגענדיג דעם ביישפּיעל פון אַנדערע, האָט ער געזונגען בּלישצענדע ליריקס אין וועלכע ער האָט געלויבט און בעזונגען זיינע פריינד. ער האָט געזונגען פון וויין און פערגניגען און האָט פערפאַסט חידות. ווען זיינע פריינד האָבען איהם פאָרגעוואָרפען אין אויפפיהרונג (אומגעפעהר 1110) האָט ער זיי געענטפערט מיט יוגענדליכען וויץ:

זאָל איינער אין מיטען פון יוגענד'ס זיסען שיין,

ווערען לעבענס שונא און ניט טרינקען מעהר קיין וויין?

מיט אַזעלכע פּאָעטישע קלייניגקייטען, האָט ער געהאַט הנאה זיך אַרויסצודרעהען פון מאַנכע פערפלאָנטערטע שוועריגקייטען, און פּטור'ן אַ סך אונאַנגענעהמע עסקים. זעהר אָפט פלעגט ער ענדיגען אַ העברעאישע פּאָעזיע מיט אַן אַראַבישען, אָדער אַ קאַסטילישען פערז. אין דיעזע פּאָעטישע קונצען האָט מען געקענט זעהן דיא געאיבטע האַנד פון אַ זעלטענעם קינסטלער וואָס האָט געהאַט בכח פאַרצושטעלען אַ פאָלשטענדיגעס בילד מיט עטליכע געוואָגטע שטריכען פון זיין פעדער. זיינע נאַטור־שילדערונגען קענען שטעהן זייט ביי זייט מיט דיא בעסטע פּאָעטישע שאַפונגען פון אַלע שפּראַכען. מיר זעהען וויא דיא בלומען ברעכען זיך דורך און בליהען, מיר אָטהעמען אריין דיא זיסע ריחות, דיא בעלעבענדע געשמאַקען פון זיינע געווירציגע פערזען, וואָס שטעלען פאַר מיט זיך אַ"ז אייביגען מאַי. דיא צווייגען בויגען זיך אונטער זייער גאָלדענע פרוכט, מיר הערען דיא געפליגעלטע משוררים פון

דער לופט, וויא זיי גיסען אראב פון אויבען זייערע פארפומירטע טענער פון העכערער ליעבע און איבער דר'ערדדיגען נחת. ער פארבט זונענשיין און לופט מיט א מייסטערהאפטע האנד. ווען ער בעשרייבט דיא אונרוהיגקייט און אויפרעגונג פון א אויפברויזענדען ים פון שטורעם געשמיסען, גיט ער איבער דעם לעזער אלע אינערליכע בעוועגונגען פון ערהאבענהייט און אונגעדולד, וואס ער האט אליין געפיהלט.

אבער אין דיעזע אלע ארבייטען ענטפלעקען זיך נאך ניט פאר אונז דיא אמת גרויסע כחות פון זיין הויכער זעעלע. דאס אלץ איז נאר, ביז אין א געוויסען גראד, דער חוב, וואס ער האט געצאהלט צו זיין מענשליכער העלפט, און צו דער מאדע פון זיין צייט. אפילו ניט אין זיינע רעליגיעזע ליעדער, וועלכע זיינען ניט וועניגער פון זיין דיכטער קאלעגע משה אבן־עזרה'ס, וואס צעהלען זיך ביז דריי הונדערט און וועלכע איבערשטייגען זיי אין גלאנץ, טיעפקייט און קראפט — יא, אפילו ניט אין דיעזע ליעדער זיינע ווייזט זיך ארויס דיא אמת'ע גרויסקייט פון יהודה הלוי'ס זשעני.

דיא וויכטיגקייט פון יהודה הלוי אלס דיכטער ליעגט אין דיא פאעזיען, וואס אטהעמען א נאציאנאל־רעליגיעזען גייסט. אין דיעזע ליעדער ברעכען זיך דורך זיינע געזאנגען פון דער טיעפקייט פון זיין הארץ, זיין גאנצער וועזען רייסט זיך ארויף אין דער הויך מיט א געוואלד, און ווען ער זינגט פון ציון און איהר פערגאנגענעם און צוקינפטיגען פראכט; ווען ער בויגט זיין קאפ אין טרויער וויא אן אבל איבער דיא יעצטיגע שקלאווערייי, דאן ערשט דערזעהן מיר דעם ריכטיגען גייסט פון זיין פאעזיע. קיין געקינסטעלטקייט, קיין עהנליכקייט צו ערגעץ אן אנדער געזאנג אין דער וועלט, אלץ איז זיינע, אלץ איז שטארק, קרעפטיג, אייביג, אלץ איז יהודה הלוי'ס. ווען מיר בעטראכטען אלע ציון ליעדער וואס זיינען געשאפען געווארען ביז היינטיגען טאג, קען מען נאר יהודה הלוי'ס ציון'ס ליעדער פערגלייכען מיט דיא פסאלמען. ווען ער יאמערט זיך פאנאנדער אויף ציון'ס אלמנה'שאפט, אדער ער חלום'ט פון איהר קומענדען גלאנץ און שטעלט פאר וויא זיא וועט ווידער זיין

פעראייניגט מיט איהר גאָט און איהרע קינדער, דאכט זיך אונז, אז מיר הערען דאָס זינגענדיג איינעם פון דיא בני קרח. דיא מוזע פון יהודה הלוי, אין איהר צייטיגקייט, האט געהאט א ערהאבענע אויפגאבע: צו זינגען פון ישראל, פון זיין גאָט און זיין הייליג־קייט, פון זיין פערגאנגענהייט און זיין צוקונפט און צו בעקלאָגען דעם גלות, דיא ערניעדעריגונג און פערפאָלגונג צווישען דיא אומות. ער איז געווען א נאציאָנאל פאָעט, דערפאר נעהמען זיינע ליעדער אזוי שטארק אָן דאָס אידישע הארץ. אבן־גבירול׳ס בעקלאָגען זיך בלויז אויף זיין אייגענער טרויעריגער לאגע, און משה אבן־עזרה׳ס קינות אויף זיין פערלאָרענע ליעבע, לאָזען אונז אונגעריהרט; אָבער יהודה הלוי׳ס איבערגעבענע ליעבע צו ציון קען ניט פערפעה־לען צו ריהרען יעדער פיהלענדע זעעלע.

דיא נאָבעלע פאָעזיע פון יהודה הלוי איז פון א העכערען ווערטה, ווייל זיא האט איהר מקור ניט נאָר אין פאָעטישער עמ־פפינדונג, נאָר אין ערנסטע ליידענשאפטליכע איבערצייגונגען. ער איז געווען ניט נאָר דער בריליאנטענער דיכטער נאָר אויך דער בריליאנטענער דענקער; פאָעזיע און פילאזאָפיע זיינען אין איהם גע־ווען פאָלשטענדיג צונויפגעוועבט. פאָעזיע און פילאָזאָפיע זיינען גע־ווען אין איהם פעראייניגט און האבען געלעבט בשלום דינענדיג איי־נע דיא אנדערע מיט דיא גרעסטע פריינדשאפט. דיא, וואָס ווילען פערלייקענען אין דעם אמת׳ן פאָעט דעם פילאָזאָף געפינען זייער שטארקסטען פראָטעסט אין יהודה הלוי. און ביידע: אי דאָס גע־זאנג אי דיא חקירה זיינען געווען זיין אייגענע, געבאָרען אין איהם און ניט געבאָרגט פון אנדערע. אזוי וויא ער האט געגעבען דעם אויסדרוק דיא אידישע נאציאָנאלע געפיהלען, אזוי האט ער ער־קלעהרט, אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקען, דיא נאציאָנאלע גע־דאנקען פון אידישקייט אויף א גאון׳ישען אופן. ער האט נאָר בענוצט דיא פאָעזיע און פילאָזאָפיע צו פערהערליכען און פער־הייליגען ישראל׳ס ירושה. ער האט פארגעשטעלט אָריגינעלע אי־דעען וועגען דאָס שייכות צווישען גאָט אין דיא וועלט, דעם מענש אין זיין בעשעפער און וועגען דעם ווערטה פון געטליך־פילאָזאָפישע

שפעקולאציעס בנוגע צו אידישקייט, און וועגען דיא וויכטיגקייט פון דער אידישער רעליגיאָן געגען דיא רעליגיאָנען פון קריסטענטהום און איסלאם. (מחמדאנערטהום).

דיעזע אַלע אויפגאבען האָט ער פערענטפערט אויף אזוי וויט נאטירליך, וויא עס איז מעגליך אזעלכע זאכען צו פערענטפערען, ניט אין א וועג פון טרוקענע חקירה, נאָר אין א לעבעדיגער, אינ־טערעסאנטער, איבערצייגענדער ארט. אויב מיר זאָלען איהם, אין זיינע לירישע ליעדער, פערגלייכען מיט איינעם פון דיא בני קרח, איז ער, אין דיא ענטוויקלונג פון זיינע געדאנקען, עהנליך צו דעם פערפאסער פון איוב, מיט דעם אונטערשיעד, וואָס ער איז רייכער אין מאטעריאל, פיעל טיעפער און מעהר פערשטענדליך. פון איוב און פון דעם גריכישען פילאָזאָף פלאטאָן, האָט יהודה הלוי גע־באָרגט דיא פאָרמע אין וועלכע זיין רעליגיעזע, פילאָזאָפישע סי־סטעם איז פאָרגעשטעלט. ער דריקט אוים זיינע געדאנקען אין א פאָרם פון א דיאלאָג, א צוויי־געשפּרעך און וויא דער מחבר פון איוב, פעראייניגט ער זיי מיט א היסטאָרישען פאקט, דורך וועל־כען דאָס טהעמא ווערט מעהר אינטערעסאנט און לאָזט איבער א׳ן אייביגען איינדרוק.

ווען איינער פון זיינע תלמידים האָט איהם געפרעגט וויא אזוי ער וואָלט געקענט פערטהיידיגען דאָס רב׳נישע יודענטהום און ענטפערן געגען דיא טענות פון קריסטענטהום, מחמדאנערטהום (איסלאם) און דיא קאראאימעס (קראים) האָט ער פערפאסט איין ענטפער אין א בעגרייפליך אָבער זעהר כאראקטעריש טיעף בע־לעהרענד ווערק אין דער פאָרמע פון א צוויי געשפּרעך, געשריעבען אין אראביש. דיא אויפגאבע פון דאָזיגען ווערק איז געוועזען צו בעווייזען דעם אמת פון יודענטהום און גערעכטפערטיגען דיא פערהאסטע רעליגיאָן.

---

6 — יהודה הלוי דער פילאָזאָף.

דיא אָרגינאַליטעט פון יהודה'ס פילאָזאָפישע סיסטעם מיט וואָס זיין ספר „כוזרי" איז העכער וויא איוב — דער דיכטער־פילאָזאָף ערקלערט יודענטהום אלס א טייל פון גאָט און דיא אידעשע רעליגיאָן אלס דיא איינציגע גערעכטע פון אלע — דער איד איז דאָס הארץ פון דער וועלט.

דער אינהאַלט פון יהודה הלוי'ס פילאָזאָפיש ווערק איז פאָלגענדער: אַ געצענדיענער, פרעמד פון יעדער אַרט בילדונג, אָדער וויסענשאַפט, וועלכער האָט קיין בעגריף ניט געהאַט פון דיא דריי עקזיסטירענדע רעליגיאָנען, אָבער וועלכער האָט געפיהלט דיא נויטהיגקייט צו פעראייניגען זיך אין אַ גייסטיגען איבערגעבענעם בונד מיט'ן בעשעפער, ווערט איבערצייגט אין דיא וואַהרהייט פון אידישקייט. דיעזער היידע איז בולאַן דער קעניג פון דיא חאַזאַרען, (כוזרים), וועלכער האָט אַליין אָנגענומען דיא אידישע אמונה. פון איהם מאַכט דאָס דער קאַסטיליאַנישער פילאָזאָף דעם געברויך צו געבען אַ היסטאָרישען כאַראַקטער צו זיין ווערק און דערפאַר טראָגט דאָס ווערק דעם נאָמען „כוזרי". דיא אויסגעצייכענטע הקדמה, געשריעבען אין אַ אייגענטימליכען סטיל, צורייצט באַלד דיא אינטערעסע פון לעזער.

אַ מלאך איז נאָכאַנאַנד געקומען אין אַ חלום צו דעם קעניג פון דיא חאַזאַרען, וועלכער איז געוועזן אַ געטרייער אנהענגער פון זיין געצענדיענסט, אָבער צו־גלייכער צייט אַ מאַן מיט אַ פרומען געדאַנקען,— און האָט צו איהם גערעדט דיעזע וויכטיגע ווערטער: „דיין כונה איז א גוטע אָבער ניט דער שטייגער אין וועלכען דוא דיענסט גאָט". אום צו בעשטימען מיט אַ זיכערהייט, אין וועלכער אַרט צו דיענען גאָט, האָט זיך דער קעניג געווענדעט צו אַ פילאָזאָף. דער געלעהרטער, וועלכער איז געוועזן אַ האלבער

אנהענגער פון אריסטאָטעל און אַ האלבער נאָכפאָלגער פון פלאַ־טאָ'ם סיסטהעם, האָט מיט זיינע חקירות געבראַכט דעם קעניג מעהר צום ניט־גלויבען וויא צום גלויבען. ער האָט איהם געזאָגט, אַז גאָט איז צו ערהאבען צו האָבען אַ מגע ומשא מיט מענשען אָדער צו פערלאַנגען, אַז מען זאָל איהם פערהייליגען מיט שירים ותשבחות.

דער קעניג פון דיא חאַזארען האָט ניט געפונען קיין שום טרייסט אין דיעזער ערקלעהרונג. ער האָט געפיהלט דאָס אַזעלכע מעשים, וואָס זאָלען געברויכט ווערען מיט דער כונה צו דיענען גאָט, מוזען טראָגען זייער אבזאָלוטען ווערטה אין זיך אליין, און דאָס אָהן אַזעלכע מעשים, קענען פרומע און מאָראַלישע געדאַנקען קיין שום ווערטה ניט האָבען. אויב דיא פאָרם, אין וועלכער מען זאָל דיענען גאָט האָט קיין בעזאָנדערע בעדייטונג, איז דאָס אוממעגליך צו פערשטעהן פאַרוואָס קריסטענטהום און איסלאַם, וועלכע האָבען צוטהיילט דיא וועלט צווישען זיך, זאָלען פיהרען אייביגע מלחמות און האַלטען פאַר אַ מצוה אייגער דעם צווייטען צו שלאַכ־טען כדי דורך דעם צו קומען אין גן עדן. נאָך מעהר, ביידע רע־ליגיאָנען בעריהמען זיך נאָך מיט זייערע נסים און פראָפעטען און מיט דיא וואונדער, וואָס גאָט האָט מיט זיי געטהאָן. דער קעניג האָט דערפאַר בעשלאָסען זיך צו ווענדען צו אַ פאָרשטעהער פון דער קריסטליכער קירכע און צו אַ גייסטליכען פון דיא מחמדאַנער צו הערען און לעהרנען פון זיי דעם אמת, וועלכע רעליגיאָן עס איז דיא ריכטיגע. עס איז איהם גאָר ניט איינגעפאַלען אין געדאַנקען זיך צו ווענדען צו אַ פאָרשטעהער פון אידען, ווייל זיי זיינען אַזוי פערהאַסט און ערנידעריגט אומעטום, און דיא גאַנצע וועלט האָט געגען זיי טענות און וויל זיי פערניכטען. דיא ערנידערונג פון זייער רעליגיאָן איז געוועזען גענוג גרונד צו פערשעהמען איהרע פאַר־שטעהער.

אַ גלח איז געקומען צום קעניג און ערקלעהרט דיא יסודות פון דער קריסטליכער אמונה. קריסטענטהום, האָט ער געזאָגט, גלויבט אין דיא אייביגקייט פון גאָט און אַז דיא וועלט איז בעשאַ־

פען געוואָרען פון א תוהו ובוהו און אז אלע מענשען שטאַמען פון אדם הראשון. קריסטענטהום, האָט ער ערקלערט, אנערקענט פאַר אמת אלץ וואָס דיא תורה און דיא אידישע היילִיגע שריפטען לעהר־נען, אָבער עס האלט אלס גרונד פּרינציפּ דיא פערקערפּערונג פון גאָט דורך א יונג פרוי פון דער אידיש קייזערליכער פאַמיליע. עס האלט דעם טאַטען, דעם זוהן און דעם היילִיגען גייסט — אלע דריי פעראייניגט אין איינעם. דיעזע דריי איינִיגקייט איז פער־היילִיגט ביי דיא קריסטען אלס איין זאַך, אבוואָהל דאָס איז א דרייפאַכע פּערזענליכקייט. קריסטען דאַרפען בעטראַכטען ווערען אלס דיא אמת׳ע אידען און דיא צוועלף אַפּאָסטאָלען פערנעהמען ־עם אָרט פון דיא צוועלף שבטים.

דער קעניג איז פון דיעזער ערקלערונג געבליעבען אונצו־פריעדען. דיא אידעע פון קריסטענטהום האָט פּונקט אזוי וועניג בעפריעדיגט זיינע געדאַנקען וויא דיא אידעע פון פילאָזאָף. ער האָט בעטראַכט דיא ערקלערונג אלס זאַכען, וואָס שטימען ניט מיט׳ן שכל הישר. דער קריסט, האָט ער געדענקט, האָט געדאַרפט געבען פּאָזיטיווע, אונבעשטרייטבאַרע בעווייזונגען, וואָס זאָלען צו־פריעדען שטעלען דעם מענשען׳ס גלייכען פערשטאַנד. ער האָט דערפאַר געפיהלט אז ער מוז ווייטער זוכען דעם אמת וועגען דער ריכטיגער רעליגיאָן.

ער האָט זיך דאַרום באלד געווענדעט צו א מחמדאנער טהעאָלאָג וועגען דיא עיקרים פון דער אמונה פון איסלאַם. דיא מחמדאנער גלויבען, — האָט דער מוסלעמאנער געזאָגט — אין אחדות הבורא און אין דיא אייביגקייט פון גאָט, אָבער זיי גלויבען ניט אין א מענשליכען גאָט, אין א גאָט, וואָס האָט אין זיך מענש־ליכע אייגענשאַפטען, אָדער וויא ער איז דורך מענשען אָדער א מענשליכע סיבה געקומען אויף דער וועלט. מחמד איז געווען דער לעצטער און וויכטיגסטער פון אלע נביאים, וועלכער האָט געגעבען דיא מענשען א גוטע אמונה, וואָס זאָגט צו דיא פרומע נאָכ׳ן טויט א גן עדן מיט אלע תענוגים: מיט עסען און טרינקען, און גענוג שעהנע פרויען, אָבער דיא רשעים וועלען זיך ברענען אין דיא פלאַ־

מען פייער פון גיהנם און אייביגע פערדאמונג. דער [illegible] פון איסלאם בעשטעהט אין דעם פאַקט, דאָס קיין מענש איז אימ־שטאַנד צו מאַכען אַזאַ וואונדערבאַרען בוך וויא דער קאָראַן, און אפילו ניט איין איינציגע פון זיינע שורות.

איהם האָט אויך דער קעניג געענטפערט, דאָס דער בעוויז פון שייכות צווישען גאָט און דיא שטערבליכע מוז זיין געגרינדעט אויף שטאַרקע יסודות, וואָס זאָלען ניט קענען אָבגעלייקענט ווערען. דיא פּרעטענזיע, אַז דער קאָראַן איז דער הייליגסטער בוך אין דער וועלט, איז נאָך ניט גענוג גרונד, דאָס דיא מחמדאַנער רעליגיאָן איז ריכטיג און אַז דאָס, וואָס אַן אַראַבער גלויבט אין דעם איז נישט געדרונגען, אַז אַן אַנדערער דאַרף אין דעם גלויבען, דען אָב־וואָהל דער קאָראַן מאַכט אַ שטאַרקען רושם אויף אַראַבער, האָט ער ניט קיין שום קראַפט איבער דיא, וואָס פערשטעהן ניט קיין אַראַביש.

אַזוי וויא ביידע: דער קריסט און דער מחמדאַנער האָבען זיך אָבער בעצווינגען מיט זייערע אמונות אויפ'ן יודענטהום כדי צו בעווייזען דעם היסטאָרישען פונדאַמענט פון זייערע גלויבענס, האָט דער קעניג, וועלכער האָט געזוכט דעם אמת און נאָר דעם אמת, זיך סוף כל סוף בעשלאָסען צו בעשטרייטען זיין פאָראורטהייל געגען יודענטהום און זיך אָנצופרעגען ביי אַ'ן אידישען געלעהרטען. אויף דעם קעניג'ס פראַגע וועגען דער אידישער אמונה האָט איהם דער איד געגעבען דיעזען ענטפער: „דיא אידען גלויבען אין דעם גאָט פון זייערע עלטערען, וועלכער האָט זיי ארויסגענומען פון מצרים, בעוויזען וואונדער פון זייערטוועגען, געפיהרט זיי אין הייליגען לאַנד און זיי געגעבען נביאים, אין קורצען — דיא אידען גלויבען אין אַלץ, וואָס שטעהט געשריעבען אין זייערע הייליגע שריפטען“.

„אויב אַזוי“ — האָט דער קעניג אויסגעשריען — „בין איך גערעכט געווען, וואָס איך האָב זיך ניט געווענדט צו דיא אידען. זייער ניעדריגער, טרויעריגער שטאַנד האָט דער'הרג'עט אין זיי יעדע פערשטענדליכע אידעע. דו, אָ, איד, האָסט מיר געדאַרפט פריהער ערקלערען, אַז דוא גלויבסט אין דעם בעשעפער און הער־

טער פון דער וועלט, אנשטאט צו געבען מיר אזא מאסע פאקטען, וואס האבען נאר א בעדייטונג פיר דיר אליין". אויף דעם האט דער אידישער געלעהרטער געענטפערט: „דער בעגריף, דאס גאט איז דער בעשעפער און הערשער פון דער וועלט פאדערט זעהר א לאנגען בעווייז און דיא פילאזאפען האבען פערשיעדענע מיינונגען וועגען דעם. דאגעגען אבער, דאס גאט האט מיט אונז אידען געטהאן נסים און געמאכט פאר אונז וואונדער, פאדערט גאר קיין בעווייז, דען דאס ווענדט זיך אן דיא אונבעשטרייטבארע עדות, וואס האבען דאס געזעהן מיט זייערע אויגען".

אנפאנגענדיג פון דיעזען פונקט, האט דער אידישער פילאזאף יהודה הלוי — געהאט א לייכטע אויפגאבע פאנאנדער־צו־וויקלען ראיות פון דעם אמת'ן און היילינען כאראקטער פון יודענטהום. פילאזאפיע לייגט אוועק גאט און רעליגיאן אין גאנצען אן א זייט, ניט וויסענדיג וואס פאר אן ארט אין דער וועלט זיי צו בעשטימען. קריסטענטהום און איסלאם האבען אומגעקעהרט זייער רוקען צום שכל הישר, דען זיי געפינען פערנונפט אין דעם היפוך צו דיא הויפט יסודות פון זייערע רעליגיאנען. יודענטהום, פערקעהרט, פאנגט אן מיט דעם שטאנד פון געזעהענע פאקטען, וואס פערנונפט קען ניט אבשטרייטען. עס פערטראגט זיך גאנץ גוט מיט פערנונפט, נאר עס בעשטימט דעם פערנונפט א גרענעץ, און נעהמט ניט אן זיין פועל יוצא, וועלכער פערקריכט אפט אין סאפיסטיקע ווען געוויסהייט קען דערגרייכט ווערען אויף אן אנדער וועג.

אין זיין ריכטיגען קוק אויף דעם ווערט פון שפעקולאציעס אין געדאנקען, איז יהודה הלוי געשטאנען גאנץ אליין אין זיין צייט, ער איז געקומען צום ריכטיגען בעשלוס מיט א סך דורות פריהער. דיא דענקער פון זיין צייט, אידישע, מחמדאנער און קריסטליכע; דער רב, דער אולעמא און דער קירכענטאטע האבען געבויגען זייערע קניע פאר אריסטאטעל, וועמעס פילאזאפישער אורטהייל איבער גאט און זיין שייכות צו דער וועלט זיי האבען געשטעלט העכער זאגאר פון דיא היילינע שריפט, אבער בעסער געזאגט: זיי האבען אזוי אנגעשטרענגט און אויסגעדרעהט דיא פסוקים פון דער ביבעל

ביז זיי זיינען געוואָרען אין הסכם מיט א פילאָזאָפישע אידעע און אזוי זיינען זיי געוואָרען אין דערזעלביגער צייט גלויביגע און אפיקורסים.

יהודה הלוי נאָר אליין האָט געהאט דעם מוטה אָנצו־ווייזען דעם גרענעץ, דיא בעשרענקטקייט, וואָס דיא נאטור האָט געמאכט צום מענשענ׳ס געדאנקען און אויסצושרייען: „ביז אהער זאָלסטו געהן און ניט ווייטער“. פילאָזאָפיע האָט קיין רעכט צו אטאקירען אָנגענומענע און פעסט בעשטימטע פאקטען, זיא מוז זיי אָננעהמען פאר וואהרהייטען, וואָס מען קען ניט איבערשפארען, זיא מוז אָנפאנגען מיט זיי אלס יסודות, און מיט איהר (פילאָזאָפישע) קראפט צו ברייננגען דיעזע פאקטען אין אָרדנונג און זיי בעלייכטען מיט דיא הילף פון פערנונפט. אזוי וויא אין דער קעניגרייך פון דער נאטור טאָר דער פערשטאנד ניט וואגען אָבצולייקענען ווירקליכע ערשיינונגען ווען זיי שטעלען זיך פאָר אונז פאָר, אָט וויא מערקווירדיג און געגען שכל זיי מעגען אויסזעהן, נאָר ער מוז שטרעבען זיי צו בעגרייפען, פונקט אזוי מוז ער (דער פערשטאנד) האנדלען בנוגע צו דיא פראגע וועגען גאָט.

דיעזע אויסגעצייכנטע און אונבעשטרייטבארע אידעע, וועלכע אין דיא שפעטערע יאָהרען, נאָך פיעלע וואנדערונגען אין דיא טיעפקייטען פון פילאָזאָפיע, האָט ענדליך אויסגעפונען פאר זיך א וועג, איז צום ערשטען מאָל פערקינדיגט געוואָרען פון יהודה הלוי. אין א פאָעזיע, וועלכע איז פונקט אזוי שעהן וויא איהר מאטעריאל איז אמת, דריקט ער אוים זיין מיינונג איבער דעם גריכישען גייסט, וועלכער האָט אזוי שטארק געווירקט אויף דיא תלמידים פון פילאָזאָפיע.

„לאָז זיך ניט פערפיהרען דורך דיא חכמה
פון דיא גריכען, וועלכע טראָגט נאָר בליהונג
אָבער ניט קיין פירות, וואָס איז איהר עסענץ ?
אז בעשאפען האָט ניט גאָט דיא וועלט,
וועלכע איז א „קדמון“ שוין פון אָנפאנג,
אויב דו לייה׳סט אן אויער צו אזעלכע ווערטער,
אומקעהרען צוריק ועסטו זיך נאָר א פלאפלער,
מיט א ליידיג הארץ און אונצופריעדען.

יודענטהום קען, לויט דיעזער הקירה אויף קיין פאל ניט אנגעגריפען ווערען פון פילאזאפיע, ווייל דאס שטעהט אויף א פעסטען גרונד, וועלכען דער דענקער מוז רעספעקטירען, דער גרונד פון היסטארישע פאקטען. דיא אידישע רעליגיאן איז ניט געקומען אויף דער וועלט שטופענווייז, שטאפעל נאך שטאפעל, נאר מיט אמאל, וויא א זאך ערשט ניי בעשאפען. עס האט זיך ענט־פלעקט צו א געוואלדיגע מחנה — צו מיליאנען מענשען — וועלכע האבען געהאט געגוג מעגליכקייט צו אונטערזוכען, נאכפרעגען און נאכפארשען אויב זיי זיינען אבגענארט געווארען דורך כיטרע שווינדלעריי. נאכהער, אלע נסים און נפלאות וואס זיינען געשעהן ביז מתן תורה און האבען ניט אויפגעהערט דורך דער גאנצער צייט וואס אידען זיינען געגאנגען אין דער מדבר — זיינען פארגע־קומען אין דער געגענווארט פון א סך מענשען. ניט נאר ביי איין געלעגענהייט. ביים אנפאנג פון ישראל'ס נאציאנאליטעט האט זיך גאט אריינגעמישט מיט בעזאנדערער אויפמערקזאמקייט צווי־שען דיא אידען נאר ער האט זיך בעוויעזען צו זיי זעהר אפט אין פערלויף פון פינף הונדערט יאהר, אין דעם אויסגוס פון נביאות דורך פערשיעדענע מענשען און פערשיעדענע קלאסען. נעהמענדיג דאס אלץ אין אנבעטראכט איז יודענטהום פערזארגט מיט מעהר זיכערהייט וויא פילאזאפיע. דיא עקסיסטענץ פון גאט איז בע־וויעזען מיט מעהר פעסטקייט דורך מתן תורה, וויא דורך אלע סך הכל'ס פון פערשטאנד. יהודה הלוי האט געפיהלט, אז ניט נאר האט ער אונטערגעגראבען דיא ערד אונטער דיא פיס פון אלע פילאזאפישע אנשויאונגען פון זיין צייט, נאר, אז ער האט אויך אונטערגעמינעוועט דיא פונדאמענטען פון קריסטענטהום און איס־לאם, און האט פעסט געשטעלט דעם מערק־מאל, דעם אנערקענטען צייכען לויט וועלכען מען קען אונטערשיידען צווישען דיא אמת'ע אמונה און דיא פאלשע. יודענטהום קארמעט ניט זיינע אנהייננגער מיט גוטע הבטחות אויף א „יענע וועלט", נאר עס ערלויבט זיי דא אויף דר'ערד צו כאפען א בליק אויף דעם הימעלשען קעניגרייך און הייבט אויף דורך א דויערהאפטע קייט פון אונבעשטרייטבארע פאק־

טען דיא האָפנונג אויף דיא אונשטערבליכקייט פון דער נשמה צו דער הויך פון אבזאָלוטען אמת.

געבענדיג דיא אלגעמיינע פרינציפּען פון יודענטהום, האָט ער עס נאָך פון דעסטוועגען אלץ ניט רעכט געמאכט אין אלע איינצעלהייטען. אום דאָס צו טהאָן האָט יהודה הלוי פאָרגעבראכט א געדאנק, וואָס איז געוויס אָריגינעל און גאון׳יש. אזוי וויא דיא תורה דערצעהלט אין דיא מעשה בראשית, אז דיא גאנצע בעשאפונג האָט גאָט פריהער דורכגעדענקט, פאנגט ער אָן פון דעם פאקט דאָס אדם הראשון איז געווען פאָלשטענדיג און פערפעקט אין גוף און נשמה ווען ער איז ארוים פון דעם בעשעפערס האנד, אָהן דעם איינפלוס פון עלטערען, און דער אידעאל, נאָך וועלכען מענשען זאָלען שטרעבען, איז שוין פאָרטגעזעטצט געוואָרען אין זיין גאנצע ריינקייט. אלע וואהרהייטען, וואָס זיינען נאָר צוגענגליך צו דער מענשליכער זעלע, זיינען מעגליך שוין אדם׳ן בעוואוסט געווען גאָר אָהן דיא שווערע מיה פון שטודירען, און געוואוסט האָט ער זיי אלע נאָר דורך זיין איינגעבאָרענעם געוויסען, ער האָט „בעזעסען" א פראָפעטישע נאטור און איז דערפאר גערופען געוואָרען גאָט׳ס קינד. דיעזע פאָלשטענדיגקייט, דיעזע גייסטיגע און מאָראלישע בעגאבונג האָט ער איבערגעלאָזט צו דיא, וואָס זיינען ארויסגעקומען פון איהם, וועלכע דורך זייער העכערע מעגליכקייט האָבען דאָס געקענט מקבל זיין.

דורך א לאנגע קייט פון אורעלטערען, מיט מאנכע לייכטע אונטערברעכונגען, איז דיעזע איינגעבאָרענע טוגענד איבערגעגאנגען צו אברהם׳ן, דער גרינדער פון ישראל׳ס פאמיליע און דאן צו דיא איבעריגע פון זיין שטאם : — דיא צוועלף שבטים. אויף אזא אופן בילדען דיא אידען מיט זיך דאָס הארץ און דעם קערן פון דער מענשליכער ראסע און דורך געטליכען גנאָד, איבערהויפּט דורך נביאות, פאסען זיי אויף א מערקווירדיגער ארט צו דיעזען אָרט, וואָס זיי פערנעהמען. דיעזער אידעאלער כאראקטער ערהויבט דעם בעזיטצער, מען קען זאָגען, צו דעם מיטעלפונקט צווישען מענש און מלאך. אום אָבער דיעזע געטליכע מתנה צו

דערגרייכען און אויפהאלטען איז דאס נויטיג צו האבען אן ארט וועלכער, דורך דיא אומשטענדען פון זיין קלימאט, קען העלפען ערהויבען דאס גייסטיגע לעבען. צו דיעזען צוועק האט גאט אויסערוועהלט דאס לאנד כנען. פונקט וויא ישראל, איז אויך זיין לאנד ספעציעל אויסגעקליעבען געווארען; עס איז אויסגעוועהלט, וויל דאס ליעגט אויף דעם מיטעלפונקט פון דער ערד. דארטען האט זיך פראקלאמירט גאט'ס הערשאפט דורך דיא ענטשטעהונג פון פראפעטען און דורך אויסערארדענטליכע ברכות און קללות, וועלכע זיינען געוועזען איבערנאטירליך. דיא מצוות און לאו'ן פון דער אידישער אמונה זיינען מיטלען דורך וועלכע דיא הימעלשע פראפעטישע נאטור אין דער אידישער נאציאן זאל זיך שפייזען און אויפהאלטען. דערצו זיינען בעשטימט געווארען דיא כהנים פון אהרן'ס הויז, געבויט געווארען דער בית המקדש, איינגעפיהרט געווארען קרבנות און פערפאסט געווארען אלע דינים. נאר גאט אליין, פון וועמען דיעזע דינים קומען ארויס, ווייס אויף וויא וויט זיי העלפען פערברייטען דיעזען גרויסען ציעל. מענשליכער שכל טאר ניט געפינען קיין חסרונות, אדער ענדערען זיי. דיא קלענסטע ענדערונג קען פעראורזאכען מען זאל פערזעהן דעם ערהאבענעם צוועק. פונקט וויא דיא נאטור גיט ארויס פערשיעדענע פראדוקטען ביי דיא ענדערונג פון באדען אדער קלימאט. דיא פפליכטען פון מאראל, אדער דיא דינים פון פערנונפט שטעלען ניט פאר דיא מערקווירדיגקייט פון יודענטהום וויא אנדערע מיינען. זיי זיינען בלויז דיא יסודות פון דעם געמיינשאפטליכען לעבען. דיא רעליגיעזע פפליכטען זיינען די אמת'ע הויפט פונקטען פון יודענטהום, און זיי בעצוועקען אויפצוהאלטען אין דעם אידישען פאלק געטליכע ליכטיגקייט און חן, און אייביגע פראפעטישע בעגייסטערונג.

אבוואהל דיא אמת'ע וויכטיגקייט פון רעליגיעזע געזעטצען זיינען אין גרונד גענומען בעהאלטען פון מענשליכען שכל, דאך שפיגעלט זיך אב אין זיי דיא חכמה פון זייערע גרינדער. יודענטהום פערדיגט ניט קיין נזירות, אז מענשען זאלען קומען צו א'ן עולם הבא דורך פייניגען דעם גוף און דורך זיין אבגעשלאסען פאר זיך אליין, אויסגעטהאן פון דער וועלט. יודענטהום איז דער געגענ־

זאַטץ פון מעלאַנכאָליע און משונה'דיגע איינזאַמקייט. עס וויל, אַז זיינע נאָכפאָלגער זאָלען לעבען גליקליך און צופריעדען דען דער צוועק פון לעבען — איז לעבען.

נאָכדעם וויא יהודה הלוי האָט אויסגעפונען דעם גרויסען ווערטה פון רעליגיעזע מעשים, איז דאָס איהם געווען זעהר גרינג צו איבערצייגען דיא העכערקייט פון תלמודישען יידענטהום איבער דיא אמונה פון דיא קאַראַאימען און צו בעווייזען דיא ערהאַבענע טוגענדען וואָס שיידעט אָב דעם אידישען גלויבען פון קריסטענטהום און איסלאַם. דיא לאַגע פון שקלאַווערייא אין וועלכע דיא אידען זיינען אריינגעפאַלען, זייענדיג צושפּרייט צווישען דיא פעלקער, איז — לויט דיא מיינונג פון דעם פאָעט־פילאָזאָף — קיין בעוויז פון זייער אונטערגאַנג, אָדער פון פערלאָרענע האָפנונג. עס איז אויך — זאָגט יהודה הלוי — קיין בעוויז, אַז דיא פאָרלויפיגע מאַכט פון דיא קריסטען און מחמדאַנער, וועלכע שטאָלצירען יעצט אַזוי שטאַרק דערמיט — איז דער פּועל יוצא פון זייערע געטליכע לעהרען. אָרעמקייט און עלענדקייט, וועלכע זיינען אַזוי פּעראַונ־ווירדיגט אין דיא אויגען פון מענשען, שטעהען ביי גאָט פיעל העכער וויא אויפגעבלאָזענע שטאָלץ און גרויסקייט. דיא קריסטען זיינען ניט אַזוי שטאָלץ אויף זייערע מעכטיגע פּרינצען וויא אויף זייערע נידעריגע מענשען. אַזעלכע וויא קריסטוס, וואָס האָט בעפוילען דאָס „ווער עס וועט דיר שלאָגען אויף דער רעכטער באַק זאָלסטו איהם אויך געבען דיא צווייטע", און אויף זייערע אַפּאָס־טאָלס, וואָס האָבען געליטען דיא שרעקליכסטע מאַטערנים און ערני־דעריגונג, און האָבען זיך וועגען דעם ניט געקימערט. דיא מחמדאַ־נער זיינען זעהר שטאָלץ אויף דיא נאָכפאָלגער פון זייער פּראָפעט וואָס האָבען צוליעב איהם געליטען דיא געוואַלדיגסטע יסורים.

דאָך דער גרעסטער ליידענדער איז ישראל, וויל ער איז צווישען מענשען וואָס דאָס הארץ איז אין מענשליכען אָרגאַניזמוס. פּונקט וויא דאָס הארץ ליידעט און סימפּאַטהיזירט מיט יעדען טהייל פון קערפּער, אַזוי ליידעט דיא אידישע נאַציאָן גרויס צער און יסורים פון יעדער עולה צווישען דיא נאַציאָנען, אָהן אונטער־שיעד אויב דיא עולה איז געטהאָן געוואָרען בעוואוסט אָדער אונ־

בעוואוסט. דיא ווערטער וועלכע דער גרויסער פּראָפעט מאַכט דיא פעלקער זאָגען : „און ער האָט געליטען אונזערע ליידען און געטראָגען אונזערע זאָרגען“ זיינען אָנגעווענדעט אויפ׳ן איד. דאָך דיא אַלע שמערצען, וואָס ישראל האָט געליטען, האָבען איהם אַלץ ניט אומגעבראַכט, מען קען איהם פערגלייכען צו אַ חולה מסוכן, וואָס אַלע דאָקטוירים פון דער וועלט האָבען ערקלעהרט אַלס פערפאַלען און וואָס ער האָפט נאָך אַלץ, דורך אַ גרויס וואונדער, געזונד צו ווערען.

דאָס בילד פון דיא טויטע, צו־וואָרפענע ביינער וועלכע, דורך דעם וואָרט פון נביא, פעראייניגען זיך, קליידען זיך אָן אין אָדערען, פלייש און הויט, קריעגען אַריין אין זיך אַ נשמה און פאַנגען וויעדער אָן צו לעבען — דאָס בילד שטעלט אויף פאָר דעם איד, דאָס איז אַ פאָלשטענדיגע בעשרייבונג פון ישראל אין זיין נידעריגע, שרעקליכע לאַגע. ישראל׳ס צושפּרייטונג איז אַ וואונדערבאַרער, געטליכער פּלאַן, צו ווייזען דיא פעלקער דעם גרויסען גייסט מיט וועלכען ער איז בעגאַבט. דיא אידישע ראַסע איז גלייך צו אַ קערענדיל זריעה, וואָס ווערט אַריינגעלייגט אין דער ערד און ווערט דאַכט זיך צופוילט און פערשלונגען פון דיא עלעמענטען וואָס רינגלען איהם אַרום. אָבער ווען דאָס בליהט און קוועלט נעהמט דאָס וויעדער אָן דאָס אָריגינעלע נאַטור און וואַרפט אַראָב פון זיך דאָס פרעמדע שטאָף, וואָס פערשטעלט זיין אמת׳ע צורה, און ענדליך ווייזט דאָס ארויס דיא אייגענע קראַפט און אַזוי טריט ביי טריט ענטוויקעלט זיך דאָס צו דיא העכסטע פאָלקאָמענהייט. אַזוי שנעל וויא דיא מענשהייט — צוגעגרייט ביי קריסטענטהום און איסלאַם — וועט אַנערקענען דיא ריכטיגע וויכטיגקייט פון דיא אידישע נאַציאָן אַלס דעם טרעגער פון געטליכען ליכט, וועט עס אויך אָבגעבען דיא פערדיענטע עהרע צו דעם וואורצעל אויף וועלכען מען האָט אַזוי לאַנג געקוקט מיט פעראַכטונג. דיא גאַנצע מענשהייט וועט דאַן צושטעהן צו דיא אידען און זיך האָבענדיג ענטוויקעלט אין גאָלדענע פרוכט, וועלען זיי ענדליך אַריינטרעטען אין דער קעניגרייך פון משיח, וועלכער איז דיא אמת׳ע פרוכט פון דעם בוים.

7 — יהודה הלוי אלס ציוניסט

דער געדאנק וואָס ברייגנגט דעם דיכטער צו פערהייליגען פּאַלעסטינא און דיא העבראַישע שפּראַכע — זיין טיעפע אונפערגלייכליכע ליעבע צו ארץ ישראל און זיין פעסטער בעשלוס צו געפינען א קבר אין ירושלים.

זייט יודענטהום עקזיסטירט איז דאָס נאָך ניט אזוי ערהאבען און גאון׳יש געפּרעדיגט געוואָרען וויא אין דיא פילאָזאָפיע פון דעם פּאָעט־פילאָזאָף פון אלט קאסטיליען. געדאנקען און געפיהלען, פילאָזאָפיע און פּאָעזיע אלץ אין איינעם צוזאַמענגעבונדען אין אַ אָרי־גינעלער סיסטעם איז דיא אַרבייט פון יהודה הלוי און אלץ אום צו בעשאַפען א׳ן ערהאבענעם אידעאַל, אַ פערבינדונג צווישען הימעל און ערד.

אבער האַבען יהודה הלוי האָט ניט בעלאַנגט צו דיא מענשען וואָס פּרעדיגען הויכע אידעען און אַליין פיהרען זיי אַן אנדער זאָרט לעבען. אין איהם זיינען געדאנקען און מעשים געווען ענג צוזאַמען געוועבט. קוים איז ער געקומען צום בעשלוס, דאָס דיא העבראַישע שפּראַכע און דאָס לאַנד כנען בעזיצען אַ מערקווירדיגען געטליכען כאַראַקטער, אַז זיי זיינען בעשטימט געוואָרען צו אַ הייליגען צוועק, האָט דיעזע איבערצייגונג בעהערשט זיין אויפפיהרונג. ער האָט אַ לאַנגע צייט ניט ענטוויקעלט דיא אוצרות פון זיין פּאָעזיע, וויילע ער האָט געהאַלטען פאַר חילול השם צו שרייבען שירים אין לשון קודש לויט דיא אַראַבישע זילבען מאָאָס. נאָך מעהר, דער פילאָזאָף־פּאָעט איז געוועזן איבערצייגט, אַז דאָס הייליגע לאַנד האָט געהאַט שפּורען פון גאָטס גנאָד. זיין פּאָעטישע נשמה איז געווען אָנגעפילט מיט דעם גייסטיגען שטאָלץ פון פּאַלעסטינא.

פון דעם צופוילטען, אָבגעלעבטען גלאַנץ פון איהרע חורבות און איהר פערוויסטען שטאַנד האָט נאָך געאטהעמט אַ פיעל העבער׳ע

בעגייסטערונג. דיא ביטערסטע יסורים פון פערדרוס האבען צוברא־
כען זיין הארץ דענקענדיג פון ציון׳ס הייליגע רואינען. פאר איהם
ויינען נאך יעצט, פונקט וויא אמאהל, דעם הימעל׳ס טויערן געווען
אפען איבער ירושלים און האבען פון דארט אראבגעגאסען דיא געט־
ליכע השפעה, וואס האט אויפגעמינטערט דעם פערשטאנד צו דער־
גרייכען דיא גליקליכקייט פון א העכערע רוה. דארטען וואלט ער
געפלויגען מיט אדלער־פליגעל, דארט וואלט ער איינגעאטהעמט אין
זיך דעם געטליכען געדאנק, וואס שוועבט נאך איבער דעם דרימלענ־
דען כותל מערבי. אין יענע וואונדערבארע געגענדען, וואו יעדער
שטיין איז א פערגליווערטע נבואה, וואס ועט נאך אמאהל מקוים
ווערען, וואלט ער ארומגעלאפען בארוועס און נאקעט און געוויינט
און זיך געפרעהט צוגלייך.

ווען ער האט אנגעפאנגען זיין ארבייט אין דער פילאזאפיע
פון רעליגיאן האט ער זיך בעקלאגט אין ריהרענדע ווערטער וואס
ער, אזוי וויא פיעלע אנדערע, איז געווען אזוי נאריש ניט צו זעהן
דעם גרויסען ווערטה פון ארץ ישראל, נאך וועלכע ער האט אויסגע־
דריקט אזא בייגקשאפט מיט די ליפען און האט קיינמאל ניט געזוכט
זיין וואונש צו פערווירקליכען. וואס מעהר ער איז געקומען צום
בעשלוס, אז אין הייליגען לאנד קען דער מענש קומען צו העכערע
רעיונות און ריינערע מחשבות, זיך פעראייניגען מעהר מיט גאט
— אלץ מעהר איז געשטיגען זיין גליהענדער וואונש צו פאהרען
אהין און דארט פערברייננגען זיינע לעצטע טעג.

דיעזער אונווידערשטעהענדער בעגעהר נאך ציון, דיא געליעב־
טע שטאדט, האט ארויסגערופען אין דעם דיכטער דיא שאפונגס־
קראפט פאר א סך ליידענשאפטליכע ליעדער, וועלכע זיינען אזוי
פול מיט אמת׳ע געפיהלען וויא זיי זיינען שעהן אין זייער פארם.
דיא ציון ליעדער, וואס יהודה הלוי האט פערפאסט, שטעלען פאר
דיא פרעכטיגסטע פרוכט פון דיא נייהעבראישע פאעזיע און מען
מעג זיי מיט זיכערהייט פערגלייכען מיט׳ן תהלים.

יפה נוף משוש תבל,
קריה למלך רב,
לך נכספה נפשי
מפאתי מערב.
המון רחמי נכמר
כי אזכרה קדם
כבודך אשר גלה
ונוך אשר חרב.
ומי יתנני על
כנפי נשרים עד
ארוה בדמעותי
עפרך ויתערב.

. . . .

לבי במזרח ואנכי בסוף מערב,
איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב ?
איכה אשלם נדרי ואסרי בעוד
ציון בכבל אדום ואני בכבל ערב ?
יקל בעיני כל־טוב ארץ ספרד, כמו
יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב.

* * *

אָ, שעהנע שטאָדט, וואו ליכט און קדושה פלעגען פינקלען !
עס ציהט מיין גייסט צו דיר פון ווייטע מערב ווינקלען,
מיין זעעלע וויינט, אָ, ליעבער נחת פון פערצייטען !
ווען כ׳זעה יעצט דיינע חורבות פול אין אַלע זייטען.
מיט אַדלער פליעגעל וואָלט איך שנעל צו דיר געפלויגען
און פייכט געמאכט דיין ערד מיט׳ן טוי פון מיינע אויגען.

. . . .

אין מזרח איז מיין הארץ, נאָר איך קען דאָרט ניט קומען,
וויא וואָלט איך אין דיא ליידען דיינע טהיילגענומען !
וואָס זאָל איך טאָן? ווי הויב איך דאָרט מיין אומה׳ס באַנער,
ווען ציון שמאַכט ביים קריסט און איך ביים מחמדאַנער?

וואָס איז מיר שפּאַניען'ס פּראכט? נאָר שטויב, אָהן גלאַנץ אָהן זינען
געגען דעם שטויב פון גאָט'ס פערלאָזענע רואינען".

דאָס איז דער שליסעל, דער הויפּט מאָטיוו פון אַלע ציון ליעדער. עס איז אָבער צו שטוינען איבער דיא פערשיעדענע מייסטערהאַפטע אַרטען און פאָרמען אין וועלכע דער פּאָעט בעהאַנדעלט זיין געגענשטאנד. וואָס פאר אַ רייכקייט פון עמפּפינדונגען, בילדער און פאָרשטעלונגען ער ענטוויקעלט! ישראל'ס פערגאַנגענע טעג זיינען אידעאַליזירט אין זיינע פערזען. אָט שטעהט דער איד מיט אַ דערנער־קרוין פון טויזענד ליידען אויף זיין קאָפּ און אָט ערשיינט ער אין דעם בליאַסקעדיגען דיאַדעם פון פריידיגער האָפנונג. דער אינהאַלט פון זיינע לירישע געזאַנגען פול מיט השתפכות הנפש, מיט נשמה אויסגוס דרינגען אַריין אין האַרץ פון לעזער און וויעגען איהם מיט אַ שטורם צווישען שמערץ און נחת, וועה און האָפנונג, און דער איינדרוק בלייבט איבער אויף אייביג צונויפגעמישט מיט געפיהלען פון ענטהוזיאַזמוס און איבערציינונג.

דער זינגער, וואָס איז געווען אַזוי בעגייסטערט מיט דער זאַך פון זיין נאַציאָן, האָט זיך בעמיהט איבערצוגעבען זיינע ברידער זיין טיעפע בייגקונג נאָך ירושלים און אין אויפוועקען זיי צו מאַכען אַ מין פּלאַן זיך ווידער אומצוקעהרען אַהין. איין פּאָעזיע אין ערהויבענע און ליעבליכע טענער ערמוטהיגט דיא אידען צו פערלאָזען די פעלדער פון אדום און ישמעאל (קריסטליכע און מחמדאַנישע לענדער) און צו זוכען זייער איינגעבאָרענעם נעסט אין ציון. דאָך קיין ווידער קול פון אַן ענטפער האָט זיך געהערט. דאָס איז געווען אַ'ן ערהאבענער, מאיעסטעטישער בעגריף פון דעם פרומען פּאָעט־פילאָזאָף, וועלכער האָט געוואגט צו טרוימען פון אַזאַ גוואַלדיגע אונטערנעהמונג.

דיא נשמה פון יהודה הלוי איז געווען צוגעבונדען מיט אונזיכטבאַרע שניר צו ישראל'ס אַמאָליגע היים און ער האָט זיך ניט געקענט לויז מאַכען פון זיי. ווען ער האָט געענדיגט זיין אונשטערב־

ליבעס ווערק דעם דיאלאג פון כוזרי (אומגעפעהר 1141) האט ער גענומען מאכען פערשיעדענע ערנסטע פלענער וויא אזוי אונטער־צונעהמען א רייזע נאך דעם הייליגען לאנד. ער האט געבראכט ניט קיין קליינע קרבנות צו זיין מערקווירדיגען, אויב אויך אביסעל אוואנטורישען, בעשלוס. ער האט אויסגעביטען א רוהיג און צו־פריעדען לעבען אויף א לעבען פון אויפרעגונג און אונגעוויסהייט און האט איבערגעלאזען זיין איינציגע טאכטער און זיין אייניקעל וואס ער האט שטארק און הייס געליעבט. ער האט אבגעגעבען זיין ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט אין טולעדא און האט זיך געשייד־דעט מיט דעם קרייז פון תלמידים, וואס ער האט געליעבט וויא זיהן, און וועלכע האבען איהם פערעהרט וויא א פאטער, ער האט געזאגט „זייט געזונד" צו זיינע פיעל פריינד, וואס האבען איהם, אהן קנאה, געלויבט פאר א בעריהמטען געלעהרטען. דאס אלץ האט ביי איהם געהאט א גאנץ קליינעם ווערטה אין פערגלייך מיט זיין ליעבע צו גאט און דאס הייליגע לאנד. ער האט געגלויבט צו ברייננען זיין הארץ א קרבן צו דעם הייליגען ארט און צו געפינען זיין קבר אין דיא געבענשטע ערד.

8 — זיין נסיעה קיין ארץ ישראל.

דער אונשטערבליכער מייסטער פון דיא ציון געזאנגען פאהרט זינגען זיין לעצטען „ציון" אין ירושלים — דיא שרעקליכע רייזע אויפ'ן ים — זיין קבר א'ן אייביגע געהיימנים.

פערזארגט מיט נענוג מיטעל האט יהודה הלוי אנגעפאנגען זיין רייזע, און זיין דורכפאהר דורך שפאניען איז געווען וויא א טריאומפף־צוג. זיינע מאסען פריינד אין דיא שטעדט, דורך וועלכע ער איז דורכגעפאהרען האבען איבערגעשטייגט איינע דיא אנדערע אין אבגעבען איהם כבוד. מיט עטליכע איבערגעבענע בעגלייטער האט ער בעשטיגען א שיף, וואס איז אבגעפאהרען נאך עגיפטען.

איינגעשפארט אין א קליין הילצערן קעמערל, וואו עס איז ניט געווען גענוג פלאץ צו זיצען אדער ליעגען, א ציעל פאר דיא גראבע, אונגעהובעלטע וויצען און גלייכוועלטלעך פון דיא מאטראזען, זעע־קראנקהייט און שוואכען געזונד, האט זיין זעעלע דאך ניט פערלארען קיין פונק פון איהר קראפט זיך צו ערהויבען צו א גלענצענדע ספערע. זיינע אידעאלען זיינען געווען זיינע טהייערסטע און בעסטע שיף'ס־חברים. דאן, ווען דער שטורם האט געשטויסען דיא שיף אויף דיא רוישענדע כוואליעס און זיך געשפיעלט מיט איהר וויא מיט א צאצקע און האט געמאכט, אז „צווישען איהם און דעם טויט איז ניט געווען קיין אנדער מחיצה וויא א ברעט" — דאן האט זיך אויפגעשלאסען דער אוצר פון געזאנג אין זיין ברוסט. ער האט בעזונגען דעם ים אין אזעלכע פרעכטיגע ליעדער, וועלכע, פאר דיא ריכטיגקייט פון זייער שילדערונג און טיעפקייט פון געפיהלען, האבען בלויז עטליכע פערגלייכונגען.

„דיא וועלען רוישען — זיי גרויס, א, זעעלע מיין,
באלד וועסטו אין דער הייליגער שטאדט אריין!"

דיא נסיעה איז אָבער געווען אַ שווערע, דורך שלעכטע ווינדען האָט זיך דיא שיף שטארק פערשפעטיגט און איז אָנגעקומען אין אַלעקסאנדריען אויף סכות (סעפּטעמבער) און יהודה איז אוועק צו זיינע אידישע ברידער צו בלייבען ביי זיי ביז איבער יום־טוב, אָבער ניט פערגעסענדיג קיין אויגענבליק דעם ציעל פון זיין רייזע, דאָך וויא גיך מען האָט זיך דערוואוסט זיין נאָמען האָבען זיך אַלע הער־צער צוגעצויגען צו איהם. דיא בעריהמטעסטע מענער פון דער אלכסנדרינישע קהלה, אַלע ערצטע און רבי אהרן בן־ציון אבן־אלאמאני, וועלכער איז געווען געבענשט מיט עשירות און מיט קינ־דער און איז אַליין געווען אַ דיכטער פון אידישע תפלות, האָט זיך געאיילט איהם צו עמפּפאַנגען וויא אַ נאָבעלען גאסט, האָט איהם אָבגעגעבען דיא גרעסטע עהרע און האָט איבערגעגעבען זיין גרויס־ארטיגען פּאלאסט מיט אַלע פערגניגונגען פאר יהודה'ן מיט זיינע קאַמעראַדען. דורך דיא פּאָרזיכטיגע בעהאנדלונג פון זיינע הארציגע פריינד האָט ער זיך ערהאָלט פון דעם רושם, וואָס דיא אונגעלונ־גענע ים־רייזע האָט אויף איהם געמאכט און האָט אויסגעדריקט זיין דאַנקבארקייט אין פּרעכטיגע העברעאישע פערזען. דיא פאמי־ליע פון אבן־אלאמאַני זיינען אַזוי צוגעשטאַנען צו איהם, ער זאָל נאָך אַזוי גיך ניט אַוועקפאָהרען, אַז אָבוואָהל זיין הארץ האָט איהם געצויגען וואָס גיכער צו קומען אין דעם הייליגען לאַנד, איז ער דאָך געבליבען אין אלכסנדריען פולע דריי חדשים: ביז חנוכה.

ער האָט זיך אַוועקגעריסען מיט גוואלד פון אַזעלכע טהייערע פריינד, און האָט געמיינט צו געהן צום פּאָרט פון דאַמיאַט, וואו עס האָט געוואָהנט איינער פון זיינע בעסטע פריינד אבו סעיד בן חלפן הלוי, מיט וועלכען ער האָט זיך נאָך בעקענט אין שפּאַניען. ער איז אָבער געצוואונגען געווען צו ענדערן דעם פּלאַן פון דיזער רייזע, ווייל דער אידישער פירסט אבו־מאסנור (מאַנסור) שמואל בן חנינה, האָט איהם אריינגעשיקט אַ דרינגענדען איינלאַדונגס־בריעף.

אבו־מאסנור, וועלכער האָט געוואָהנט אין כליף'ס הויז, איז דאַן געווען דער הויפּט פיהרער פון דער אידישער קהלה אין

אַלכסנדריען און האָט געטראָגען דעם טיטעל פירסט (נגיד). יהודה הלוי האָט דיעזע איינלאַדונג ניט געקענט צוריקווייזען, ווייל ער האָט געדאַרפט דעם אידישען פירסט'ס רעקאָמענדאַציעס כדי צו קענען גרינגער פּאַרטזעצען זיין רייזע קיין פּאַלעסטינא. דער פירסט איז געוועזען זעהר ווייט בעריהמט און געאַכטעט און זיינע עמפּפעהלונגען האָבען געהאַט אַ גרויסע ממשות.

אבו־מאַסנור האָט געגעבען אָנצוהערען, אַז ער קען איהם שטיצען מיט גרויסע סומען געלד, אָבער ער האָט דאָס זעהר ערעל מוחל געווען אין אַ בריעף ערקלעהרענדיג, אַז „גאָט האָט איהם פערזאָרגט מיט כל טוב, אַז ער האָט גענוג געלד פאַר דער נסיעה און האָט נאָך איבערגעלאָזט אַ גרויס פערמעגען אין דער היים". באַלד נאָכדעם האָט ער אין איינע פון דיא שיפען, וואָס פאָהרען אויפן נילוס אָבגערייזט קיין קאַהירה.

דער אַלטער, היסטאָרישער שטראָם האָט אויפגעוועקט אין איהם זכרונות פון זיין אידישע פערגאַנגענהייט און ער האָט זיך דער־מאָנט אָן זיין נדר. ער האָט פעראייביגט דיעזע רייזע אין צוויי שעהנע ליעדער. דער פירסט אבו־מאַסנור האָט איהם זעהר וואַרעם עמפּפאַנגען אין קאַהירה. דער דיכטער האָט זיך געבאָדען אין דעם גאָלדענעם שיין פון זיין פריינד'ס ערהאַבענהייט און האָט געזונגען פון זיין בעוואוסטע גוטהערציגקייט און זיינע דריי נאָבעלע זיהן.

ער איז ניט לאַנג געשטאַנען אין קאַהירה און האָט שנעל אָבגערייזט צום פּאָרט פון דאַמיאַט, וואו ער איז אָנגעקומען פונקט צום תענית פון עשרה בטבת (דעצעמבער אומגעפעהר 1142—1141) דאָ האָבען איהם פריינד זעהר גוט אויפגענומען, איבערהויפּט האָט איהם גוט עמפּפאַנגען זיין פריינד אבו סעיד חלפן הלוי, אַ מאַן פון גרויס בעגאַבטקייט און חשיבות. יהודה האָט געווידמעט מאַנכע שעהנע ליעדער צו איהם און צו אַנדערע פריינד. דיעזע פריינד זיינע האָבען איהם אויך געזוכט אָבצורייסען פון זיין רייזע קיין פּאַ־לעסטינא. זיי האָבען איהם אָנגעצייגט אויף דיא געפאַהר מיט וועל־כע אַזאַ אונטערנעהמונג איז פערבונדען און האָבען איהם אויך פער־איינס דערמאָנט אַז אַ סך זכרונות פון דער אידישער יוגענד זיינען

אויך פערבונדען מיט מצרים. אויף דעם האָט ער זיי געענטפערט, אַז „אין מצרים האָט זיך דיא השגחה בעוויזען וויא אין איילענים ווערענד אין דעם הייליגען לאַנד האָט זיא געמאכט איהר שטענדיגע וואָהנונג“. ענדליך האָט ער זיך געזעגענט מיט זיינע פריינד און פערעהרער און האָט זיך גענומען דורכפיהרען זיין פּראָיעקט אין דער ווירקליכקייט. אין וועלכען אָרט ער האָט זיך שפּעטער אָבגעשטעלט איז אונבעקאַנט.

אין פּאַלעסטינא האָבען אין דיעזער צייט געהערשט קעניגע און פּרינצען, דיא פריינד פון דעם העלד גאָדפריי פון בולאָן. דיעזע הערשער האָבען וויעדער ערלויבט דיא אידען צו וואָהנען אין הייליגען לאַנד און אין דער הויפּשטאָדט, וועלכע איז יעצט געוואָרען קריסטליך. דאָס לאַנד איז, אין דער צייט פון יהודה'ס רייזע, ניט געוועזען געשטערט פון קריעג, ווייל דיא קריסטען וואָס האָבען זיך בעזעצט אין פּאַלעסטינא מיט הונדערט יאָהר צוריק, זיינען דוקא געוועזען מענשען, וואָס האָבען געליעבט שלום און האָבען דאָס געקויפט פון זייערע שונאים אום יעדען פּרייז. דיא אידען האָבען אויך געהאט חן אין דיא קליינע הויפען פון דיא קריסטליכע פּרינצען אין פּאַלעסטינא, און אַ קריסטליכער בישאָף האָט זיך נעביך בעקלאָגט דאָס צוליעב דעם איינפלוס פון זייערע ווייבער האָבען דיא פּרינצען מעהר צוטרויען צו דיא אידישע און אַנדערע דאָקטוירים פון דיא אַרומיגע פעלקער וויא צו דיא ליטאַינישע. (דאָס הייסט קריסטליכע). מעגליך, אַז דיא קריסטליכע דאָקטוירים האָבען טאַקע ניט געטויגט.

יהודה הלוי האָט וויא עס שיינט, דערגרייכט דעם ציעל פון זיין פערלאַנג, און האָט בעזוכט ירושלים אָבער נור פאַר אַ גאַנץ קורצע צייט. דיא קריסטליכע איינוואָהנער פון דער הייליגער שטאָדט זיינען, זעהט זיך, געוועזען געגען איהם זעהר פיינדליך און קריגעריש, און האָבען איהם דאָס לעבען אין דער רעזידענץ אַנגעפיללט מיט עקעל. מעגליך, אַז וועגען דעם טאַקע רעדט ער דאָס אין זיין ערנסטע, רעליגיעזע פּאָעזיע וואו ער יאָמערט אויס אין דיא מיטעלסטע פערזען דיא פאָלגענדע ריהרענדע ווערטער :

צו זעהן דיך האָב איך אויסגעקוקט דיא אויגען,
דאָך ווען איך האָב געגרייכט דיין הייליג אָרט,
האָט מיך דער שונא ווילד פעריאָגט פון דאָרט,
פערצווייפעלט בין איך פון דיין שוועל געפלויגען.

מיין אומה'ס שיקזאל מוז איך אויך פערטראָגען,
און שטיל זיך בויגען אונטערן דריקערס שפּאָט,
ווייל איך פערהייליג ניט אַ פאַלשען גאָט,
און גים צו דיר נאָר אוים מיין האַרץ און קלאָגען.

דער סוף פון זיינע רייזען זיינען געבליבען אונבעקאַנט. מען וויים, אַז ער איז געווען אין דמשק און טאיער, אָבער ניט מעהר. דיא אידען פון טאַיער האָבען איהם צוגעטהיילט גרוים כבוד און ער האָט דאָס קיינמאָהל ניט פערגעסען. אין א געדיכט צו זיינע טאַיער'שע פריינד ערגערט ער זיך איבער זיינע פערוועלקטע האָפנונגען, איבער זיין שלעכט פערווענדטע יוגענד און איבער זיין געגענווארטיגע עלענדקייט. דיא פערזען אין וועלכע ער דריקט אוים דיעזע געפיהלען זיינען פול מיט געמיטה. זיי קענען ניט געלעזען ווערען מען זאָל דערביי ניט פיהלען דיא גרעסטע וועהמוטה און דיא טיעפסטע סימפּאַטהיע צו דיעזען טאַפּפערען העלד און מאַרטירער.

וואו ער האָט ווייטער גרייזט בלייבט א'ן אייביגער סוד. מען וויים, אַז ער איז געווען אין צור, די הויפּטשטאָדט פון די פעניקער. און דמשק, און אַז דיא אידען פון צור האָבען איהם אָבגעגעבען גרוים עהרע, אָבער וואו ער איז שפּעטער נעלם געוואָרען איז אונבעקאַנט אויף היינטיגען טאָג. זיין קבר, אַזוי וויא משה'ס, איז אַרומגערינגעלט מיט א'ן אייביגע געהיימנים.

אַ לעגענדע איז פאַראַן, אַז אַ מחמדאַנישער רייטער איז אַריבערגעריטען איבער איהם ווען ער האָט געזונגען זיין ערהאַבענעם ליעד „ציון הלא תשאלי“. אָט אַזוי איז דער גרעסטער אידישער פּאָעט און רעליגיאָנס־פילאָזאָף דורכגערייזט דאָס לעבען בעגלייט און אָנגעפיהרט פון זיינע אידעאַלען און איז געפאַלען אַ הייליגער קרבן אויף דעם מזבח פון זיין הייסע ליעבע צו ציון און זיין גאָט.

פיעלייכט איבער קיין אידישען דיכטער איז אָנגעשריעבען אַזאַ גרויסע ליטעראַטור וויא איבער דיעזען געטליכען מאַן. זיינע שירים זיינען איבערזעצט אין אַלע שפּראַכען פון דער וועלט. אידען און ניט אידען האָבען אויף איהם געגעבען זייער הסכמה. ווען

שפאניען וועט אמאל אויפהערען צו בעטראכטען איהרע קירכען־טאטעס פאר דיא גרעסטע לייט און וועט קוקען אויף איהר פערגאנגענהייט מיט אפענע אויגען און אויף אידען — אהן פאראורטהייל, וועט אבול־האסאן יהודה הלוי פערנעהמען דעם אויבען־אן פון איהר ליטעראטור. א מאנומענט וועט זיא איהם שטעלען אין רעכטען מיטען פון איהר רעזידענץ שטאדט און וועט זיך שלאגען אין הארצען פארוואס זיא האט דאס שוין לאנג ניט געטהאן.

איינע פון דיא פרעכטיגסטע זאמלונגען פון יהודה הלוי'ס ליעבע ליעדער מיט ערקלעהרונגען, איז דאס ביכעל „בתולת בת יהודה„ פון שמואל דוד לצטו שד"ל. א ביכעל מיט געקליבענע ליעדער אין דייטשער איבערזעצונג איז ערשיענען אין בערלין (1893). דיא איבערזעצער זיינען אברהם גייגער, ס. העללער, ס. י. קאמפף, ס. קריסטעלער, לאנזעסבערגער, מ. לעווין, מ. ראפאפארט, מ. זאכס, א. זולצבאך און מ. שטיינשניידער. שעהנע בעשרייבונגען וועגען יהודה הלוי אין ענגליש געפינען זיך אין דיא Jewish Portraits פון דיא בעריהמטע ענגלישע שרייבערין Lady Magnus (ליידי מאגנוס), און פון דזשאזעף דזשייקאבס אין זיין בוך „דזשואיש איידיאלס".

פיעל פון יהודה הלוי'ס געז-בטע זיינען איבערזעצט אין אונגאריש פון דעם בעריהמטען אידיש־אונגארישען פאעט יאזעף קיסס. איינער פון דיעזע ליעדער, א טרינק־ליעד איז נאכהער איבערזעצט געווארען אין דייטש און אקאמפאנירט מיט מוזיק פון דעם בעריהמטען אידישען מוזיקער איגנאץ ברילל און איז אבגעדרוקט אין דיא וויענער „וועלט", 6טען דעצעמבער 1901. געלונגען זיינען אויך דיא ענגלישע איבערזעצונגען פון עמא לאזארוס.

דיא, וואס פערשטעהען העברעאיש און האבען ניט געהאט קיין געלעגענהייט צו לעזען יהודה הלוי'ס פאעזיע, וועלען זעהן דיא גאונות פון דיעזען ערהאבענעם מייסטער פון פאלגענדען שיר וואס ער האט געשריבען צו 13 יאהר :

לרב יצחק נשיא כל הנסיכים,
חסדים אל־בני בניו משוכים

שמו על בן בנו נקרא כהיום
ושם עליו ידי חסדו סמוכים.
יליד נקרא במרום בן אלהים,
ונקרא באדמה בן־מלכים.
ילדוהו כרוב שוכן אדמה,
ולו בין מלאכי אלהים.
מקור מים לכל־נפש עיפה,
ונגה לאשר הלך חשכים.
שמו ברוך והוא כשמו מברך,
והמתברכים בשמו ברוכים.

אַט אַזוי איז שוין דער קאַסטיליאַנישער זשעני געווען אַ פאַל־שטענדיגער דיכטער צו דרייצעהן יאָהר און מיטן לויף פון זיינע יאָהרען איז געוואַקסען זיין פּאָעזיע ביז זיא האָט דערגרייכט דיא העכסטע הימלען און האָט זיך איינגעשלאָסען אין דעם „צרור החיים“, אין דעם אייביגען בונד פון אונשטערבליכקייט.

ציון הלא תשאלי.

פון יהודה הלוי, איבערזעצט פון

מאָררים ראָזענפעלד.

דען ווילסטו, ציון, גאָר ביי מיר ניט פרעגען
אויף דיינע עלענדע, וואָס זיפצען שווער ?
איך טראָג דאָך זיי׳רע גרוסען דיר ענטגעגען —
דיין רעשטיל, ועה, דו האָסט דאָך שוין ניט מעהר.

פון מזרח, מערב, דרום און פון צפון,
איך ברענג דיר ברכות, ברכות אָהן אַ שיעור, —
דיא קינדער דיינע בייגקען שטארק און האָפען,
אַ יעדעס האַרץ נאָר ציהט אַהין צו דיר.

אויך איך, געבונדענער אין גלות - קייטען,
בעקלאָגענדיג דיין שרעקליכען בעשטאַנד,
וויל דיינע לאנג פערלאָז'נע בערג פערשפרייטען
מיט טרעהרען, וועלכע פליסען נאָכאַנאַנד.

אַ קלאָג־מוטער בין איך צו גיסען טרעהרען
אויף דיר, אָ, ציון, אויף דיין אונטערגאַנג,
און טרוים איך פון דיין זיסען ווידערקעהרען,
ווער איך אַ הארפע צו דיין שעהן געזאַנג.

מיין הארץ, עס ציהט צו בית־אל און מחנים,
צו פניאל, אך, וויא ציהט אַהין מיך דאָרט!
וויא גלוסט מיין גייסט צו דיר ירושלים! —
איך קוש פון וויט דיין יעדער געטליך אָרט.

דאָרט איז דיא שכינה נאָר געוועזן דיין שכנה,
און דער בעשעפער, ער האָט אויפגעמאכט
ענטגעגען זיינע בלאַנקע הימלען ריינע
דיא טויהר'ען דיינע פול מיט גלאַנץ און פראכט.

וויא קען איך דאָס אַהן ווערה, אָהן שרעק דערמאָנען?
אויף דיין געזאלבטענס אָרט זעה איך אַצינד
אַ נידעריגען שקלאַווע שטאָלציג טהראָנען, —
גע'ירש'עט האָט דער קנעכט דעם קעניג'ס קינד.

אָ, יענע הויכע ערטער צו בעשטייגען,
וואו דיינע גרויסע האָבען זייער רוה;
וואו זיי'רע אייביג גרינע קברים צייגען
אַ האָפנונג, וועלכע זאָגט אַ סך מיר צו!

אהין, ווען איך זאָל אדלער פליעגעל קריגען,
געפלויגען וואָלט איך און פאר ווער און שמערץ,
אוואו דיא שטיקער דיינע הפקר ליעגען,
אריינגעשליידערט אויך מיין וואונדיג הערץ.

אויף יענע ערד וואָלט איך מיך אויסגעצויגען
און וואָלט איהר אויפגעוועקט מיט מיין געוויין,
איעדער שטויב מיט לוסט אריינגעזויגען —
און מיט מיין ברוסט דערוואַרעמט יעדען שטיין.

הר העברים, הר ההר, צוויי שטערען —
זיי לייכטען דאָרט אדורך דיין נאכט ;
זיי האָבען דיר בעשעהנט מיט זיי'רע לעהרען —
נאָך יענע ערטער גאַר איך און איך שמאַכט.

דיין לופט איז זעעלען־שפייז, מיט האָניג פליסען
דיא טייכען דיינע; בשמים איז דיין שטויב ;
דיין געגענוואַרט איז לעבען, פרייד און וויסען —
דו ביזט אַ הייליג ליעד, אַ גאָטעס לויב.

וויא וואָלט איך נאַקעט דאָרט און באָרוועס לויפען,
וואו גאָט האָט זיינע גרויסקייטען פערפלאַנצט;
וואו דיינע טעמפלען, דיינע שעהנע הויפען
עס האָבען אין דער ריינסטער ליכט געגלאַנצט!

וויא זאָל איך זיך צו לוסט און פרייד דערהייבען
ווען איך מוז צוקוקען מיט וועה און גרויל
וויא הינד צורייסען דיינע שטאָלצע לייבען
און דיינע אָדלערס ליגען ביי דער קראָה אין מויל?

דעם טרויער כוס נעהם צו! כ'קען מעהר ניט טרינקען,
כ'בין לאנג פון דיינע ביטערניסען פול,
צוויי מאל האב איך געזעהן דיין גרויסקייט זינקען,
דיין קדשי קדשים און דיין קעניג'ס שטוהל.

* * *

נאך שטראהלסטו וויא דיא זונן, א, הייליג ציון!
נאך זיינען דיינע פריינד אין דיר פערליעבט,
נאך איז דיין חן אין מיטען פון זיין בליהען —
און יעדער זעעלע איז אן דיר פערקניפט.

אין זיי'רע שקלאווען-גריבער, וואו זיי קרעכצען,
געלוסטען זיי נאך דיר פון פריה ביז שפעט,
זיי בוקען זיך ענטגעגען דיר און לעכצען
נאך דיין ערלייזונג אין א היים געבעט.

וויא קען דיא דומהייט פון דיא קעניגרייכען
זיך מעסטען, פרובען מיט דיין „ליכט און רעכט?"
ווער קען צו דיינע דיכטער זיך פערגלייכען,
צו דיינע פירסטען, פריסטער — דיינע קנעכט?

פערשוואונדען וועלען ווערען אלע געטער,
דאך דיין בעשיצער בלייבט, ער ווערט ניט אלט!
עס ווינקט א צוקונפט דיר, א זיסער שפעטער,
דיין יוגענד גרינט, דיין נייער מארגען שטראהלט.

א, וואויל דעם, וועלכער ווערט ניט מיעד צו האפען
אויף יענעם גליק, אויף יענער גאלד'נער צייט,
ווען דיינע טהירען ווערען וויעדער אפען
פאר דיינע וואנגלער אין דער פרעמדע וויט!

———

פרייז.

מ. באראנאוו, דער מענש און דיא נאטור.........10 ״

ל. טאלסטאי, פאַטריאָטיזמוס און רעגירונג, 05 ״

״ ״ דער איינציגער מיטעל...........05 ״

ביידע בראָשורען איבערזעצט פון מ. ק א ט ץ.

מאקסים גארקי, ערציילונגען, איבערזעצט פון ח. אלעקסאנדראָוו......................15 ״

ח. אלעקסאנדראוו, טאָלסטאָי, זיין ביאָגראַפיע 10 ״

ב. פייגענבוים, רמב״ם, זיין ביאָגראַפיע..............10 ״

מ. ווייערניק, רב סעדיה גאון, זיין ביאָגראַפיע...10 ״

מ. פרומקין, ר׳ ישראל בעל שם טוב, זיין ביאָגראַפיע..............................10 ״

מאררים ראזענפעלד, געזאַמעלטע ליעדער פון מאָררים ראָזענפעלד, 337 זייטען, אילוסטרירט, שעהן געבונדען, פרייז..............$1.00

פיליפ קראַנץ, אַמעריקא פאַר קאָלומבוס, א קולטורגעשיכטליכע נאכפארשונג, 169 זייטען מיט 44 צייכנונגען, שיין געבונדען, פרייז..................50 ס.

פ. ווייערניק, דער ווילנער גאון, זיין ביאָגראַפיע 10 ״

ד. מ. הערמאלין, יצחק בער לעווינזאָהן, זיין ביאָגראַפיע.. .... 15 ״

קאטאלאג

פון דער

אינטערנאַציאָנאַלער ביבליאָטהעק פערלאַג קאָמפּ.

		פרייז.
פיליפ קראַנץ,	קולטור געשיכטע, 3 בענדער, 1000 זייטען, 100 בילדער, שיין געבונ־דען, פרייז יעדער באנד.........	75 ס.
" "	דיא געשיכטע פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן, 3 טהיילען אין איין באנד, שיין געבונ־דען......................	75 "
" "	יציאת מצרים, מיט איין קארטע פון מצרים...............	15 "
" "	אַריסטאָטעל, זיין ביאָגראפיע......	10 "
" "	וואָס הייסט נאַציאָן — זיינען אידען אַ נאַציאָן?..................	10 "
י. גארדין,	גאָט, מענש און טייוועל, דראמע אין 4 אקטען	25 "
" "	וואָלטער, זיין ביאָגראפיע...........	10 "
דר. קאספע,	מעכאַניקע, נאך סיר אייזאַק ניוטאָן	10 "
" "	אַסטראָנאָמיע " " "	15 "
" "	אָנפאַנג פון כעמיע..................	15 "